

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MENÂKİBÜ'L-‘ÂRİFÎN VE MENÂKİB-I
HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'YE GÖRE XIII.
YÜZYIL ANADOLUSUNDA TOPLUM YAPISI
VE HAYATI

DOKTORA TEZİ

Tunay KARAKÖK

İstanbul
Nisan - 2020

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI
TARİH VE MEDENİYET ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI

MENÂKİBÜ'L-‘ÂRİFİN VE MENÂKİB-I HÜNKÂR HACI
BEKTÂŞ-I VELÎ'YE GÖRE XIII. YÜZYIL ANADOLUSUNDA
TOPLUM YAPISI VE HAYATI

DOKTORA TEZİ

Tunay KARAKÖK

Tez Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ONAR

İstanbul
Nisan - 2020

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında; nitel araştırma yöntemi esas alınarak doküman ve söylem analizi ışığında, içerik analizleri yapılan *Menâkıbü'l Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-Velî (Uzun Fidevsi)* adlı iki menâkıbnâme'ye göre; XIII. yüzyıl Anadolu'sunda toplum yapısı ve hayatı incelenmek istenmiştir. Bu tez çalışmasının planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren başta danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Özlem ONAR olmak üzere Prof. Dr. Ali YILMAZ'a, Prof. Dr. Ömer ÇAHA'ya, Doç. Dr. Beytullah KAYA'ya, Dr. Öğretim Üyesi Nuray OCAKLI ve Dr. Öğretim Üyesi Mahmut KIRKPINAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanması ve yazımı sürecindeki sabırları, destekleri ve yardımları için annem ve babam ile birlikte eşim Zümrüt DORUK KARAKÖK ile oğullarım Ali Hamza KARAKÖK ve Ahmet Tayyip KARAKÖK'e de minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Tunay KARAKÖK

Nisan 2020

ÖZET

MENÂKİBÜ'L-‘ÂRİFİN VE MENÂKİB-I HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ'YE GÖRE XIII. YÜZYIL ANADOLUSUNDA TOPLUM YAPISI VE HAYATI

Tunay KARAKÖK

Doktora, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Özlem ONAR

Nisan - 2020, 273 +XII Sayfa

1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ve 1176 Miryokefalon Zaferi, Türk tarihinin kayda değer dönüm noktalarındandır. Bu iki olay sonunda Türkler, Diyar-ı Rum'da (Anadolu) büyük ölçüde siyasî hâkimiyet kurmayı başarmışlardır. Söz konusu bu iki savaş neticesinde Anadolu Türklerin hâkimiyetine girmiş ve Anadolu'nun İslamlaşma süreci başlamıştır. Anadolu'nun İslamlaşması ise Türk tarihinin olduğu kadar İslam tarihinin de önemli gelişmelerindendir. Bu önemli gelişmede ise sadece askeri ve siyasi faaliyetlerin değil, yazılı yahut sözlü kültürde velî, sufi, evliya, derviş gibi isimlerle anılan şahsiyetlerin faaliyetlerinden de rolü olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Eylem ya da söylemleri ile kitleler üzerinde tesir sahibi olduğu gözlemlenmiş bu tarz şahsiyetlerin sözlerini, davranışlarını, kerâmetlerini ve günlük yaşantılarını konu alan eserler olarak bilinen menâkıbnâme veya Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'den Anadolu coğrafyasının toplum yapısı ve hayatına dair bilgilere ulaşılabilmektedir.

Bu araştırmada; kapsadıkları dönem ve içerdikleri bilgiler açısından büyük benzerlik gösteren menâkıbnâmelere olan; *Menâkıbü'l-‘Ârifîn ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'ye (Uzun Firdevsi)* göre XIII. yüzyıl Anadolusunun toplum yapısı ve hayatına dair tespitlerde bulunulmuştur. Öyle ki adı geçen eserlerden ilki; XIII. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Eflaki tarafından kaleme alındığı bilinen ve 1200'lerde yaşamış olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yaşam hikâyesini anlatmaktadır. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'* adlı diğer eser ise; XV. yüzyılın sonu XVI. yüzyılın başlarında Uzun Firdevsi'nin kaleme aldığı belirtilen bir nüsha olup, 1200'ler ile 1300'lerin ilk çeyreğinde yaşadığı bilinen Hacı Bektâş-ı Velî'yi anlatmaktadır.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin düşünce, yaşayış, uygulama ve etkinliklerinin propagandası maksadını güden, XIII. yüzyıl Anadolu'sunun en tanınmış, en çok nüshası olan ve bu sayede en çok okunma imkânı bulunan menâkıbnâmelerden ikisi konumundaki *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ışığında; göçebeler ve yerleşikler başlığı ile Anadolu'nun bu yüzyıldaki toplum yapısı, adetleri - gelenekleri (*inançlar, doğum, evlenme – boşanma ve kadın, cenaze törenleri, görgü kuralları, hediyeleşme* başlıkları ile), yaşam tarzı (*sanat ve eğlence hayatı, ev hayatı, kıyafetler ve süsleme, besin ürünleri, hastalıklar ve tedavileri* başlıkları ile) ve ekonomik hayat başlıkları ile ise Anadolu'nun toplum hayatına dair tespitlere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Hacı Bektâş-ı Velî, Menâkıbnâme, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî.

ABSTRACT

ACCORDING TO MENÂKİBÜ'L-‘ÂRİFÎN VE MENÂKİB-I HÜNKÂR HACI BEKTÂŞ-I VELÎ: THE SOCIAL STRUCTURE AND SOCIAL LIFE OF ANATOLIA IN XIIITH CENTURY

Tunay KARAKÖK

Ph. D, History and Civilizations Studies

Thesis Supervisor: Dr. Öğr. Üyesi Özlem ONAR

April - 2020, 273 + XII Pages

The Battle of 1071 Manzikert and the Battle of 1176 Miryokefalon are significant milestones in Turkish history. At the end of these two events, the Turks succeeded in establishing a large political domination in Diyar-ı Rum (Anatolia). As a result of these two wars, Anatolia came under the rule of the Turks and the Islamization process of Anatolia started. Islamization of Anatolia is one of the important developments in the history of Islam as well as the Turkish history. It should not be forgotten that not only military and political activities but also the names of parents, sufi, awliya, and dervish people in written or oral culture have played a role in this important development. Information about the social structure and life of the Anatolian geography can be accessed from workshops or attitudes that are known as artifacts of the words, behaviors, hopes and daily lives of such personalities that have been observed to have influence over the masses with their actions or discourses.

In this study; in the light of *Menâkıbü'l-‘Ârifîn* and *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* that show great similarities in terms of the period and the information that contain, some determinations were made regarding the social structure and life of Anatolia in the XIIIth century. So much so that the first of the mentioned works; it tells the life story of Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, who was known to have been written by Ahmed Eflaki in the first half of the XIIIth century and lived in the 1200s. Another work titled *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ' which it is a copy written by the Long Firdevsi at the end of the XVth century and the beginning of the XVIth century, tells about Hacı Bektâş-ı Velî, known to have lived in the first quarter of the 1200s and 1300s.

According to the menâkıbnâmes' *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* and *Hacı Bektâş-ı Velî* which aiming to propaganda of their thoughts, lifes, practices and activities, some determinations have been made on the social structure and life of Anatolia in XIIIth century. In addition, these two works are the most well known, most copied and thus most readable works of Anatolia for this century. So, in the light of these works, with nomads and settlers, customs - traditions (*beliefs, birth, marriage - divorce and women, funerals, etiquette, gift*), lifestyle (*entertainment and art life, home life, clothes and decoration, food products, diseases and their treatments*) and economic life titles, the findings about the social structure and life of Anatolia are included in the determinations regarding the social structure and life of Anatolia in XIIIth century.

Keywords: Anatolia, Hacı Bektâş-ı Velî, Menâkıbnâmes, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
GİRİŞ.....	1
1.1. Tezin Konusu ve Soruları.....	1
1.2. Tezin Araştırma Yöntemi.....	6
1.3. Tezin Düzeni.....	10
1.4. Sınırlılıklar.....	10
1.5. Tanımlar.....	12
1.6. İlgili Alan Yazını	24
İKİNCİ BÖLÜM	33
XIII. YÜZYILDA ANADOLU	33
2.1. XIII. yy'de Anadolu'da Siyasi Durum.....	33
2.2. XIII. yy'de Anadolu'da Dinî Durum.....	49
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	66
MENÂKİBNÂMELER	66
3.1. Kökenleri, İçerikleri, Yazını ve Tarihî Kaynak Olarak Menâkıbnâmeler.....	66
3.2. Menâkıbnâmelerin Kaynakları, Türleri ve Özellikleri.....	77
3.3. Evliya Menkıbeleri, Ortaya Çıktıkları, Özellikleri ve Türleri	82

3.4. Çalışmaya Esas Olan Menâkıbnâmeler.....	90
3.4.1. Menâkıbü'l-‘Ârifin.....	90
3.4.2. Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi).....	104
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	122
MENÂKIBNÂMELERE GÖRE ANADOLU’DA TOPLUM YAPISI VE HAYATI	122
4.1. TOPLUM YAPISI	123
4.1.1. Göçebeler	125
4.1.2. Yerleşikler (Köyler – Köylüler ve Şehirler-Şehirliler).....	129
4.2. TOPLUM HAYATI.....	146
4.2.1. ÂDETLER VE GELENEKLER.....	147
4.2.1.1. İnançlar.....	148
4.2.1.2. Doğum.....	165
4.2.1.3. Evlenme – Boşanma	167
4.2.1.4. Cenaze Törenleri.....	171
4.2.1.5. Görgü Kuralları.....	175
4.2.1.6. Hediyeleşme	179
4.2.2. YAŞAM TARZI.....	182
4.2.2.1. Ev Hayatı.....	182
4.2.2.2. Giyim-Kuşam.....	187
4.2.2.3. Yeme-İçme.....	199
4.2.2.4. Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri	215
4.2.2.5. Sanat ve Eğlence Hayatı	226
4.2.3. EKONOMİK HAYAT.....	229
SONUÇ.....	239
KAYNAKÇA	249
ÖZGEÇMİŞ	272

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD: Anabilim Dalı

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m.: Adı Geçen Makale

a.g.t.: Adı Geçen Tez

AÜDTCF: Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi

Bkz.: Bakınız

bs.: Baskı

C.: Cilt

Çev.: Çeviren

Der.: Derleyen

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

DLT: Divan-ü Lugât-it-Türk

Ed.: Editör

EP.:The Encyclopaedia of Islam

EP.:The Encyclopaedia of Islam, 2nd edition

Enst.: Enstitü

H.: Hicri

Hız.: Hazret-i

Haz.: Hazırlayan

İA: MEB İslam Ansiklopedisi

İÜEF: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

M.: Miladi

Md.: Madde

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

No: Numara

Nşr.: Neşreden

Ö.: Ölüm Tarihi

S.: Sayı

s.: Sayfa

Sad.: Sadeleştiren

Trc.: Tercüme

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

TOEM: Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası

T.T.K.: Türk Tarih Kurumu

TUBİTAK: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu

ths/ty.: Tarihsiz – Tarih Yok

Üniv.: Üniversite

vb: Ve benzeri

Vol.: Volume

Yay.:Yayımlayarı

Yy.: Yayın Yeri Yok

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Bu bölümde, yapılan çalışmanın ana problem durumu, önemi ve amacı açıklanmıştır. Devamında ise çalışmanın problem cümlesi, alt problemleri, sayıltıları, sınırlılıkları, yöntemi ve araştırma ile ilgili bazı kavramların tanımlamalarına ve açıklamalarına yer verilmiştir.

1.1. Tezin Konusu ve Soruları

Klasik Türk edebiyatı ve tarih yazıcılığında, menâkıbnâmeler hakkında bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak bu yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu, belli başlı kişilere ait Arapça ya da Farsça metinlerin tenkitli olarak Latin harfleri ile yazılmış metinlere dönüştürülmesi şeklindedir. Yalnız, bu çalışmalarda da esas alınan menâkıbnâmeler içerik olarak sorgulanmamış ve içeriklerinin mahiyetleri hakkında da ciddî anlamda durulmamıştır. Yaşadıkları toplumda ya da tesir ettikleri toplumlarda, hayatları boyunca çoğunluğa rehber olmuş ve toplumlarca koşulsuz şartsız sanki bir kutsal kitap gibi kabul edilmiş menâkıbnâmeler içerik analizine tâbi tutulmalıdır. İşte bu çalışma, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda önemli bir vizyon oluşturduğuna inanılan Mevlânâ Celâleddîn-î Rûmî ve Hâcî Bektaş-î Veli ile ilgili temel menâkıbnâmeleri ele alarak, hem kültür tarihimizde hem de tarih yazıcılığımızda bu noksanlığı bir nebze de olsa doldurma amacı taşımaktadır.

Daha çok hakkında bilgi verilen şeyhin; bir müridi veya aynı inanç yolunun bir takipçisi tarafından kaleme alınmış olan menâkıbnâmeler yahut Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veliler, söz konusu zatın toplum içinde ve karşısında yüceltilmesini amaç edinmiş eserlerdir.

İnsanın fazilet, hüner ve meziyet gibi övünülecek vasıflarını dile getiren “*menâkıb*” kelimesi, Arapça olan “*menkâbe*” kelimesinin çoğuludur.¹ Başlarda özellikle Hz. Peygamberin ve ashabının meziyet ve faziletleri hakkında bilgilerin yer aldığı hadis kitaplarından esinlenerek oluşturulduğu görülen *menâkıbnâmeler*, daha sonraları hem dinî hem de tarihî şahsiyetlerin hâl tercümeleri veyahut bazı zümrelerin övgüye değer işleri² için kullanılmıştır. Zira Kur’an başta olmak üzere peygamber hayatlarından bazı kesitler bu eserlerde söz konusu velilerin hayatlarına uyarlanarak anlatılmaktadır.³

Kerâmet faktörünün tesiri ile kaleme alınmış olan bu eserlerde vurgusu yapılan, *menâkıb* kavramından asıl anlaşılması gereken; tasavvufun doğuşu ile ortaya çıkarak yayılmış olan bir anlam olmalıdır. Bu suretle en doğru tanım; *meşhur tarikatların kurucularının, hâl ifelerin ve tanınmış şeyhlerin hayat hikâyelerini anlatan eserlerdir*⁴ şeklindedir.

“*Su çıkarma, ateşte yanmama, şarabın bala dönüşmesi, akıldan geçenleri bilme, peygamberleri rüyada görme, onlardan direktif alma ve sahip oldukları olağanüstü hâllere bürünme*” gibi kerâmetlerin yaygınca yer aldığı bu tür eserler vasıtası ile bahse konu kişi ya da kişiler bir bakıma peygamberlerin yeryüzündeki vekilleri gibi gösterilmeye çalışılmaktadır.⁵ Bu sayede de veli-derviş-sufi-evliya vb. isimler ile

Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), 1420; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat* (Ankara, Aydın Kitabevi, 2012), 713.

Ahmet Ateş, “Menâkıb”, *İA*, VII (İstanbul: MEB Yay., 1972), 701-708.

Örnekleriyle Türkçe Sözlük, III (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 2004), 1941; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük, II*, (İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 2011), 2030; *Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük VIII*, (İstanbul: t.y.), 1493; Yaşar Çağbayır, *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötügen Türkçe Sözlük*, III, (İstanbul: 2007), 3141; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: 2012), 243.

Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarih Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yakaşım*, (Ankara: TTK Yay., 1997), 18-19.

“...İlim sahibinin âbitten (ibadet edenden) üstünlüğü, ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler ne dinar ne de dirhem miras bırakmadılar, ancak ilim miras bıraktılar. Şu halde o ilmi alan büyük bir pay almış

anılan bu zatların hâlk üzerindeki itibar ve tesirleri artırılmaya çalışılmış, sıradan insanlardan farklı olmaları durumu vurgulanmıştır.

Bahsi geçen kahramanın işlevini, “Allah dostu” olarak toplumu yönlendirme, bir nevi hâlk arasında peygamberin bıraktığı misyonu idame ettirip, kötülüğü cezalandıran kimseler olarak özetleyen menâkıbnâmeler; hem sözlü hem de yazılı olarak tarihî kaynaklarından olup, yapılan araştırmalar neticesinde önemli birer tarihî, edebî ve sosyolojik kaynak grubundaki eserlerdendir. Bu eserler sayesinde bu şahısların; yaşadıkları süre zarfında yaptıkları işleri, hâlleri, takındıkları tavır ve davranışları ve nihayetinde ise hem kendi hem de devirlerinin düşünce tarzlarını belirlemek pek mümkündür. Söz konusu eserlerin Hıristiyan dünyasındaki karşılığı ise “Saint” kelimesi ile karşılık bulan ve kutsal kabul edilen aziz ve azizelerin hayat hikâyelerini konu edinmiş “hagiographie”⁶ adlı kitaplardır. Birer menâkıbnâme örneğini teşkil eden bu kitaplar, yukarıda verilen bilgiler ışığında özetlenecek olursa;

Günümüz ifadesiyle, dinî mahiyetteki destânî eserler kategorisinde yer almakta olup, din uğrunda savaşanların hayat hikâyelerinden ve maceralarından ve olağanüstü kuvvetlerinden söz etmektedirler.

b) Avrupalıların “Saint” kelimesi ile tanımladıkları aziz ve azizeleri ile İslam dünyasında iman ve inanç konusunda sergiledikleri samimi ve istikrarlı tutumları ile şöhret bulan züht ve takva sahibi derviş-veli-sufi-evliyalar hakkında yazılan eserler olarak kabul edilmeleri gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Menâkıbnâmeler, yazılmış oldukları devrin dinî, sosyal, siyasi ve ruhi özelliklerini yansıtmaktadırlar. Bulunduğu devrin her türlü olay ve şahısları hakkında bilgileri

demektir” (İbn Mâce, *Sünen - Mukaddime*, Nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh, (Riyad: 1999), 17).

Bkz. Emily Kelley and Cynthia Turner Camp, *Saints as Intercessors between the Wealthy and the Divine: Art and Hagiography among the Medieval Merchant Classes*, (London: Routledge, 2019); Kay Brainerd Slocum, *The Cult of Thomas Becket History and Historiography through Eight Centuries*, (New York: Routledge 2018); Massimo A. Rondolino, *Cross-Cultural Perspectives on Hagiographical Strategies: A Comparative Study of the Standard Lives of St. Francis and Milarepa*, (New York: 2017); Jennifer Welsh, *The Cult of St. Anne in Medieval and Early Modern Europe*, (New York: Routledge, 2016).

bulabildiğimiz menâkıbnâmeler, bu yönüyle aynı zamanda bir tarih kitabı niteliği taşımaktadırlar. Bu tip eserlerde olayların meydana geldiği bölgelerin tarihi, sosyal durumu ve dönemin meşhur kişileri ile bilginler ve şairler hakkında pek çok kaynaktan bulunmayan önemli bilgiler de elde edilebilmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus ise menâkıbnâmelerin içerisinde bulunan bazı zayıf rivayetler ve uydurma haberler çıkarıldıktan sonra, tarih tenkid metoduyla ele alındığında önemli tarih kaynakları arasında yerlerini alabilecek olmalarıdır. Tarih, dil, din, düşünce, sosyal ve iktisat tarihleri bakımından önemli birçok bilgi içermekte olan menkıbe kitaplarının bu gerçekliğinden hareketle; bu çalışmada; XIII. yüzyıl ile ilgili olduğu tespit olunan menâkıbnâmeler ve bu menâkıbnâmelerdeki bilgileri destekler veya tamamlar bilgileri içeren temel ve ikincil kaynaklar ışığında Anadolu'da: öncelikle siyasi yapı akabinde ise o yapı içerisinde inşa edilmiş olan ve devam ettirilen toplum hayatı ve yapısına dair bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır.

İlgili dönemde Anadolu'daki siyasi yapıya baktığımızda, pek çok kargaşanın yaşanmakta olduğu göze çarpmaktadır. En güçlü siyasi yapının Anadolu (Türkiye)Selçuklu Devleti⁷ olduğu bu dönem Anadolu'sunda, İhanlılar⁸, Bizans

⁷ Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996); Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1998); İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (İstanbul: M.E.B. Yay., 1992); *Anonim Selçuk-nâme, Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi*, III, Çev. F. N. Uzluk, (Ankara: 1952); V., Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev. A. Yaran, (Ankara: 1988); Ahmed bin Lütfullah Müneccimbaşı, *Câmiü'd-Düvel, Selçuklular Tarihi, I, II*, Çev. A. Öngül, (İzmir: 2001).

Bkz. Kerimüddin Mahmud b. Muhammed, Aksarâyî, *Müsâmeretü'l- AHBâr*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yay., 2000); A. Cüveynî, *Tarih-i Cihangûşa-yı Cüveynî*, III., (Tehran: 1387); E. A. Kaşani, *Tarih-i Olcaytu*, Haz. Mehîr Hambli, (Tehran: 1348); B. Spuler, *İran Moğolları: Siyaset İdare ve Kültür İlhanlılar Devri 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, (Ankara: TTK Yay.1987); *Moğolların Gizli Tarihi(1240)*, Çev. Ahmet Temir, (Ankara: TTK Yay., 1986); M. Prawdin, *The Mongol Empire*, Trans. Eden- Cedar Paul, New York, 1967; Jean Paul Roux., *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, (İstanbul: Kabalcı Yay., 2001).

İmparatorluğu⁹ ve Trabzon Rum İmparatorluğu¹⁰ gibi güçlü üç devletin daha var olduğu, devamında ise Moğol İlhanlıları ile Anadolu (Türkiye) Selçukluları arasında 1243 yılında vuku bulan Köseadağ savaşı ile yıkılan Selçukluların hâkimiyet sahalarında “*Tevâif-i mülûk*” adı verilen birçok irili ufaklı beyliğin kurulmuş olduğu, bu beyliklerin her birinin zamanla bağımsızlıklarını ilan etmiş ve bu kez de beylikler arası savaşların başladığı görülmektedir. Bu savaşlarda, taraf beyliklerden biri olan ve XIII. yüzyıl başlarında kurulan Osmanlı beyliği diğer beyliklerle yaptığı savaşlar sonucu hem galip gelmiş hem de bu sayede gelişip güçlenmiştir. 1453 yılında İstanbul’un fethi ile ise bir dünya devleti haline gelmiştir. Tüm bu siyasi gelişmeler Anadolu’nun sadece sınırlarını değil, etnik, kültürel, ekonomik ve dinî yapısını da değiştirmişti. Tasavvuf ve tarikat erbabının hayatlarını konu edinmiş olan menâkıbnâmeler tam bu noktada, bu dönemde gerçekleşen değişiklik ve gelişmelerin anlaşılması açısından önem arz eden kaynaklardandır.

Bu durum çalışmanın konusunu kendiliğinden ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifade ile *Menâkıbü’l Arifin (Menâkıb-î Mevlânâ Celâleddin Rûmi - Menâkıb-ı Sîpehsâlar)* ve *Menâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)* ışığında, XIII. yüzyıl başlarından Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşunun gerçekleştiği döneme kadar Anadolu’daki toplumsal yapı ve hayat, bu tez çalışmasının hem **ana konusu** hem de ana problem cümlesidir.

Çalışmanın alt problem cümleleri ise;

XIII. yüzyılda, Türkler tarafından yoğun bir iskâna tâbi tutulan Anadolu’da, Türkler tarafından adlandırılmış yer-mevki adları, Türk tarih ve kültürünün bahsi geçen havalideki en güzel yansımalarından olan Türk şahıs adları, destânî halk rivayetleri, Türk ve İslâm kültürünün bu havalideki temelini oluşturan

⁹Bkz. A. Bailly, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, (İstanbul: Nokta Yayınları, 2005); Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, Çev. Galip Üstün, (İstanbul: 2004); M.V. Levtchenko, *Kuruluşundan Yıkılışına Kadar Bizans Tarihi*, (İstanbul: 2007); Georg, Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, (Ankara: TTK Yay., Ankara, 1999).

¹⁰ Bkz. İbrahim Telliöglü, “Trabzon Rum Devleti’nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar”, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 41, (2004): 139-146; İbrahim Telliöglü, “Doğu Karadeniz Bölgesinde Komnenos Hâkimiyeti (1204-1461) ve Türkler”, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, (Trabzon: 2008), 109-124.

teşkilat yapısı ve müesseseler ile bu bölgedeki Türk nüfusunun sosyal ve ekonomik hayatını şekillendiren unsurlar nelerdir?

XIII. yüzyılda, Türklerin Anadolu'yu nasıl kalıcı vatan haline getirdikleri sosyal ve kültürel açılarından örnek ve delillerle izah edilebilir mi?

XIII. yüzyılda, Anadolu'da hangi siyasî teşekküller hüküm sürmekteydi?

XIII. yüzyılda, Anadolu insanının toplum yapısı, dinî anlayışı ve tarzı, eğlence ve sanat hayatı, yeme içme alışkanlıkları, sosyo- kültürel yapıları, gelenek görenekleri bağlamında örf ve adetleri nelerdir?

şeklindedir.

1.2. Tezin Araştırma Yöntemi

Bu tez çalışması hazırlanırken yöntem olarak nitel araştırma yöntemi¹¹ benimsenmiş olup, tarihsel metod ve doküman analizi esasında söylem analizi ile menâkıbnâmelerden tespit edilen rakamsal değerler ışığında içerik analizi yapılmıştır. Diğer bir ifade ile çalışma kapsamında kullanılması ön görülen iki menâkıbnâme, ihtiyaç duyulan bilgilere ulaşmak adına betimsel analize tabi tutulup elde edilen bulgular yansıtılmıştır. Parçadan bütüne giderek tamamlanması amaçlanan bu çalışmanın önemi ve özgünlüğü bağlamında Türklerin Anadolu'yu nasıl kalıcı vatan hâline getirdiklerini sosyal ve kültürel açılarından örnek ve delillerle izah etmeye katkıda bulunabilmek adına önem arz etmektedir.

Öncelikle bir saha araştırması, literatür taraması ve incelenecek döneme ait sosyal, siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel alanlara dair bilgiler ihtiva eden menâkıbnâmelerin tespiti ve konularına göre tasnifi, konuyla ilgili olduğu tespit olunan menâkıbnâmelere dair yazılmış modern eserlerdeki bilgileri bulmak, yöntem kabul edilmiş olan bu

Bkz. Ali Yıldırım, Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (İstanbul: Seçkin Yay., 1999); John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri* (Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Deseni), (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013); Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Ankara: Anı Yay., 2015); Bruce L. Berg, Howard Lune, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, (Ankara: Eğitim Yay., 2015); Sait Gürbüz, Faruk Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Felsefe, Yöntem, Analiz)*, (İstanbul: Seçkin Yay., 2016).

çalışmada, neden *nitel araştırma yönteminin* tercih edildiği, neden *doküman analizi* yapıldığı ve *seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden*¹² uygun örnekleme göre örneklem olarak seçilen menâkıbnâmelerin seçilme nedenleri ise gerekçeleri ile birlikte aşağıda verilmiştir.

Çalışmaya esas yöntem olan nitel araştırma; gözlem, görüşme ve doküman çözümlemesi yöntemiyle hadiselerin doğal ortamda gerçeğe dayalı ve bir bütün hâlinde ortaya konmasına yöneliktir.¹³ Nitel bir sürecin izlendiği bir araştırma yöntemi olması hasebi ile bu çalışmada yöntem olarak kabul edilmiştir. Sosyal olguları var oldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana koyan bu yöntem sayesinde, toplanan verilerden yola çıkarak öncesinde bilinmeyen birtakım sonuçların birbiri ile ilişkisi anlaşılmasına çalışılmıştır.¹⁴ Çalışılacak konunun incelenmesine uygun yöntem olarak belirlenmiş olan nitel araştırma yöntemine uygun oldukları için *Mevlânâ Celâleddin Rûmi* ve *Hacı Bektaş-ı Veli*'ye ait menâkıbnâmeler ışığında dönemin toplum yapısı ve hayatına dair tespitler yapılmıştır.

Nitel araştırma yöntemi sayesinde tümevarıma dayalı bir yaklaşımın izlendiği bu çalışmada; konu dâhilindeki menâkıbnâmelerin analizi yapılarak söz konusu dönemdeki Anadolu'ya ve Anadolu insanına dair sosyal, psikolojik, kültürel alanda nüfus ve fiziki özelliklere dair veriler toplanmıştır. Döneme dair yazılı ve görsel belgelerin analizi sayesinde söylemlerin desteklenmesi sağlanmış, çalışmada içerisinde toplanan tanımlayıcı ve ayrıntılı verilerden yola çıkarak esas alınan ana ve alt problemlerin çözümlenmesine ilişkin ana temaları ortaya çıkarma, elde edilen verileri anlamlı bir yapıya kavuşturmaya çalışılmıştır.

Bkz. Ş. Kılıç Büyüköztürk, E. Çakmak, Ö. E. Akgün, Ş. Karadeniz, F. Demirel, *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. (Ankara: Pegem Yayınları, 1998).

Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel*, 3-40; Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69-75; Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, 1-4; Berg, *Sosyal Bilimlerde Nitel*, 17-28; Gürbüz-Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, 397-433.

Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel*, 25-29; Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, 71; Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, 3; Berg, *Sosyal Bilimlerde Nitel*, 19-20; Gürbüz-Şahin, *Sosyal Bilimlerde Araştırma*, 404.

Tarihçilerin kültür ya da medeniyetlerin geçmişlerine dair bilgilere ulaşırken kullandıkları en önemli çalışma yöntemi olan doküman analizi¹⁵ sayesinde elde edilenler, belirli bir çerçeve içerisinde ve birbiri ile ilişki kurularak ilgili kültür-medeniyet hakkında bütünü gösteren bir resim elde edilmeye çalışılmaktadır. İşte bu çalışmada da; konu dâhilinde örneklem olarak seçilen menâkıbnâmelerden elde edilenlerle yola çıkarak; XIII. yüzyıl Anadolu'sunun toplum yapısı ve hayatına dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Evreni temsil edebilme gücü yüksek olan ve geçerli genellemeler yapılabilmesine fırsat veren *seçkisiz olmayan örnekleme yönteminin uygun örnekleme*ye göre örneklem olarak seçilen *Menâkıbü'l Arifin (Menâkıbü'l Mevlânâ Celâleddin Rûmi) ve Menâkıb-*

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)'ne bakılacak olursa; öncelikle her iki eser de ilgili yüzyıllarda yazılmış ve türlerine göre bu yüzyıllar hakkında ilk elden en fazla tarihî bilgileri içeren bir özellikleri bulunmaktadır. Devamında ise her iki eserinde kopya sayısının fazlalığı, her ikisinin propaganda amaçlı yazılmış olması, geniş bir halk kitlesince kabul gören zatların hayat hikâyelerini içermeleri, okunabilir olma imkânlarının fazlalığı, kopyalarına ulaşılabilirliğin kolaylığı ve araştırma yöntemi olarak kabul edilen doküman analizi yapılabilmesine çok fazla olanak sağlıyor olmaları bu iki eserin, çalışmada örneklem olarak seçilmesinde etkili olmuştur. Tüm bunların yanında ise; vurgulanması gereken bir gerçek te her iki menâkıbnâme türlerine ve çağdaşlarına göre konu edindikleri dönem, toplum ve şahsiyetler hakkında derinlemesine ve detaylı bilgiler vermektedir.

Son olarak ise; tezin konusunu oluşturan "*Menâkıbü'l-Ârifin ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'ye (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî) Göre XIII. Yüzyıl Anadolu'sunda Toplum Yapısı ve Hayatı*" ile ilgili önceki araştırmalar, dönem hakkında bilgiler veren menâkıbnâmelerin ayrı ayrı ele alınması şeklinde yapılmışsa da konuyu iki ve ikiden fazla menâkıbnâmenin karşılaştırmalı bir şekilde aynı anda kullanılması sureti ile incelendiği bir çalışma bulunmamaktadır. İşte bu çalışmada, iki menâkıbnâme, aynı anda belirlenen başlıklar doğrultusunda dönemi konu alan birinci ve ikinci el kaynakları da kullanmak suretiyle ele alarak işlenmiştir. Araştırma başlangıcında, üzerinde çalışma yapılan iki menâkıbnâme tespit edilmiş, sonrasında ise bu iki menâkıbnâmede toplum hayatı ve yapısı şeklinde iki adet bölüm başlığı

Yıldırım-Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel*,189-206.

oluşturulmuştur. Sonrasında da incelenen menâkıbnâmelerden elde edilen bulgular uygun bölüm başlıklarının altında verilmiştir. Toplum yapısı ve hayatı adı ile iki ana başlıktan sonra alt başlıklar oluşturulmuş ve bu alt başlıklar da *göçebeler, yerleşikler, adetler ve gelenekler, yaşam tarzı ve ekonomik hayat* şeklinde verilmiştir.

Çalışmada ele alınan konular ile ilgili XIII. yüzyıl tarih kaynakları olarak esas aldığımız *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* den, günümüz imlası ile çok sayıda örnek metin verilmiştir. Böylece okuyucunun, söz konusu yüzyılların tarihî metinlerinden olan bu iki menâkıbnâme vasıtası ile tarih metinlerinin dili ve olayları anlatış biçimleri hakkında da fikir sahibi olması sağlanmaya çalışılmıştır. Alıntı şeklinde verilen bu metinlerde mevzu bahis olan konulara ait bilgiler bir arada bulunmaktadır. Dolayısıyla bu özellikteki metinler, çalışmanın çoğu yerinde geçmektedir.

Akabinde bu çalışmada kullanılan kaynakların referans olarak gösterilmesinde kaynak kısaltmasına gidilmiştir. Bu sebeptendir ki okuyucuların, kaynak metinlerden yapılan alıntılarının kaynağını anlaşılır şekilde görmeleri için kısaltmalar listesine veya girişteki kaynakların tanıtımının yapıldığı kısma bakmaları gerekmektedir. Verdiğimiz kaynak metinlerinde geçen bazı terim/kavram ve sözcüklerden gerekli görülenlerin anlamları dipnot şeklinde; diğer yerlerdeki açıklamalar ise yay ayrıç () içerisinde gösterilmiştir. Bazı yerlerde de, metin içerisinde kaynak olarak verilen menâkıbnâmelerin sayfa sayılarının yanında “a” (sayfanın birinci yüzü) ve “b” (sayfanın ikinci yüzünü) harflerinden birisi koyulmuştur.

Çalışma kapsamında karşılaşılan güçlükler de söz konusudur. Bunların başında; menâkıbnâmelerde kullanılan özel terim ve kavramlar olmuştur. Bu kavramların kendi iç bütünlüğü içerisinde yine iç anlamını bulmak, yakalamak ve anlatmak metnin anlam dünyasının yeniden kurulması anlamını taşımaktadır. Bu bakımdan da metinlerin terim ve kavramları olabildiğince anlaşılmasına çalışılarak burada aktarılmaya gayret edilmiştir. Akabinde ise tezin kapsamında kullanılan menâkıbnâmeler; nüshâları, konuları, şahıs kadroları, yazarı, yazılış tarihleri ve sebepleri, kaynakları, dil ve imla özellikleri, kerâmet motifleri ve tarihî önemleri gibi açılardan ele alınarak, XIII. yüzyıl Anadoluğunun toplum yapısı ve hayatına dair çıkarımlarda bulunulmuştur.

1.3. Tezin Düzeni

Tez çalışması dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı mahiyetinde olan ve *tezin konusu ve soruları, tezin araştırma yöntemi, tezin düzeni, sınırlılıkları, tanımlar ve ilgili alan yazını*'nın verildiği **birinci bölümü** takiben **ikinci bölümde**; *XIII. yüzyılda Anadolu* başlığı altında *XIII. yy'de Anadolu'da siyasi durum ile XIII. yy'de Anadolu'da dinî durum* ele alınmıştır. **Üçüncü bölümde**; *kökenleri, içerikleri, yazımı ve tarihî kaynak olarak menâkıbnâmeler ve menâkıbnâmelerin kaynakları, türleri ve özellikleri ile evliya menâkıbnâmeleri, bunların ortaya çıkışları, özellikleri ve türleri ile çalışmaya esas olan evliya menâkıbnâmeleri olan Menâkıbü'l-Ârifin ve Menâkıbü'l-Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin nüshâları, konuları, şahıs kadroları, yazarları, yazılış tarihleri ve sebepleri, kaynakları, dil ve imla özellikleri, motifleri ve tarihî önemleri gibi* açılarından ele alınmıştır.

Tezin **dördüncü bölümünde** ise; araştırmada elde edilen bulgular ve teorik çerçevede ortaya konan yaklaşımlar ışığında, söz konusu dönem Anadolusunun; göçebeler ve yerleşikler başlıkları ile toplumsal yapısı, adetler ve gelenekler (*İnançlar, Doğum, Evlenme – Boşanma, Cenaze Törenleri, Görgü Kuralları, Hediyeleşme*), Yaşam Tarzı (*Sanat ve Eğlence Hayatı, Ev Hayatı, Giyim-Kuşam, Yeme-İçme, Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri*) ve ekonomik hayat başlıkları ile de toplum hayatına dair tespitlere yer verilmiştir.

1.4. Sınırlılıklar

Bu çalışmada dört sınırlılık bulunmaktadır. Söz konusu sınırlılıklar mekân, zaman, yöntem ve kaynak şeklinde olup, aşağıda detaylı olarak belirtilmiştir.

Mekân Sınırı: Bu çalışmada, esas alınan kaynaklar ışığında, sadece XIII. yüzyıl Anadolu (Diyar-ı Rum)¹⁶ coğrafyası esas alınmıştır.

¹⁶ Modern manada *Anadolu* tabiri Türkiye Cumhuriyeti devletinin Asya kıtasında kalan toprakları için kullanılan bir ad olmakla beraber bu araştırmada; Bizans İmparatorluğu'nun Roma İmparatorluğundan aldığı idari taksimat sisteminin adı olan “*thema*” adlı idarî bölümlerden biri olarak “*Thema Anatolikon*” adı ile anılan bölgedir. Bu idarî bölgenin adı sonradan Batı kaynaklı eserlere *Anatolia, Anatolie, Anatolien* olarak geçmiş ve bazı kitaplarla haritalarda da bozulmaya uğrayarak *Natolie* şeklinde yer almıştır. Eski Arapça

Zaman Sınırı: XI. yüzyılın önemli olaylarından biri olan 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması serüveninin en yoğun yaşandığı 1200'lü yıllar yani XIII. yüzyıl başlarından, Osmanlı Beyliği'nin devletleşme sürecinde ilk adımı attığı XIV. yüzyılın başları olan 1300'lü yılların başına kadarki zaman dilimi bu çalışmanın zamansal sınırlılığıdır.

Yöntem Sınırı: XIII. yüzyılda Anadolu (Diyar-ı Rum) coğrafyasını esas alan bu çalışma, araştırmacının kullandığı nitel araştırma yöntemi esasında tarihi metod olarak doküman, söylem ve içerik analizi ile beraber seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örneklem yöntemi ile sınırlı tutulmuştur.

Kaynak Sınırı: *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* ve *Hacı Bektâş-ı Velî*'nin düşünce, yaşayış, uygulama ve etkinliklerinin propagandası maksadını güden, XIII. yüzyıl Anadolusunun en tanınmış, en çok nüshası olan ve bu sayede en çok okunma imkânı bulunan menâkıbnâmelerden ikisi konumundaki *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*, bu çalışmanın kaynak sınırlamını oluşturmaktadır. Öyle ki adı geçen eserlerden ilki; XIII. yüzyılın ilk yarısında Ahmed Eflaki tarafından kaleme alındığı bilinen ve 1200'lerde yaşamış olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin yaşam hikâyesini anlatmaktadır. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* yahut *Vilâyetnâme* adı ile de bilinen diğer eser ise; XV. yüzyılın sonu XVI. yüzyılın başlarında Uzun Firdevsî'nin kaleme aldığı belirtilen bir nüsha olup, 1200'ler ile 1300'lerin ilk çeyreğinde yaşadığı bilinen Hacı Bektâş-ı Velî'yi anlatmaktadır. Zira çalışma kapsamında sunulan tespitlerin tamamı bu iki eserden üretilmişlerdir.

eserlerde *en-Natulus* ve *en-Natus* adına rastlanmakla beraber Araplar ve genel olarak Müslümanlar Anadolu'ya "*Rûm (Roma) memleketi*" demişlerdir. Anatolia kelimesi daha sonra Türkçe'nin ses uyumuna uydurularak *Anadolu* şeklini almıştır (Metin Tuncel, "Anadolu", *DİA*, III, (TDV Yay., 1991), 106-109; Bülent İplikçioğlu, "Anadolu", *DİA*, III, (TDV Yay., 1991), 109-110).

1.5. Tanımlar

Çalışma kapsamında sunulmaya çalışılan bilgilerin daha anlaşılır ve ilgi çekici olması açısından, çalışmada sıklıkla geçen bazı tanımlamalar aşağıda verilmiştir.

Ahi/Ahilik: Anadolu'da XIII. yüzyılda oluşumunu tamamlayarak Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan “*dinî-içtimaî teşkilâtı*”.¹⁷ Ahi teşkilatının en bilindik yönü iktisâdi alanda etkin olmasıdır.¹⁸

Aziz: Azizler Ortodoks Hristiyan inançlarında ve dinî hayatında çok önemli bir rol oynamaktadır. Bir aziz Tanrı'ya özel yakınlık gösteren bir Hristiyandır. Azizler; Hristiyan toplumun, imparatorlar, imparatoriçeler, patrikler köylüler, din değiştiren Yahudiler ve islah edilmiş suçlulara kadarki her kesiminden gelmişlerdir. Bu insan çeşitliliğine karşın genelde azizlerin iki önemli özelliği vardır. Birincisi azizlerin devamlı kötü ruhlara karşı savaşmaları ve ikincisi ise mucizeler yaratabilmeleridir. Ancak bir insanın aziz kabul edilmesi için kendi kutsallığını ispat etmesi gerekir. Bu ispat çoğu kez azizin ya hayattayken ya da ölümünden sonra Tanrı'nın izniyle bir mucize gerçekleştirmesinde yatmaktadır. Bu mucizeler birkaç çeşit olabilmektedir: hastalıkları iyileştirmek, kötü ruhları çıkartmak. İnsanları tehlikeli bir durumdan kurtarmak, kıtlık yerinde bolluk yaratmak, gelecek hakkında kehanette bulunmak, insanların saklanmış faaliyetleri ve düşüncelerini ortaya çıkartmak ve ölümden sonra azizin naşının mezarda çürümemesi vb. azizlere atfedilen mucizelerden bazılarıdır.¹⁹

Babailer İsyanı: Babai Ayaklanması ya da Babai İsyanı ya da Baba Resul Ayaklanması / İsyanı, Vefaiyye²⁰ takipçilerinden Baba İlyas Horasanî ve müridi Baba İshâk'ın 1239-1240 yıllarında Anadolu Selçuklu Devleti topraklarında çıkardığı dinî

Mehmet Ali Hacıgökmen, *Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilâtı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)*, (Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 2011), 20.

Abdülbaki Gölpınarlı, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, (1940-1950): 1-4.

Alexander Khazdan and Nancy Patterson Sevcenko, “Miracles”, *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol. II, (Oxford: Oxford University Press, 1991), 1378 .

Bkz. Haşim Şahin, “Vefaiyye”, *DİA*, XXXXII, (TDV Yay., 2012), 600-603

temelli ayaklanmadır.²¹ Baba Resul'un ismine nispetle *Babailer İsyanı* adı verilen bu isyanın yegâne nedeni Türkmenlere karşı yapılan kötü muamele değildi. İsyanın iktisadi, sosyal, ekonomik ve siyasi pek çok nedene bağlı dinî bir karakteri vardı.²²

Beylikler Dönemi: Anadolu'nun siyasi ve etnik anlamda Türkleşme sürecini tamamlamada etkili olan beylikler dönemi; kuruluş tarihleri ve kuruluş hadiselerine bakılarak iki dönem hâlinde ele alınmaktadır. Birinci dönemi, 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde kurulan beylikler olan *Saltuklular (1072–1202)*, *Mengücekliler (1072-1277)*, *Danışmendliler (1071-1178)*, *Artuklular (1102-1409)*, *Ahlatşahlar - Sökmenliler (1110-1207)*, *Dilmaçoğulları (1085-1398)*, *İnaloğulları (1095-1193)* ve *Çaka Beyliği'nin (1081-1098)* siyasi arenada oldukları dönemdir. Beylikler Döneminin ikinci kısmı ise; 1243 Köseadağ Savaşı'na mütakiben Orta ve Batı Anadolu'da kurulmuş olan beyliklerin (*Aydinoğulları Beyliği (1308-1426)*, *Candarogulları Beyliği (1299-1491)* - *Çobanoğulları Beyliği (1227-1309)*, *Dulkadiroğulları Beyliği (1339-1521)*, *Eretna Beyliği (1328-1381)*, *Germiyanoğulları Beyliği (1300-1423)*, *Hamidoğulları Beyliği (1301-1423)*, *Kadı Burhaneddin Ahmed Devleti (1381-1398)*, *Karamanoğulları Beyliği (1256-1483)*, *Karesioğulları Beyliği (1297-1360)*, *Menteşeoğulları Beyliği (1280-1424)*, *Pervaneoğulları Beyliği (1277-1322)*, *Ramazanoğulları Beyliği (1325-1608)* ve *Saruhanogulları Beyliği (1302-1410)*) yer aldığı dönemdir.²³

Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü)*, (İstanbul: Dergah Yay., 2016), 8-21; bkz. Ahmet Yaşar Ocak, "Babailik", *DİA*, IV, (TDV Yay., 373-374); Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolusu'nda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011).

İbn Bibi, *El Evamürü'l Alaiye Fil Umurü'l Alaiye (Selçukname II)*, Haz. Mürsel Öztürk, Kültür (Ankara: Bakanlığı Yay., 1996), 49.

Bkz. Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar, I*, (Ankara: TTK Basımevi, 1991); Nuri Yavuz, *Anadolu'da Beylikler Dönemi (Siyasi Tarih ve Kültür)*, (İstanbul: Nobel Yay., 2013); Mehmet Ersan, Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri Türkiye Tarihi*, (İstanbul: Timaş Yay., 2014); M. Akif Erdoğan, *XIII-XV. Yüzyıllar Türkiye Tarihi Beylikler Dönemi*, (İstanbul: İlya Yay., 1998); Haşim Şahin, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yay., 2016); M. Feridün Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2003); Ali Öngül, *Selçuklular*

Derviş: İslam toplumlarının dillerinde yer alan Derviş kelimesi Farsça bir kelime olmakla birlikte "*fakir, yoksul ve dilenci*" anlamlarına gelir²⁴ fakat geniş bir coğrafyada uzun süre kullanılması sebebiyle değişik manalar kazanmıştır. Kelime eski Farsçada (Avesta'da) "*drigôş, deryôş ve drigu*"; orta Farsçada (Pehlevîce'de) *driyôş*; yeni Farsça'da *derviş* şeklinde kullanılmıştır.²⁵ *Dervîşân* kelimesi de derviş kelimesinin çoğuludur.²⁶ *Derviş, sufi* ve *abdâl* tabirlerinin çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılmakla beraber İslam tarihinde dervişlerin *Kadirî*²⁷, *Rıfai*²⁸, *Bedevî*²⁹,

Devri Anadolu Beylikleri, (İstanbul: Çamlıca Yay., 2018); Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, (İstanbul: 1984); Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: 1980); Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2018).

Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2001), 103.

Tahsin Yazıcı, "Derviş", *DİA*, IX, (TDV Yay., 1994), 188- 189

Caner Işık, "Derviş Ruhan Örneğinde Alevi Bektaşî Dervişlik Geleneği", *Basılmamış Doktora Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Van: 2008), 47.

Bzk. Nihat Azamat, "Kadirîyye", *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 2001), 131-136.

Bzk. Mustafa Tahralı, "Rıfaiyye", *DİA*, XXXV, (TDV Yay., 2008), 99-103.

Bzk. Mustafa Kara, "Bedevîyye", *DİA*, V, (TDV Yay., 1992), 318-319.

*Desukî*³⁰, *Sa'dî*³¹, *Şâzîlî*³², *hâl vetî*³³, *Mevlevî*³⁴, *Bektaşî*³⁵, *Bayramî*³⁶, *Celvetî*³⁷, *Nakşî*³⁸ olmak üzere on iki ana tarikatta toplandığı ifade edilmektedir.³⁹

Dervişlerin yazdığı tasavvufî hâlk şiirleri, derviş menkıbeleri, İslâm velilerine ait eserler, İslam coğrafyasında Sünnî İslam'ın savunuculuğunu yapan ve bu yönde öğretilerin diktesine çalışılan medreselerde öğretilerek yüzyıllarca coğrafyaların İslâmlaşmasında önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Dervişlerin; önemli bir kısmının dünyadan el etek çekmekle birlikte diğer insanlara göre normal olmayan, kılık ve kıyafetlerine önem vermeyen, üstleri başları toz toprak içinde, elbiseleri kirli, saç ve sakalları uzun ve bakımsız bir hâlde olabildiği ifade edilmektedir. Genellikle iç yüzlerinin iyi olması için, dış yüzlerinin çirkin görünmesi gerektiği yönünde bir inanışa sahiptirler. Bazen de hâlkın tepkisini çeken bu tür görünümü, gerçek kişiliklerini gizlemenin bir aracı olarak da görülmüştür.⁴¹ Çünkü bu görünüş sebebiyle insanlar yaklaşmamış ve kişi

Bkz. Mehmet Demirci, “Desukiyye”, *DİA*, IX, (TDV Yay., 1994, 212..

Bkz. Hür Mahmut Yücer, “Sa'diyye”, *DİA*, XXXV, (TDV Yay., 2008), 410-413.

Bkz. Ahmet Murat Özel, “Şazeliyye”, *DİA*, XXXVIII, (TDV Yay., 2010), 387-390.

Bkz. Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, XV, (TDV Yay., 1997), 393-395.

Bkz. Ş. Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 468-475.

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Mevlevilik”, *DİA*, V, (TDV Yay., 1992), 373-379.

Bkz. Fuat Bayramoğlu, Nihat Azamat, “Bayramiyye”, *DİA*, V, (TDV Yay., 1992), 269-273.

Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, *DİA*, VII, (TDV Yay., 1993), 273-275.

Bkz. Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, *DİA*, XXXII, (TDV Yay., 2006), 342-343; Necdet Tosun, “Nakşibendiyye”, *DİA*, XXXII, (TDV Yay., 2006), 342-343.

Resul Ay, “XIII-XV. Yüzyıllarda, Anadolu'da Derviş ve Toplum: Tarihsel bir Tipoloji Denemesi”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, (Ankara: 2004), 6-7; Işık, *Derviş Ruhan Örneğinde*, 50.

M. Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2005), 250.

M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: DİB Yay., 1976), 302.

kendinî sırlamış olmuştur. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, bunları “*hurka altındaki sultanlar*” olarak ifade etmektedir.⁴²

Ekberîyye: Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye ‘*Şeyh-i ekber*’ unvanı dolayısıyla ona nisbet edilen tarikat olup, ancak böyle bir tarikatın varlığı ve önemi konusunda tasavvufçular ve tasavvuf tarihçileri değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre *Ekberîyye* adıyla ayrı bir tarikat olmamakla birlikte bu isimle meşhur olan tarikat aslında Kâdiriyye'nin bir şubesi niteliğindedir ve İbnü'l-Arabî de bu tarikatın ikinci piri olarak bilinmektedir. Diğer bir görüş, Ekberîyye adı verilen tarikatın Abdülgani en-Nablusi (ö. 1143/1731) tarafından kurulduğu şeklindedir. Ekberîyye'yi entelektüel veya felsefi tasavvuf olarak görenler ve tarikat adı yerine “*mektep*” adıyla tanımlayanlar da olmuştur.⁴³

Hagiografya: Ortodoks Hıristiyanlığı tarafından özel bir dinî edebîyat türü olan Hagiografiya; Bizans edebîyatının en büyük türü olmakla birlikte iki büyük grupta incelenmektedir. Birincisi kısa hikâyedir ve bu hikâyeler azizlerin hayatından bir olayı, genellikle de mucizevi bir olayı anlatmaktadır. İkinci ise azizin tüm biyografisi olarak belirtilmektedir. İskenderiyeli Athanasios'un 360 yılı civarında yazdığı *Aziz Anthonios'un Hayatı*, aziz biyografisinin ilk örneğidir. Hagiografiyanın iki amacı vardır: birincisi normal Hıristiyan hâlkına inançlı, ahlaki bir örnek sunmak; ikincisi ise eğer söz konusu aziz bir manastır kurucusu ise azizin hayat öyküsünü onun kurduğu manastır için bir tür reklam yapmaktır. Hagiografiya, standart bir tarz olmasına rağmen, azizlerin hayat öyküleri pek çok kez önemli detaylarla doludur. Örneğin bazen bir azizin biyografisinde başka kaynaklarda bulunmayan önemli tarihî olaylar ile ilgili bilgiler bulunabilmektedir. Bazı biyografilerin mekânı, köyler ya da kasabalardadır ve bunlar o köylüler hakkında bilgi veren tek kaynaklar olarak görülmektedir.⁴⁴

Işık, *Derviş Ruhan Örneğinde*, 54.

Rüya Kılıç, “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *BİLİG*, S. 33, (2005): 228; Mahmud Erol Kılıç, “Ekberîyye”, *DİA*, X, (TDV Yay., 1994), 544-545.

Nihal Şahin Utku, “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44, S. 1, (2013): 267; Michael P. Rewa, “Early Christian Life-Writing: Panegyric and Hagiography”, *Biography*, II, 1, (New York: 1979), 60-61; Hippolyte Delahaye,

Kadirilik: Abdülkadir-i Geylani'ye (ö. 561/1165–66) nisbet edilen İslam dünyasının ilk ve en yaygın tarikatı olarak bilinmektedir. XIII. yüzyıldan beri yaygın olan Kadiriyye, Abdülkadir-i Geylani soyundan gelen Serzenci ve Sadat-ı Nehri gibi Suriyeli ve Kuzey Iraklı şeyh aileleri tarafından temsil edildiği görülmüştür. Kadiriyye tarikatında seyr-ü süluk bütün esma tariklerinde olduğu gibi Allah'ın yedi isminin (esma-i seb'a) zikredilmesiyle gerçekleştirilir. Kadiriyye tarikatında hâlvetiyye'deki gibi hâlvet, Nakşibendiyye deki gibi rabita uygulaması vardır. Kurucusunun ölümünden Moğollar'ın Bağdat' ı işgal ettiği 1258 yılına kadar kuruluş dönemini tamamlayan ve daha bu dönemde kollara ayrılmaya başlayan Kadiriyye, bu olayın ardından aile mensuplarının şehri terkedip İslam dünyasının çeşitli bölgelerine göç etmesiyle birlikte büyük bir gelişme göstermiştir. Buna paralel olarak ta birçok kola ayrıldığı görülmüştür. Bu kollar; “*Hikemiyye, Esediyye, Beceliyye, İseviyye, Farızıyye, Ehdeliyye, Gaysiyye, Uceyliyye, Nehariyye, Zeylaiyye, Tavaşiyye, Müseriyye, Yafıyye, Cebertiyye, Davudiyye, Urabiyye, Eşrefiyye, Bekkaiyye, Cüneydiyye, Gavsıyye, Kemaliyye, Kumeysiyye, Nevşahiyye, Sumadiyye, Rümüyye, Bu Aliyye, Nablusiyye, Hilaliyye, Semmaniyye, Ammariyye, Nesimiyye, Resmiyye, Menzeliyye, Muhtariyye, Müştakiyye, hâl isıyye, Fazılıyye, Enveriyye, Niyaziyye, Kesnazaniyye, Müridiyye, Kasımiyye, Mikşafiyye, Garibiyye, Zinciriyye ve Şer'iyye*”dir.⁴⁵

Kalender / Kalenderilik: Sözlükte, dünyadan el etek çekip gezen derviş anlamına gelen “*kalender*” kelimesi⁴⁶, İslâm dünyasında, gösteriştan uzak, dinî hayatı yaşayan kişiler olarak bilinmektedir.⁴⁷ Dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde

“Hagiogragy”, *The Catholic Encyclopedia*, VII, (New York: Robert Appleton Company, 1910), 1.

⁴⁵Nihat Azamat, “Kadiriyye”, *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 2001), 131-136; Adalet Çakır, *Abdülkadir Geylani ve Kadirilik I*, (İstanbul: İSAM Yay., 2012), 9-16; Arthur Buehler, “Hind-Pakistan Alt-Kıtasında Kadirilik: Genel Bir Değerlendirme”, Çev. Mehmet Atalay, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, C. VIII, S. 1, (2015): 135-170; Mahmud Esad Erkaya, “Günümüz Ürdün’ünde Faaliyet Gösteren Tarikatlar”, *EKEV Akademi Dergisi*, C. 20, S. 66, (2016): 396-407.

⁴⁶Ethem Cebelioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2004), 204, 641; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 231.

Nihat Azamat, “Kalenderiyye”, *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 2001), 253-254.

yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık, kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarında da gösteren sufilere "kalender", bunların temsil ettiği tasavvufi zümrelerin de genel olarak "Kalenderiyye" veya "Kalenderîlik" olarak tanımlandığı görülmektedir.⁴⁸ Kalenderîliğin temelinde Hint mistisizmi genel kabul görmektedir.⁴⁹ Kalenderîliğin kuruluş tarihî kesin olarak bilinmemekle birlikte bu konuda kaynakların genel olarak verdiği bilgiler; Cemâlî'd-dîn-i Savi'yi (ö. 630/ 1232)'yi göstermektedir. Zira Cemâlî'd-din-i Sâvî'nin (ö. 630/1231) önderliğinde tesis edilmiş olan Kalenderiyye anlayışında, ilk dönemlerde fakr ve tecerrüde önem verilmiştir.⁵⁰

Kösedâğ Savaşı: Tarihte 26 Haziran – 3 Temmuz 1243 tarihlerinde II. Gıyaseddin Keyhüsrev Döneminde Moğol İlhanlıları ile gerçekleşen bir savaş olarak bilinmektedir.⁵¹ Moğollar karşısında Kösedâğ'da yaşanan hezimet Türkiye Selçuklu Devleti tarihî nde dönüm noktası olmuş ve bu tarihten sonra Selçuklular Moğollara tâbi hâle gelmişlerdir. Böylece 1243 yılındaki Kösedâğ savaşının ardından Anadolu'da Moğol hâkimiyeti başlamıştır.⁵²

Mevlevîlik: Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/m. 1273) nisbet edilen tarikat olarak bilinmektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mevlevî silsilenâmesinde tarikatın pîri olarak sayılmaktadır. İlk tarikatlaşma faaliyetlerini başlatan Hüsâmeddin Çelebi'den (ö. 683/1284) sonra h. 691 (m. 1292) yılında irşad makamına geçen Sultan

Sadullah Gülten, "Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52, (2012): 37-38.

Hacı Sağlık, "Kalenderî Bir Sûfî Olarak Baba Tâhirê Uryân", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, C. 10/2, S. 20, (2018): 710.

Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017), 10-16.

Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*, Çev., Cemal Anadol, (Ankara, 1987), 53.

Sümer, *Kösedâğ Savaşı*, 272-273; Demir, *Rumlaşan Selçuklular*, 229-234; Kaya, *Türklerin Anadolu Tarihinde*, 237-253.

Veled (ö. 712/m. 1312) ile başlayan bu tarikatın Konya Mevlânâ Dergâhı ve çelebilik makamı Mevleviyye tarikatının idare merkezi hâline getirilmiştir.⁵³

Rifâilik: Ahmed er-Rifâi'ye (ö. 578/1182) atfedilen ve İslam dünyasının ilk tarikatlarından biri olup, *Rifâiyye*, *Ahmediyye* yahut *Batâihiyye* adıyla da anılmaktadır. Ancak XIII. yüzyılda *Ahmediyye* adıyla ortaya çıkan *Bedeviyye* ile karıştırılmaması için daha çok Rifâiyye adı tercih edilmiştir. Tarikat günümüzde Türkiye'de *Rifâiyye* şeklinde söylenmektedir. *Rifâiyye*'nin, XII. yüzyıl tarikatları arasında kuruluşunu tamamlayıp teşkilatlanan ilk tarikat olduğunu söylemek mümkündür. *Rifâiyye*; kitap ve Sünnet'e dayanan, tevazu ve alçak gönüllülüğü esas alan bir tarikattır. Tarikata giren kişiden, önce şeriâtın emir ve yasaklarını öğrenerek gereğini yerine getirmesi, sonra farzlarla birlikte çokça nafîle ibadetlerle meşgul olması istenmektedir. *Rifâiyye* tarikatında sünnet olduğu kabul edildiği için siyah taç tercih edilmektedir. *Rifâiyye*'nin başlıca kolları; *Haririyye*, *Sayyadiyye*, *İmadiyye*, *Keyyaliyye*, *Cendeliyye*, *Diriniyye*, *Ataiyye*, *Katnaniyye*, *Nuriyye*, *İzziyye*, *Cebertiyye*, *Fenariyye*, *İseviyye*, *Şa'raniyye*, *Burhaniyye*, *Fazliyye*, *Cemiliyye*, *Sebsebiyye*, *Mahmudiyye*, *Aclaniyye*, *Mahdumiyye*, *Ulvaniyye*, *Ma'rufiyye* ve *Vasitiyye*'dir⁵⁴.

Ş. Barihuda Tanrıkorur, "Mevleviyye", *DİA*, IX, (TDV Yay., 2004), 468-473. Daha fazlası için bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: 1953); Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, (İstanbul: 2005); Serdar Ösen, *Osmanlı Devlet ve Toplum Hayatında Mevlevîlik (19.yy)*, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2015); A. Bölükbaşı, "Türkiye'de Bir Popüler Kültür Alanı Olarak Tasavvuf: Mevlânâ Ve Mevlevîlik Örneği", *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 2011); Ş. Can, *Mevlânâ: Hayatı, Şahsiyeti Ve Fikirleri*, (Ankara: Ötüken Yay., 1995); A. H. Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, (Ankara: 2006); E. Çelebi-B. Sağbaş, *Yüzyıllar Boyu Mevlânâ Ve Mevlevîlik*, (İstanbul: 2008); A. Eflâki, *Menâkıbü'l- 'Arifîn: Ariflerin Menkıbeleri*, Çev: Tahsin Yazıcı, (Ankara: 1953); M. Önder, *Mevlânâ ve Mevlevîlik*, (İstanbul: 1998); A. Y. Soyger, *Mevlevî*, (İstanbul: 2016); F. Lewis, *Mevlâna /Geçmiş Ve Şimdi, Doğu Ve Batı*, (İstanbul: 2010); A. Karaismailoğlu, *Mevlânâ ve Mesnevî*, (Ankara: 2001); B. Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, Çev. Feridûn Nafiz Uzluk, (Konya: 2005); S. Eraydın, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, (İstanbul: 2016).

Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", *DİA*, XXXV, (TDV Yay., 2008), 99-103; 287; Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Trc. A. Sait Aykut, (İstanbul: 2004), 260-261, 417, 425, 427, 471; Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar*

Türkmen: “Oğuzlar (Türkmenler)Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destânları” adlı eserinde “Oğuzlardan Müslümanlığı kabul eden zümrelere, onları gayr-ı müslim kardeşlerinden ayırt etmek için, Maverâünnehir Müslümanlarınca Türkmen adı veriliyordu. Daha önce söylendiği gibi, Orta Asya’da ilk defa Müslümanlığı kabul eden Türk kavmi Balasagun ile Mirki arasında yaşayan Türkmenler olduğu için Türkmen adı, Maverâünnehir Müslümanları arasında “Müslüman Türk” şeklinde hususi bir anlamda kullanılmaya başlandı. Böylece Oğuzlardan da Müslüman olan zümrelere Türkmen denildi” şeklinde Türkmen sözünün kökenine dair açıklama yapan Faruk Sümer’in yanında ünlü Arap müellifi El-Makdisî ise *Türkmen* adının yerine *Oğuz* adını da kullanmıştır. Ancak araştırmacılara göre; Oğuzların Türkmen adını almaları konusunda ne İslam coğrafyacıları ne de tarihçiler ne de modern araştırmacılar henüz bir fikir birliğine varamamışlardır.⁵⁵ Kaşgarlı Mahmud’a göre, Zülkarneyn, Türklerin ülkesine geldiğinde rastladığı bir gruba Türklere benzedikleri için “*Türk-manend*” demiş bu isim zamanla *Türkmen/Türkman* şekline dönüşmüştür⁵⁶. Ebul-Gazi Bahadır Han ise; Türkmenlere bu adın Farslar tarafından verildiğini ancak cahil hâlkın “*manend*” kelimesini telaffuz edemediğinden *Türkmen* diye söylediğini savunmaktadır.⁵⁷ Osmanlı tarihçilerinden Mehmed Neşri’de imanlı Türk anlamını verebilmek ve iddiasını kuvvetlendirmek için kelimeyi “*Türk*” ve “*iman*” şeklinde ikiye böldükten sonra “*Türk-i İman*” kelimesinin *Türkman*’a dönüştüğünü ileri sürmüştür⁵⁸. *Türk Milli Kültürü*⁵⁹ adlı eserin yazarı olan İbrahim Kafesoğlu ise; tıpkı

Tarihi, (İstanbul: 1964), 464-465; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*, (İstanbul: 2004), 547-556.

Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el Makdisi, *Ahsenü’-t-Tekasim fi Marifeti’l Ekalim*, Tre. Ali Naki Münzevi, (Tahran: 1983), 398; Tufan Gündüz, “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, I, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: 2006), 265.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanu Lügati’t-Türk, II*, Çev. Besim Atalay, (Ankara: 1985), 415.

Ebu’l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime: Türkmenlerin Soy Kütüğü*, Haz. Z. Kargı Ölmez, (İstanbul: 1996), 251.

M. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Haz. Necdet Öztürk, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2013), 10.

Bkz. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: Ötüken Yay., 2015).

“koca-man, şiş-man, küçü-men” kelimelerinde olduğu gibi, -man, -men ekinden hareketle “hâlis Türk”, “Temiz Türk” diye anlamlandırmanın uygun olacağını iddia etmektedir.⁶⁰ XV. ve XVI. yüzyıllara ait Osmanlı kaynaklarında ise Türkmen adı ile konar-göçer hâlkı nitelemek babında “Yörük, yürüyen sefer koşan çadır hâlkı” anlamına gelmekteydi.⁶¹

Uç: İslam kaynaklarında gayrimüslim toplulukların yaşadığı topraklar ile Müslüman toplumun yaşadığı topraklar arasındaki sınırı tanımlamak için “uç” kelimesi ile bilhassa “kâfirler” ile Müslümanlar arasındaki bölgeleri kastemektedir. Kavram hakkında yapılan çalışmalardan ortaya çıkartılan ortak sonuç ise uç; gazilerin, karşı tarafın saldırılarına karşı sınırı müdafaa ettikleri, diğer taraftan ise fırsat buldukça topraklarına akınlar yaparak ganimet aldıkları, yani geçimlerini sağladıkları bölgelerdir.⁶²

Uç kelimesine, ilk olarak Türkçenin bilinen en eski sözlüğü olan *Dîvân-û Luğati't-Türk*'de rastlanmaktadır. Adı geçen eserde uç “Türklerin kalem yaptıkları, kirmen, baston gibi şeylerin yapıldığı, dağlarda yetişen bir ağacın adı” ve bir nesnenin tükenmesi, bitmesi, kenarı ya da “sınırdaki hâlk” anlamlarına karşılık gelmektedir.⁶³ Görüldüğü gibi bu kelimenin iki boyutu vardır. Birincisi bir sınırlandırmayı ifade etmesi, ikincisi ise belli bir bölgede yaşayanları nitelemek için kullanılmasıdır. Uç, bir

İbrahim Kafesoğlu, “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *J. Denny Armağı*, (Ankara: 1958), 131; Er- Ravendi, *Rahatü's- Südur ve Ayetü's- Sürur*, Çev. Ahmet Ateş, (Ankara: 1957), 173.

Gündüz, *Anadolu Selçukluları ve Türkmenler*, 273.

Halil İnalçık, “Osmanlı Devletinde Uçlar (Serhad)”, *Doğu Batı Makaleler II*, (İstanbul: Doğu-Batı Yay., 2008), 41,46, 49; Abdullah Ülker, “Uç”larda Etkileşim, Esneklik ve Pragmatizm: Osmanlı-Bizans Örneği (1277–1402), *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniv. Sosyal Bil. Enst., (Ankara: 2010), 2, 9,10,11; Cemal Kafadar, İki Cihan Aresinde, *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, 9, (İstanbul: YKY Yay, 1999), 48; Power, D. “Introduction A Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe”, *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands 700-1700*, Edt. D. Power & N. Standen, (Basingstoke: 1999), 4.

R. R. Arat, *Kutadgu Bilig I, III*, (Ankara: TDK Yay., 1999), 344, 487; Besim Atalay, *Divan-ü Luğât-it-Türk Tercümesi I*, (Ankara: TDK Yay., 1991), 17, 35, 44.

bölgedir ve bu bölge düşman ile olan temas noktasıdır. Yani ucun diğer tarafında “kâfirler” vardır. Kroniklerde gâzâ'nın buralarda yapıldığını sıklıkla görmekteyiz. Dolayısıyla uç; *dârül-islâm* ve *dârül-harb*'i birbirinden ayıran bir bölgedir⁶⁴.

Vefailik: Ebü'l-Vefâ el-Bağdâdî'ye (ö. 501/1107) nisbet edilen bir tarikattır. Şeyhi Ebû Muhammed Abdullah b. Talha eş-Şenbekî'ye intisap etti. Şeyhi ona vefa ve sadakatinden dolayı Ebü'l-Vefâ unvanını verdi. *Ebü'l-Vefâ*'nın kurduğu bu tarikatın Anadolu'daki en önemli temsilcisi Dede Garkın⁶⁵ ve hâlifeleri olup tarikat, Anadolu'da daha ziyade bu hâlifeler vasıtasıyla yayılmıştır. Osmanlı Beyliği kuruluş döneminde ise tarikatın en önemli temsilcisi Osman Bey'in kayınpederi Şeyh Edebâli'dir. Tarikatın, Suriye ve Irak'taki seyrine dair çalışma bulunmamaktadır⁶⁶.

Veli-Evliya: Veli kelimesi (çoğul evliya) Arapça “*valiya yakın olmak, yaklaşmak, arkadaş olmak*” fiilinden türemiştir ve “*dost, yardımcı, komşu, arkadaş*” anlamını taşımaktadır.⁶⁷ Sünni İslam ortamında gelişmiş olan “veli” kavramı X. ile XIII. yüzyıllar arasında “*Allah dostu*” anlamını taşıyan mistik yola başarıyla erişen kişilere verilen bir unvan hâline gelmiştir. Ama XIII. yüzyıldan sonra kavram, daha gelişmiş ve daha karmaşık şekil almıştır. Bu dönemden sonra *veli* olarak adlandırılan kişi, manevi gelişmesinde, Allah (c.c.) isterse, veli makamına erişebilmiştir. Kişi, veli makamına eriştikten sonra Allah (c.c.) tarafından bütün kötülüklerden korunmakta ve duaları kabul edilmektedir. Ayrıca Allah (c.c.) veliye, kerâmet gibi özel lütuflarda

Ülker, *Uç'larda Etkileşim*,11.

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği (XIII. Yüzyıl): Dede Garkın ve Emirci Sultan*, (İstanbul: Dergah Yay., 2014); *1240 Babai Hareketi ve Dede Garkın*, Editörler: Sadullah Gülten, Mehmet Salih Erpolat, Ahmet Taşğın, (İstanbul: 2018); Hüseyin Dedekargınoğlu, *Aşıkların Dilinden Dede Garkın*, (Ankara: 2018).

Haşim Şahin, Vefaiyye, *DİA*, XXXXII, (TDV Yay., 2012), 600-603; *Nefehâtü'l-üns (Evliyâ Menkıbeleri)*, Haz. Süleyman Uludağ - Mustafa Kara, (İstanbul: 1995), 683, 687, 841-842; Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük*, 26-75; Ahmet Yaşar Ocak, Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)”, *Belleten*, C. LXX, S. 257, (2006): 111-154.

Süleyman Uludağ, Veli, *DİA*, XXXIII, (TDV Yay., 2013), 25-28; Musa Koçar, “Kur-an'da Veli Kavramı”, *Araştırmalar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, C. V, S. 9-10, (2003): 159-184.

bulunmaktadır⁶⁸. Söz konusu kerâmetler ise Allah (c.c.) dostu olarak velilerin özel statüsünü göstermekte ve onu ispatlamaktadır. Bu kerâmetler ise; *gökte uçuş, gaybı bilme, taştan ve yerden su çıkarma, ateşte yanmama, bedduanın tutması, telepati, başka insanların düşüncelerini okuma ve hastalık iyileştirme* şeklindedir.⁶⁹

Ait oldukları toplumun sosyal, dinî ve ahlakî değerlerinin bir temsilcisi olmayı başarmış olan veliler, bunun sonucu olarak, İslam'ı yeni benimsemiş olan Türkmen boylarında eski şamanların rolünü üstlenmişler ve şamanlar gibi gelecekte haberler vermişler ve göğe çıkıp uçabilmişlerdir. Ayrıca hava şartlarını da değiştirerek felaketleri önlemişler yahut bu felaketlerini düşmanlarına göndermişlerdir.⁷⁰

Toplumca kabul görmüş bir velî; dindar hayat tarzı ya da olağanüstü yetenekleri yüzünden, ya hayattayken ya da ölümünden sonra hâlk tarafından velî olarak kabul görmüşken, bazı veliler sadece bölgesel ün kazanmış, bazıları ise ki Mevlanâ, Hacı Bektâş-ı Velî, Yunus Emre ve Ahî Evran gibi, evrensel ün kazanmışlardır.⁷¹

Yesevilik: Türk mutasavvıfı Ahmet Yesevi (öl. 1166) tarafından kurulmuş olan tarikatın adıdır. Ahmet Yesevi, Yûsuf El-Hemedânî 'nin(öl. 1130)⁷² hâlifelerinden olup hayatı hakkındaki bilgiler genellikle menkıbe türü bilgilerdir.⁷³ Yesevilik önceleri Taşkent ve Seyhun bölgeleriyle, Harezmi ve Maverâünnehir bölgesinde, daha sonra da Kafkasya, Anadolu ve Balkanlarda yayılmıştır. Yesevilik, mücadele ve riyazet ağırlıklı ve zikri esas alan bir tarikattir. Tarikatta hâlvetin önemli bir yeri vardır. Yesevi

Marshall G. S. Hodgson, *The Venture of Islam, The Expansion of Islam In the Middle Peiods*, Vol. II, (Chicago: 1974), 218

Hodgson, *The Venture of Islam*,..., 3,71,78, 218; Koçar, *Kur-an 'da Velî Kavramı*, 161-164; B. P. Fenton, "Yahudi Mistisizmi ve İslâm Tasavvufunda Evliyâ Hiyerarşisi", Trc. Salih Çift, *Uludağ Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 2., (2007): 369-391.

Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarih Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yakaşım*, (Ankara: TTK Yay., 1997), 7-11; F. W. Hasluck, *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol. I, (Oxford: 1929), 255.

Ocak *Kültür Tarih Kaynağı Olarak*, 18-19

Bkz. Necdet Tosun, "Yûsuf El-Hemedânî", *DİA*, XXXIV, (TDV Yay., 2013), 12-13.

Necdet Tosun, Yeseviyye, *DİA*, XXXIII, (TDV Yay., 2013), 487; *Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*, Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, (İstanbul: 1958), 14-20.

tarikatinde müridde aranan şartlar arasında zekâ, şeyhinin hizmetinde çevik, doğru sözlü ve ketum olmak sayılmaktadır.⁷⁴

1.6. İlgili Alan Yazını

Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin son dönemlerini ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarını kapsayan, genelde de XIII. yüzyıl diye tabir edilen dönem hakkında bugüne kadar çeşitli ve kapsamlı çok çalışmalar yapılmıştır. Öyle ki bu dönemi derinlemesine ele almış eserler ve belgeler ortaya çıkarılarak, alanında uzman şahsiyetler tarafından değerlendirmelere tabi tutulmuşlar ve yayınlanmışlardır. Ancak bu çalışmalara rağmen bu döneme ait yeterince aydınlatılmayan birçok siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel mesele hâla bulunmaktadır. Tabii ki bu durumun, araştırmacıların kaynak dili eksikliği, yeterince konu ve saha uzmanı olmayışı, adı geçen dönem ile ilgili araştırmaları yönlendirecek, finanse edecek ve en nihayetinde bunları toplumun istifadesine sunacak organize bir müessesenin olmayışı gibi nedenleri bu bağlamda zikretmek gerekmektedir.

Araştırmacılar, bu devirde Anadolu'nun bilhassa sosyal ve dinî durumuyla ilgili günümüze ulaşabilen kaynaklar ve araştırmaları hâla tatmin edici bulmamaktadır.⁷⁵ Bu sebeptendir ki bir kavmin, boyun, etnik grubun, yaşadığı toplum ya da toplumlar tarafından etkinliği ve yeterliliği kabul görmüş şahsiyetlerin veya devletlerin bıraktığı yazılı, sözlü ya da görsel kaynak ve vesikalar, araştırmacılar için inceleme ve araştırmada başvurulan birincil derece kaynaklar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma kapsamında kullanılan ve XIII. yüzyıla ait birinci el kaynaklar genellikle Arapça ve Farsça dillerinde yazılmışlardır. Ancak; gerek devrin hâkim güçleri

⁷⁴ Necdet Tosun, "Yesevîliğin İlk Dönemine Aid Bir Risâle: Mir'âtü'l-kulûb", *İLAM Araştırma Dergisi*, C. II, S. 2, (1997): 41-51; Mertol Tulum, "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *İlmî Araştırmalar*, C. VII, (1999): 207-215; Kamil Yılmaz, *Anahatlarına Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: 2011), 242-244; Cemal Anadol, *Anadolu'yu Aydınlatan Güneş: Pri-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevîlik*, (Ankara: Kamer Yay., 1994), 15, 44, 69, 87, 92, 107, 109.

Muhammet Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, (2013): 5.

tarafından kabul gören diller, gerek komşuluk ilişkisi içerisine girilen farklı toplumların fazlalığı gerekse de dönem içerisinde hâkimiyet sahibi unsurların değişikliği gibi nedenlerden dolayı yüzyıllar geçtikçe, Anadolu coğrafyasında yazılı ve sözlü kültürün dili olan Türkçe'nin, Arapça ve Farsça kelimelerle sadeliğini kaybetmeye başladığını da burada ifade etmek gerekmektedir. Türkçe kaynaklar doğrudan aktarılırken Arapça, Farsça ve Osmanlıca kaynaklar ise kullanılan Türkçe'ye uyarlanarak yayınlanmaktadır.

Bu çalışmada, konu dâhilinde orijinal dildeki nüshaları ve Türkçe tercümelemleri ile beraber ele alınan menâkıbnamelerin dışındaki faydalanılan birincil ve ikincil kaynaklar hakkında detaylı bilgiler aşağıda verilmiştir.

*El-Kâmil Fî't-Târîh*⁷⁶ adlı eser Arapça kaleme alınmış olup, 1230 yılının sonuna kadar olan olayları anlatan ve umumi bir İslam tarihî özelliği göstermektedir. Eserin müellifi, 1160–1233 yılları arasında yaşayan İbnü'l-Esir olup, yazdığı eser, bu çalışmada kullanılan Arapça kaynaklar içerisinde ilk sırada gelmektedir. Türk tarihinin en önemli kaynaklarından bir tanesi olan bu eser'in son üç cildinin tamamı Türk tarihî ne ayrılmıştır. On iki ciltten oluşan eserin, özellikle Selçuklular ile ilgili bilgiler için IX. ve X. ciltlerinden çalışma kapsamında fazlası ile istifade edilmiştir.

El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye, Tarih-i İbn-i Bibi veya *İbn Bibi Selçuknamesi* adlı Farsça kaleme alınmış olan hatırat kitabı⁷⁷ niteliğindeki eser, 1192-1280 yılları arası dönemde Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti tarihî için temel kaynak olup, bahsettiği olayları betimlemesi ve tarihsel sıralamalarını düzgün bir şekilde vermesi açısından döneme dair önemli eserlerin başında gelmektedir. Türkiye Selçuklularını anlatan en önemli vekâyiname ve Farsça yazılmış olan bu eser, çalışma sırasında kullanılan Farsça kaynakların başında gelmektedir. Söz konusu eser, XIII. yüzyılAnadolusunun siyasi ve dinî durumunu tasvir edici bilgilere yer vermekte olup,

Bkz. İzzeddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Beyrut: 1992); Bkz. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, Çev. Ahmet Ağrakça - Abdülkerim Özyayın, (İstanbul: 1991). Söz konusu eserin bir başka nüshası ise İbnü'l-Esir, *el Kâmil fi't-Târîh*, Neşr. Carolus Johannes Tornberg, (Beyrut: 1966)'dir.

Herbert W. Duda, "İbn-i Bibi'nin Şelçuk Tarihi", *Şarkiyat Mecmuası*, C. II, (1958): 1.

bu eserin Adnan Sadık Erzi tarafından hazırlanan tıpkıbasımı ve Mürsel Öztürk'ün kaleme aldığı Türkçe çevirisi⁷⁸ bu çalışmada kullanılmıştır.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî'nin *Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr* adlı eseri de bu çalışmada kullanılan bir başka Farsça yazılmış eserdir. 1282 – 1323 tarihleri arasında yaşanmış olan olayları anlatan bu eser, Moğol hâkimiyeti altındaki Anadolu'nun tarihini anlatması açısından değerli bir eserdir. 2000 yılında Mürsel Öztürk tarafından yapılan Türkçe çevirisinin⁷⁹ kullanıldığı bu eserin, özellikle XIII. yüzyılın devamı XIV. yüzyılın başındaki Türkiye Selçuklularından bahseden dördüncü bölümünden⁸⁰ istifade edilmiştir.

İslam dünyasının ortaçağ'ında yetişmiş ünlü İslam âlimi ve devlet adamı Reşidüddin Fazlullah b. Ebu'l-Hayr İmadeddin el-Hemedânî tarafından kaleme alınmış olan *Câmi'ü't- Tevârih*⁸¹ adlı eser de yine bu çalışma kapsamında kullanılmıştır. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş tarafından kitaplaştırılan *Selçuklu Devleti*⁸² başlıklı nüshası ile bu çalışmaya kaynak olan bu eserden; Malazgirt Savaşı ve sonrası dönemde Anadolu coğrafyasının siyasi, iktisadi ve sosyo-kültürel durumunu anlatan kısımlarından istifade edilmiştir.

Türklerin Anadolu'daki ilk fetihleri hakkında kıymetli bilgiler ihtiva eden ve özellikle 1083-1153 yılları arasında hem Bizans hem de Anadolu'da yaşanan siyasi, ekonomik, dinî ve sosyo-kültürel pekçok olay hakkında bilgi veren bir eser olan *Alexiad'ta* bu çalışmada kullanılan bir Bizans kaynağı olup, özellikle Bizans-Türk mücadeleleri ve Türklerin Batı Anadolu'daki fetihleri hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Çalışma

Bkz. İbn-i Bibi, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, Çev. Mürsel Öztürk, I-II, (Ankara: 1996).

Bkz. Kerimüddin Mahmud-i Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr*, Çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: 2000).

A.g.e., 16, 21, 25, 56, 102, 219.

Reşidü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevarih (Selçuklu Devleti)*, (Ankara: Selenge Yay., 2010), 21-29

Bkz. Erkan Göksu, H. Hüseyin Güneş, *Câmi'ü't- Tevârih: Selçuklu Devleti*, (İstanbul: Selenge Yay., 2010).

kapsamında adı geçen eserin Bilge Umar tarafından 1996'da yapılan tercümesi⁸³ kullanılmıştır.

Anadolu'da Moğol hâkimiyeti dönemine ait bilgiler içeren ve H. 765 yılından sonra yazılmış olan *Anonim Selçuk-name*⁸⁴ adlı eser, Anadolu (Türkiye) Selçuklularının başlangıcından beri gelen bir tarih kitabı olup, Selçukluların son dönemi hakkında bilgilendirme yapılırken, bu çalışma kapsamında kullanılmıştır.

Hayatı hakkında pek fazla bilgi olmayan Mehmed Neşri'nin *Kitab-ı Cihan-Nüma* adlı eseri bu çalışmada; Anadolu'da beylikler dönemi hakkında bilgi verirken sıklıkla kullanılan genel tarih niteliğindeki eserlerden bir tanesi olup, eserin F. Reşit Unat-Mehmed Altay Köymen tarafından 1995 yılında yapılan basımı⁸⁵ nu çalışmada kullanılmıştır.

Çalışma dâhilinde kullanılan araştırmalara bakıldığında ise; XIII. yüzyıl Anadolu ve bahsedilen dönemde Anadolu'ya hâkim olmuş olan Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti, Anadolu Beylikleri ve İlanlılar konulu yerli ve yabancı birçok araştırmalar yapıldığı görülmüştür. Çalışmanın konusu ile ilgili olarak öncelikle dönemin siyasi, ekonomik, dinî ve sosyo-kültürel tarihini ele alan genel araştırmalara daha sonra da müstakil çalışmalara değinilmiştir. Söz konusu çalışmaların başlıcaları şunlardır:

Hakkı Uzunçarşılı'nın *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devleti, Kitabeler*⁸⁶ adlı eseri, Osman Turan'ın *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*⁸⁷, *Selçuklular ve İslamiyet*⁸⁸, *Selçuklular Zamanında Türkiye*⁸⁹ ve *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*

Bkz. Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: 1996).

Anonim Selçuk-name (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi), Çev. F. N. Uzluk, (Ankara: 1952).

Bkz. Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüma, I-II*, Yay. F. R. Unat-M. Altay Köymen, (Ankara: 1995).

Bkz. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devleti, Kitabeler*, (Ankara: TTK Yay., 1988).

Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, (İstanbul: 2003).

Bkz. Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, (İstanbul: 2018).

Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (İstanbul: 2013).

adlı eserleri, Tuncer Baykara'nın *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar*⁹¹ adlı eseri, Mehmet Şeker'in, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*⁹², C. Cahen'in, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*⁹³ isimli eseri, V. Gordlevski'nin *Anadolu Selçuklu Tarihi*⁹⁴, adlı eseri, Mükrimin Hâil Yinanç'ın *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri Anadolu'nun Fethi*⁹⁵ Ali Sevim'in *Anadolu'nun Fethi*⁹⁶, Yaşar Yücel-Ali Sevim'in *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*⁹⁷ başlıklı kitapları, Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*⁹⁸ adlı kolektif çalışma, Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*⁹⁹, Charles Diehl'in *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*¹⁰⁰, Paul Lemerle'nin *Bizans Tarihi*¹⁰¹ ile Donald M. Nicol'un "*Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*"¹⁰² adlı çalışmalar bu araştırmada kullandığımız genel modern kaynakların başında gelmektedirler.

Bkz. Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: 2001)

Bkz. Tuncer Baykara'nın *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İzmir: 1990).

Bkz. Mehmet Şeker'in, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, (DİB Yay., 2011).

Bkz. C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Ankara: 2014).

Bkz. A. Vladimir Gordlevsky, *Anadolu Selçuklu Tarihi*, Terc. A. Yaran, (Ankara: 1988).

Bkz. Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri Anadolu'nun Fethi*, (Ankara: 2013).

Bkz. Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi*, (Ankara: 2014).

Bkz. Yaşar Yücel-Ali Sevim'in *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: 1989).

Bkz. *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*, Editörler: Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzay Peker, K. Bilici, Kültür Bakanlığı Yay., (Ankara: 2006).

Bkz. Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, (Ankara: 2015).

Bkz. Charles Diehl, *Bizans İmparatorluğu'nun Tarihi*, (İstanbul: 2015).

Bkz. Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, (İstanbul: 2016).

Bkz. Donald M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261–1453)*, (Ankara: 1999).

Bu çalışmaların dışında konu dâhilinde kullanılan müstakil çalışmalar ise; M. Fuad Köprülü'nün, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*¹⁰³ adlı eseri, M. Fuad Köprülü ve Babinger'in *Anadolu'da İslâmîyet*¹⁰⁴ adlı makalesi, Mustafa Akdağ tarafından yazılan “*Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi ve Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişaf Devrinde Türkiyenin İktisadî Vaziyeti*¹⁰⁵ isimli eseri, Kadir Özköse'nin *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre Ve Akımların Rolü*¹⁰⁶ adlı makalesi, Ahmet Yaşar Ocak'ın *Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*¹⁰⁷, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*¹⁰⁸, *Türk Sufiliği'ne Bakışlar*¹⁰⁹, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*¹¹⁰, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*¹¹¹, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*¹¹², *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emirci Sultan & Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*¹¹³, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri & Selçuklu*

Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (DİB Yay.,1976).

Bkz. M. Fuad Köprülü, F. Babinger, *Anadolu'da İslâmîyet*, Çev. Ragıp Hulusi, (İstanbul: 1996).

Bkz. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi ve Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu ve İnkişaf Devrinde Türkiyenin İktisadî Vaziyeti*, (İstanbul: 2010).

Bkz. Kadir Özköse, “Anadolu'nun Türkleşmesi Ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre Ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, (2003): 249-279

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu”, *DİA*, III, (TDV Yay., 1991), 110-116.

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*, (İstanbul: 2006).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, (İstanbul: 2016).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, (İstanbul, 1999).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: 2015).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, (Ankara: 2014).

Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan & Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, (İstanbul: 2014).

Dönemi¹¹⁴, *Sarı Saltık & Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destâni Öncüsü*¹¹⁵, *Sufi Geleneğinin Efsanevi Öncüsü: Veysel Karanî ve Üveysilik*¹¹⁶, *Babâiler İsyânı ve Bektâşilik*¹¹⁷, *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*¹¹⁸ ve *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*¹¹⁹, Aydın Taneri'nin *Selçuklular Devrinde Kültür Hayatı* adlı çalışması, Zeki Velidi Togan'ın *Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadi Vaziyeti* ve "Umumi Türk Tarihi'ne Giriş" adlı çalışmaları, Mikail Bayram'ın *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*¹²⁰, *Ahi Evren - Mevlânâ Mücadelesi: Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla*¹²¹ ve *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikri Hareketleri*¹²² başlıklı çalışmaları, Abdülbaki Gölpınarlı'nın *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*¹²³, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*¹²⁴, *100 Soruda Tasavvuf*¹²⁵, *100 Soruda*

¹¹⁴ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri & Selçuklu Dönemi*, (İstanbul: 2016.)

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık & Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, (Ankara: 2002).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Sufi Geleneğinin Efsanevi Öncüsü: Veysel Karani ve Üveysilik*, (İstanbul: 2009).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babâiler İsyânı ve Bektâşilik*, (İstanbul: 2014).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, (İstanbul: 2015).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*, TTK Yay., (Ankara: 2010).

Bkz. Mikail Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, (Konya: 2005).

Bkz. Mikail Bayram, *Ahi Evren - Mevlânâ Mücadelesi / Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla*, (Konya: 2012).

Bkz. Mikail Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikri Hareketleri*, (Konya: 2007).

Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, (İstanbul: 1951).

Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: 1953).

Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, (İstanbul: 1985).

*Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*¹²⁶, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli (Vilâyetnâme)*¹²⁷ adlı eserleri, Abdurrahman Güzel’in *Velâyetname*¹²⁸ ve *Hacı Bektâş Veli’nin Hayatı ve Eserleri*¹²⁹ başlıklı çalışmaları şeklindedir.

Yukarıda verilen kaynaklara ek olarak ise bu çalışmada kullanılan lisans ve lisansüstü tez çalışmalarına da rastlanılmış olup, söz konusu tez çalışmalarının başlıcaları; *Menâkıbnâmelerin Yapısalcı Yöntemler İle İncelenmesi*¹³⁰, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Ve Hâcı Bektaş Veli Menâkıbnâmelerinin İçerik Bakımından Analizi*¹³¹, *A Historical Analysis Of Melami-Bayrami Hagiographies*¹³², *15. Yüzyıl Bektaşî Nefeslerinde ve Menâkıbnâmelerinde Tarihi Olaylar*¹³³, *Menkıbe Ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler*

Bkz. Abdalbaki Gölpmarlı, *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, (İstanbul: 1985).

Bkz. Abdalbaki Gölpmarlı, *Manâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli: Vilâyetnâme*, (İstanbul: 2017).

Bkz. Abdurrahman Güzel, *Velâyetname*, Sad. Hamiye Duran, Ankara: (TDV Vakfı Yay., 2007).

Bkz. Abdurrahman Güzel, “Hacı Bektâş Veli’nin Hayatı ve Eserleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, C. 1, (1994): 15-20.

Bkz. Mustafa Boran, “Menâkıbnâmelerin Yapısalcı Yöntemler İle İncelenmesi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2017.

¹³¹Bkz. Burak Fatih Açıkgoz, “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî Ve Hâcı Bektaş Velî Menâkıbnâmelerinin İçerik Bakımından Analizi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2015.

Bkz. Ali Erken, “A Historical Analysis Of Melami-Bayrami Hagiographies”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Tarih Anabilim Dalı, 2009.

Bkz. Cemil Turgut, “15. Yüzyıl Bektaşî Nefeslerinde Ve Menâkıbnâmelerinde Tarihi Olaylar”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2000.

*İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*¹³⁴ ve *Menâkıbnâmeler ve Lami'i Çelebi'nin Menâkıb-I Üveys El-Karani Adlı Eserinin Tahlili*¹³⁵ olup, toplamda ise bugüne kadar Mevlânâ hakkında 17'si doktora olmak üzere 158 adet, Hacı Bektâş-

Vefî hakkında ise 3'ü doktora olmak üzere 25 adet tez çalışması yapıldığı tespit edilmiştir.

Burada sözü edilen kitap ve makaleler ile çalışma boyunca kullanılan, fakat sadece tezin kaynaklar başlığı altında tam künye hâlinde yer verilmiş olan diğer eserlerin tam bir bibliyografyası çalışmanın sonunda verilmiştir.

Bkz. Emine Seval Yıldırım, “Menkıbe Ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı, 1999.

¹³⁵ Bkz. Bayram Gündoğar, “Menâkıbnâmeler Ve Lami'i Çelebi'nin Menâkıb-I Üveys El-Karani Adlı Eserinin Tahlili”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Tarihi Bilim Dalı, 1998.

İKİNCİ BÖLÜM: XIII. YÜZYILDA ANADOLU

Tarih boyunca defalarca farklı devletlerce istilaya uğramış yahut fetih amaçlı seferler düzenlenmiş olan Anadolu coğrafyasının fethi önemli bir meseledir. Zira tarihçilerin bu coğrafyaya dair kaleme aldıkları eserlerde, bu konuda fazlası ile hikâye ya da anlatıya rastlamak pek mümkündür. Bu noktadan harekete, bu çalışma kapsamında incelenen zaman dilimi olan XIII. yüzyılda, Anadolu'nun siyasi ve dinî durumu da önemlidir. Çalışmanın bu bölümünde; Anadolu'nun siyasi ve dini durumu hakkında bilgi verilmiştir.

2.1. XIII. yy'de Anadolu'da Siyasi Durum

Anadolu'nun Türkler tarafından fethi konusuna değinmeden XIII. yüzyılda Anadolu'nun siyasi yapısını anlamlandırmak zor bir meseledir. Öyle ki bu çalışmanın zaman aralığını oluşturan dönemin etkin siyasi yapılarının kurucu unsurlarının en başında olan Türkler, 1071 yılından sonra başlattıkları Anadolu merkezli fetih hareketleri ile birlikte yoğun bir şekilde ve kitleler hâlinde Anadolu coğrafyasına gelmeye ve geldikleri yerleri hemen sahiplenerek yerleşmeye başlamıştır. Bu noktada; Anadolu coğrafyasında ilk olarak, geldikleri yerlerin hâkim unsurları konumundaki Ermeni, Gürcü ve Rum unsurlar başta olmak üzere Bizans ile mücadeleleri her daim artarak devam eden Türklerin, 1176 yılındaki büyük Miryokefalon zaferinden sonraki fetih anlayışları ise köklü bir değişime uğramıştır. Bu zafer ile birlikte Türkler artık Anadolu'yu kendileri için kesin Türk yurdu yapmak isteyecekler ve bu uğurda her türlü askeri, siyasi, ekonomik ve dinî mücadeleden kaçınmamışlardır.

Türk ve dünya tarihinde önemli bir yeri olan Anadolu, XI. yüzyıl sonları itibari ile Türk yurdu yapılmaya çalışılmış, kapıları bu savaşçı ancak bir o kadar da teşkilatçı millet tarafından aralanmış kadim toprak parçasıdır. XII. yüzyılın sonlarında ise artık

hem Türk dünyası, hem İslam âlemi hem de Avrupalılarca (Papalık, Bizans İmparatorluğu vb.) Türk vatani olduğu kabullenilmiş ve Türkleşmiştir. Bu noktada Ahmet Taşağıl'ın şu sözleri kayda değerdir: “*Türkiye tabiri ilk kez 582 yılında Bizans tarihçisi tarafından Orta Asya için kullanıldı. 900’lü yıllarda da Peçenekler zamanında Karadeniz Kuzeyi’ne, Memlük devleti döneminde Mısır, Filistin, Suriye bölgesine Türkiye denildi. Sonrasında da Anadolu Türkiye oldu.*”¹³⁶ Bu bilgiye ilave olarak; Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti Sultanı II. Mes’ud zamanına kadar Anadolu’ya *Romania (Romalılar Ülkesi)* denirken onun saltanatı esnasında Haçlı kaynakları artık bu memleketi “*Turkia*” adıyla anmaya başlamışlardır. Diğer bir ifade ile Avrupalılar, Sultan Mes’ud zamanında ilk defa olarak, “*Turkia*” adını kullanmışlar ve “*Romania*” ismini terk etmişlerdir.¹³⁷

Türkler için, Malazgirt Zaferi’ne kadar asırlar boyunca “*cihat sahası*” olmuş Anadolu, artık yeni sahibi Türklere vatan olmakta ve cihat sahası Balkanlara doğru ilerlemekteydi. Türklerin fethinden önce, nüfusunu kaybederek ıssızlaşan ve harabeye dönen Anadolu, yeni gelen yoğun Türk nüfusu ile birden bire canlılık kazanırken bir taraftan da süratle imar görmeye başladı. Köy, kasaba ve şehirler eski harabelerin yanında ve üzerinde yeniden kuruldu. Stratejik ve ticari önemi olan yol güzergâhları Türkler tarafından ihya edildi. Binlerce, köy, kasaba ve şehir yeniden inşa edildi.¹³⁸ Tüm bunlarla birlikte, Anadolu’nun nüfus durumu da köklü değişimlere uğramıştır. Zira Anadolu’nun Türklerden önceki yerleşikleri olan, özellikle Rum ve Ermenilerin nüfus oranları şehirlerde %100’lerden %50’lere düşerken, köy ve kasabalarda ise Türk nüfusu %100’lere yükselmiştir. Diğer bir ifade ile özellikle köy ve kasabalarda Türk nüfusu %90’lara yükselmiştir. Bu durum Türklerin başsız ve kimliksiz bir coğrafyaya ne kadar sistemli bir damga vurduklarının açık bir göstergesidir.¹³⁹

Ahmet Taşağıl, *Gökbörü’nün İzinde Kadim Türklerin Topraklarında*, (İstanbul: 2017), 12-24.

Turan, *Selçuklular Zamanında*, 221, Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 259.

Mükrimin Halil Yinanç, “Anadolu’nun Fethi”, *Türkler*, VI, (Ankara: 2002), 194.

Mustafa Kafalı, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Türkler*, VI, (Ankara: 2002), 177-193.

Anadolu'ya ilk Türk akınları, Selçuklu kaynaklarında geçtiği şekli ile İskitlere¹⁴⁰ kadar uzanmaktadır. Don ve Volga nehirleri arasında yaşayan Sibirler¹⁴¹ de Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu ile mücadele ederek Anadolu'ya girmişlerdir.¹⁴² Bu durum

Adı geçen devlet için bkz. İlhami Durmuş, *İskitler*, Akçağ Yayınları, (Ankara: 2012); B.N. Grakov, *İskitler*, Çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, (İstanbul: 2006); Zaur Hasanov, *Çar İskitler*, Çev. İlyas Topsakal, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, (İstanbul: 2009); İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, (İstanbul: 2010); Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Çizgi Kitapevi, (Konya: 2005); Tamara Talbot Rice, *The Scythians*, Thames and Hudson, (Londra:1958); Abdülhaluk Çay, İlhami Durmuş, "İskitler", *Türkler*, I Yeni Türkiye Yayınları, (Ankara: 2002), 862-903.

Adı geçen topluluk için bkz. Peter B. Golden, *Studies on the Peoples and Cultures of the Eurasian Steppes*, Bucureşti: Editura Academiei Române, (Bükreş: 2011); Gurban Huseynov, "Sabirlerin Kısa Tarihi", *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 1, S. 1, (2017): 17, 147-161.

Söz konusu mücadeleler XI. yüzyılın başlarında Büyük Selçuklu Devleti'nin o dönemki yönetim mekanizmasının başındaki isimler olan Tuğrul ve Çağrı Beylerin; devletin kurulu olduğu coğrafyada yaşanan siyasi karmaşa, artan nüfus için yeni yurt bulma ihtiyacı, gaza ve fetihlere bağlı ganimet artışının sağlanması vs. gibi nedenlerden dolayı batı yönlü fetih politikaları sonucu Anadolu coğrafyasında Doğu (Bizans) Roma İmparatorluğu ile başlayan mücadelelerdir. Türklerin Anadolu'ya girmelerini engellemek adına yapılan ve sonucunda Bizans'ın Anadoludaki otoritesinin zayıflamasına yol açan 1048 tarihli Pasinler Savaşı ve sonrasında Anadolu'ya yapılan Türk akınlarını önlemek ve Türkleri Anadolu'dan atmak amacı ile yapılan, sonucunda ise Türklerin Anadolu'ya yerleşmeye başlamalarına, Anadolu'da Türkiye Tarihi'nin başlamasına yani Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinin başlamasına en nihayetinde ise Haçlı Seferleri'nin başlamasına ve Anadolu'da ilk Türkmen beyliklerinin kurulmasına sebep olan 1071 tarihli Malazgirt Meydan Muharebesi bu mücadelelerin en önemlileridir (Coşkun AlpTekin, "Türkiye Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, Editör Kenan Seyithanoğlu, VIII, (İstanbul: 1989), 209-406; Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Trc. Fikret İşıltan,

(Ankara: 1987), 74-76; Ali Sevim -Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, (Ankara: 1989), 66-68; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 221-225; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, (Ankara: 2014), 24-30; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadoluda Türkler*, (İstanbul: 1979), 33-34; David Nicolle, *Malazgirt 1071*, (İstanbul: 2013), 28-29; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, 318; Mustafa Alican, *Kıyametin İlk Günü*

Türklerin Anadolu'ya milattan sonra IV. yüzyılda geldiklerini göstermesi açısından önemlidir.¹⁴³

Türklerin İslamiyeti kabulünden sonra bölgeye Müslüman Türklerin ilk akınları ise “Avasım”¹⁴⁴ olarak bilinen Bizans sınırında, Abbasi ordusunda görevli Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir. Sivas, Niksar, Amasya, Konya, Ankara ve Çankırı civarına düzenledikleri seferlerle Bizans'ı yıpratmışlardır¹⁴⁵.

Daha önce yapılan Türk akınlardan farklı olarak Oğuz akınları ise Anadolu'ya kalıcı yerleşim amacıyla yapılmışlardır. Aral Gölü'nün kuzeyinde hüküm süren Oğuzlar dönemin hükümdarı Arslan Yabgu (1009-1030) zamanında Maverünnehir'deki Karahanlılar¹⁴⁶ ve Gaznelilerin¹⁴⁷ baskılarına maruz kalmışlar ve bir defasında liderleri bu süreçte esir düşmüştür. Bu olayın sonunda ise devletin başına Tuğrul ve Çağrı Beyler geçmişler ve o güne kadar yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak ve daha rahat yaşayabilmek için, yeni yaşam alanları arayışına girmişlerdir. Bu arayış ise kısa

Malazgirt, (İstanbul: 2017), 55; Işın Demirkent, “Bizans”, *DİA*, VI, (TDV Yay., 1991), 237).

Rıza Nur, *Türk Tarihi III*, (İstanbul: 1979), 76-78.

Detaylı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, “Avasım”, *DİA*, IV, (TDV Yay., 1991), 111-112.

Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, (İstanbul: 2015), 35-40.

Bkz. Abdülkerim Özyayın, Necmettin Hacıeminoğlu, Arif Altun, “Karahanlılar”, *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 2001), 412-414; Hüseyin Tekinoğlu, *İlk Müslüman Türk Devleti: Karahanlılar*, (İstanbul: 2015); Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, TTK Yay., (Ankara: 2002).

Erdoğan Merçil, Ara Altun, “Gazneliler”, *DİA*, XIII, (TDV Yay., 1996), 484-486 , *Afganistan ve Hindistan'da Bir Türk Devleti: Gazneliler (Siyaset, Teşkilat, Kültür)*, Edt. Erdoğan Merçil, (İstanbul: 2017); *Gazneliler - Ravzatu's - Safa: Muhammed bin Havendşah bin Mahmud Mirhand*, Trc. Erkan Göksu, (İstanbul: 2017).

bir zaman sonra Anadolu coğrafyası ile Türklerin tanışmasını beraberinde getirmiştir.¹⁴⁸

Selçuklular, Afganistan'dan başlayarak Kuzey Hindistan'a, oradan Horasan ve Maverünnehr'e kadar geniş bir sahada hüküm sürmekte olan Gaznelileri, 1040 tarihli Dandanakan Savaşında¹⁴⁹ yenerek devletlerini kurduklarında Merv'de büyük kurultayı toplamışlar; devletin sınırlarının genişletilmesi için doğuda ve batıda fetihler yapılmasını kararlaştırmışlardır.¹⁵⁰ Özellikle 1057-58 yıllarındaki iç mücadeleler

Kuruluşunu daha tamamlamamış Büyük Selçuklu Devleti öncesi Çağrı Bey önderliğinde Anadolu sahasına yapılmış olan keşif amaçlı akınlar, Türklerin Anadolu'ya yapmış olduğu akınlardır. Söz konusu akınlar 1015 - 1021 yılları arasında gerçekleştirilmişlerdir. Bu akınlar, esasında kalıcı vatan olacak olan Anadolu'yu keşif hareketleridir. Kaynaklarda belirtildiği üzere 3000 kişi ile yapılan bu Türk akınları, ilk olarak Van merkez olmak üzere Doğu Anadolu bölgesine yapılmışlardır. Gerek Gazneliler gerekse Karahanlılar gibi ırkdaşlarından gördükleri siyasi baskılar, mevcut topraklara sürekli yeni göçlerle artan nüfusun sığmaması, geçim sorunu gibi sebeplerden dolayı yeni toprak arayışları bu akınların yapılmasında etkili olmuştur. Çağrı Bey tarafından bölgenin, yerleşmeye elverişli olduğunun rapor edilmesi üzerine, Anadolu'ya yapılan Türk akınları artık planlı bir strateji takip edilerek yapılmışlardır. 1015-1021 yıllarını kapsayan ilk keşif akınlarından sonra Türkler, 1028, 1038, 1044 ve 1047 ve 1063 yıllarında da büyük gruplar halinde Anadolu'ya yeni akınlar düzenlemişler ve bu sayede Anadolu'ya girmişlerdir (Hakkı Dursun Yıldız, "Anadolu'nun Türkleşmesi", *Makaleler, III*, (Ankara: 2007), 398; Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, (İstanbul: 1981), 31; Hakkı Dursun Yıldız, "Alparslan ve Malazgirt Savaşı", *Makaleler I*, (Ankara: 2007), 105; İbrahim Kafesoğlu, "Doğu Anadolu'ya Türk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, (İstanbul: 1953), 261-263, 270, ; Osman Turan, *Türkler Anadolu'da*, (İstanbul: 1973), 28-29; Ahmet Caferoğlu, "İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları", *Türkiyat Mecmuası*, C. 17, (1972): 1-12; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş, I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*, (İstanbul: 1981), 192-195).

Detaylı bilgi için bkz. Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı", *DİA*, VIII, TDV Yay., (İstanbul: 1993), 456-457; Turan, *Selçuklular Tarihi*, 105-106, 109, 113, 309, Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, I*, (Ankara: 1989), I, 336-356)

Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, Neşr. Ali Ekber Feyyâz, (Tahran: 1383), 593; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Tarih*, IX, Terc. A. Özaydın, (İstanbul: 1987), 369.

sırasında Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu üzerindeki kontrolünün iyice azalması, Selçuklu beylerine daha rahat hareket etme imkânı verdi. *Salar-ı Horasan, Samuk, Emir Kapar ve Dinar* gibi beyler idaresinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerini baştanbaşa geçen Selçuklu akıncıları, başta Erzincan, Sivas ve Malatya olmak üzere birçok şehri yağmalamışlardır.¹⁵¹

Öyle ki 1057'de Azerbaycan'dan gönderilen Türkmenler, Erzurum ve Erzincan'ı almışlar, 1059'da Dicle ve Fırat nehirleri civarında fetihlerde bulunup, Tuğrul Bey döneminde ise fetihleri Kızılırmak'a kadar dayandırmışlardır. Ancak bu dönemde amaç Anadolu'ya yerleşmekten çok karşılarına çıkacak güç bırakmamak, ileride yapılacak fetihlere zemin hazırlamaktır. Bizans İmparatorluğunda yaşanan taht kavgaları ile Peçenek¹⁵² ve Uzların¹⁵³ Balkanlardaki faaliyetleri de Türklerin işini kolaylaştırmıştır¹⁵⁴.

Tuğrul Bey'den sonra tahta çıkan yeğeni Alp Arslan (1063–1072) döneminde de Anadolu seferleri devam etmiştir. Aslında bu harekât, Selçuklulara sığınan göçebe Oğuzları, “*Memleketi ve reayayı korumak için Anadolu'ya sevk etme zorunluluğunun bir sonucudur.*”¹⁵⁵ Çünkü yerleşik düzene geçen Oğuzlar için, bozkır yaşantısına alışmış göçebeler, mevcut düzenin bozulması anlamına gelmekteydi.¹⁵⁶

Selçuklu kuvvetlerinin Anadolu'da kolayca ilerlemeleri Bizans'taki karışıklıktan da kaynaklanıyordu. İmparator ancak öncü birlikler veya kendine bağlı emirliklerin kuvvetleriyle Türkleri durdurmaya çalışıyordu. Bu durum General Romen Diojen'in (Romanos Diogenes) 1068 yılında Bizans İmparatoru olmasına kadar sürmüştür. O, oluşturduğu kalabalık bir orduyla Selçukluları Anadolu içlerinde durdurmak istemişse de bunda başarılı olamamış ve Alp Arslan, 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinden

Abû'l-Farac, *Abu'l Farac Tarihi*, 306, 312, 313.

Bkz. Faruk Sümer, “Peçenekler”, *DİA*, XXXIV, (TDV Yay., 2007), 213-214.

Bkz. P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Çev. O. Karatay, (Ankara: 2002), 78–80; Mualla Uydu Yücel, “Uzlar (Oğuzlar)”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Editörler: Osman Karatay-S. Acar, (İstanbul: 2013), 529.

M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*, (İstanbul: 1944), 55-56.

Osman Turan, “İkta”, *İ.A.*, V, (MEB Yay., 1988), 952.

İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklular Tarihi*, (İstanbul: 1972), 393.

zaferle ayrılmak suretiyle beraberindeki komutanlarına “*Anadolu’nun fethine devam emrini*” vermiş ve bu sayede ilk olarak Gaziantep’in kuzeybatısını, Antakya, Malatya ve Kayseri’yi ele geçirmeyi başarmıştır.¹⁵⁷

1071 tarihli bu zafer; Anadolu’nun fethinde ve Türkleşmesinde bir dönüm noktasıdır. Selçuklu Devleti’nin, kuruluşundan itibaren yoğunlaştığı Anadolu seferi “*aile ve hayvanları ile ilerleyen ve bazen de Selçuklu ordularının himayelerinde bulunan Türkmenler*” tarafından da ilgiyle karşılanmış, Bizans’ın gücü iyice kırılınca da Anadolu’yu güvenilir bulan konar-göçerlerin buraya göçü yoğunlaşmış ve Anadolu, ilk defa 1071’den sonra etnik simasını süratle değiştirmiş ve Türkleşmeye başlamıştır.¹⁵⁸

Alp Arslan’ın komutanlarına verdiği emir neticesinde Anadolu’da fetih hareketleri, ölümünden sonra yerine geçen oğlu Melikşah döneminde de devam etmiştir. 1072’de Anadolu’nun doğusundaki Türkmenler Kızılırmak’ın batısına geçmişlerdir. Sultan Melikşah, Anadolu’nun fethi için 140–150 bin civarında bir kuvvet göndermiş, bu kuvvetler içerisindeki her bir askerin ailesiyle geldiğini düşününce ortaya çıkan Türkmen nüfusunun 550 - 600 bin civarında olduğu, 1084 yılı itibariyle Anadolu’nun büyük ölçüde Türklerin eline geçtiği sonucuna rahatça ulaşılmış olmaktadır.¹⁵⁹

Anadolu’ya gelen Türkmen boylarının dağılımına bakıldığında ise; Anadolu’nun kuzeyine Oğuzların *Boz-ok* kolundan on iki, güneyine ise *Üç-ok* kolundan on iki boy gelmiştir. En kalabalık grup *Üç-ok*lara mensup *Kınık* boyu olup, ondan sonra sırasıyla: *Bayındır*, *Afşar*, *Kayı*, *Çepni*, *Iğdır*, *Salur*, *Döğer*, *Bayat* ve *Yiva* boyları gelmektedirler.¹⁶⁰

Ali Sevim, *Anadolu’nun Fethi: Selçuklular Dönemi*, (Ankara: 1993), 18-32

Tuncer, Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*, (İstanbul: 2015), 46-47.

Rıza Nur, *Türk Tarihi III.*, 77.

Yinanç, *Türkiye Tarihi*, 105-119, 174, 176. Söz konusu boylar hakkında detaylı bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destanları*, (İstanbul: 2016); Ahmet Taşağıl, *Eski Türk Boyları*, (İstanbul: 2018); S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, (İstanbul: 2017).

Malazgirt Meydan Muharebesi sonrası Türkler karşısında umutsuzluğu kapılan ve Anadolu'daki Türk varlığından ve ilerleyişinden rahatsızlık duyan Bizans İmparatorluğu, Katolik Kilisesi nezdinde Avrupalı dindaşlarından yardım istemiştir. Zira İmparatorluk, bu savaşın sonunda askeri ve ekonomik kayıplar yaşarken, siyasi olarakta büyük kayıplar da yaşamıştır. Savaşın mağlup İmparatoru Romanos Diogen (1068-1071) yerine I. Aleksios Komnenos, 4 Nisan 1081'de tahta geçmiş ve 1118 yılına kadar sürecek olan iktidarını başlatmıştır. İşte yeni imparatorun ilk işi Malazgirt Savaşı'na müteakip, ülkede baş gösteren iç savaşlar ve kargaşa ortamının hâkim olduğu süreci sonlandırmak, neredeyse parçalanmanın eşiğinde olan devletini yeniden toparlayabilmek ve boş hazinesini eski parlak zamanlarındaki gibi doldurmaktır. Bu arada Balkan Yarımadası'nda Normanları, Sırları, Peçenekleri ve Kumanları da unutmaması gerekiyordu. Zira bu sayılan devletler fırsat kolluyor ve İmparatorluktan toprak koparabilmenin hesaplarını yapıyorlardı. Selçuklu Türkleri ise nüfus bakımından Anadolu'da hızla çoğalmaktaydılar. Tüm bu yaşananlar İmparatorluğun etki alanını Marmara Denizi sahilindeki yörelerle sınırlamaktaydı. Öte yandan aynı dönemde Ege sahilinde yer alan bir Anadolu şehri olan İzmir, Çaka adında bir Türk beyi tarafından fethedilmişti. Kendisine güçlü bir deniz gücü inşaa etmiş olan bu bey, Ege adalarındaki faaliyetleri ile İmparatorluğu sıkça rahatsız ediyor ve İstanbul için büyük bir tehdit oluştuyordu.¹⁶¹ 1081 –1095 arasındaki ilk on dört sene içinde İmparator, içteki düzen ve asayişini yeniden tesis ederek İmparatorluğun parçalanmasını önlemiş ve devlet otoritesini yeniden tesis etmeyi başarmıştı. Dış düşmanlar karşısında ise İmparator aciz kalmış ve çareler aramaya başlamıştır. İstilacı grupların hedefi hâline gelmiş olan devlet toprakları korunmalı, kaybedilenler geri alınmalıydı. Bu yüzden devletin işini iyi bilen çok sayıda askere ihtiyacı vardı. Bu amaçla İmparator, o dönem Kudüs'e hac ibadetini yapmak için yola çıkmış ve İstanbul'a uğramış olan Flandre Kontu I. Robert gibi bazı önemli şahsiyetler vasıtasıyla Batı'dan asker talebinde bulunmaktan çekinmemiştir. O sırada Avrupa'da var olan çok sayıda maceraperest ama istihdam edilmemiş askerlerin Bizans imparatorluğuna yönlendirilmelerini isteyen Aleksios dört bir yana mesaj göndermekten de geri

İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, (İstanbul: 1953), 108-112; Ostrogorsky, *Bizans Devleti*, 329-333, Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 117-120.

kalmayacaktır. Öyle ki bu çağrının yapıldığı makamlardan bir tanesi de Papalık makamıydı. İmparator, Bizans topraklarında devam eden Türk ilerleyişi karşısında yetersizliğine işaret ediyor, Avrupa'daki büyük din adamları vasıtası ile yukarıda değinilen maceraperset ve işsiz askerlerin imparatorluk ordularına katılmaları konusunda teşvik edilmelerini istiyordu. Bizans'ın bu istekleri dönemin Papa'sı Papa Urbanus tarafından değerlendirilmeye alınmış ve Papa, Kasım 1095'de hâlka açık bir toplantıda; “doğudaki dindaşlara yardım, kutsal şehir Kudüs'ün kâfirlerin elinden kurtarılması vaktinin geldiği, bu uğurda mücadele edeceklerin hacı sayılacakları, günahlarının affolunacağı, dünyada zenginlikle, ahirette ise cennet ile müjdelenecekleri” gibi söylemlerin yer aldığı bir konuşma yaparak, tarihe Haçlı Seferleri diye geçen dinî temelli askeri harekâtı başlatacak ilk adımı atmıştır. Esasında ise olan biten şey; Papalığın, Doğu Roma Devleti'nden gelen yardım taleplerini kendi maksatlarıyla birleştirmesi ve XI. yüzyılın ortasında gerçekleşmiş olan *schisma* (Doğu ve Batı Kiliselerinin birbirinden ayrılması)'nın yarattığı ihtilaf ve çekişmelere son vererek, tüm Hıristiyanları tek bir kilise çatısı altında Papa'nın önderliğinde toplayabilmektir.¹⁶²

Papa II. Urbanus'un başlattığı 1096-1272 yılları arasında toplamda sekiz seferden oluşan Haçlı Seferleri adı ile anılacak seferler silsilesi ile Bizans ilk planda Türkiye Selçuklu başkenti İznik ile birlikte bütün Batı Anadolu sahilini geri almayı başarmış ve hatta Haçlılar Anadolu coğrafyasında yer alan Antakya'da bir kontluk, Urfa ve Trablus'ta birer kontlukla birlikte ana hedef hâlindeki Kudüs'te de bir krallık kurmayı başarmışlardır. Lakin Kudüs'teki varlıkları çok uzun sürmemiş ve 4 Temmuz 1187 yılındaki Hittin Muharebesi ile Kudüs şehri tekrar Müslümanların eline geçmiştir.¹⁶³

Zoé Oldenbourg, *The Crusades*, (New York: 1966), 53-77; Louis Bréhier, *The Life And Death Of Byzantium*, Çev. Margaret Vaughan, (Amsterdam: 1977), 206; Peter Charanis, *The Byzantine Empire In The Eleventh Century, A History Of The Crusades, I*, (Madison: 1969), 177-219; Anna Komnena, *Alexiad*, Çev. Bilge Umar, (İstanbul: 1996), 157-160; Jonathan Harris, *Byzantium And Crusades*, (New York: 2003), 53-54; Runciman, *Haçlı Seferleri I*, 58-56.

Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri*, (İstanbul:1997), 54-56; Amin Maalouf, *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*, Çev. Ali Berktaş, (İstanbul: 2012), 121-126; Runciman, *Haçlı Seferleri I*, 87-88; Runciman, *Haçlı Seferleri II*, 97-104; Runciman, *Haçlı Seferleri III*, 111-

Tüm bu anlatılanlar gösteriyor ki, XI. yüzyılın başları ile XIII. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadarki süreçte Anadolu coğrafyası, Haçlı saldırılarına maruz kalmış ve bu durum neticesinde işgal edilen, yakılıp yıkılan, hem nüfus hem de ekonomik olarak bir düşüşün yaşandığı bir coğrafya hâline dönen bir Anadolu karşımıza çıkmaktadır. 1096 yılında başlayan ve 1270'lere kadar süren bu seferler neticesinde, Anadolu coğrafyasında kurulan Urfa ve Antakya Haçlı Kontlukları ile Anadolu siyasi arenasını yeni figürler ile karşı karşıya kalırken, bu süreçte otoritesi iyice azalan ve sadece Marmara sahilleri ile sınırlı kalan Bizans İmparatorluğu ise yeniden ihtişamlı günlerine dönme ümitlerini yeşertmeyi başarmıştır. Geçen yüzyıllar Anadolu'da, Bizans İmparatorluğu'nun eski gücüne yeniden kavuşmaya başladığı bir dönem, Bizans'ın karşısındaki Türk İslam kuvvetleri olan başta Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti, ilk dönem beyliklerinden Danişmentliler, Artuklular ve Çaka Beyliği için ise siyasi varyetlerinin sona ermeye başladıkları dönemler olarak yaşanmıştır.

XII. asrın başında ise Anadolu (Türkiye) Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ın (1092-1107) ölümünün (1107) ardından bir süre başsız kalarak bocalayan Türkiye Selçukluları, Sultan Mesud'un (1116-1155) tahta geçmesi ile yeniden toparlanmaya başladı ve bir süre himayesine girdiği Danişmentlilerin¹⁶⁴ siyasi üstünlüğünden kurtulmayı başardı. İmameddin Zengî'nin 1144 tarihinde Urfa'yı fethederek buradaki Haçlı Kontluğu'na son vermesi üzerine 1147 yılında yapılan II. Haçlı Seferi'ne de başarı ile karşı koyan Sultan Mesud, Haçlıların bu hamlesini boşa çıkardı. I. Mesud'dan sonra tahta geçen oğlu II. Kılıç Arslan, 1176 yılında gerçekleşen Miryokefalon Savaşı'nda Bizans'ın Selçuklular karşısına çıkardığı son büyük

113; David Nicolle, *Birinci Haçlı Seferi (1096-1098)*, Çev. L. Ece Sakar, (1096 - 1098), (İstanbul: 2011), 14.

1071-1178 yılları arasında Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Malatya ve civarında hüküm süren ilk dönem Anadolu beyliklerinden olup, kuruldukları ilk günden yıkılışlarına kadar Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin Anadolu coğrafyasındaki en büyük rakipleri konumundaydılar. Öyle ki her iki devlet birbirlerinin taht değişimlerine müdahil olurken, aralarında evlilikler yolu ile kurdukları siyasi bağlantılar ile birbirlerine, devlet işlerinde müdahil olmayı her zaman denemişlerdir.

ordusunu da yendi. Böylece Bizans, Türkleri Anadolu'dan atma siyasetinden bütünüyle vazgeçmek zorunda kaldı.¹⁶⁵

XII. asrın sonu yaklaşırken Anadolu'da II. Kılıç Arslan (1155–1192) uzun süren hükümdarlığı nihayetine ermeden devletini oğulları arasında paylaştırdı. Bu yüzden kendisinden sonra çok uzun sürmeyen bir parçalanma yaşandıysa da oğlu II. Süleymanşah (1196–1204) birliği yeniden sağladı. Bundan sonra I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205–1211) ve İzzeddin Keykavus (1211–1220)'un iktidarında Türkiye Selçukluları daha istikrarlı bir dönem idrak etmiş ve devlet her açıdan yükselişe geçmişti. I. Alâeddin Keykubad (1220–1237) zamanında da bu yükseliş devam etmiş her açıdan tam bir olgunluk dönemi yaşanmıştır.¹⁶⁶ Ancak Sultan Keykubad döneminde, İslam âlemini Haçlı Seferlerinden sonra ikinci büyük felaket ile yüzleşmek zorunda kalacaktır. Zira Moğol Hanı Cengiz Han ve orduları bir sel gibi Orta Asya'dan batıya doğru akın akın geliyordu. Sultan ise daha önce atalarının Haçlı seferlerinde düştüğü strateji hatalarına düşmemek, daha yeni kurulma aşaması büyük oranda bitmiş olan Anadolu Türk siyasi birliğini korumanın hesaplarını yapıyordu. Bu sebeple dönemin bir başka Müslüman devleti olan ve Mısır - Şam coğrafyalarında etkili olan Eyyubiler ile akrabalık yolu ile siyasi ittifak kurmuş, Diyarbakır ve Erzurum taraflarına hâkim olmayı başarmıştı. Bu sayede buraların etkili unsuru olan Mengücekliler beyliğine son vermiş ve nihayet kuruluş aşaması kendinden önce tamamlanmış olan Anadolu Türk birliğini tamamıyla sağlamayı başarmıştır.¹⁶⁷

Keykubad sonrası tahta çıkan II. Keyhüsrev ise bu dönemde Moğolların sebep olduğu büyük göç dalgalarına şahit olmuştur. 1220'lerde başlayan bu göç dalgası sonucu Mâverâünnehir, İran ve Azerbaycan'dan Türk a hâl inin büyük bir bölümü ki göçebe unsurların ağırlıkta olduğu bir bölüm Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Nihayetinde ise bu göçler sonucu Anadolu'da o günün ekonomik, sosyal, kültürel ve dinî hayatı önemli değişimler geçirecek ancak bu süreç daha çok Türkiye Selçuklu

¹⁶⁵ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 42, Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 428-432; Köymen, *Selçuklu Devri*, 246-247.

A.g.e., *Selçuklu Devletleri*, 435-441; Nur, *Türk Tarihi*, 76-78; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, (İstanbul: 1992), 40, 59, 61-63.

A.g.e., *Selçuklu Tarihi*, 64-65; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 459-467.

Devletinin işine yarıyor bir hâl almıştır. Yeni gelen nüfus asker vasfi yüksek bir nüfus olup, devleti asker sayısı bakımından güçlü kılmıştır. Hatta bu durum sayesinde 1240'da Gürcistan'ı işgal edip, Selçuklu sınırına kadar gelen Moğol ordusu bile Selçuklu sınırına geçmeye cesaret edemeyecekti.¹⁶⁸

Ancak bu sıralarda, en çok Moğolların işine yarayacak, Moğollar karşısında Selçukluları zayıf düşürecek “*Babaîler ayaklanması*” adı ile dinî nitelikte iktidar karşıtı bir isyan hareketi baş gösterecektir.

Baba İlyas bir Vefâî şeyhi olup, I. Alâeddin Keykubad döneminde Amasya civarındaki Çat köyüne yerleşmiş ve burada kurduğu zaviyesinde yaşamaya başlamıştır. Zamanla ise Moğolların sebep olduğu, Anadolu yönlü göçlerle gelmiş ve Amasya civarına yerleşmiş olan Türkmenler arasında mehdî (belki peygamber) hüviyetine kadar yükselmiştir. Zaman içerisinde Anadolu mecrasına sonradan gelen Türkmenler arasında yaygın olduğunu gördüğü İslam öncesi davranışlardan rahatsızlığını dile getirmeye başlamış ve yukarıda zikredilen isyanın çıkmasına ortam hazırlamıştır. Öyle ki Türkmenler'i bu durumdan kurtarmak için Selçuklu hükümetini devirerek idareyi ele almaya ciddi bir şekilde tâlip olduğunu ve faaliyetlerini bu hedef üzerinde yoğunlaştırdığını göstermekten hiç çekinmeyen Baba Resul'un bu yolda ise en büyük destekçisi ve yardımcısı kendi hâlifelerinden olan Baba İshak'tı. Baba İshak, Adıyaman-Kefersud merkezli Türkmenler'in yoğun olduğu Güneydoğu Anadolu'da propaganda yapmaya ve teşkilatlanmaya başlamış, öteki hâlifeler tarafından da bu propagandaların ve teşkilatlanmaların yapılmasına çalışılmıştır.¹⁶⁹

1240 yılında önce Adıyaman - Kefersud'da Türkmenler ayaklanarak burayı ellerine geçirdiler ve kısa zamanda ayaklanmaya bazı gayri müslim grupların da katılmasıyla isyan kısa zamanda Orta Anadolu'ya sıçradı. Ancak aradan çok fazla zaman geçmeden, Selçuklu idaresinin almış olduğu tedbirlere istinaden isyan elebaşı olarak görülen Baba İlyas, Selçuklu kuvvetleri tarafından Amasya'da yakalanmış ve idam

Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 46, Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri*, 432-434; Köymen, *Selçuklu Devri*, 248-251.

A.g.e., *Selçuklular Zamanında*, 421-424; Ahmet Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babaîler İsyanı*, (İstanbul: 1980), 141-149; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, (İstanbul: 1983), 1-17, 70-117.

edilmiştir. Bu olay, durumu daha da kötüleştirmiş ve onun intikamını almak isteyen Baba İshak, beraberinde kalabalık bir kuvvetle Amasya'ya gelerek Konya üzerine yürüdü. Fakat Kırşehir yakınlarında Selçuklu ordusu tarafından mağlup edilip öldürüldü. Türkmenler'in çoğu kılıçtan geçirildi; kalanlar esir edildi; hâl ifelerden kurtulabilenler ise sağa sola kaçıp izlerini kaybettirmeyi başardılar. Selçuklu Devleti'nin içinde bulunduğu zaafiyeti gözler önüne seren dinî meselelerden çok sosyal ve iktisadî sorunlardan kaynaklandığı kaynaklarda sıkça bahsedilen bu isyan, Selçuklu birlikleri tarafından ağır kayıplar verildikten sonra güçlüklerle bastırılabilmişti.¹⁷⁰

Devletin acziyetini ortaya koyan bu hadise neticesinde, daha öncesinde sınırlara dayanan Moğollar için hazırlanan Selçuklu ordularının önemli bir kısmı isyanın bastırılması ile görevlendirilecek ve bu esnada büyük kısmı zayi olacaktır. Moğollarla yapılan Köseadağ Savaşı'nda (1243) ise bu durum neticesinde güçsüz ve asker sayısı yetersiz olan devlet mağlup olmaktan kurtulamayacak ve iki buçuk asra yakın Anadolu Türk birliğini, Türk gücünü ve Türk medeniyetini temsil eden devlet, Anadolu siyasetinden etkinliğini kaybedip, Moğollara tâbi devlet konumuna girecektir. Bu durum ise ülkedeki siyasî birliğin parçalanmasına, Selçuklu tahtına çıkan hükümdarların Moğol tahakkümü altında ezilmesine, Anadolu'nun ise tam bir keşmekeşliğe düşmesine yol açmıştır.¹⁷¹

Öyle ki bu parçalanmışlığın bir tezahürü olarak irili ufaklı olmak üzere Anadolu coğrafyasında Osmanoğulları (1299–1922), Hamdioğulları (1301–1423), Karesioğulları (1304–1360), Candaroğulları (1292–1461), Menteşeoğulları (1261–1424), Aydınoğulları (1308–1426), Karamanoğulları (1250–1487), Dulkadiroğulları (1337–1515), Germiyoğulları (1299–1429), Ramazanoğulları (1353–1608) ve Saruhanoğulları (1313–1410) gibi yirmiden fazla Türkmen beylikleri kuruldu ve her biri Moğollarca yaratılmış olan otorite boşluğunu doldurmak için kimi zaman birbirleri

Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da*, 148-157; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti*, (İstanbul: 2013), 34, 296, 300, 353; Yusuf Ayönü, *Selçuklular ve Bizans*, TTK Yay., (Ankara: 2014), 174.

M. Fuad Köprülü, "Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar", *Tarih Mecmuası*, C. II, (1928): 1-32; M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, C. VII, S. 27, (1943), 384; M. Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, (Ankara: 2005), 29.

ile kimi zamanda zayıf ve vasal devlet konumundaki Anadolu (Türkiye) Selçuklu Sultanları ile ittifak yaparak Moğollar ile çarpışmak zorunda bile kalmışlardır.

Yakın dönem tarih kitaplarına bakıldığında; söz konusu beyliklerin yer aldığı dönem *ikinci beylikler dönemi* adı ile anılmakta olup, bu dönem Anadolu hakkında kaynak yetersizliği sebebiyle pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Öyle ki bu döneme ait yazılı kaynaklar, özellikle Batı Anadolu'da kurulan beylikler hakkında bilgiler içermektedirler. Bu bilgilerin ise genel coğrafi tasvirler, memleket ve şehir tasvirleri hakkında oldukları bilinmektedir. Elde edilen kaynaklara göre bu dönem; Moğolların Selçuklu saltanatına son verdikleri ve dağıtılan hanedana mensup şehzadelerin bu beyliklere sığındıkları 1240'lı yıllardan başlayarak, 1517 yılında Osmanlı İmparatorluğu Sultanı Yavuz Sultan Selim tarafından Ramazanoğulları beyliğinin¹⁷² Osmanlı topraklarına katılmasına kadar sürmüştür.¹⁷³

Selçuklu enkazından çıkan bu beylikler, bazı tarihçilerce *tavaif-i müluk* yani *millet hükümdarları* olarak isimlendirilmektedirler.¹⁷⁴ Genel olarak yüksek Selçuklu kültürünü benimsemiş olan bu beylikler, bu kültürü derinlemesine yaşamış ve yaşatmışlardır ki Anadolu topraklarında Türkçe konuşmuşlar, Türkçe'yi ilk kez Anadolu'da resmi dil yapmışlar ve Arapça-Farsça yazılan önemli kitapları Türkçeye çevirmek sureti ile Türklük kimliklerini her fırsatta ön plana çıkartmaya çalışmışlardır. Oldukça sağlam mevcudiyetler olan bu beylikler, Selçuklu otoritesini çoğu zaman tanıyan, Moğol üstünlüğünü kabul eden ama aslında bağımsız birer devlet

Bkz. Faruk Sümer, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Ramazanoğulları", *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 2007), 442-447; Yılmaz Kurt, "Ramazanoğulları Beyliği", *Türkler*, VI, Haz. Hasan Celal Güzel, (Ankara: 2002), 816-823; Faruk Sümer, "Çukurova Tarihine Dâir Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. I, S. 2, (1963): 1-112; Faruk Sümer, "Ramazan Oğullarına Dair Bazı Yeni Bilgiler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, (1984): 1-10; Ahmet Avanas, "Osmanlı Hâkimiyetinde Ramazanoğulları Beyliği", *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C. 4, (1990): 81-88.

M. Fuad Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: 1984), 35; Feridûn M. Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, (İstanbul: 2001), 87; Baron Joseph Van Hammer Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, I, (İstanbul: 1989), 58-59.

Emecen, *İlk Osmanlılar*, 86-88.

hüviyetinde olup, daha sonraları kendilerini tek bir çatı altında toplamayı başaracak olan Osmanlı hâkimiyetine neredeyse hiç değişikliğe uğratmadan bu kimlikleri ile katılmışlardır.¹⁷⁵

1255 yılında ağabeyi Mengü Han tarafından Orta Doğu'da Moğollarca fethi henüz tamamlanmamış toprakların fethini tamamlamak üzere görevlendirilmiş olan Hülâgû Han, 1256 yılında Tebriz merkez olmak üzere İlhanlı Devleti'ni¹⁷⁶ kurmuş ve bu sayede 1243 Köseadağ Savaşı sonrası nüfuz altına alınan Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti ve toprakları üzerindeki Moğol baskısı daha sistemli bir hâl e gelmiştir.¹⁷⁷

Kısa bir zaman sonra ise 1260 yılındaki Aynicâlût Savaşı'nda¹⁷⁸ 1250-1517 yıllarında Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devleti olan Memlükler, hükümdarları Sultan Baybars (1260–1277) önderliğinde Hülâgû Han'ın İlhanlılarını yenmiş ve bir müddet sonra Suriye'yi ele geçirerek, egemenlik sahâlarını Anadolu'ya doğru genişletmeye başlamışlardır. Öyle ki bu amaçla uygun olarak yapılan ilk iş, Baybars tarafından Antakya Haçlı Kontluğunun ortadan kaldırılması ve bu sayede Çukurova'daki Ermeni hâkimiyetine ağır darbeler indirilmesi olmuştur.¹⁷⁹

XIV. yüzyılda ise Selçuklulardan sonra Anadolu siyasi birliğini sağlama hususunda beylikler arasında başlangıçta Karamanoğulları öne çıksa da asrın sonlarına doğru Osmanlılar bu hedefe çok daha yakındı. Zira Osmanlılar bu dönemde Anadolu

Purstall, *Büyük Osmanlı*, 58.

Bkz. Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi*, (İstanbul: 2019); Arda Deniz, *Moğolların Anadolu Politikası ve İlhanlılar Devleti Tarihi*, (İstanbul: 2013); Abdülkadir Yuvalı, Engin Beksaç, Ahmet Vefa Çobanoğlu, "İlhanlılar", *DİA*, XII, (TDV Yay., 2000), 102-108.

Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *DİA*, XII, (TDV Yay., 2000), 102-105; İbn Bibi, *el-Evâmirü'l-Âlâ'iyye*, 450-456; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 493-625, Zeki Velidî Togan, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, C. I, (1931): 1-42, Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C. I, (1969): 24-47.

İsmail Yiğit, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 90.

Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: 1985), 297-298; Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: 1977), 250; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi: Fetihden Osmanlıya Kadar*, I, (Ankara: 1995), 228-230.

beyliklerinin birçoğunun topraklarını ele geçirdiler. Ayrıca Osmanlıların XIV. yüzyılın ortalarında Rumeli'ye geçmeleriyle de Anadolu'da hâlâ en büyük rakipleri olan Bizans, neredeyse İstanbul ve çevresiyle sınırlı bir şehir devleti hâline geldi. Zaten XIII. asrın son çeyreğinde, XIV. yüzyılın ilk başlarında; Anadolu'da doğrudan Moğol idaresinin kurulmasına (1277) tepki olarak ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin otoritesinin iyice zayıflaması sonucu, başta uçlar (Bizans sınırına yakın bölgeler) olmak üzere, Türkmen beyleri birer birer bağımsızlıklarını ilan etmeye başlayınca, bu yüzyıl içerisinde yaşanan göç dalgasının sebep olduğu nüfus yoğunluğu uçlarda yeni fetihlere zemin hazırlamış ve bu durumdan en çok etkilenen Bizans kısa sürede Batı Anadolu kıyılarından çekilmek zorunda bırakılmıştı.¹⁸⁰

Sonuç olarak; XIII. yüzyıl sonlarına kadar; XI. yüzyılın başlarında 1243 yılında gerçekleşen Köseadağ Savaşı'na kadar, Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin de parçası olduğu I. Beylikler dönemi adı verilen bir sürecin yaşandığı coğrafya olan Anadolu; Büyük Selçuklu Devleti merkezli akınlar ile Türklere yeni yurt yapılmaya çalışılırken, XII. Yüzyıl da Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti hâkimiyetinde ise Orta ve Doğu Anadolu'da kurulan beyliklerinde katkılarıyla, Haçlı Seferleri adı altında Katolik Hıristiyan dünyası ile Papalık ve Bizans İmparatorluğu ile yapılan mücadelelere sahne olmuştur. 1071 ve 1176 yıllarında iki önemli Türk zaferi ile Türk yurdu olma süreci hız kazanmış olan bu coğrafyada, XIII. yüzyıl ikinci çeyreğinde cereyan eden Moğol istilası ile ise II. Beylikler Dönemi başlamıştır. Söz konusu dönem ise bu süreçte kurulan Osmanlı Devleti'nin Osmanlı Devleti halini almasına müteakip, 1517 yılında bu devlet tarafından yapılan Mısır Seferi sırasındaki Ramazanoğulları Beyliği adı ile Güneydoğu Anadolu'da kurulmuş olan siyasi teşekkülün siyasi varlığının sonlandırılması ile bitmiş olacaktır. Diğer bir ifade ile XIII. yüzyılda siyasi görünümü renkli olan Anadolu; bu yüzyılda Türk İslam fetihlerine ve yerleşmelerine sahne olan ve büyük oranda Türklerin askeri, siyasi, ekonomik, dini ve sosyo-kültürel faaliyetlerine sahne olan bir coğrafya görüntü arz etmektedir.

¹⁸⁰ M. Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, (Ankara: 2009), 24-29.

2.2. XIII. yy'de Anadolu'da Dinî Durum

Türkler, asırlar boyunca geniş coğrafyalarda at üstünde göçebe bir hayat sürdürmüşler ve geçimlerini çoğunlukla hayvancılık ile sağlamışlardır. Diğer yandan ise savaşlar, ihtiyaçlarını karşılamak için göç ederek yer değiştirmeler, onları birçok farklı kültür ve inanç sahibi insanlarla ilişki kurmaya ve onlardan etkilenmeye zorlamıştır. Bunun sonucunda da Türkler, İslamiyet'i benimsemeden önce, eski Türk inançının yanında, Budizm, Zerdüştlük, Maniheizm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi inançları da tanımışlar ve onları din olarak kabul etmişlerdir. Ancak Türklerin geneli bu dinleri eski inanç ve gelenekleri ile bağdaştıramamışlardır. Bundan dolayı bazı Türk boyları hariç bu dinler Türklerin genelinde süreklilik arzetmemiştir. Hatta bu dinlerin Türklerin karakterine uymadığı, onları pasifize ettikleri bile düşünülmüştür. Nitekim Göktürk Hakanı Bilge Kağan kendi başkentine bir Budist tağmağı yaptırmak istediği zaman, veziri Tonyukuk buna karşı çıkmış ve “*Budist mezhep ve öğretisi göçebe Türklerin askeri kabiliyetlerine zarar verir*” diyerek hükümdarının fikrini değiştirmesine sebep olmuştur.¹⁸¹ İslam dinine sıra gelince ise Türkler bazı nedenlerden dolayı bu dine kolayca adapte olmuş ve kendileri için bu dinî ayrılmaz bir parça hâline getirmeyi başarmışlardır. Bu noktada İslam dinini kabul ve sahiplenme nedenlerine bakıldığında; en başta eskiden beri inandıkları inançların büyük etkileri olduğunu görmekteyiz. Öyle ki; *tek tanrı (Gök Tanrı) anlayışının İslam dinindeki Allah inancı ile örtüşmesi, İslam'ın cihad emri ile Türklerin savaşçılık ruhlarının örtüşmesi, cihadın karşılığında ele edilecek manevi ve maddi şeylerin benzerlikleri, cennet cehennem kavramları ile ahiret inancı gibi benzeşmeler ahlaki kuralların benzerlikleri* Türkler için İslama geçişi kolaylaştıran unsurların en başında gelmekteydiler.¹⁸²

Barthold, *Orta Asya Türk*, 155; İbrahim kafesoğlu, *Eski Türk Dinî*, (Ankara: 1980), 42-67; Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dinî Tarihi*, (Ankara: 1976), 42; Mehmet Eröz, *Eski Türk Dinî*, (İstanbul: 1992), 61.

Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, (Ankara: 1993), 78; Ünver Günay-Harun Güngör, *Türklerin Dinî Tarihi*, (İstanbul: 2003), 155; Necdet Özkaya, “Türkler Neden Müslüman Oldular?”, *Türklük ve İslamiyet*, (Adana: 1996), 26-29.; Calude Cahen, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, (İstanbul: 2015), 14-20;

756 yılındaki Talas Savaşı¹⁸³ sonrası, yüzyıllarca kendi bağımsızlıklarının önünde her fırsatta en büyük tehlike olarak duran Çin'i, dönemin İslam dünyası lideri konumunda sayılabilecek Abbasiler tarafından mağlup edilmesi ile rahat nefes alan ve yeniden eski ihtişamlı günlerine dönmek için fisat yakalayan Türkler, VIII. yüzyılın sonları IX. yüzyılın başları ile birlikte yavaş yavaş İslamlaşmaya başlamışlar ve en nihayetinde X. yüzyıl ile birlikte kitleler hâlinde İslam'a geçmeyi başarmışlardır.¹⁸⁴ Bu geçiş, Türkler için sadece bir din değiştirmeyi değil, cihana hâkim olmak adına yüzyıllarca kendileri için prensip edindikleri “*Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi’ni*¹⁸⁵ de gerçekleştirmek için yeni bir güç, motivasyon kaynağı demektir. Bu motivasyon kaynağı ile birlikte Türkler artık Müslüman Türkler deyişinin kısaltılmışı olan *Türkmen*’e dönüşmüşler¹⁸⁶ ve Türk cihan hâkimiyeti mefkuresini tüm dünya üzerinde hâkim kılmak için mücadeleye başlamışlardır.¹⁸⁷

Talas Savaşı yada Muharebesi bugünkü Kırgızistan sınırlarında kalan Talas Nehri civarında, 751 yılında , Abbâsîler ve müttefikleri olan Karluklar’ın Çinliler ile yaptıkları ve 5 gün süren savaş. Detaylı bilgi için bkz. Ahmet Taşağıl, “Talas Savaşı”, *DİA*, XXXIX, (TDV Yay., 2010), 501; Ramazan Ateş, *Türklerin Uyanışı: Talas*, (İstanbul, 2017); Hakkı Dursun Yıldız, “Talas Savaşı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan*, (İstanbul: 1973), 71-82.

Özkaya, *Türkler Neden*, 16-17.

Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, (İstanbul: 1997).

Tufan Gündüz, “Münşî İskender Bey’e Göre XVII. Yüzyılda İran Sahasında Türkler, Türkmenler Ve Kızılbaşlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 22, (2015): 121-132

Oğuzhan Cengiz, *Attila*, (İstanbul: 2017), 21.

Orta Asya, Yakınoğu, Ortadoğu, Mısır ve Anadolu coğrafyasında; Karahanlılar, Gazneliler, Samanođulları¹⁸⁸, Saçođulları¹⁸⁹, Tolunođulları¹⁹⁰, İhşidiler¹⁹¹, Eyyubiler¹⁹², Memlükler¹⁹³ ve en nihayetinde ise Büyük Selçuklu Devleti gibi

Bkz. Aydın Usta, “Samaniler”, *DİA*, XXXVI, (TDV Yay., 2009), 64-68; V. V. Barthold, Moğol İstilâsına Kadar Türkistan, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, (Ankara: 1990); C. E. Bosworth, Sāmānids”, *EI²*, VIII, 2011, 1025-1029; Aydın Usta, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni (Sāmāniler Devleti 874-1005)*, (İstanbul: 2007).

Bkz. Ali İpek, “Sâcoğulları”, *DİA*, XXXV, (TDV. Yay., 2008), 364-366; Hakkı Dursun Yıldız, “Sâcoğulları”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VI, (İstanbul: 1989), 81-136; Hakkı Dursun Yıldız, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedâmı Sâc Oğulları I”, *Türk Dünyası (TD)*, C. 30, (1976): 109-118; Hakkı Dursun Yıldız, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedâmı Sâc Oğulları II”, *Tarih Edebiyat Dergisi (TED)*, C. 9, (1978): 107-128; Hakkı Dursun Yıldız, “Azerbaycan’da Hüküm Sürmüş Bir Türk Hânedâmı Sâc Oğulları III”, *Türk Dünyası (TD)*, C. 32, (1979): 29-70.

¹⁹⁰Bkz. Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *DİA*, XXXXI, (TDV Yay., 2012), 233-236, Nadir Özkuyumcu, *İbn Zülâk’ta İlk Müslüman Türk Devletleri Tolunoğulları ve İhşidiler*, (İzmir: 1996); Nadir Özkuyumcu, “Tolunoğulları”, *Türkler*, V, Haz. Hasan Celal Güzel, (Ankara, 2002), 15-38; Ebülfez Elçibey, *Tolunoğulları Devleti: 868-905*, Haz. Fazıl Gazenferoğlu – Selçuk Akın, (İstanbul: 1997).

Bkz. Ahmet Ağırakça, “İhşidiler”, *DİA*, XXI, (TDV. Yay., 2000), 551-553; Hamdi Alaslan, “İhşidiler Devleti: Siyasi Tarih, Sosyal, Ekonomik ve Kültür Hayatı”, *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 1989); J. L. Bacharach, “İkhshidids”, *Dictionary of the Middle Ages*, VI, (New York, 1989), 416-418.

Bkz. Ramazan Şeşen, Engin Beksaç, “Eyyübiler”, *DİA*, XII, (TDV. Yay., 1995), 20-35; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyübiler Devleti*, (İstanbul: 1983) ; C. H. Becker, “Eyyübiler”, *İA*, IV, MEB Yay., (Ankara: 1979), 424-429.

Bkz. İsmail YiğiA. Fulya Eruz, “Memlükler”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 90-100; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, (İstanbul: 1961); Ahmed Muhtâr el-Abbâdî, *Kıyâmü devleti’l-Memâliki’l-ülâ*, (Beyrut: 1969); Kâzım Yaşar Kopraman, *Mısır Memlûkleri Tarihi: Sultan al-Malik al-Mu’ayyad Şeyh al-Mahmûdî Devri (1412-1421)*, (Ankara: 1989); İsmail Yiğit, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, (İstanbul: 1991); Cengiz Tomar, “Memluk Devleti’nin Kuruluşu ve

devletler kurmak sureti ile X. yüzyıl itibari ile nüfuslarının büyük bir kısmına tekabül eden çoğunluğun kabul ettiği İslam dinî ile birlikte Türkler, bu devletlerin kuruldukları coğrafyalara siyasi bakımdan hâkim olurken, dinî açıdan da İslam'ı hâkim din kılmak için mücadele eder hâle gelmişlerdi. İslam, ilk kez Hz. Ebu Bekir (632-634)¹⁹⁴ döneminde Arap yarımadasının dışına çıkmayı başarmışsa¹⁹⁵, Türklerin eli ile de Anadolu coğrafyalarında boy gösterir bir hâle gelmiştir. Bu duruma sebebiyet veren olay ise 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi olacaktır. Bu muharebe sonucunda elde edilen zafer ile Türkler, Anadolu bozkırlarına ayak basarken, İslam'da yüzyıllarca Hıristiyanlığın hâkim olduğu topraklarda yayılma imkânı bulmuştur.¹⁹⁶

İslam'ın hem Arap yarımadası dışında hem de Anadolu topraklarında yayılmasının sebebini ise sadece yapılan fetihler ya da Müslüman ordularının yaptıkları cihadlar ile açıklamak eksik olacaktır. Nasıl ilk dönemlerinde İslam, sadece Müslüman ordularının askeri faaliyetleri sayesinde değil de hem Hz. Peygamber hem de O'ndan İslam'ı öğreten sahabeler vasıtası ile yayılma fırsatı bulmuş ise 1071 Malazgirt Savaşından sonra da Anadolu'nun fethi ve bir Türk yurdu hâline gelmesinin de tek vasıtası Türklerin askeri kuvvetleri değildir. Aynen İslam'ın ilk yıllarında olduğu gibi kendinî dine adayan, Allah'ın kelamını, İslam'ın emir ve yasaklarını, önce kendileri yaşayan sonrasında ise bıkmadan, yorulmadan anlatmaya, anlamlandırmaya ve yaymaya çalışan gönül erleri - *şeyh, derviş, evliya, abdal, pir, baba, çelebi, mürid* vb. isimlerle anılmaktadırlar – yahut tasavvuf erbabı şahsiyetlerdir. Bu zümre, Anadolu'ya Türkmenler ile birlikte giriş yapmış çeşitli tarikatların kurucuları ve kendinî, ait olduğu tarikata adayan dervişler olarak ifade edilmektedir. Bu sayede Anadolu'da ilk sufi oluşumların meydana gelmesi ile coğrafyanın Türkleşmesi paralellik göstermektedir. Öyle ki XI. yüzyılda Malazgirt ile başlayan ve XIII. yüzyıldaki Moğol istilası ile

Gelişmesi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, (İstanbul: 1996).

¹⁹⁴ İslam aleminin ilk halifesi olup, detaylı bilgi için bkz. Üstün Nezi, *Hz. Ebu Bekir*, (İstanbul: 2004); Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, (TDV Yay., 1994), 101-108.

Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, (İstanbul: 1980), 5-6; Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*, (Konya: 2004), 74.

Babinger-Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 19, 29; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 13, 14, 175; Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, 242.

yoğunlaşan göç dalgaları birçok tasavvuf ehlinin ve cemaatinin Anadolu'ya girmesine sebep olmuştur.¹⁹⁷ Devam eden Moğol baskısı ve siyasi çekişmeler, 1071 sonrası Anadolu sahasında ortaya çıkan ve daha önceki bölümde bahsi geçen beyliklerinde bazı tasavvuf mensuplarınca tercih edilmelerine sebep olmuştur.¹⁹⁸

Kaynaklarda sıkça geçtiği kadarı ile İslam, önce Türk şehirlerinde yayılmaktaydı. Yeni Müslüman olan Türkler ile göçebe ve daha Müslüman olmamış Türkler için bu şehirlerde icra edilen ticaret önemli bir ilişki kurma vasıtasıydı. Göçebeler besledikleri hayvanları satmak, şehirli de ucuz et almak için birbirleri ile alışveriş yapıyor, aralarında bir ilişki kurmuş oluyorlardı. Bu sayede, şehirli Türklerin kabul ettiği İslam'ı göçebeler de tanıma fırsatı bulmuştur. Yani askeri fetihler ve ticari ilişkiler İslam'ın Türkler arasında tanınması ve yayılmasında iki önemli araçken, tasavvuf ehli dediğimiz şahsiyetlerin hâl ve hareketlerini içine alan, kaynağını Kur'an ve sünnet'ten alan ve adına İslam tasavvufu dediğimiz ¹⁹⁹ tasavvufi faaliyetlerde üçüncü bir araç olarak X. yüzyıl ortalarında ortaya çıkmıştır.²⁰⁰

Türklerin İslamlaşmasına önemli katkı sağlayan faktörlerden biri olan tasavvufi faaliyetler ve bu faaliyetlerin baş aktörleri olan tasavvuf erbabları, özellikle askerin ve tüccarın gidemediği ya da ulaşamadığı bozkırlardaki göçebe Türklere faaliyetleri ile ulaşıyor ve İslam'ı götürüp, onların yaşam tarzları ve düşüncelerine göre dinin emir ve yasaklarını anlatmak sureti ile İslamlaşma süreçlerini hızlandırıyor, Kendilerine İslam'ı anlatan, dinin emir ve yasakları konusunda yol gösteren bu şahsiyetler, Anadolu'ya Türk ordusu ile gelmişlerdir.

¹⁹⁷Rüya Kılıç, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi", *BİLİG*, S. 33, (2005): 228.

Babinger-Köprülü, *Anadolud İslamiyet*, 33-35; Hasan Kurt, *İslamlaşma Süreci*, (Ankara: 1998), 229-230; Nesimi Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, (Ankara: 2002), 35.

Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: 2004), 44.

Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, 66.

Tam bu noktada; “*Tasavvuf nedir?*” sorusunu sormak yerinde olacaktır. Çoğunlukla *sufi*²⁰¹ kelimesi ile aynı kökten geldiği kabul gören tasavvuf’un, bir hâl ilmî olduğu iddia edilmekle birlikte *Reynold Nicholson* tarafından yazılan *İslam Sufileri*²⁰² adlı eserde tasavvufun tanımına dair geniş kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Bu tanımlardan bazıları ise,²⁰³

“*Tasavvuf, hakikatleri almak ve mahlûkatın elindekilerden ümidi kesmektir (Ma’ruf el Kerhi).*

Tasavvuf, az yemek, Allah ile huzura kavuşmak ve insanlardan kaçmaktır. (Sehl b. Abdullah et-Tusteri)

Tasavvuf, ne bir sistem, ne de bir ilimdir: O bir ahlaktır. Sistem olsaydı, mücadele ile ilim olsa öğrenmekle elde edilirdi. Oysa o, Allah’ın ahlakı ile ahlaklanmaktır. Ahlak-ilahiyye’ye ilim ve merasimle bir karşılık bulmaya gücün yetmeyecektir (Ebu’l Hüseyin en-Nuri)

Tasavvuf, hâli gizlemek ve ihvana karşı makamı terk etmektir. (Ebu’l Hasan Harakani)

Tasavvuf, aklındaki her şeyi terk etmek, elindeki her şeyden uzaklaşmak ve isabet eden şeye üzülmemektir. (Ebu Said b. Ebu’l Hayır)”.

Bu tarifler gibi tasavvufun tarifini çoğaltmak pek mümkün olup, bu sayede bu kavramın anlaşılmasının çok kolay olmadığını, her tanımın ayrı bir tecrübeye dayandığını görmekteyiz.

Bkz. Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, 51; Sühreverdi, *Tasavvufun Esasları*, Çev. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, (İstanbul: 1990), 76; Reynold Nicolson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, Çev. Abdullah Kartal, (İstanbul: 2004), 64-73.

Bkz. Reynold Nicholson, *İslam Sufileri*, Terc. Mehmet Dağ, (İstanbul: 1978).

A.g.e., *Tasavvufun Menşei*, 64-73.

Göçebe Türklerin arasında en fazla taraftar bulan, tasavvufî hareket Yesevilik²⁰⁴ ve bu hareketin kurucusu olan *Hoca Ahmet Yesevi*²⁰⁵ adında bir gönül erbabı olacaktır.²⁰⁶ Sünnî Hanefî âlimi ve mutasavvıflardan *Yusuf el-Hemedani*'nin²⁰⁷ öğrencisi olan bu zat, kuvvetli bir medrese tahsili görmüş, dinî ilimler ile beraber tasavvufu da iyice öğrenmiş bir şahsiyettir. İnanıklarını çevresindekilere, anlayabilecekleri dilde anlatabilme ve şeriat ile tasavvufu sentezleyip, anlamlandırabilme yeteneği olan Yesevi, kısa zamanda Türkler arasında ün yapmış ve *Yesevilik* adını verdiği görüş ve düşüncelerinin sistemli hâle getirilmiş biçimi olan tarikatı, Türkler arasında süratle yayılıp, yerleşmiş ve sonrasında ortaya çıkan diğer tarikatlere de tesir etmeyi başarmıştır. Kendisi, İslam dininin esaslarını, şeriatı ve kurucusu olduğu Yesevilik tarikatının prensiplerini sade bir dille anlatıp, kendisine intisap etmiş müridleri ve dervişleri vasıtası ile en uzak Türk topluluklarına kadar ulaştırmayı da başarmıştır.²⁰⁸

Bkz. Necdet Tosun, “Yeseviyye”, *DİA*, XXXXIII, (TDV Yay., 2013), 487-490; Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmî Araştırmalar*, C. 7, (1999): 207-221; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (İstanbul: 1976).

Bkz. Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, II, (TDV Yay., 1989), 159-161; . Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (İstanbul: 1976); *Ahmed-i Yesevi: Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Haz. Kemal Eraslan, (Ankara: 1983).

²⁰⁶ Yesevilik dışında, Türkler arasında Melametiyye, Keramiyye ve Kalenderiyye gibi tasavvufî hareketler de yaygınlaşmış ve Türklerin İslamlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Ancak tasavvufun tarikatler şeklinde örgütlenmeye başladığı XII. yüzyılda ise özellikle Melametilik, Nakşibendilik, Kübrevilik, Mevlevilik gibi tarikatleri de etkilemiştir. Sonralarda ise Melamiyye tarikatı Bayramiyye tarikatı ile içiçe geçmiş ve bu tarikatın içinde yeniden zuhur etmiş ve günümüze kadar etkisini sürdürmüştür (A. J. Arberry, *Tasavvuf*, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, (İstanbul: 2004), 37; Lois Massignon, “Melamiyye”, *DİA*, XXIX, TDV Yay., (Ankara: 2004), 24-25).

Bkz. Necdet Tosun, “Yûsuf El-Hemedânî”, *DİA*, XXXXIV, (TDV Yay., 2013), 12-13; Abdurrahman-ı Câmî, *Nefahâtü'l-üns*, Nşr. Mahmûd Âbidî, (Tahran: 1996).

Kemal Eraslan, “Ahmed Yesevi”, *DİA*, II, (TDV Yay., 1989), 160; Kemalettin Eraslan, *Hoca Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmetinden Seçmeler*, (Ankara: 1991), s. 31.

Hoca Ahmed Yesevi'den ki çoğu kaynakta *Hazret-i Türkistan* olarak geçen bu şahsiyetten²⁰⁹ feyz alan ve onun yolunda yürüyen bu dervişler ki Yesevilik ocağında yetişmiş, ordulardan çok önceleri askerinin feth için gideceği yerlere giderek karşı tarafı manevi anlamda fethetmekteydiler²¹⁰.

“*Horasan Erenleri*”, “*Alperenler*” ve “*Kolonizatör Türk Dervişleri*” gibi isimler ile anılan bu tasavvuf erbabı şahsiyetler, yeni Müslüman olmuş Türklerin hem din bilincini geliştirmek ve sağlamlaştırmak hem de gâzâ-cihad ruhunu diri tutmak amacıyla özellikle “uç’lar” dediğimiz potansiyel cihad sa hâl arında yoğunlaşmışlardır. Zira bu sa hâl ar hem Anadolu’ya yeni gelen Türkmenlerin yerleşim alanları hem de özellikle Bizans sınırlarına yakın bölgeler oldukları için potansiyel cihad ya da gâzâ sahâları durumundaydılar. Dervişler, bu tarz bölgelerde cereyan eden savaşlarda ya da seferlerde en ön saflarda bulunmak sureti ile orduya manevi güç kaynağı olan isimsiz kahramanların en başında gelmekteydiler. Bu çalışmanın da temel kaynaklarından olan menâkıbnamelerde anlatılanlara kaynaklık eden yaşanmışlıkların sahibi olan bu şahsiyetlerin, hem savaş meydanlarında hem de savaş sonrası toplumların içlerinde neler yapıp ettikleri, etkinlik ve yetkinlik sahâları ve sınırlarına dair çoğu şey, kendilerine yakın akraba veyahut müridlerince kaleme alınmış olan menâkıbnâme veya Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî türü eserlerle bugün bizlere kadar ulaşmıştır.²¹¹

Anadolu’nun hem İslamlaşma hem de Türkleşmesi serüveninin mimarları olan bu manevi önderler, ordular ile birlikte yeni fetihlerde bulunurken, aynı zamanda da hem yeni fetih sahâlarındaki boş, ya da var olan yerleşim yerlerine yerleşip, kendilerince uygun buldukları yerlere köyler, ya da ibadethaneleri olarak nitelendirdikleri tekkelerini, zaviyelerini ya da mescitlerini oluşturmak sureti ile bu yerleştikleri yerlerde gündelik hayatın gerekleri olan ne varsa (tarım, hayvancılık, ticaret, siyaset, askerlik vb.) uğraşmaktan geri kalmıyorlardı. Yani bu sayede devlet, hem yeni fetih sahâları elde ederken hem de elde ettiği bu sahâların kısa zamanda Türkleşmesini, İslamlaşmasını ve devletin siyasi, ekonomik, sosyo kültürel ve dinî hayatına iştirak

Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, (İstanbul: 1991), 226-227.

Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, 163

Mehmet Demirci, “Müslüman Türklerde Tasavvuf”, *Türkler*, V, (Ankara: 2002), 495.

sürecini olabildiğince hızlandırmayı sağlamış oluyordu. Onlar, buldukları yerleri yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi hâlinde teşkilatlandırabilmek için boş topraklar üzerinde tekkelerini kurmuşlardır.²¹² Tüm bu sürecin başrolündeki mutasavvıflar, bu merkezlerde gündelik işler ve dünyevi faaliyetlerim yanında, inandıklarının asıl gayesi olan her anlamda ve her yönden çevrelerine iyi örnek teşkil eden olgun insan yetiştirmeye ve yeni yapılacak cihadlara ve beraberindeki fetihlere bilfiil katılmak üzere imanlı savaşçılar yetiştiriyorlardı.

Ana yurttan (Orta Asya) gelen yeni göçler batıya doğru ilerledikçe, bu sürecin fetih yapan asker ve komutanları ile birlikte manevi öncüleri olan dervişlerin, her geçen gün artan sayılarına paralel olarak kurucuları oldukları ve gittikleri ya da yerleştikleri yerlerde onlara merkezlik teşkil eden zaviyelerinin de sayıları çoğalmıştır. Anadolu noktasında da bu durumu aynı şekilde düşünmek gerekmektedir, zira bugün Anadolu'nun hemen her yerinde karşımıza çıkan yatırlar, tekke, zaviyeler ile türbeler, hâlk arasında sadece menkıbeler vasıtasıyla yaşayan ve günümüze kadar ulaşmış bu mutasavvıfların, Anadolu'nun fethinde ve Türkleşmesinde ne kadar önemli olduklarını anlamamızı sağlamaktadır. O hâlde şu bir gerçek ki; askeri istilalarla veyahut öncesinde Anadolu'ya gelip buradaki boş sahâlara yerleşen, buralarda toprak işleri ile uğraşırken dinî propaganda da yapan²¹³ bu dervişlerin kurduğu ve faaliyetlerini yürüttükleri mekânları olan tekkeler, sosyal ve dinî anlamda önemli bir propaganda ve kültür müesseseleri olmakla beraber, aynı zamanda yeni yurt yapılan memleketelere yerleşen Türk muhacirlerin yerleşim ve teşkilatlanma merkezleri hâline gelmişlerdir. Ancak burada belirtilmesi gereken önemli bir husus; başlangıçta yeni açılan veya boş

Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, C. II, (1974): 295.

Türklere İslam'ı sevdiren, onlara bu dinî yakından tanıtan ve Türklerin İslamlaşmasını büyük oranda sağlayan mutasavvıfların en başında mutlak Hoca Ahmed Yesevi ve onun takipçileri gelmektedir. Zaten ondan sonra da Türk dünyasında bu faaliyetler devam etmiş ve bu yolda Yesevi'nin görüş ve öğretilerinden beslenen ve onun Anadolu coğrafyasında takipçileri olacak olan *Nakşibendilik*, *Kadirilik*, *Kübrevilik*, *Mevlevilik*, *Bektaşilik* ve *Sühreverdilik* vb. gibi yeni tarikatlar kurulmuş ve bunlar vasıtası ile İslam Anadolu insanına ve Anadolu'ya gelenlere anlatılarak, bölgenin hem İslamlaşması hem de Türkleşmesine çalışılmıştır (Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 49-50

bulunan toprakları şenlendirmek, imar ve iskân etmek amacıyla tesis edilen tekkelerin kuruculuğu görevi, devlet yapılanmasında bir memuriyet seklini almış, hatta Selçuklu sultanları, büyük bir hürmet ve muhabbet besledikleri bu şeyh ve dervişler için yeni fethettikleri yerlerde tekkeler ve zaviyeler kurmuşlardır.²¹⁴ Bu sayede devlet, hem Türklerin İslamlaşmasını hızlandırıyor hem de devlet adamlarını da İslama çağırıp devletlerin İslamlaşmasını²¹⁵ sağlıyor, onlara bu dinî sevdirmeye ve anlatma işini de devlet politikalarına paralel söylemlerde bulduklarından emin olduğu gezgin mutasavvıflara bırakmış oluyordu.

İşte Anadolu'ya gelen ve Anadolu'nun hem fethinde hem de İslamlaşmasında önemli ve yadsınamaz rolleri oldukları kaynaklarda açıkça ifade edilen bu tasavvuf erbabı şahsiyetlerin Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'da yarattıkları dinî ortama bakıldığında; ortamın yavaş yavaş İslam ile hem hâl olmaya başladığını ve Osmanlı İmparatorluğunun yükselme dönemi ile birlikte ise bu durumun artık büyük oranda tamamlandığı görülmektedir.

XIII. yüzyıl Anadolusuna hâkim siyasal güç olan Anadolu Selçuklu Devleti sultanları da tıpkı kendilerinden önceki Türk-İslam devletlerinin sultanları gibi, bu gelen şeyh

²¹⁴ Özden Erdoğan, “XVIII. Yüzyıla Kadar Anadolu'da Türkmenlerin Dinî Durumu”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., (Ankara: 2003), 21-49. Artık bu dönemde tasavvufun yaygınlaşması ve halkın da yakınlığından dolayı sufilik, siyasi erklerce resmi olarak tanınmaya başlamıştır. Bu sebeptendir ki, devlet adamları hatta sultanlar dahi sufi şeyleri kendi taraflarına çekmeye uğraşmışlardır. Bunun yanında Türk hükümdarları İslam akaidelerine çok bağlı kaldıklarından, onların etrafında gelişen tasavvufî fikirler de onlara uyum içinde geliyordu (Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 50).

Bu durumun en güzel örneği Karahanlı Devleti'dir. Zira Karahanlı Devleti'nin İslam devleti haline gelmesiyle sonuçlanan süreci sufiler başlatmışlardır. Nitekim sufilerin vaazları sonucunda Karahanlı Hükümdarı Oğulcak'ın yeğeni *Satuk Buğra Han*, Müslüman olmuş, daha sonra amcasına karşı yaptığı mücadeleyi kazanarak, Batı Karahanlıların İslam dinini resmen kabul etmelerini sağlamıştır. Bundan sonra *Abdülkerim* ismini alan Satuk Buğra Han'ın İslam'a geçişi, Türklerin müslümanlığa hızla geçmelerinde önemli bir dönüm noktasıdır. Bu olaydan sonra İslamiyet'in kabulü çok büyük topluluklar şeklinde gerçekleşmiş, öyle ki 200.000 çadırılık, bazı bölgelerde de 10.000 çadırılık Türk toplulukları İslamlaşma sürecini tamamlamışlardır (Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri*, 65).

ve dervişlere büyük bir hürmet ve muhabbet besleyerek onlar için yeni fethedilen bölgelerde tekkeler inşa ettirmiş ve bunlara zengin vakıflar tahsis etmişlerdir. Özellikle Anadolu coğrafyasının kadim şehirlerinde ve bu şehirlerin çevrelerinde etkili olmuş bu tarz şahıslardan birkaçına bakılacak olursa; “...*kâinattaki her şeyin, tek yaratıcı olan Allah'ın tecellisi olduğu, gerçek varlığın O olması dolayısıyla, bütün varlıkların hakikatte O'nun varlığından başka bir şey olmadığı*” şeklinde bir anlam taşıyan “Vahdet-i Vücut”²¹⁶ anlayışını sistemli ve olgun hâle getiren büyük sufi Muhyiddîn İbnü'l Arabî (öl. 1241)²¹⁷, Konya'da Evhadüddin Kirmânî (öl. 1237)²¹⁸, Tokat'ta Fahreddin Irakî (öl. 1289)²¹⁹, Ahi Evren (öl. 1261)²²⁰ ve Mevlânâ Celaleddîn Rûmî

Bkz. Ekrem Demirli, “Vahdet-i Vücûd”, *DİA*, XXXXII, (TDV Yay., 2012), s. 431-435; İbnü'l-Arabî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları*, Trc. Ekrem Demirli, (İstanbul, 2002); Muhammed İhsan Oğuz, *İslam Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd*, (İstanbul: 1995); Ekrem Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan: İbnü'l-Arabî ve Vahdet-i Vücûd Geleneği*, (İstanbul: 2009).

Bkz. Mahmud Erol Kılıç, Cağfer Karadaş, Mahmut Kaya, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, XX, (TDV Yay., 1999), 493-522; Ebü'l-Hasan Ali b. İbrâhim el-Bağdâdî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Menkabeleri*, Trc. Abdulkadir Şener – M. Rami Ayas, (Ankara: 1972);

İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbn Arabî*, Haz. Mustafa Kara, (İstanbul: 1991); Ebü'l-Alâ Afîfî, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, Trc. Mehmet Dağ, (Ankara: 1975); Nihat Keklik, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî: Hayâtı ve Çevresi*, (İstanbul: 1966); Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, (Ankara: 1995); Ahmed Ateş, “Muhyi-d-Din Arabî”, *İA*, VIII, (MEB Yay., 1997), 33-555.

Bkz. Nihat Azamat, “Evhadüddîn-İ Kirmânî”, *DİA*, XI, (TDV Yay., 1995), 518-520; *Menâkıb-ı Evhadüddîn Hâmid b. Ebi'l-Fahr Kirmânî*, Nşr. Bedüzzaman Fürûzanfer, (Tahran: 1931); Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Evhadiyye Tarikatı*, (Konya: 1993).

Bkz. Orhan Bilgin, “Fahreddîn-İ Irâkî”, *DİA*, XII, (TDV Yay., 1995), 84-86; *Fahreddîn-i Irâkî, Külliyyât*, Nşr. Saîd-i Nefîsî, (Tahran: 1919); Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfîlik: Kalenderîler*, (Ankara: 1992), 82-85.

Bkz. İlhan Şahin, “Ahi Evran”, *DİA*, I, (TDV Yay., 1988), 529-530; Yasemin Bülbül, *Ahi Evran*, (İstanbul: 2018); Ali Kuzu, *Ahi Evran İktisatçı, Sanatkar ve Ahi Teşkilatı'nın Kurucusu*, (İstanbul: 2019); Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren - Mevlânâ Mücadelesi*, (Konya. 2016); Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın*

(öl. 1273)²²¹ ilk olarak adları sayılacak mutasavvıf ehli şahsiyetlerdir.²²² Şehirler dışında özellikle konar-göçer toplulukların yaşadığı taşralardaki etkin olan şahsiyetlere bakıldığında ise; Baba İlyas (öl. 1240)²²³, Hacı Bektâş-ı Velî (öl. 1270)²²⁴,

Kuruluşu, (Konya: 1991); Mikail Bayram, *Ahi Evren Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, (Ankara: 2006).

Bkz. Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 441-448; Mevlânâ, *Mesnevî*, Trc. Veled İzbudak, (İstanbul: 1988); Osman Behcet, *Mevlânâ Celâleddîn Rûmî*, (İstanbul: 1920); Sadettin Nüzhet Ergun, *Mevlânâ*, (İstanbul: 1932); Âsaf Hâlet Çelebi, *Mevlâna Hayatı-Şahsiyeti*, (İstanbul: 1940); Abdülbâki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, (İstanbul: 1952); Bedüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlâna Celâleddin*, Trc. Feridûn Nafiz Uzluk, (İstanbul: 1963); Midhat Bahari Beytur, *Mesnevî Gözüyle Mevlânâ*, (İstanbul: 1965); Mehmet Önder, *Mevlânâ Celâleddîn-i Rumî*, (Ankara: 1986); Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı Şahsiyeti Fikirleri*, (İstanbul: 1995); Sezai Karakoç, *Mevlâna*, (İstanbul: 1996); Mehmet Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, (İzmir: 1997); Hellmut Ritter, “Celâleddin Rûmî”, *İA*, III, (MEB Yay., 1977), 53-59.

Ahmet Yaşar Ocak, *Selçuklu ve Beylikler Devrinde Düşünce*, Türkler, VII, (Ankara: 2002), 431-432.

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Baba İlyas”, *DİA*, IV, (TDV Yay., 1991), 368; Claude Cahen, “Baba Ishaq, Baba Ilyas, Hadjdji Bektash et quelques autres”, *Turcica*, I, (Paris: 1969), 53-64; Ahmet Yaşar Ocak, *XIII. Yüzyılda Anadolu'da Babailer İsyanı*, (İstanbul: 1980).

Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Bektâş-I Velî”, *DİA*, XIV, (TDV Yay., 1996), 455-458; *Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât*, Nşr. Esad Coşan, (İstanbul: 1986); *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilayet-nâme*, Haz. Abdülbâki Gölpinarlı, (İstanbul: 1958); M. Faud Köprülü, “Bektaş”, *İA*, II, (MEB Yay., 1993), 461-464; Mürsel Öztürk, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Belleten*, C. L, S. 198, (1986): 885-894; Rıza Yıldırım, *Hacı Bektâş Veli'den Balım Sultan'a Bektaşiliğin Doğuşu*, (İstanbul: 2019); Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş Veli ve Bektaşilik*, (Ankara: 2012); Nazım Soylu, *Hacı Bektâş-ı Velî*, (İstanbul: 2017).

Sarı Saltuk (öl. 1293)²²⁵, Barak Baba (öl. 1307)²²⁶, Yunus Emre (öl. 1320)²²⁷, Kumral Abdal²²⁸, Abdal Musa²²⁹, Geyikli Baba²³⁰ adları zikredilmektedir.²³¹

Tasavvuf erbabı şahsiyetlerin faaliyetlerine ilave olarak, söz konusu yüzyıllarda Anadolu coğrafyasının dinî durumuna damgasını vuran ve Türkler arasında İslam'ı yayma ve perçinleme noktasında emekleri yadsınmayacak öyle bir sosyal teşekkül var ki esasında “fütüvvet” teşkilatının bir devamı olarak kurulan ve tipik bir esnaf teşkilatı olan sonrasında ise kurduğu ya da kuruluşuna destek verdiği zaviyeler ve tekkeler ile dinî bir örgüt konumuna getirilen “Ahilik”tir”. Özellikle XIII. asırda Türkler arasında en yaygın ve etkin tasavvufî örgüt olan Ahilik; I. Gıyaseddin Keyhüsrev (1205 – 1211) döneminde, Konya taraflarından geldiği bilinen Evhâdüddin Kirmâni'nin damadı ve Ahi Evran adıyla ün yapmış olan Şeyh Nasıreddin Mahmud b. Ahmed el-Hoyi (öl. 1261) tarafından kurulmuş olup, örgüt yapıları itibari ile şehirliyle konar-göçerler arasında köprü vazifesi görmüş ve bu iki grubun sosyo-kültürel hayatının önemli bir

Bkz. Machiel Kheil, “ Sarı Saltuk”, *DİA*, XXXVI, (TDV Yay., 2009), 147-150; Ebülhayr Rûmî, *Saltuknâme, I-II-III*, Nşr. Şükrü Halûk Akalın, (Ankara: 1990); Mehmet Özgür Ersan, *Sarı Saltuk*, (İstanbul: 2018), Erdoğan Aslıyüce, *Avrupa'ya İslamı Yayan Sarı Saltuk et-Türki*, (İstanbul: 2017); Veli Saltık, *Sarı Saltuk ve Saltuklular*, (İstanbul: 2014); Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslamın Balkanlar'daki Destani Öncüsü*, (İstanbul: 2016).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Barak Baba”, *DİA*, V, (TDV Yay., 1992), 61-62; B. Lewis, “Barak Baba”, *Eİ*, I, 1998, 1031.

Bkz. Mustafa Tatcı, “Yunus Emre”, *DİA*, XXXXIII, (TDV Yay., 2013), 600-606; Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, (İstanbul: 1961); Cahit Öztelli, *Belgelerle Yunus Emre*, Ankara, 1977; Sezai Karakoç, *Yunus Emre*, (İstanbul: 1989).

Bkz. Orhan F. Köprülü, “Abdal Kumral”, *DİA*, I, (TDV Yay., 1988), 63; M. Fuad Köprülü, “Abdal Kumral”, *Türk Halk Edebiyatı Ansiklopedisi*, I, (İstanbul: 1935), 8.

Bkz. Orhan F. Köprülü, “Abdal Mûsâ”, *DİA*, I, (TDV Yay., 1988), 64-65; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, (Ankara: 1981).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Geyikli Baba”, *DİA*, XXIV, (TDV Yay., 1996), 45-47.

Ocak, *Selçuklu ve Beylikler*, 432; Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*, (İstanbul: 2008), 16-26.

parçası olan dinî hayatlarını ortak bir paydada birleştirmek suretiyle, adı geçen dönemdeki dinî teşekkülleri bünyesinde toplamıştır²³².

Tarihî kaynaklarda bahsi geçen faaliyetlerine bakıldığı zaman; hem dinî, hem ekonomik hem de siyasi alanlarda faaliyet göstermesi açısından bildik tarikat örgütlenmelerinden farklı bir yapıda kurulmuş olan Ahilik; mensuplarına Mevlevilik, Bektâşilik, Nakşibendilik vb. tarikatlara girişlerine de fırsat vermiştir. Alevî/Şîî olup olmadıkları meselesinden dolayı, dinî eğilimleri ve İslam'ı algılama ve yaşama biçimleri noktasında farklı söylemlerin olduğu bu teşkilat, bu noktada çokça tartışılırken, kaynakların ortak iddiası; bağlı oldukları fütüvvet öğretisinden kaynaklı Alevilik ile ilişkilendirilmeleridir. *Claude Cahen* ve *F. Taeschner*, gerek fütüvvetin gerekse ahilerin Şiilikle ilgilerinin Hz. Ali'yi yollarının piri olarak tanımaktan ileriye geçmediğini öne sürerken²³³, özellikle A. Gölpınarlı, baştan beri bunların Şîî mezhep ve meşrepten olduklarını savunmaktadır.²³⁴ Gerçekten, ahilerin belli ölçüde iç dünyalarını yansıtan fütüvvetnâmelere bakıldığında; XIII. – XIV. yüzyıllarda ahiler arasında ciddi bir Şîî eğilimin olmadığı düşünülmektedir.

Bu dönemde yazılan fütüvvetnâmelerde, Hz. Ali'nin fütüvvetin piri olmasından başka Alevî/Şîî olarak değerlendirilebilecek hiçbir öğeye rastlanmamaktadır. Bununla beraber, Ahiler arasında Alevî tonda birtakım inanç ve uygulamaların mevcut olduğuna dair ipuçları da vardır.²³⁵

M. Saffet Sarıkaya, “Türklerin İslamlaşma Süresince Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *Türkler*, V, (Ankara: 2002), 505; Murat Bardakçı, “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlerin Yeri, *Türkler*, VII, (Ankara: 2002), 452; Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 29; Hasan Basri Öcalan, “Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufi Düşünce”, *Türkler*, VII, (Ankara: 2002), 466-467; Abdülbaki Gölpınarlı, *İslam Ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*, (İstanbul: 2011), 48-51.

Cahen, *Osmanlılardan Önce*, 315.

Franz Taeschner, “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”, Trc. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, C. XV, S. 1-4, (1953-54): 6-7.

Rıza Yıldırım, “Anadolu'da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, C. XLIII, (2014): 104-109; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, 315; İbn Batuta, *İbn Batuta Seyehatnamesi*, 295,297.

Ahilerin, tarihî kaynaklarda bahsi geçen siyasi faaliyetlerine bakıldığında ise; özellikle Moğol istilası sonrası otoritenin ortadan kalktığı dönemde Anadolu'da, bazı şehirlerde otoriteye kolayca hâkim oldukları gibi ihtiyaç hâl inde orduların da eksiklerini gidermişlerdir.²³⁶ Hatta bu dönem içerisinde Ankara'da kurulan *Ahi Devleti (1290-1354)* ya da İbn Batuta'nın Seyehatnâmesinde; bu dönemde, *Antalya, Burdur, Niğde, Aksaray, Kayseri, Balıkesir, Sivas, Erzurum, Bolu, Kastamonu* ve *Sivas* gibi Anadolu'nun bazı şehirlerinde, bu şehirlere bağlı köy ve kasabalarda yer alan Ahi tekkelerinde misafir olduğunu beyan etmesi, bu teşkilatın siyasi ve ekonomik gücünü anlatması açısından önemlidir.²³⁷

Sonuç olarak; hem Türk hem de İslam tarihi'nin en önemli olaylarından birisi şüphesiz Anadolu'nun İslamlaşmasıdır. Anadolu'ya gelen Türkmenler sadece konargöçerler ya da şehirli değil, bunların yanında sufi, derviş, evliya, çelebi, şeyh, mürid vb. isimler ile anılan şahsiyetlerde vardı. Ancak bu gruba mensupların Anadolu'ya göçleri daha çok Moğol istilası yıllarında olmuştur. Çünkü bu dönemde Türkistan, Maveratünnehir ve Horasan bölgeleri, Moğolların istila ettiği bölgelerin en başında gelmektedirler ve bu dönemde bu bölgeler tasavvufî hayatın merkezini oluşturmaktaydı. Yoğun bir sufi kitlesini barındıran bu yerlerin istilası, buralardan Anadolu'ya bu şahsiyetlerin akın etmesine yol açmıştır.²³⁸ Anadolu Selçukluları da Büyük Selçuklular gibi bu şahsiyetlere değer verme geleneğini devam ettirmiştir. Hatta Anadolu Selçuklu sultanları bu grubun içerisinde yer alan özellikle şeyhlere, saraylarının kapılarını açmış, onlara her alanda ve her anlamda saygıda kusur etmemeyi kendilerine düstur edinmişlerdir. Takındıkları olumlu, hatta koruyucu tavırlar sayesinde bu şahsiyetlerin Anadolu sahasında kendi tasavvufî birikimlerini ortaya koymalarına imkân vermişlerdir. Böylece Anadolu'ya tasavvuf akımını ve mutasavvıf kavramını yerleştirmişlerdir. *Bahâeddin Veled, Mevlânâ Celâleddin Rûmî, Şems-î Tebrîzî, Burhaneddin Muhakkık-i Tirmizî, Fahreddin Irakî, Saîd-i Fergânî, Necmeddin Râzî, Nâsiruddin Tûsî, Evhadüddin Kirmânî, Hacı Bektâş-ı Velî, Sadreddin Konevî, Yunus Emre, Ebû Abdullah Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî* gibi önemli isimleri beraberinde getiren sufi gruplar, söz konusu topraklarda tarikatların oluşumunu

Cahen, *Osmanlılardan önce Anadolu*, 315

Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: 1959), 91.

Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, 16.

sağlamışlardır. Bu bağlamda ilk göze çarpan tarikat ise *Yeseviye* tarikatı olmuştur. Ancak Anadolu'da var olan bütün bir tasavvuf oluşumunu ve kültürünü sadece bu tarikata bağlamak yanlış olacaktır. Öyle ki bu dönem içerisinde Anadolu'da; *Rifâilik*, *Kübrevilik*, *Kadirilik*, *Kalenderilik*, *Nakşibendilik*, *Bektaşilik* ve *Mevlevilik* gibi tarikat oluşumları gözlemlenmektedir. Bu durum neticesinde, XIII. yüzyılda Anadolu'da büyük bir tasavvufi hareket olmuştur ki *Nefehâtü'l-Üns*'de geçen “*Nice ehlüllah gayri diyardan Rûm'a gelmiştir. Hatta ashabın Diyar-ı Rûm'a nüzulü sabittir. Ve Rûm'da dahi meşayihden çok kimse hâsıl olmuştur*”²³⁹ denilerek, bu duruma işaret edilmiştir.²⁴⁰

Hâlk arasında son derece etkili olan bu şahsiyetler aynı zamanda; bazen kurucuları ya da mensubu oldukları tarikatlarını neşretmekten, medreselerde ders vermektten, camilerde vaazlar vermektten ve sohbet hâlkaları oluşturmaktan, kendi taraftarlarıyla birlikte yeni yerleşim birimleri oluşturmaktan geri kalmıyorlardı. Tüm bunların yanında tasavvufi yönü olan sosyal topluluklar da bu süreçte tesis edilmişlerdir. Zira Âşıkpaşazâde Tarihinde; “*Ahiyân-ı Rûm (Anadolu Ahileri)* “, “*Gâziyân-ı Rûm (Anadolu Gazileri)* “, “*Abdalân-ı Rûm (Anadolu Abdalları)*” ve “*Bacıyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları)*” şeklinde verilen dört zümre²⁴¹ adı geçen dönemde Anadolu'nun siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal hayatında fazlası ile etkili olmuşlardır.²⁴²

Bu zümrelere ait olan ve birer iskân ve kolonizasyon aracı olarak da görev yapmış olan tekke ve zaviyeler için bizzat devlet tarafından şeyhler tayin edilmiş ve bunun sonucu

Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds*, (İstanbul: 1980), 484-485.

Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, 19-21, Sarıkaya, *Türklerin İslamlaşma Süresince*, 505; Bardakçı, *Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında*, 452; Öcalan, *Anadolu Selçukluları Zamanında*, 466-467.

Âşıkpaşazâde, *Âşıkpaşazâde Tarihi: Tevârih-i Âli Osman*, Nşr. Âli Beğ, (İstanbul: 1916), 205.

Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, 16-26; Öcalan, *Anadolu Selçukluları Zamanında*, 466-467.

olarak Anadolu'da *tekke ve zaviye şeyhliği* kurumu ortaya çıkmıştır. Artık devlet idaresinde şeyhlik görevi bir devlet memuriyeti hâline gelmiştir.²⁴³

Müslümanlar ile birlikte Hıristiyanların ki özellikle de Ortodoks Hıristiyanların çok olduğu bir gayrimüslüm nüfus yapısına sahip olan Anadolu, bu dönemde tam bir hoşgörülü iklimine sahipti. Zira bu dönemde çoğunluğun inandığı dinin “*dinde zorlama yoktur*”²⁴⁴ emrini içermesi, bu iklimin oluşmasında en büyük etkenlerdendir. Bu iklim içerisinde, Yahudi, Zerdüş ve hatta Orta Asya inanç sistemini devam ettiren dini unsurlarda yaşama fırsatı bulmuştur.

Bardakçı, *Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında*, 449-454; Öcalan, *Anadolu Selçukluları Zamanında*, 461-465; M. Sadık Akdemir, “Osmanlı Devleti’nde Ispartalı Nakîbüleşraflar”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 37, (2016): 171.

Bakara Suresi, 256. Ayet.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: MENÂKİBNÂMELER

3.1. Kökenleri, İçerikleri, Yazımı ve Tarihî Kaynak Olarak Menâkıbnâmeler

Kaynaklara göre, asıl yaratıcısı hâlk olan ve toplum nezdinde derviş, şeyh yahut veli olarak kabul görmüş bir şahsiyete ait halk arasında yayılmış olan söylentilerin, bir süre sonra bir yazıcı tarafından derlenerek metin hâline getirilmesi sonucunda meydana gelmiş hâl²⁴⁵ tercümesi olan menâkıbnâme, Arapça “*nekabe*” fiilinin çekimlenmiş hâli olan “*menkâbe*” yahut “*menkıbe*’nin” çoğu hâli olan “*menâkıb*” ve Farsça bir kelime olan “*nâme*” kelimelerinin yanyana getirilmesi ile oluşmuş birleşik bir kelimedir. “*Menkâbe*” kelimesi ise çoğu kaynakta takdir edilecek iş, eylem, davranış yahut performans olarak verilmektedir. Söz konusu bu terim, ilk kez IX. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve derlenen hadîs külliyatlarında, Hz. Peygamber’in ahabının faziletleri ve üstünlüklerini anlatan eserler için kullanılmıştır.²⁴⁶

İngilizce ve Fransızca başta olmak üzere yabancı dillerdeki muadili “*legende*” ya da “*hagiographique*” olan bu kavramı, Türkçe kökenli bir kelime ile karşılamak ise pek mümkün değildir.²⁴⁷ Hakkında ortaya çıkmış menkâbelerin/menkıbelerin biraraya getirilmesi ile oluşturulan menâkıbnâme türü eserler göz önünde bulundurulduğunda, çoğu kaynakta tespit edilen gerçek; bunlar genelde “*hikâye - öykü*” olarak kabul

²⁴⁵ Salih Gülerer, Salih, “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 16, (2013): 245.

Ateş, *Menakıp*, 701; Haşim Şahin, “Menâkıbnâme”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 112-114.

İlber Ortaylı, “Menkıbe”, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekle: Tartışma-Panel Bildirileri*, 19 Mart 1999, (İstanbul: 2000), 11-22.

edilmektedir. O hâlde; *menkıbe*, *menkâbe*, *menâkıb* ve *menâkıbnâme* kavramları hakkında kaynaklarda yapılan tanımlamalara bakılırsa, bu tanımların genel kabul görenleri şunlardır.;

Menkıbe: Masalımsı ve mitolojik unsurlara da yer verilen ve genelde din büyükleri olarak kabul görenlerin (evliyaların, dervişleri, velilerin, ermişlerin) yaşamları boyunca başlarından geçen olaylara, hadiselerine verilen isim²⁴⁸ ya da tarihi şahsiyetlerin yaşamları ile ilgili olayları anlatan hikâye tarzı yazılar olup, yaratıcının muhabbetini elde etmiş olduğuna inanılanların olağanüstü-kerâmetvari işlerini anlatan kısa hikâyelerdir. ²⁴⁹ Bazen kaynaklarda *menkâbe* olarak ta geçmekle birlikte; ünlü şahsiyetlerin ki özellikle dinî açıdan, yaşarken sergiledikleri mucizevi ya da övgüye değer eylemlerinin masalımsı bir tat ile anlatılmasına da aynı isim verilmektedir.²⁵⁰ Daha düz bir ifade ile *menkâbe*; bir şahsın erdem ve yeteneklerine işaret eden anlatılar ve bu anlatılardan meydana getirilmiş yazı yahut kitaptır.²⁵¹

Büyük bir kısmı bilinen ve mazide sıkça yer bulmuş kişilere ait hikâyeler ya da fıkralara verilen isim²⁵² olarak ta bilinen *menkıbe*; esasında doğaüstü özelliklere sahip tasavvuf meşrep şahsiyetlerin yaşamlarından kesitlerin verildiği öykülerdir. *Menâkıbnâme* kavramı; Arapça bir kelime olan *nekabe* (isabet etmek, bir şeyden bahiste bulunmak) eyleminden türeyen *menkâbe* (takdir edilen güzel eylem) kelimesi (çoğulu menâkıb) ile bağlantılı olup, söz konusu kelime tasavvuf tarihinde, yüce Allah'ın dostluğunu edinmiş evliya (tekili veli) olarak kabul gören kişilerin ortaya

T. Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: 2011), 391.

A. Köklügiller, *Açıklamalı Edebiyat Sözlüğü: Yazı Türleri, Söz Sanatları, Akımlar, Dönemler, Kavramlar*, (İstanbul: 2000), 223.

S. K. Karaalioğlu, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, (İstanbul: 1983), 489.

M. N. Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: 1959), 450.

İsmail Hakkı Mercan, "Türk Tarihi'nin Kaynaklarından Olan Bazı Menâkıbnâme ve Gazavatnameler Hakkında", *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 10, (2003): 113; Şahin, "Menâkıbnâme", 112.

koydukları kerâmetleri anlatan kısa ve küçük öyküler anlamındadır ve muhtemelen IX. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanmıştır.²⁵³

Menâkıb: Methetmeye, övülmeye layık olan ancak aslı şüpheli öyküler olarak kabul gören sözler²⁵⁴ olup, bir kişinin faziletlerini ve olağanüstü taraflarını, hayattta iken başlarından geçen hadiseleri anlatan hikâyelerdir.²⁵⁵ Devamında ise toplum nazarında ün yapmış, önem gösterilen şahsiyetlere ait hayat hikâyesi olup, kısasa, hikâye vb. kavramların diğer adıdır.²⁵⁶

Yüce Allah'ın dostluğunu edinmiş velî'nin yaşarken ortaya koydukları hikâyeler²⁵⁷ olarak kullanılan bu kelimenin; *Azerice*'de dinî hekâyeler, *Başkurçca*'da dinî hikâyeler, rivâyettar, *Kazakça*'da *xikayalar (dinî aңызdar)*, *Kırgızca*'da *ulama kepter, oluyalar tuuraluu ikayalar*, *Özbekçe*'de *dinî rivayatlar*, *Tatarca*'da *dinî hikâyeler, rivâyettar*, *Türkmence*'de *dinîy şahslar hakda hekayat* ve *Uygurca*'da da *avliyalar häkkidä hekayilär* anlamlarında kullanılmaktadır.²⁵⁸

Hz. Peygamberin siyasi varisleri olan hâlifeler ile sahâbeler ve mutasavvıflar ve din büyükleri hakkında yazılmış hikâyeler için de kullanılan “*menâkıb*” kelimesi, daha sonraki süreçte yalnızca tasavvufî özelliklere haiz menâkıb tarzı eserler için kullanılmaktadır. XII. yüzyıldan sonra da tarikatlar şeklinde örgütlenmeye başlayan tasavvufî grupların tarikat pîri yahut şeyhleri içinde yazılan kitaplara bu adın verildiğine rastlanılmaktadır.²⁵⁹

E. Erverdi, vd., *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler*, (İstanbul: 1986), 253.

M. Kanar, *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, (İstanbul: 2003), 878.

A. H. Par, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, (İstanbul: 1993), 245-246.

A. Yeğin, *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*, (İstanbul: 2000), 607.

D. Kaya, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: 2010), 518.

H. Birgören, *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü, IV*, (Ankara: 2006), 338. F. Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: 2007), 615.

Mercan, *Türk Tarihi'nin Kaynaklarından*, 113.

“Tezkire”, “reşehât”, “makâmât” ve “nefehât” gibi çeşitli adlarla menâkıb özelliğinde çalışmaların ortaya konulmasına bugüne kadar devam edilmiş olup, IX. yüzyıl sonrası İslam âleminde tasavvufun yaygınlaşması ile sufilerin ya da mutasavvıfların özlü sözleri, faziletli hareketleri ya da davranışlarının anlatıldığı eserler için de “menkıbe” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.²⁶⁰

Menâkıbnâme: Din büyüklerinin, evliya ya da ermiş derecesine eriştiklerine inanılanların, din uğruna ortaya koydukları faydalı, önemli ve olağanüstü eylemlerini ve faaliyetlerini hikâye tarzında sunan kitaplar, ya da eserler olup, *Battalnâme (destânsı)* ve *Menâkıb-ı Mevlânâ (tasavvufi)* buna en güzel iki örnektir.²⁶¹ Ermişlerin-velilerin-evliyaların ya da tasavvuf erbablarının şaşkınlık verici öykülerini anlatan eserler olup, Yaratıcının muhabbetini haiz olmuş evliyaların ortaya koydukları mucizeleri anlatan hikâyeler anlamında da kullanılmaktadır. *Azerice*'de “awliyeler tuwralı añız-ängimeler”, *Kırgızca*'da ise “ohuyalar tuurahuu ikayala” şeklinde anlam bulmuşlardır.²⁶²

Menkâbe/menkibe, menâkıbnâme vs. kavramları hakkında bilgi veren sözlükler ya da sözlük özelliği taşıyan eserlerde, bu kavramların daha çok anlatma-aktarma amaçlı yazıldıkları ve bu nedenden dolayı da dilimizdeki “hikâye” kavramı ile karşılandığı ancak bazı kaynaklarda da “fikra, efsane, masal” ile de ifade edildiği tespit edilmiştir. Bu durum ise menkâbe/menkibe, menâkıbnâme türü eserlerin hâla dilimizde hangi kavrama tam olarak karşılık geldiğinin kesinlik kazanmadığını buna bağlı olarakta düzgün bir terim ile ifade edilemediği görülmektedir.

Olağanüstülükleri anlatan ya da konu edinen eserler olarak kabul edildiği için menkâbelerin esasının, kerâmetler ile oluştuğunu bundan dolayı da hâlk arasındaki “kerâmet” sözcüğü ile “menâkıb” sözcüğünün hemen hemen aynı anlama geldiği hatta kerâmetin, menâkıb kelimesinin yerini aldığını söylemek pek mümkündür²⁶³

Şahin, *Menâkıbnâme*, 112.

B. Göğüş vd., *Yazın Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: 1998), 81.

A. Tekin, *Edebiyatımızda İsimler ve Terimler*, (İstanbul: 2010), 735-736; Birgören, *Türk Dünyası Edebiyat*, 338.

Ateş, *Menâkıp*, 702.

Arapça “cömert ve aziz olmak” anlamına gelen “kerume” kökünden gelen “kerâmet” kavramı, tasavvufta; yaratıcının izni ve ihsanı ile evliya-ermiş kullarında görülen olağanüstüklere karşılık kullanılan bir terim olup, Ahmet Yaşar Ocak tarafından bu kavram; “*tarikatların kurulması ve yaygınlaşmasından sonra tarikatların başlarında yer alan şeyhlerin otorite sağlamak ya da kurmak kullandıkları bir vasıttan öte bir şey değildir*”²⁶⁴ şeklinde ifade edilmektedir.

Öyle ki tarikat lideri gibi kabul gören şeyhin kerâmeti ne kadar fazla ve meşhur ise ona intisap edenler de o derece kendisine bağlı ve otoritesini kabullenmiş hâle gelmişler demektir. Bu sayede şeyhe bağlılık sağlanırken, bu durumun tasavvuf tarihîmizde yer alan tüm tarikatlar için söylenmesi yanlış ya da hatalı olacaktır. Zira bazı tarikat şeyhlerinde böyle bir duruma rastlanılmamakla birlikte kerâmet gösterme eylemi şirk olarak algılanmıştır.²⁶⁵

Örneğin; *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yer alan bir menkâbede, “...Mevlânâ hazretleri Konya hâlkının kedinini gördüğünde ya da kendisine rasladığında elini öpmesinden ve kendisine secde etmek istemesinden sakınmak ya da kurtulmak için hâlktan çoğu zaman kaçarken, kendisinden aşağıdaki insanlara da bizzat secde ettiği” yazmaktadır.²⁶⁶ Dahası *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de verilen bir başka menkâbede; Hazreti Pir, kendisi hakkında “*Kâbe'de ihrama bürünmüş olarak Arafat vakfesinde, Safâ ve Merve arasındaki Sây'da, haccın bütün menâsiklerinde ve daha başka yerlerinde, Peygamber'in (selam üzerine olsun) Medine'deki mezarını ziyarette hep bizimle birlikteydi*” şeklinde söyleyenlere, *O, sizden gizlenmiş veya sizin tarafınızdan benzetilmiş olabilir, çünkü insan insana çok benzeyebilir*” şeklinde cevap vermiş ve bu duruma karşı çıkmıştır.²⁶⁷

Menâkıbnâmeler içerik açısından iki kategoriye ayrılmaktadır. **Birincisi**, “*baştan itibaren sadece bir şeyhin özellikle de o tarikatın veya kolun kurucusunun hayatını ve*

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak*, 27-29.

A.g.e., 29-30.

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menâkıbu'l-Ârifîn): Mevlânâ ve Etrafindakiler, I*, Çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: 1986), 194.

Menâkıbü'l-Ârifîn I, 180.

kerâmetlerini ele alan menâkıbnâmeler”, **ikincisi** ise “*bir tarıkata mensup ve genelde silsilesinde yer alan tüm hâlîfelerini kapsayan menâkıbnâmelerdir*”.²⁶⁸

Menâkıbnâme yazıcıları ya da yazarları, bahse konu olan şeyhin yakın müridi veya en azından onunla aynı tarikattan olmaktadır. Bu durumun en güzel ifadesi menâkıbnâmeler okudukları zaman, yazarın konu edindiği kişiye olan muhabbeti, ilgisi ve bu durumun kendisinde yarattığı etkiyi, oluşturduğu metinde kullandığı abartılı ve ağdalı üslûptur.²⁶⁹

Yazılmış oldukları ya da konu edindikleri şahsın yaşadığı dönemi ve coğrafyayı ele alırken, bu zamanın veyahut coğrafyanın o dönemki dil, din, siyasi hayat, sosyo-kültürel yapı ve ekonomik hayatından da bahsetmesi nedeni ile hem tarihî hem sosyolojik hem de edebî manada önem arzeden eserler olan menâkıbnâmeler, birkaç istisna dışında, haklarında hâla yeterince araştırma yapılmamış kaynaklar olarak özelliklerini korumaktadırlar.²⁷⁰

Özellikle bir kronoloji takip edilerek veyahut genelde tarihlendirme yapılarak olaylardan bahsetmesi ya da konu edindiği kişinin hayat hikâyesini dönem dönem vermesi sebebiyle tarih kitabı özelliği taşıyan menâkıbnâmelerde, hemen hemen konu edilen devrin her türlü olay ve şahısları hakkında bilgiler bulunabilmektedir. Hem konu edindiği şahısların, olayların ve olayların cereyan ettiği bölgelerin tarihi hakkında, hem de söz konusu bölgelerin sosyal durumu ve meşhur kişileri haklarında başka kaynaklarda bulunmayan önemli bilgilere yer vermesi²⁷¹ bu tarz eserlerin içeriklerinin ne olduğu konusunu kolayca açıklığa kavuşturmaktadır.

Genel olarak herhangi bir tarıkata mensup bir velinin menkâbelerini konu edinen çalışmalar mahiyetinde olan bu eserlerin kaleme alınmasındaki **ilk amaç**, bahse konu velinin müridlerinin eğitilmesi, tarikat öğretilerine göre donatılması ve bu sayede tarikat ile bütünleşmelerinin sağlanmasıdır. **İkinci amaç** olarak ise bu tür eserler; velinin ve tarikatının propagandasını yapmaktadırlar. Bu sayede de, devletin resmi dinî

Hayrani Altıntaş, “Tasavvuf”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, (1989): 82. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 38-40.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 36.

Mercan, *Türk Tarihi'nin Kaynaklarından*, 115.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 32-36.

görüşünü savunan ve ona bağlı olarak vazife alan ulemaya, konu edindikleri zatı ve bu zatın mensubu yahut öncüsü-kurucusu olduğu tarikatı kabul ettirebilecekleri ve bu sayede tarikatın daha kolay şartlarda yayılabileceği, daha geniş kitlelerce kabul göreceği düşüncesi ile yazdıkları kolayca anlaşılabilir. ²⁷² Zaten tarihî kaynaklara bakıldığında, ulemânın desteğini almayı başarmış tarikatların (tasavvuf hareketler) daha başarılı olduğu ve hâlk tarafından daha çabuk ve kolayca kabul gördükleri anlaşılabilir. Hatta bu durumun en güzel örneği Şeyh Edebalı ²⁷³ desteğini alarak kısa zamanda Osmanlı Devletinin kuruluşu sürecinin kolayca tamamlayabilmesi hadisesidir. Bu durum tarihteki en ilgi çekici ulema-tarikat uzlaşması örneğidir.

Yazılış maksadı ne olursa olsun, tıpkı efsâne ve öteki anlatım türleri gibi, menâkıbnâmelere de vücut veren iki ana unsur vardır. Bunlardan **birincisi**, hiç şüphesiz hâlk dediğimiz isimsiz yaratıcıdır. Bu yaratıcının en önemli özelliği, geniş hayal gücü sayesinde durmadan yeni şeyler ortaya koyması, fakat bunları düzenleyip yazıya geçirme kabiliyetinin bulunmamasıdır. İşte bu durum, **ikinci unsuru**, yani yazarı meydana çıkarır. O yazar ki ürünü olan menkâbeleri düzenleyip sınıflandırarak yazıya geçiren şahsiyettir. Bu şahsiyet çoğu zaman, menkâbelerini yazıya geçirdiği velinin tarikatından yetişmekte olup bazen kalemine hâkim, sağlam bir kültüre sahip münevver biri olabileceği gibi, basit bir mürid de olabilir. Hatta tarikatın dışından bir yazarın da bazen menâkıbnâme kaleme aldığı görülmüştür ²⁷⁴.

A.g.e., 36-37.

Bkz. Ö. Lütfi Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, C. II, (1942): 279-304; Selahattin Döğüş, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilerin Rolü”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, C. 133, (2001): 155-164; Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalân-ı Rum Sorunu”, *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Edit. E. A. Zachariadou, (İstanbul: 1997), 159-172. Ahmet Yaşar Ocak, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Ahilik Ve Şeyh Edebalı: Problematik Açısından Bir Sorgulama”, *II. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri Kitabı*, (Kırşehir: 1999), 241-248; E. A. Zachariadou “İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler”, *Söğüt’ten İstanbul’a*, Derleyen: Oktay Özel-Mehmet Öz, İmge Kitabevi, (Ankara: 2000), 341-396.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 37.

Bu noktada menâkıbnâme yazarının ya da yazarlığının önemi konusu karşımıza çıkmaktadır. Zira menâkıbnâme yazarı denilen kişi ya da kişiler; konu edindiği velinin - bu veli tarikat kurucusu yahut o tarikat içinde mühim bir mevki işgal etmiş sonraki bir şeyh de olabilir- etrafında biçimlenen geleneğin temin ettiği malzemeyi toplayıp eserini kaleme almaktadırlar. Bu noktada ise yazarın dikkat etmesi gereken iki husus karşımıza çıkarmaktadır. Bunlardan *ilki*; eserinde kullanacağı menâkıbeleri olduğu gibi alma ya da koyma zorunluluğudur. Çünkü hem müridler zümresi hem de velinin etrafında şekillenen külte bağlı hâlk, bildikleri ve inandıkları harici başka şeyler okumak veya duymak istemezler. Eğer aksi olursa, velinin hâtırasına ve şahsiyetine tecâvüz veyahut saygısızlık yapmış sayılmaktadır. *İkinci* dikkat etmesi gereken husus ise, müridlerin ve hâlkın, yazdığı menâkıbnâmeyi okudukları zaman, yeni olaylar öğrenmek amacı taşımadıkları, sadece bildikleri ve hayallerinde yaşattıkları veliyi, hep bildikleri hâliyle anımsayarak bu durumdan zevk duymak istemeleridir. Bundan dolayıdır ki menâkıbnâmeler her vesileyle defalarca okunmak için yazılmışlardır ve müritlerce bu okumalar bir ibadet havasında yerine getirilmektedirler.²⁷⁵

Yazarının dikkat etmesi gereken iki husus göz önünde bulundurulduğunda menâkıbnâmeler ile ilgili şu bilgiyi hep hatırlamak gerekmektedir: “...*Bir tarikat hakkında araştırma ya da inceleme yapılacağı zaman, farklı tasavvufî çalışmalar (tabakakat kitapları, tezkireler veyahut vekayinameler gibi eserler) ile birlikte faydalanmak gereken kaynaklardan sayılan menâkıbnâmeler; konu edindikleri dervişler, evliyalar, mutasavvıflar yahut veliler ile birlikte mensubu olunan tarikatlar, zamanın insan algısı, gelenk görenekleri, hayat tarzları, sosyo kültürel yapısı vb gibi alanlarda değerli bilgiler içermektedirler.*”²⁷⁶ Lakin söz konusu bilgilerin tamamıyla tarihî bir gerçek, mutlak doğru, genel geçer yargılar olduklarını söylemek yahut ısrar etmek hatalı bir davranış olacaktır. Bu sebepten olsa gerek ki Türkiye’de konu hakkında çalışan tarihçilerin büyük bir kısmı olağanüstü yaşanmışlıklara yer verdikleri için menâkıbnâmelerin içerdiklerini gerçekte olanlar ile ilişkilendirememektedirler. Bunun sonucunda da onları tarihî kaynak olarak görmezler ancak, yazım amaçları,

A.g.e., 36-38; E. S. Yardım, “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (İstanbul: 1999), 9.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 65-66; Mercan, *Türk Tarihi'nin Kaynaklarından*, 107.

muhtevaları, yazarların özellikleri, içerikleri ve yazım aşamasında ön gördükleri hususlar gibi nedenlerden dolayı hem tasavvuf tarihî hem de tarih yazımı noktasında önemli ve zaruri kaynaklar arasında sayılmaları gerekmektedir.²⁷⁷

Türkiye’de tarihçilerin büyük bir kısmınca, gerçekten kopuk, olağanüstü bilgiler içerdikleri düşünülen bu eserler, çok uzun bir süre tarihî kaynak olarak kullanılmamışken, Avrupa’da, “*Saint*” kelimesi ile ifade edilen Hıristiyan derviş, evliya ve velilerinin yaşam öykülerini anlatan ve XIX. Yüzyıldan sonra “*hagiographie*” adı ile bilinen eserler ise çok eski zamanlardan beri yaygın olarak kullanılmaktaydılar ve hatta çok titiz bir inceleme aşamasından geçirilerek bu eserlerden, dönemin dinî yaşantısı ve yapısı, tarihî portresi ve toplumsal yapısı ve hayatı gibi pek çok konuda istifade edilmektedir.²⁷⁸

Örneğin, üslûp açısından bakıldığında, menâkıbnâmeler yazıldığı dönemde bahsi geçen coğrafyada konuşulan ya da yaygın olarak kullanılan dillerin özelliklerini yansıtmakta oldukları görülmüştür. Bu konuda M. Fuad Köprülü, “*Anadolu’da İslamiyet*” adlı eserinde “...*Menâkıb-ı Sipensalar ve Eflakî Menâkıbı’nda, saraylarda ve bilhassa orduda Türk ozanları, türküler, destânlar, ilahiler okudukları gibi, Türkçe’de şüphesiz Farsî derecesinde olmamakla beraber bir takım edebî mahsuller vücuda getiriliyordu*”²⁷⁹ şeklinde belirtmektedir. Bu bilgiden de anlaşıldığı üzere kahramanlık edebiyatı ürünü olan destânları ve tasavvuf edebiyatının ayrılmaz bir parçası olan ilahi benzeri şiirleri ve yorumlamaları barındırdıkları için de menâkıbnâmeler, tarihî birer kaynak olarak değerlendirmelilerdir.²⁸⁰ Hatta XIII-XIV. yüzyıllarda kaleme alınmış menâkıbnâmelerden ulaşılabildiği kadarı ile konu edinilen şahısların mensubu oldukları tekke ve zaviyelerde dil olarak Türkçe kullanılmakla

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 65-68.

Haşim Şahin, “Tarih Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnameleri”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*,

(İstanbul: 2008), 564.

Köprülü, *Anadolu’da İslamiyet*, 29.

Abdurrahman Güzel, *Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı*, 10.

birlikte, hâlk vezni ile yazılmış sade Türkçe ilahilerin bulunması göze çarpmaktadır²⁸¹.

Günlük yaşayışla ya da toplumsal yaşama dair tespitler yapılmasını sağlayan bilgiler içerdikleri de bilinen menâkıbnâmelerin²⁸² bu durumuna en güzel örnek, Ömer Lütfi Barkan'ın *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler*" adlı makalesinde, ..."belli bir tarikata mensup derviş ve abdallar, yerleştikleri yerlere tekke veya zaviye kurmak yoluyla, hem yerleşmeyi sağlayarak o bölgenin Türkleşmesini ve Müslümanlaşmasını hızlandırmakta, hem de yerleşilen yerlerden düşman üzerine cihat ve gâzâ anlayışı doğrultusunda harp yapma amacı güttükleri yazarken, bununla beraber tekke veya zaviyelerin kuruldukları ilk dönemlerden itibaren yerleştikleri yerlerde güvenlik hizmeti gören birer karakol şeklinde faaliyet gösterdikleri ve ikamet ettikleri yerlerin güvenliğini de sağladıkları da belirtilmiştir. Hatta bu derviş ve abdalların bir kısmı, şehir hayatından ve yerleşim yerlerinden uzak ancak şehir ve köyleri birbirine bağlayan yollar üzerinde kurdukları tekke veya zaviyeler vasıtasıyla yeni köy ve şehirlerin temellerini atmışlardır"²⁸³ şeklindeki bilgi ile bu durum net bir şekilde ortaya konulmaktadır.

Köprülü'nün *Anadolu'da İslamiyet* adlı eserinin bir dipnotunda ise "...şehirlerde Arap, Acem ve yerli Hıristiyan ananelerinin tesiri şüphesiz Türkmen obalarındakinden pek çok fazla olmakla beraber..."²⁸⁴ denilerek, tekkeler ve zaviyelerin kuruldukları şehirler yahut abdalların yaşadıkları şehirler hakkında bilgiler verdiği tespitler arasındadır. Öyle ki bu duruma en güzel örnek; Sarı Saltuk'un Osmanlı Devletinden önce Balkan coğrafyasına gidip özellikle Dobruca ve çevresinde İslam'ı yaymaya çalışması ve büyük oranda bu bölgeyi Müslümanlaştırması verilebilir. Zira bu sayede aynı zamanda oradaki hâlkın sosyo ekonomik ve dinî olarak özelliklerine dair bilgiler

Rüya Kılıç, "Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar veya Orta Asya- Anadolu'nun Popüler Sufiliğinin Temelleri: Meseleler ve Yaklaşımlar", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, (2006): 4.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 68.

Barkan, *Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu*, 279-304.

Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, 29.

elde edebilmektedir ki bu menâkıbnâmelerin aynı zamanda sadece kendi tarihî mize değil başka milletlerin de tarihî ne ışık tutması açısından oldukça önemli birer tarihî kaynak olduklarının bir ifadesidir.²⁸⁵

Çoğunlukla din alanında, çeşitli görüşlerin zıtlaşması ya da rekabetinden dolayı ortaya çıktığı tespit olunan kimi zaman bir fetih, kimi zaman bir isyan kimi zamanda bir savaş gibi hem yaşadıkları coğrafyayı he de komşu coğrafyaları etkileme potansiyeli yüksek olan siyasi ve askeri olaylara dair bilgilerin de menâkıbnâmelerden²⁸⁶ elde edilebileceği gerçeğinden yola çıkarak son dönem tarihçilerimizden Prof. Dr. İlber Ortaylı; “...menâkıbnâmeler hem hâlk kitlelerinin dünya görüşü ve yöneticilere karşı olan tutumu açısından, hem de tarih yazıcılığının başlangıcındaki atmosferi ve gelişimini saptamaktaki faydaları bakımından bilinmesi ve incelenmesi gereken türdeki yapıtlardandır”²⁸⁷ diyerek, bu tarz eserlerin içeriklerinin, yazım biçimlerinin ve bu sayede de ne kadar önemli birer tarihî kaynak olduklarına işaret etmiştir.

Sonuç olarak; tarih incelemelerinde önemli olan menâkıbnâmeler, içerisinde bulunan rivayetler ve asılsız haberler çıkarıldıktan ve tarihî tenkit metodu ile ele alındığı zaman, tarihî kaynakları arasındaki gerekli yerlerini alırlar. Zira konu edinilen menkıbeler, cereyan ettiği sahâların fikrî, kültürel ve sosyal hayatlarına dair tarihî incelenmesinde önemli birer tarihî belge özelliği mahiyetindedirler. Diğer bir ifade ile menâkıbnâmelerin, sıkı bir tenkid ve tahlile tâbi tutulursa dönemleri ve mevzu bahis ettikleri coğrafyanın sosyal, siyasi, ekonomik, dinî ve kültürel tarihleri için çok zengin birer folklor ve tarih kaynağı oldukları anlaşılır. Hatta bu menâkıbnâmeleri kullanmak suretiyle bazı tarihî olaylar, tarihî şahsiyetler, dönemin iktisadî, sosyal, kültürel ve dinî cephesi, gelenek ve görenekleri hakkında oldukça doyurucu ve diğer kaynaklarda

Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*, (İstanbul: 2011), 84-99.

Halil İnalıcık, “Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu”, *Türkler*, IX, Editör Hasan Celal Güzel, vd., (Ankara: 2002), 75-76.

İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler*, I, (İstanbul: 2001), 45.

rastlanmayan bilgilere rastlamak mümkündür²⁸⁸. Devamında ise dönemin fikirleri, beklentileri, ideolojileri ve bütün bunların toplum yaşamını nasıl etkilediği gibi hususlara da bu kaynaklar sayesinde ulaşabilmek mümkündür. Öyle ki menâkıbnâmelerde, menâkıbnâme sahibinin değişik bölgelerdeki ahâliye etkileri, buraların imar ve iskân tarihlerine katkıları ve devrin kaynaklarında fazla yer verilmeyen siyasî ve iktisadî hayata dair bazı bilgileri de bulmak mümkündür.²⁸⁹

3.2. Menâkıbnâmelerin Kaynakları, Türleri ve Özellikleri

Ahmet Yaşar Ocak'a göre; "...menâkıbnâme yazarları konu edindikleri veliyle ya aynı dönemde ya aynı bölgede yaşamışlardır ya da O'ndan bir müddet sonra etkin oldukları coğrafya'da ya da mekânda varlık göstermişlerdir. Bundan dolayı da eserlerini kaleme almak için kullandıkları kaynaklar benzer değildir. Öyle ki yazar, veliden sonraki bir devirde yaşamış ise, bizzat kendi gözlemleri gibi değerli bir kaynaktan yoksun şekilde sözlü gelenek, yazılı kaynaklar ve tarihî kalıntılar olmak üzere üç türlü kaynağı kullanarak eserini oluşturmak zorunda kalmıştır. Eğer veli olarak addettiği kişi ile aynı dönemde yaşamış ise, kendi gördükleri, yazdıkları ve bizzat duydukları ile eserini kaleme almıştır."²⁹⁰ Bundan dolayıdır ki hem kaleme alındıklarımı dönemin özelliklerini hem de haklarında bilgi içerdikleri zatın hayatına dair kısmen ya da bütünüyle bilgi içerdikleri noktada olumlu kanaat belirtilen menâkıbnâmelerde kaynak meselesi mühim olup, söz konusu kaynakların çeşitlilik gösterdiği görülmüştür. Söz konusu bu çalışmanın da ana kaynaklarından biri olan ve Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile alakalı kaleme alınmış ana menâkıbnâme olarak kabul edilen "*Sipehsâlâr Risalesi (Mevlânâ ve Etrafindakiler)*" bu şekilde meydana getirilmiştir. Bu sebeptendir ki bu tarz bir menâkıbnâmenin tarihî güvenilirliği mevzu bahis edilebilir. Ancak menâkıbnâme yazarı, veliden (evliya-derviş-şeyh) sonraki bir zaman diliminde yaşamışsa "*sözlü geleneği, yazılı kaynakları ya da tarihî kalıntıları*" kaynak olarak kullanabilecektir. Burada tarihî kalıntılar meselesine bakılacak olursa; bu

M. Fuad Köprülü, "Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları", *Belleten*, C. VII, S. 27, (1943): 384.

Jürgen Paul, *Hagiographic Literature*, *EI*, XI, (New York: 2003), 537.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*.... 37-38.

söylemden kasıt, zatın devrinden kalma “türbe, mezar, kitabeler, tekke binaları, velînin bizzat kendisine ait eserleri ve eşyalarıdır.”²⁹¹ Bu çalışmanın temel kaynaklarından olan “Menâkıbü'l-Ârifîn ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî” adlı eserler de, “sözlü kültürde, hâl k arasında kulaktan kulağa, dilden dile nakledilen rivayetlerin derlenmesi” neticesinde meydana getirilmişlerdir. Bu sebepten dolayı kaynaklarda belirtildiği üzere, menâkıbnâmelerin esas meydana getiricileri toplumdur. Diğer bir ifade ile mutasavvıf ehline ait söylemlerin sözlü kültürde topluluklar arasında zamanla yayılması ve sonrasında bu söylencelerin bir şahıs ki genelde eserin meydana getiricisi – yazıcısı, tarafından metne dönüştürülmesi neticesinde oluşturulmuşlardır.²⁹² Bu bağlamda menâkıbnâmelerin kaynaklarını şu şekilde sıralanmaktadır,²⁹³

Türklere ait destân geleneği

Söz konusu gelenek Anadolu sahasında ortaya çıkmış menâkıbnâmelerin evrilmesinde ve belli bir forma ulaşmasında önemli bir etken olmuştur.

İslamiyet öncesi ve sonrası dönemlerde oluşmuş yazılı ve sözlü birikimler

Menâkıbnâmelerin vücut bulmasında etkin olan bir kaynak grubu olan dinî metinler ki Kur'an-ı Kerim, hadisler, peygamber mucizeleri ve peygamberlerin hayat hikâyelerine bakılırsa; dinlerin kutsal metinlerindeki anlatılar ve öyküler bu noktada önemlidirler. Zira Kur'an'dan ve peygambere ait olduğu rivayet olunan sözlerde anlatılan mucizevi öyküler ile aynı metinlerde geçen sahabelere ait olaylar incelendiğinde benzer şekilde bunların menâkıbnâmelerde de geçtikleri görülmüştür. Devamında ise; her iki türde anlatılanlardaki temel amacında “insanlara ilahi mesajları, ahlak değerlerini, olumlu hâl ve davranışları telkin etmek” oldukları da düşünülürse, her iki türün birbiri ile beslendiğini ya da birbirlerini beslediğini anlatmaya yetecektir. Örnek verilecek olursa; *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî*’deki bazı menkıbelerin, Hristiyanların kutsal

A.g.e., 37-38.

Salih Gülerer, “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 6, S. 16, (2013): 241.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 37; Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, (İstanbul: 2005), 9-13.

kitabı olan Kitab-ı Mukaddes'te geçen İlya ve Elişan adlı peygamberlerin yaşam öykülerinde de verilmesi gibi.²⁹⁴

Mit, efsane, destân ve masal gibi nesre dayalı eserler (özellikle metodolojik açıdan menâkıbnâmelerin değerlendirilmesi ve incelenmesi için çok önemli bir kaynak değeri taşımaktadırlar.)

Yaratılışla ilgili olup, çok eskiyi anlatan, insanüstü varlıkları konu edinen, olağanüstülükleri içeren ve toplumların gelenek-görenek ile inançlarıyla şekil alan hikâyeler olarak bilinen *mitler* ile yakın zamanı ve insanoğlunu özne seçen efsaneler aynı kaynaklar vasıtası ile şekillendiklerinden birbirleriyle benzerdirler.²⁹⁵ Hatta bu kaynaklar noktasında kullanılan motiflere bakıldığında da; *tabiat olayları, hayat, ölüm, gök cismi, yağmur, ateş ve dağ gibi motifleri mitler, dağ, ağaç, geyik, kurt, şaman* gibi figürlerin ise *efsaneler* tarafından kullanıldıkları görülmüştür. Öyle ki söz konusu bu motifler kültürümüze ait masal, destân ve menâkıbnâmelerde de sıkça mevcuttur.²⁹⁶

Yaşamın bir evresinde ya da çoğunda bir ya da birden fazla kahramanlık göstermiş şahsiyetlerin yaşam öykülerini konu alan ve bu kişileri sanki çok üstün varlıklarmış gibi anlatan destânlar ile menâkıbnâmeler birbirine çok benzemektedirler. Hatta bu benzerliklerin en güzel kanıtı da her iki edebî üründe yer alan ortak motiflerdir. Kaynaklarda verilen söz konusu motiflerden bazıları ise²⁹⁷; “*hayvan donuna girme, hasımlarını ölümle cezalandırma, ateşte yanmama, yerden su çıkarma, taş kesilme, hayvanları konuşurma, eşyaya biçim değiştirtme, Hz. Peygamber tarafından irşad edilme, su üstünde yürüme, Hızır ile görüşme, öldükten sonra kerâmet gösterme ve mekân aşma*” şeklinde geçmektedirler. Bu bilgidен hareketle; Anadolu'da İslami

Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının*, 73.

Abdurrahman Güzel-Ali Torun, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, (Ankara: 2012), 168.

Destanlar; tarihi olaylar, harpler, kahramanlıklar için kullanılan ve “*manzum hikâye, mensur hikâye, kıssa, masal*” tarzında tanımlanan ve halkın gözünden hadiselere yorumlanması ve bu sebeple abartının yoğun olduğu edebi ürünlerdir (Güzel-Torun, *Türk Halk Edebiyatı*, 203-204; Şükrü Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, (Ankara: 2011), 314-329).

Sadettin Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, (Ankara: 2006), 171-173. Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının*, 81-82.

döneme ait destânlarda geçen kahramanlar ile menâkıbnâmelerde yer verilen velilerin özellikleri arasında net ayrımlar yapılamamıştır. Öyle ki “*gâzâ, cihad, yiğitlik, velilik, müslümanlaştırma*” gibi kavramları barındırdıkları için, Cemal Kafadar’a göre, “*zamanlarının toplumsal düşünce yapısını anlamak için söz konusu eserlerin araştırılıp incelenmesi lazım gelmektedir*” Bu vesile ile derviş ve savaşçı olarak tasvir edilen Sarı Saltık’ın mevzu bahis olduğu Saltuknâme’de, Battal Gazi ve Danişmend Gazi destânlarına da yapılan atıflardan yola çıkarak, destân ve menkıbevi anlatıların birbirine eklenerek yazıldığını, bu sayede ortak bir edebî birikim oluşturabilme imkânı doğduğu söylenmektedir.²⁹⁸ Destânlar gibi masallarda menâkıbnâmeler için önemli bir kaynak arz etmektedirler. Zira “*...insanın gerçekte gerçeküstünü harmanlayıp olmasını hayal ettiği dünyada, belirsiz bir zamanda, sıradan insanların çoğu kez olağanüstü güçlerle donanıp olağan ve olağanüstü varlık ve olaylarla mücadelesinin anlatıldığı hikâyeler*”²⁹⁹ olarak tanımlanan masallar, iyi, güzel, ahlaklı, erdemli ve örnek olmayı anlattıkları ve bu tarz özelliklere sahip olduklarından, özünde insanı terbiye etmek, yanlıştan döndürmek gibi amaçlar taşımaktadırlar. Bu husus da masal ve menkıbeyi birbirine yaklaştıran ortak özellikler olarak kabul edilmektedir.³⁰⁰

Tarikatların ortaya çıkıp, yayılması sürecinde vücut bulduklarını anlatan ve efsane ile destân gibi iki ana unsurdan meydana geldikleri³⁰¹ bilinen menâkıbnâmeler, içeriklerine bakılarak iki türde incelenmektedir.

Birinci tür menâkıbnâmeler; çoğunlukla menâkıbnâmede mevzu bahis edilen zatın yaşadığı dönemde ya da ölümünden biraz zaman sonra bizzat onun döneminde yaşayanlar tarafından kaleme alınan ve tamamen tarihî gerçekliğe dayanan *biyografi mâhiyetindeki menâkıbnâmeler* olarak kabul edilenlerdir. Fakat bu türde dikkat edilmesi gereken husus; konu edilen şahıs yaşarken vücut bulan menkâbeler, daha sonra kayda geçirilmiş olabilmektedirler. A. Yaşar Ocak’a göre bu tarz menâkıbnâmeler özellikle “*velinin ailesini, doğumunu, yetişmesini, şeyhliğe geçişini,*

Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, (California: 1996), 62.

Güzel-Torun *Türk Halk Edebiyatı*, 176-177; Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, 369.

A.g.e.,177; A.g.e, 369.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 36.

etrafinı toplanan müridlerini, çeşitli faaliyetlerini ve nihayet vefatını menkâbeler hâlinde, üstelik kronolojik bir sıra ile anlatmaktadırlar.”³⁰²

İkinci tür menâkıbnâmeler ise *menkâbe dergisi* adı ile bilinmektedirler. Çoğunlukla mevzu bahis edilen zatın ölümünden çok zaman sonra az eğitilmiş ya da sıradan müritlerce yazılmışlardır. Tarihî gerçekliği zayıf, masalımsı ve gerçekliği tartışmalı olan bir sürü menkâbenin gelişigüzel bir araya getirilmesi ile oluşturulmuşlardır. Birbirleriyle hiç ilgisi olmayan, kısmen gerçek ya da hayalî menkâbelerin rastgele bir araya getirilmesi suretiyle yazılmışlardır.³⁰³

Oluşumları ancak kendilerine inanan bir toplumun varlığıyla mümkün olan ve sosyal yönleri oldukça fazla olan menâkıbnâmeler; “...kişinin hayalini kurduğu ve inandığı değerler sayesinde zafere ulaştığı kusursuz ideal bir dünyayı betimlemesiyle toplumun psikolojik yönünün ifadesi”³⁰⁴ sayılabilmektedirler. Kahramanı olarak kabul ettiğini, ahlaki kemaliyete erişmiş bir gönül ermişi gibi saymasından dolayı o kişiyi toplum için ideal bir örnek gösteren bu tarz eserlerin eğitici yönleri ağır basarken, ideal kabul edilen zatın mürtleri için de çok önem taşımaktadırlar.³⁰⁵

Buraya kadar verilen bilgilerden hareketle hem kaynaklar hem de araştırma eserlerinden tespit edilebildiği kadarı ile menâkıbnâmelerin genel özellikleri çoğunlukla XIII. yüzyıl menâkıbnâmeleri için de geçerli olmakla birlikte; *...olağanüstü olayların anlatımının yaygın olduğu menkıbelerde; olaylar genelde edebî kaygıdan uzak bir şekilde anlatılmaktadır, kahramanları gerçek ve kutsal kişilerdir, olayların belli bir yeri ve zamanı vardı, sadece eğlenmek, bir varlığın veya doğa olayını açıklamak amacıyla söylenmemiş olup gerçek olduklarına inanılmaktadır, değindikleri kişi hayattayken de öldükten sonra da meydana getirilebilmektedirler, biçim olarak son derece kısa, sade ve hâlkın anlayabileceği bir tarzda anlatım şekline sahiptir, ait oldukları yüzyılın geçerli olan geleneklerine*

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 39-40.

A.g.e., 39-40.

Emine Genç, “Menâkıbname Edebiyatında İnsan Eğitimi”, *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enst. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği ABD, (Ankara: 2006), 17.

Genç, *Menâkıbname Edebiyatında İnsan Eğitimi*, 18.

uyularak Arapça-Farsça-Türkçe ifade biçimleri bulunabilmektedir, üç dilde kısa da olsa şiirler ve Türkçe ile kurulmuş kısa ve açık nesirler, menkıbe sahibine ait hatıralar, yer yer atasözleri; Türkçe, Arapça ve Farsça beyitler, ayet ve hadisler ile büyük zatların sözlerine yer verirler, içerik, üslup ve dil özellikleri ilk planda hemen göze çarpmaktadır, hitap ettiği topluluğun dili ile yazılmışlardır, yazılmış oldukları dillerin dilbilgisi kurallarına uygun olarak kaleme alınmış oldukları bir gerçektir, bazı menâkıbnâmeleri yazanlar avamdan da olsalar, genellikle menkıbeyi yazan kişi şeyhin yakınında bulunan ve onu iyi tanıyan birisidir”³⁰⁶ şeklinde sıralanmaktadırlar.

3.3. Evliya Menkıbeleri, Ortaya Çıkışları, Özellikleri ve Türleri

Kaynaklarda yazılış amaçları; “tarikatların başındaki velilerin, müritlerinin yetişmesini ve tarikat bütünlüğünü sağlamak, tarikatların propagandasını yapmak, tarikatlarına ve şeyhlerine iyi gözle bakmayan resmî dinin temsilcisi olan âlimlerin gözünde müritlerin, velilerini ve tarikatlarını kabul ettirmek istemek”³⁰⁷ şeklinde verilen menâkıbnâmelerden, çoğu zaman sadece soy kütüğü ve siyâsî tarih konularında faydalanılmıştır. Toplumların dinî ve içtimaî tarihleri noktasında ise pek fazla yararlanılmamıştır. Ancak bu çalışma ise menâkıbnâmelerin toplumların dinî ve içtimaî durumlarını aydınlatmada ve anlatma da ne kadar önemli birer kaynak olduklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Zira esas aldığı iki menâkıbnâme ışığında; Anadolu’nun XIII. yüzyıllardaki toplum yaşamını, kent ve taşra teşkilatlarını, yerleşik ve göçebe olanların yaşam biçimlerini, sosyal sınıflar arasındaki ilişkileri, dinî cereyanları, ekonomik durumları, giyim kuşamları, gelenek-görenekları gibi konular hakkında bilgiler içermektedir. Hatta Anadolu’da bu dönemde kurulmuş ve faaliyetlerini sürdürmekte olan çok sayıda tekke ve türbenin oluşu ve bu müesseseler ile intisablı zatlara ait menkâbelerin varlığı, bu menkâbeler sayesinde derviş topluluklarının yaptıkları kendi tekke, zaviye ve tarikatlarına dair propagandalar düşünülecek olursa, *Menâkıbü’l Arifin* (*Menâkıbü’l Mevlânâ Celâleddin Rûmi*) ve

Hayrettin Rayman, *Halk Edebiyatı Anlatı Türleri*, (Ankara: 2010), 47; Genç, *Menâkıbname Edebiyatında İnsan Eğitimi*, 17-18; Mercan, *Türk Tarihi’nin Kaynaklarından Olan*, 117; Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 32-36.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 36.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)'den başka çok sayıda menâkıb kitaplarının kaleme alınmış olabileceğini söylemek pek mümkündür.³⁰⁸ Zira şu bir gerçek ki hem bölge adetlerini hem de insani hatıraları içeren menkıbeler, tarihi bir gerçeklik taşıyor olduklarından kıymetli birer belge niteliğindedir. Onlar hâlık hayatını inceler ve tarihî olayların altındaki heyecan veren duyguları iletirler.³⁰⁹ Bu açıdan menkâbelerin bir bölümünü de evliya-veli menkâbeleri oluşturmaktadır. Hıristiyan âleminde, ortaçağ döneminde çokça kaleme alınan *legend* ya da *haqiography* diye bilinen, azizlerin hayat hikâyelerinin değeri kısa zamanda anlaşılacak birçok araştırmalara konu olmuşken, Türkiye'de evliya-velilere ait hâl tercüme olan ve toplumda destânımsı bir mahiyete bürünmüş hikâyeler türünden birçok menkıbe bulunmasına rağmen tarihî yazıcılığında kaynak olarak kıymet-i harbiyesi ancak M. Fuat Köprülü'nün "*Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları*" adlı makalesinde³¹⁰, evliya menâkıbnâmelerinin tarih kaynağı olarak taşıdıkları değerin vurgulanmış olması ve buna örnekler verilerek Anadolu'da yazılan ilk menâkıbnâmelerden bahsetmesi ile mümkün olmuştur.³¹¹

Köprülü, *Anadolu Selçuklu Tarihi'nin*, 421; Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 38-42; Altan Sunar, *Evliya Menkıbeleri*, (İstanbul: 1938), 21-29; A. Recep, *Türk Edebiyatında Evliya Menkıbeleri*, (İstanbul: 1935), 29.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 11; Jürgen Paul, "Hagiographic Literature", *EI*², XI, (New York: 2003), 537.

Köprülü bu çalışmada; Mevalana, Baba İlyas Horasani, Mahmud Hayrani, Hacı Bektâş, Hacım Sultan, Ahi Evren, Harun Veli ve Kaygusuz Abdal gibi Mevlevilik ve Bektaşilik edebiyatına ait çalışmalar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunlarla beraber aynı çalışmada Köprülü; "*XI – XIII. asırlar esnasında İslam âleminde tasavvuf cereyanı kuvvetlenince, bazı büyük pirlere isimlerini taşıyan ve onların medfenleri etrafındaki büyük tekkeye sair birtakım tekyeler kurarak çok geniş sahalara yayınlan tarikatlar meydana çıktı ve bu arada her tarikata mahsus olarak hususi bir edebiyat da teşekkül etti. Kendilerine mahsus renk ve şekillerde kostümlere ve külahlara, hususi bir takım ayin ve erkanlara, zikir tarzlarına, dua formüllerine malik olan bu türlü türlü tarikatların edebiyatlarında, kendi pirlere yani ilk kurucularına ve tarikatın inkişafında kuvvetli rolleri olan sair büyük şahsiyetlere ait menkabe kitapları, derhal çok büyük bir önem kazanmıştır*" diye yazmıştır (Köprülü, *Anadolu Selçuklu Tarihi'nin*, 421).

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 37-42.

Bu çalışma yapılırken de çalışmaya temel kaynak teşkil eden ve XIII. yüzyıl Anadolu'suna dair önemli bilgiler içeren *Menâkıbü'l Arifin* (*Menâkıbü'l Mevlânâ Celâleddin Rûmi*) ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* (*Uzun Firdevsi*) adlı menâkıbnâmeler içerik yönünden incelenmeye çalışılmıştır.

İslam dünyasında IX. yüzyıldan itibaren ve özellikle XI. yüzyıldan beri tarikatların teşekkülü ve tasavuf cereyanının görülmeye başlanması ile bir velinin olağandışı yaşadıklarını anlatan kısa hikâyeler olarak da bilinen menkâbeler, zamanla ortaya çıkmıştır. Bunlar ilk olarak tasavvufi tabakat kitaplarında ve evliya tezkirelerinde yer almıştır. Muhtemelen XIII. yüzyıldan başlayarak tek bir veli hakkındaki menkıbeleri toplayan ve kendilerine *menâkıb*, *menâkıbnâme* veya bazen de *Vilâyetnâme* yahut *velâyetname* denilen kişisel eserler ortaya çıkmış, Arapça, Farsça ve Türkçe gibi çeşitli dillerde yazılıp İslam âleminin her tarafında okunur hâle gelmiştir.³¹²

Günümüz tahminlerine göre XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da evliya menâkıbnâmeleri kaleme alınmıştır. O devirde burada *Mevlevilik*, *Kadirilik*, *Rifâilik*, *Vefailik* vb. faaliyet gösteren tarikat çevrelerinde ünlü pîrlerin ve şeyhlerin adına birtakım menâkıbnâmeler yazıldığı düşünülmektedir. Bunlardan ise ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.³¹³ Bu çalışmada da söz konusu mevcutlar üzerinden değerlendirmelerde bulunulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de söz konusu eserlerin önemi ve tarihî kaynak olarak değerlendirilmeleri hususunu dile getiren başlıca çalışmalar ise; ilk defa Anadolu sahasında kaleme

A.g.e., 40-41.

Köprülü, “*Anadolu Selçuklu Tarihi'nin Yerli Kaynakları*” başlıklı makalesinde; “*XII – XIV. asırlar Anadolu evliyasına ait doğrudan doğruya Anadolu'da yazılmış kitaplar pek mebzul olmamakla beraber, bunların bir kısmı bugüne kadar hemen hemen meçhul kalmış, malum olan ve hatta neşredilen bazı menakıb kitaplarından ise daha pek az istifade edilebilmiştir*” diyerek, *istifade edilenlerin ise en başında da Mevlânâ, Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi gibi Mevlevi büyüklerinin menkabelerini ihtiva eden Sipehsalar Menakıbı ile bundan biraz daha sonra yazılmış olmakla bereber daha zengin malumatı ihtiva eden Aflaki Dede'nin Menakab al- Arifin'idir. Doğrudan doğruya mevlavi ricalinin kerametlerini tasvir ve hikâye eden bu eserler her şeyden evvel tarikat propagandası maksadıyla yazılmakla beraber, tarihi hakikatten büsbütün ayrılmış değillerdir*” diye yazmaktadır.” (Köprülü, *Anadolu Selçuklu Tarihi'nin*, 422).

alınmış 106 menâkıbnâmenin bir kataloğu ve bazı özelliklerine göre sınıflandırması niteliğinde olan A. Recep'in 1935 yılında "*Türk Edebîyatında Evliya Menkıbeleri*"³¹⁴ adlı lisans tezi ve Altan Sunar'ın 1938 yılında İstanbul'da kaleme aldığı "*Evliya Menâkıbnâmeleri*"³¹⁵ adlı lisans tezi, Orhan Köprülü tarafından yazılan "*Tarih Kaynak Olarak XIV. -XV. Yüzyıllarda Anadolu'da Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler*"³¹⁶ adlı doktora çalışması, Emine Seval Yardım'ın hazırladığı "*Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*"³¹⁷ adlı yüksek lisans tezi ile Cemil Turgut tarafından yazılan "*15. Yüzyıl Bektaşî Nefeslerinde Ve Menâkıbnâmelerinde Tarihi Olaylar*"³¹⁸ adlı yüksek lisans tezi'dir. Söz konusu bu tezlere ilaveten, sonrasında yerli ve yabancı edebîyat tarihçileri tarafından Türk evliya menkıbelerine ait kısa bilgiler ve bazı görüşlerin verildiği çalışmalar da yayınlanmıştır.³¹⁹

Bir velî'nin yaşam öyküsü tadında kaleme alınmış olan menâkıbnâmeler, o zatın ailesini, dünyaya gelişini, büyümesini, şeyhlik makamına yükselmesini, ona intisap edenleri, faaliyetlerini ve vefatını, belli bir tarih sıralamasına göre anlatmaktadır. Bu açıdan tarihi bir kaynak olarak değerlendirilme imkânları olan evliya menâkıbnâmeleri, IX. asırdan itibaren İslam dünyasında tasavvufun yaygın hâle gelmesiyle ortaya çıkmışlardır. Arap edebîyatında ise tarih kitapları ilk olmak üzere,

Bkz. A. Recep, *Türk Edebîyatında Evliya Menkıbeleri*, (İstanbul: 1935).

Bkz. Altan Sunar, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, (İstanbul: 1938).

Bkz. Orhan Köprülü, "Tarih Kaynak Olarak XIV-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler", *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, (İstanbul: 1951).

Bkz. Emine Seval Yardım, "Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., (İstanbul: 1999).

Bkz. Cemil Turgut, "15. Yüzyıl Bektaşî Nefeslerinde Ve Menâkıbnâmelerinde Tarihi Olaylar", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., (Elazığ: 2000).

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, XII-XIII.

farklı meslek ve sınıftan insanların yaşam öykülerini konu alan tabakat türü çalışmaların içinde yer almışlardır.³²⁰

XI. yüzyıl ile XII. yüzyılın başlarında yaşamış olan Feridüddin Attar'a ait *Tezkiretü'l-evliyâ*³²¹ adlı eser, menâkıbnâme türünün ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Attar bu eserde yetmiş iki (ilavelerle doksan yedi) evliya menakıbına yer vermiştir.³²²

İran edebiyatında olduğu gibi, tasavvuf akımının yaygınlaşmasına paralel olarak tasavvuf mektepleri ve tarikat kurucusu olan zatların menkıbevî yaşamlarını konu edinen bu tür, Türk edebiyatında da gelişmeye başlamıştır. Menâkıbnâme veya velâyetname adı ile anılan bu eserlerde sade ve sıradanlığa yakın bir dil kullanılmıştır.³²³ XI. asır sonrasında ise, tasavvufun yeterince gelişme kaydetmesinden sonra evliya menkıbelerinin yer aldığı menâkıbnâme türü çalışmalar, Türk İslam dünyasında çoğalmayı başarmışlardır.

Evliya menkıbelerinin yazılı hâle getirildiği bu tür eserlerin³²⁴ Türk edebiyatındaki bilinen ilk örneği ise Karahanlı hükümdarı Satuk Bura Han'ın yaşamını ve Müslüman oluşunu konu alan *Tezkire-i Saltuk Bura Han*'dır. Bir veli olmayışına ve adı geçen eser menâkıbnâme adıyla bilinmemesine rağmen, eserde hükümdara bir kutsiyet atfedilmiş ve evliyalara has kerâmetlerin olduğu bir yaşam öyküsüne sahipmiş gibi bir anlatıma yer verilmiştir. Bu sebeptendir adı geçen çalışma, menâkıbnâme türünün ilk örneği olarak kabul edilmektedir.³²⁵

XIII. asırda, Anadolu sahasında çok canlı bir tasavvufi hayat oluşmuştu. Bu durumun en önemli sebebi, bu yüzyılın başlarında buraya dışarıdan gelen çok sayıda tarikat

³²⁰ Mehmet Aça vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, (İstanbul: 2009), 339.

Bkz. Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 2013).

³²²Sinan Paşa, *Tezkiretü'l-evliyâ*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, (Ankara: 1987), 4.

Fahir İz, Günay Kut, "Dîvân Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri*, I, (İstanbul: 1985), 249.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 40.

Aça vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk*, 339.

mensubunun olmasıydı. Anadolu'da çok sayıda menâkıbnâme türü eserin ortaya konması da bu zamanda başlamıştır. “*Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî, Menâkıb-ı Hârûn Velî ve Menâkıb-ı Sadreddîn-i Konevî*” gibi menâkıbnâmelerde bu zamanda yazılmış olup, Anadolu sahasında bilinen ilk menâkıbnâmelerden sayılmaktadırlar. Ancak bu yüzyılda Anadolu'da, menâkıbnâme geleneğinin en önemli örnekleri, Mevlevîlik etrafında oluşturulmuştur. Devamında ise XIV. asır geldiğinde Ahmed Eflâkî tarafından Farsça olarak *Menâkıbü'l-Ârifîn* adlı Mevlânâ'nın ve hâlifelerinin menkıbelerini anlatan eser kaleme alınmıştır.³²⁶

Tüm bunların yanında, meşhur tarikat kurucusu, hâlife ve şeyhlerin yaşam öyküleri ile birlikte şiirlerine de yer veren menâkıbnâme türü eserlere de rastlanmıştır. Bu tür eserlerin en bilinenleri ise; *Menâkıb-ı Sipehsâlâr, Menâkıbü'l-Ârifîn, Sevâkıbü'l-menâkıb, Sefîne-i Nefîse fi'l-Menâkıbi'l-Mevleviyye, Menâkıb-ı Şa'baniyye, Menâkıb-Akşemseddin* vb. şeklindedir.³²⁷

Belli bir tasavvufî düşünceye bağlı zatların, şeyhlerini ve bağlı buldukları tasavvufî oluşumun emir-yasak-kural ve hassasiyetlerini güzelce tanıtmalarını amaçlayan bu eserler, propaganda vasıtası olarak ta kullanılmışlardır. Edebî değerleri ile birlikte tarihî, sosyal, kültürel ve aynı zamanda manevî dünyamıza da katkıda bulunmaları açısından önemli kaynaklar arasında yer almakla birlikte³²⁸ şahıs(lar) tarafından ortaya konulmuş anlatım tarzlarını yansıtan edebî metinler olup, pek fazla zaman geçmeden yazan şahıs(lar) unutulmuş topluma mâl olmak suretiyle kamusal nitelik kazanmışlardır. Gerçek kişileri konu edindikleri içinde masal ve efsânelerden ayrılmaktadırlar. Yaşadıkları zaman ve mekân belli olan bu şahsiyetleri konu alan menâkıbnâmeler, yarı mukaddes metinler olarak kabul edilmektedirler. Efsâne ve destânlarla aralarındaki asıl farkta esasında bu özellikleridir. Üslûp ve edebî kaygıdan uzak bir şekilde genellikle kısa ve tek bir kerâmet üzerine yoğunlaşmış özellikleri ile ön planda olan bu tür eserlerin, sosyal yönlerinin bulunduğu ve bu yönlerinin etki ve taraftar toplama noktasında daha fonksiyonel olduğunu unutmamak gerekmektedir.³²⁹

A.g.e., 339.

Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi- Giriş, I*, (Ankara: 1984), 249.

Aça vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk*, 341-343.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak*, 33-35.

Bireyin saklı isteklerinin ya da özlemlerinin veya kutsal saydığı birkaç değer yargısının zafere ulaştığı kusursuz bir evreni tahayyül ettikleri için, bu özellikleri ile aynı zamanda hâlkın ya da bağlı oldukları toplumun psikolojik yapısının da yansması mahiyetindedirler. Bütün bu noktalar dikkate alındığında evliyâ menkâbelerine sadece, hârikulâde birtakım olayları yansıtan gerçek dışı hikâyeler nazarıyla bakmak yanlış olacaktır. Evliyâ menkâbeleri yakından incelendiği zaman, hepsinin aynı nitelikte olmadığı, bazı bakımlardan farklı olduğu göze çarpmaktadır. Bu noktadan hareketle evliyâ menkâbelerini *gerçeğe dayanan* ve *hayalî olanlar* diye iki ana gruba ayırmak mümkündür.³³⁰

Tarihî gerçeklere dayanan menkâbelerde anlatılan olaylar belli bir tarihte ve coğrafi mekânda oluşmuştur. Ancak, menkâbelerdeki hedeflerden biri kahraman olan veliyi yüceltmek olduğundan, bu gerçek olaylar deforme edilmiş veya menkâbe motifleriyle gizlenmiş bir hâle getirilmiştir. Buna rağmen söz konusu olayları ortaya çıkarmak zor değildir. *Hayali menkâbeler* ise gerçek olaylara dayanmamakla birlikte toplumun sosyal ve psikolojik yönlerini yansıtmaktadır.³³¹

Kendi aralarında ise evliyâ menkâbeleri, *toplumun değerler sisteminden kaynaklanan menkâbeler*, *ahlâkî bir tanrıbilimine dayanan menkâbeler* ve *propaganda maksadı güden menkâbeler* olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. *Toplumun değerler sisteminden kaynaklanan menkâbelerde*; veli, toplum nazarında Allah'a en yakın bir kişi olması itibarıyla, o toplumun değerlerini temsil edendir. Bu değerler en mükemmel bir biçimde onun şahsında uygulama alanı bulmuştur. Böyle olunca onu anlatan menkâbeler de bu toplumsal değerleri yansıtmaktadır. Bunlarla veli etrafında o toplumun özlemini çektiği ideal bir dünya meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bu tip menkâbeler, toplumsal incelemeler için eşsiz bir kaynak teşkil etmektedir. *Ahlâkî bir temele oturtulan menkâbeler* de ise söz konusu zatın şahsında bir takım ahlâkî faziletlerin üstünlüğünü göstermek için meydana getirilmiştir. Veli, ahlâkî mertebelerin en yükseğine ulaşmış bir kişi kabul edilmesi itibarıyla, toplum için ideal bir örnek teşkil eder. Böylece onun menkâbeleriyle topluma bu ahlâkî faziletleri gerçekleştirme alışkanlığı kazandırılmak istenmiştir. Bu tip menkâbeler öğretici olduklarından, velinin mensup bulunduğu tarikatın müridleri için birinci derecede

A.g.e., 33-35.

A.g.e., 35-37.

önemlidir. Zira bu menkâbelerle onların dürüst birer insan olarak yetişmesi hedeflenmektedir.³³²

Konu edindikleri zatın tarikatını kabullendirmeyi ve yaygınlaştırmayı amaçladıkları için basit birtakım uyarlamalardan ya da çoğunlukla hayali olaylar ile dolu bir hâlde metinleştirilmiş olan *propaganda maksatlı menkâbeler* ise; ara ara okunup tekrar edildikçe inananlar ya da tabi olanlarca müridler tarafından gerçek olarak kabul edilir hâlde getirilmişlerdir.³³³ Bu durumun en güzel örnekleri ise; X-XI. yüzyıllarda Orta Asya ve Kuzey Afrika'da, XII-XIII. yüzyıllarda Anadolu'da ve XV. yüzyıldan itibaren de Balkanlar'da, İslâmiyet'in yayılışı sırasında, çeşitli kökenlerden gelme yerel efsâne, menkâbelerin evliyâ menkâbesi şekline sokulması şeklinde kendilerini göstermiştir. Her ne kadar çoğu kez basit bir isim değişikliği³³⁴ ile gerçekleştirme şeklinde olduysa da bu değişimler, Anadolu ve Rumeli'de en çok Bektaşîler tarafından kullanılan bir yöntem olarak kaynaklarda geçmektedir.³³⁵

Sonuç olarak; gerçeğe dayanan ve hayalî olanlar diye iki ana gruba ve toplumun değerler sisteminden kaynaklanan, ahlâkî bir tanrıbilimine dayanan ve propaganda maksadı güden menkâbeler olmak üzere üç kategoriye ayrılan menâkıbnâmeler; “kahramanları gerçek ve mukaddes kişiler olması, olayların belirli yeri ve zamanı olması, gerçek olduklarına inanılması, yarı mukaddes sayılıp bir doğma gibi kabul edilmeleri, konu edindikleri velî hayattayken yahut öldükten sonra meydana gelmeleri ve biçim olarak son derece kısa ve sade bir anlatıma sahip olmaları”³³⁶ gibi temel özelliklere sahip olup, kaynaklarda her ne kadar bugün öğretici metinler arasında değerlendiriliyor olsalar da, edebî tür itibari ile olağanüstü olayları konu edinmeleri

A.g.e., 4-35; Recep, *Türk Edebiyatında Evliya*, 24-39; Sunar, *Evliya Menâkıbnâmeleri*, 44-49; Köprülü, *Tarih Kaynak Olarak*, 50-52; Yardım, *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle*, 19-29; Turgut, *15. Yüzyıl Bektaşî*, 41-48.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 34-35.

Meselâ herhangi bir bölgede kutsanan hıristiyan azizine ait menkâbeler, sonradan gelen müslüman velinin adı etrafında toplanıyor, böylece tarikatın genişlemesi sağlanıyordu (Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 35).

A.g.e., 35.

A.g.e., 32-33.

sebebiyle “*masal (conte), efsane (mythe, üstûre), destân (épopée) ve menkâbe (leğende)*”) gibi türlerin sonuncusuna girmektedirler.³³⁷

3.4. Çalışmaya Esas Olan Menâkıbnâmeler

Bu çalışmaya esas olarak ele alınan menâkıbnâme ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî; konu edindikleri XIII. ve XIV. yüzyıllarda Anadolu'nun siyasi, dinî, ekonomik, tarihî ve sosyo kültürel hayatı için önemli birer kaynak özelliği taşımaktadırlar. Mevlevilik ve Bektaşılık gibi iki farklı sufi cereyana ait olan ve gazilik, irşad ve ilahi yolculuk gibi konuları içerdikleri tespit edilen bu iki çalışma sayesinde, adı geçen dönem ile ilgili karşılaştırma yapma imkânı bulunmuştur. Ayrıca her iki çalışma; nüshâları, konuları, şahıs kadroları, yazarları, yazılış tarihleri ve sebepleri, kaynakları, dil ve imlâ özellikleri, olağanüstülükleri ve tarihî önemleri gibi açılardan bu kısımda ele alınmışlardır.

3.4.1. Menâkıbü'l-Ârifîn (Menâkıb-ı Mevlânâ Celâleddin-i Rûmi)

Doğup büyüdüğü toplumun her türlü değişim ve dönüşümünden derinden etkilenmiş ve bu sayede, şahsında yaşamış olduğu değişim ve dönüşümleri toplumunkiyile de harmanlayıp, sonucunda ortaya çıkan tasavvufî bir dille ve ilahi bir aşk ile döneminin tercümanı olmak sureti ile dile getirmeyi düstûr edinmiş olan Mevlânâ Celâleddin Rûmi; 30 Eylül 1207'de bugün Afganistan sınırları içerisinde yer alan Horasan bölgesindeki Belh şehrinde doğmuştur.³³⁸ Mevlânâ, *Meşnevî* adlı eserinin girişinde adını *Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî* diye kaydetmiştir. Hz. Mevlânâ,

A.g.e., 33.

Dîvân-ı Kebîr adlı eserinde verilen bir şiirinde, 62 yaşında Şems-i Tebrîzî ile karşılaştığını (h 642/m 1244), bundan dolayı da doğum tarihinin h. 580 (m 1184) olduğu belirtilmektedir. Ancak konu hakkında çalışmaları olan araştırmacılardan Hellmut Ritter, bu iddiayı geçerli bulmamıştır (Abdülbaki Gölpınarlı, “Mevlânâ Şems-i Tebrizi ile Altmış iki Yaşında Buluştu”, *Şarkiyat Mecmuası*, C. III, (1959): 156–161; Hellmut Ritter, “Djalal al-Din Rûmî”, *EI²*, II, 393)

“*Sultanü'l-Ulemâ*” namı ile tanınan Muhammed Bahâeddin Veled³³⁹ babası olup, Belh şehrinde yaşamını sürdürmekte olan *Hatipoğulları* diye de tanınan bir sülâleye mensuptur. Menkıbelerde geçtiği üzere, bir hükümdar kızı olan annesinin adı Mümine Hatun olup, O’da yine asil bir soydandır. Hatta menkıbelere göre bir hükümdar kızıdır.³⁴⁰ Efendimiz anlamındaki “*Mevlânâ*”, Farsça sultan anlamına gelen “*Hüdâvendigâr*”, doğduğu şehirden dolayı “*Belhi*” ve bir Anadolu ereni olması hasebiyle de “*Rûmî*” gibi lâkaplar ile tanınan Mevlânâ³⁴¹, 17-18 yaşlarında Konya

– Larende’de, Semerkantlı âlim Şerefeddin Lala’nın kızı olan Gevher Hatun ile evlenmiştir. Bu evlilikten bir yıl sonra (1226) Sultan Veled, bir sonraki yılda da diğer oğlu Alaeddin’in dünyaya gelmiştir. İlk eşi Gevher Hatun’un vefatından sonra, yine Konya eşrafından Konyalı İzzeddin Ali’nin kızı olarak tanınan Kira (Kerra, Gera) Hatun ile evlenmiştir. Bu evliliğinden ise Emir Muzafferüddin Âlim Çelebi ve Melike Hatun adlı çocukları olmuştur. Bu arada Feridûn-i Sîpehsâlâr, Mevlânâ’nın Konya’ya geldiğinde on dört yaşında olduğunu belirtmiştir.³⁴²

Babasının vefatından sonra hem medresenin hem de dergâhın tüm sorumluluklarını üstlenmiş olan Mevlânâ, kendinî bir anda derin bir duygusal boşlukta bulmuş, ancak çok geçmeden bu boşluğu babasının önde gelen müridlerinden Seyyid Burhaneddin Muhâkkık-ı Tirmizi³⁴³ ile doldurmayı başarmıştır. Kübrevî tarikatına intisaplı olan Seyyid Burhaneddin, Mevlânâ’ya müridlik yapmış ve onun hem ilmî hem de

³³⁹ Babası, Hz. Mevlânâ’nın eğitimini bizzat üstlenerek onun ilk öğretmeni ve müridi olmuştur. Nişabur kentinde Sûfî ve Ferudüddin Attâr’a mürit olmuş ve onlardan etkilenmiştir. Bir zaman sonra ailesi ile birlikte memleketleri Belh’ten Larende’ye (Karaman’a) göç etmişlerdir. Hem nakli ilimler hem de akli ilimlerde ilk hocası olan babası vasıtası ile âlim, vaiz ve nihayetinde ise müderris olmuştur. 1231 yılında babası vefat edince onun yerine geçmişti (Ahmet Fuat Mütevellî, “Mevlânâ, En Büyük Müridi”, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı*, (Ankara: 2000), 59).

Arif Etik, *Şems-i Tebrizi ve Mevlânâ*, (Konya: 1982), 9.

Reşat Öngören, “Mevlânâ Celâleddin Rûmî”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay, 2004), 441; Emine Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, (Ankara: 1997), 1.

Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risale (Mevlâna ve Etrafındakiler)*, I-II, Çev. Tahsin Yazıcı, Tercüman Gazetesi Yay., (İstanbul: 2011), 22,29,48,303.

Bkz. Semih Ceyhan, “Seyyid Burhâneddin”, *DİA*, XXXVII, (TDV Yay., 2009), 56-58.

tasavvufî yönden gelişmesinde son derece önemli bir rol oynayan şahsiyetlerin başında yer almıştır.³⁴⁴

Seyyid Burhaneddin'in talebine uygun olarak, ilim tahsilini devam ettirmek amacı ile Halep'teki *Hâleviyye Medresesi*'ne³⁴⁵ giden Mevlânâ, sonrasında da aynı amaç için Suriye topraklarında Şam ilindeki *Makdemiyye Medresesi*'ne³⁴⁶ gitti. Bu iki medresede toplam altı yıl kalmış, dönemin en iyi âlimlerinden tefsir, hadis ve fıkıh eğitimi almıştır. Şam'daki eğitimi sırasında dönemin en ünlü âlimlerinden Muhyiddin İbnu'l-Arabi (1165-1240) ve Sadreddin Konevi (1209-1274)³⁴⁷ ile tanışma fırsatı bulmuştur. Mevlânâ'nın Halep ve Şam'daki medrese eğitimlerinin bitiminde Konya'ya dönüşünden kısa bir süre sonra ise Seyyid Burhaneddin vefat etmiştir (1241). Babasının kendisine bıraktığı medrese hocalığı işini devam ettirmektense, ulum-i zâhir diye bilinen şiir ve edebiyat ilmî ile uğraşmaya başlayan Mevlânâ Celâleddin Rûmi, aynı zamanda İmam Gâzâlî'nin (1058-1111)³⁴⁸ dinî ilimleriyle harmanlamayı başardığı tasavvufî düşüncenin hikmetleri üzerine çalışıyor, bir yandan da Konya medresesinde kendisine intisap etmiş ve onu mürşid gözüyle değerlendiren

³⁴⁴ Neriman Güneş, "Türkiye Selçukluları'nda Mutasavvıflar (1075-1308)", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Van: 2014), 86.

Bkz. Şakir Gözütok, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, (İstanbul: 2013); Hilmi Bayraktar, *XIX. Yüzyılda Halep Eyaletinin İktisadî Vaziyeti*, (Elazığ: 2004).

Bkz. Güray Kırpık, "Antep ve Halep Bölgesinde Memlukulardan Osmanlılara İntikal Eden Vakıflar", *Beşinci Uluslar Arası Orta Doğu Semineri: İslamiyet'in Doğuşundan Osmanlı İdaresine Kadar Orta Doğu Bildirileri Kitabı*, (Şam 2010), 107-141.

Bkz. Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", *DİA*, XXXV, (TDV Yay., 2008), 420-425; Mûsâ es-Sadrî, *Regâiyübü'l-menâkıb: Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri*, Haz. M. Emin Agar, (İstanbul: 2002); Osman Ergin, "Sadreddin al-Qunawi ve Eserleri", *Şark Mecmuası*, C. II, (1957): 63-90; W. C. Chittick, "Şadr al-Dîn al-Kûnawî", *EF*, VIII, 754.

Bkz. Süleyman Uludağ, "Ahmed El-Gazzâlî", *DİA*, II, (TDV Yay., 1989), 70; Helmut Ritter, "al-Ghazâlî", *EF*, II, 1041-1042.

öğrencilerine ki Selçuklu Sultanlarından dahi öğrencileri olacaktır, tam on üç yıl boyunca ders vermeye devam etmiştir.³⁴⁹

Konya'ya ailesi ile birlikte tam manasıyla yerleştikten sonra Mevlânâ, Şam'a ikinci kez gitmiş ve burada 15 Kasım 1244 tarihî nde Şems-î Tebrîzî'yi (1186-1247)³⁵⁰ ile tanışmıştır. Bu tanışmanın akabinde Şems-î Tebrîzî ile Mevlânâ birbirinden ayrılmaz olmuşlardır. Öyle ki dünya hayatına bile Şems'in yön verdiği Mevlânâ, Şems ile birlikte hâlvetlere çekiliyor ve Hakk ve hakikati anlamak adına birbirlerine rehberlik ve ayanlık vazifesi görüyorlardı. Kendi aralarında ve meclislerde yaptıkları sohbetler ile hem kendilerini hem de çevrelerindeki olgunlaştırmaya ve ehliştirmeye çalışan bu iki şahsiyet, nihayetinde, Mevlânâ'nın ilâhî bir aşk ve cezbe içinde yaşamasını ve olgunlaşmasını büyük oranda tamamlamış oluyorlardı.³⁵¹

Şems'in sohbetlerine kendisini gündün güne kaptırmış olan Mevlânâ, bir müddet sonra medreseye ve dergâha çıkmaz olmuştu. Bu noktada bazı kaynaklarda, Şems'in Mevlânâ'nın talebeleri ve müridleri ile buluşmasını engellediğini ve bunun içinde gayret sarfettiğini yazmaktadır. Söz konusu bu durum başta müritleri olmak üzere, Mevlânâ'nın etrafındakilerin pek de hoşlanmadığı bir durumdur. Toplumda ve medrese talebeleri arasında Şems'e karşı bir kin, nefret ve öfke başgöstermiş bir zaman

³⁴⁹ Kazım Qurbanzade, "Mevlânâ Celâleddin Rumî'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefî Görüşleri", Çev. Seyfettin Altaylı, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, (Ankara: 2000), 223.

Bkz. Semih Ceyhan, "Şems-i Tebrîzî", *DİA*, XXXVIII, (TDV Yay., 2010), 511-516; Şems-i Tebrîzî, *Maḳālât*, Trc. M. Nuri Gencosman, (İstanbul: 2006); Mehmet Önder, *Aydınlık Kapı: Şems-i Tebrîzî*, (Ankara: 1963); W. Chittick, *Me and Rûmi: The Autobiography of Shams-i Tabrizi*, (Louisville: 2004); Erkan Türkmen, *Şems-i Tebrîzî'nin Öğretileri*, (Konya: 2005).

Abdullah Cizre, "Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, (İstanbul: 1994), 95; Meserret Dirioz, "Hazret-i Mevlânâ", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, (İstanbul: 1994), 130; Engin Sabahattin, "Mevlânâ Celâleddin ve Şems Bağlarının Sebepleri", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, (İstanbul: 1994), 144. Nevin Korucuoğlu, "Ruhlara Ümit Işığı Veren Yüce Mevlânâ", *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, (İstanbul: 1994), 210.

sonra ise bunlar Şems hakkındaki dedikoduların çıkmasını beraberinde getirmiştir. En nihayetinde ise bu durumdan rahatsızlık duymaya başlayan Şems, hem kendinî hem de Mevlânâ'yı doğabilecek felaketlerden korumak ve daha fazla probleme yol açmamak adına bir gün ansızın ortadan kaybolmuştur. (1246). Fakat bu gidiş, Mevlânâ'nın etrafındakilerce müspet karşılanmış olmasına rağmen, Mevlânâ için tam bir yıkım, büyük bir üzüntüden başka bir sonuca yol açmamıştır. Hatta üzüntüsünden dolayı Mevlânâ, divaneler gibi gazeller söylemeye başlamış, ayrılığın kendisinde yarattığı yıkımı bu şekilde sesli olarak dillendirmeye başlamıştı. Zamanla ise bu duruma sebep olanlar bile pişmalık duymaya başlamışlardı. Mevlânâ, bu duruma sebep olanlar ile konuşmuyor, öyle ki onlara kırgınlığını yüzlerine bile bakmayarak ifade ediyordu. Bir zaman sonra Şems'in Şam'da olduğunu öğrenen Mevlânâ, oğlu Sultan Veled vasıtası ile O'nu Konya'ya davet etmiş ve nihayetinde Şems'in 1247 yılında Konya'ya tekrar gelmesini sağlamıştır. Mevlânâ için sanki bir bayram sevincine yol açan bu olay vesilesi ile kırgın olduğu kimseleri bile bağışlamış ve eski günlerindeki gibi coşkun hâline geri dönmüştür. Lakin bu durum da kısa sürecektir. Zira oğlu Alâeddin Çelebi'nin de içinde olduğu bir grup Şems'e karşı tekrar düşmanca bir tavır takınmışlar ve Şems'in bir gün tekrar ortadan kaybolmasını sağlamışlardır (Aralık 1247). Mevlânâ, O'nu her yerde aramış, hatta Şam'a dahi gitmiş³⁵² fakat bulamamıştır. Ahmet Eflâki tarafından kaleme alınan *Menâkıbu'l-Ârifin*'de yazdığı üzere; "...düşmanları Şems'i öldürmüşler ve cesedi dahi bulunmasın diye bir kuyuya atmışlardır."³⁵³

Sultan Veled, bir gün rüyasında Şems'i ve atıldığı kuyuyu görmüş ve kısa zaman sonra bu kuyuyu buldurarak onu atıldığı kuyudan çıkartıp, defnettirmiştir. Mevlânâ ise, bu durumun ıstırabının şiddetinden ve Şems'in öldüğüne inanmaktan kaçındığından, merasime katılmamıştır. Fakat Mevlânâ'nın hıçkırıkları ve feryadı herkesi derinden yaralamıştır. Artık Şems'i iç dünyasında arıyor, kendinî ilim ve irşada vermek suretiyle de gönü yeni bir dost arayışı içerisine girmişti. Yalnız bu duruma sebep olanlara ki başta oğlu Alâeddin Çelebi olmak üzere, büyük bir nefret duymaya devam

³⁵² Bediüzzaman Füzûzanfer'e göre Mevlânâ bu dönemde tam dört defa Şam'a yolculuk yapmıştır (Bediüzzaman Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, Trc. Feridûn Nafiz Uzluğ, (İstanbul: 1963), 117.

Menâkıbu'l-Ârifin (I), 308.

ediyordu. Buna çok üzülen Alâeddin ise şiddetli bir humma neticesinde 1249 yılında vefat etmiştir.³⁵⁴

Nihayet uzun bir aradan sonra Mevlânâ, kendisine yeni bir dost edinmiş ve bu kişi de bir Konyalı Selâhaddin-i Zerkûbi³⁵⁵ idi. Sanki bu kişi ile Mevlânâ'nın gönlü huzuru yakalamayı başarmıştı. Çok geçmeden ikisi arasındaki muhabbet öyle samimi bir hal almıştır ki, O'nu, kendisine hâlif ve şeyh tayin etmiş, müridlerinin de irşadını ona bırakmaktan çekinmemişti. Fakat on yıl boyunca devam eden bu dostluk Selâhaddin-i Zerkûbi'nin 1258 yılında vefatı ile nihayete ermiştir. Yeniden manevi bir boşluk ve hüzn ile kalbi dolan Mevlânâ, bir süre sonra Çelebi Hüsameddin b. Muhammed b. Hasan'ı (1225-1284)³⁵⁶ dost ve kendisine hâlif seçmiştir. On yıllık bir süreci kapsayan bu durumun en güzel faaliyeti ise önemli bir edebiyat ve tasavvuf klasiği olan *Mesnevî* adlı eserin yazılışı olmuştur. Çok yorucu ve uzun bir hayat yolculuğunun sonunda Hz. Mevlânâ, ansızın ateşli bir hastalık sonucunda, tüm tedavi çabalarına rağmen 17 Aralık 1273 tarihinde vefat etmiştir.³⁵⁷

Cenazesi sırasında kendinden geççesine ağlamayı ve feryat edilmemesini vasiyet eden Mevlânâ, öldüğü günü de bir kavuşma vakti olarak addedmesi sebebiyle, öldüğü güne “şeb-i arus (düğün gecesi)” denmiş ve ölüm yıl dönümleri bu isimle

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri (Menâkıbu 'l-Ârifin): Mevlânâ ve Etrafindakiler*, II, Çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: 1986), 308; Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 13-15; Sultan Veled, *İbtidaname*, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: 1976), 71,73-76; Füzûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 117; Öngören, *Mevlânâ Celâleddin Rûmi*, 442.

Bkz. Semih Ceyhan, “Selâhaddin-i Zerkûb”, *DİA*, XXXVI, (TDV Yay., 2009), 340-341; Nuri Şimşekler, “Hz. Mevlâna ve Selâhaddin-i Zerkûb”, *Mevlâna Panellerinde Sunulan Bildiriler*, I, (Konya: 2014), 41-48; Celâleddin Hümâî, “Velednâme'ye Göre Mevlânâ'nın Ailesinin ve Dostlarının Hayat Hikâyeleri”, *Mevlânâ Araştırmaları*, I, Trc. Adnan Karaismailoğlu, (Ankara: 2007).

Bkz. H. Ahmet Sevgi, “Hüsameddin Çelebi”, *DİA*, XVIII, (TDV Yay., 1998), 512; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, (İstanbul: 1953).

Sultan Veled, *İbtidaname*, 153; Sipehsâlâr, *Risale (Mevlâna ve Etrafindakiler)*, 190-197; Şefik Can, *Mevlânâ*, (İstanbul: 1997), 85-86.

kutlanagelmıştır.³⁵⁸ Oğlu Sultan Veled; “...cenaze töreninde, Selçuklu vezirlerinden Muinüddin Pervane, pekçok Selçuklu emiri, müderrisler, talebeler ve her din ve mezhepten insanın geldiğini; Müslümanlar için O’nun Hz. Muhammed’in nuru ve sırrı, Hristiyanlar için kendilerinin İsa’sı, Yahudilerinse kendilerinin Musa’sı olarak gördüklerini.” söylemiştir.³⁵⁹ Eflâki ’ye göre; “...Mevlânâ cenaze namazını Sadreddin Konevi’nin³⁶⁰ kaldırmasını vasiyet etmiştir. Ancak tabutun önüne geldiği sırada kendisinin hıçkırıklarla kendinden geçtiğini, bu sebeple namazı Kadı Siraceddin’in³⁶¹ kaldırdığını...” yazmaktadır.³⁶² Hz. Mevlânâ’nın cenazesi Konya’da, babasının ve Selahaddin-i Zerkûbi’nin de defin yeri olan alana defnedilmiş, oğlu Sultan Veled zamanında ise sandukasının üzerine bir türbe yaptırılmıştır. Mevlânâ’nın sonrasında ise Hüsameddin Çelebi hilafet makamına geçmiş, on yıl kadar bu görevi sürdürdükten sonra, vefatına mukabil bu göreve Sultan Veled geçmiştir.³⁶³

Mevlânâ’nın dinî-tasavvufî düşüncesinin kaynağı Kur’an ve sünnet olup, “...canım tenimde oldukça Kur’an-ın kölesiyim ben. Seçilmiş Muhammed’in yolunun toprağıym ...” beyitiyle bu tutumunu dile getirmiştir. Hatta “...pergel gibiyim, bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum hâlde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum” diyerek insanlığı kucaklayan bir Müslüman olduğunu vurgulamıştır.³⁶⁴

Vefatına değin pek çok eser kaleme almış olan Mevlânâ, bu eserlerinde Arapça ve Farsça dillerini kullanmış olup eserlerini genellikle Farsça yazmıştır. Başlıca eserleri ise şu şekildedir;

Mesnevî: “...dünya cenneti’nde insan hürriyetinin anahtarlarını ardışık öyküler içinde vermeyi gaye edinmiş...” bir eser olan Mesnevî, Mevlânâ’nın hem insanlara

Sipehsâlâr, *Risale (Mevlâna ve Etrafındakiler)*, 190-197.

Sultan Veled, *İbtidaname*, 154-155.

Bkz. Ekrem Demirli, “Sadreddin Konevi”, *DİA*, XXXV, (TDV Yay., 2008), 420-425.

Bkz. Mustafa Çağrıç, “Sirâceddin El-Urmevî”, *DİA*, XXXVII, (TDV Yay., 2009), 262-264.

Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 593-595.

A.g.e., 17; Öngören, *Mevlânâ Celaleddin Rûmi*, s. 445; Can, *Mevlânâ*, 86.

Öngören, *Mevlânâ Celaleddin Rûmi*, 445.

faydalı olması, hem de Mevlânâ'dan hatıra kalması arzusunun dile getirmek arzusu ile yazılmıştır. Yaklaşık olarak 1259–1268 yılları arasında yazılan Mesnevî 6 ciltlik dev bir eserdir.³⁶⁵ İnsan aklına gelebilecek pek çok konuda bilgi içeren bu eserde, ayet, hadis ve hikâyeler yoluyla bilgileri daha iyi aktarmaya çalışmıştır. Mevlânâ için bu eser; hakikate ulaşma için bir anahtardır.³⁶⁶ Söz konusu eser, Sultan II. Murat (1421-1444)'a itaf edilmek için 1438'de *Mesnevî-i Muradî* adıyla çevrilmiş olup, bu eseri Kemal Yavuz 1982 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlamıştır. Yine adı geçen eser, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından 1985 yılında *Mesnevî ve Şerhi* adıyla Türkçeye çevrilirken, 2007'de de Derya Örs tarafından altı cildin tamamı Farsçadan Türkçeye tercüme edilmiştir.³⁶⁷

Divân-ı Kebîr: Mevlânâ tarafından kaleme alınmış olan kaside, gazel, rubaî ve diğer şiirleri içine alan kapsamlı bir eserdir. Ancak bu eserde yer alan şiirlerin bir kısmı Selâhaddin Zerkûbî ve Hüsameddin Çelebi için söylenmişse de en çok Şemseddin Tebrizî'ye ithaf edilmişlerdir. Hatta Şems mahlasına sahip gazellerin fazlalığı nedeniyle eserin adı bazı kaynaklarda *Divân-ı Şemsi Tebrizî* ya da *Divân-ı Şemsü'l-Hakâyık* diye geçmektedir. Bu eserin bugüne kadar tam tercümesi sadece Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yapılmıştır. Gölpınarlı, toplamda 1765 rubaî (dörtlük) tercümesinden ibaret bu eseri; sırası ile 1956-1960-1971-1974-1992 ve 2000 yıllarında yayınlamıştır.³⁶⁸

Fîhi Mâ fih: Altı bölümü Arapça, diğer kısımları Farsça ile yazılmış, toplamda yetmişin üzerinde bölümden ibaret bir eserdir. Bu bölümler; doğrudan ya da dolaylı olarak sohbet meclislerinde Mevlânâ'ya yöneltilen sorulara kendince verilen cevaplardan ibarettir. Eser; sohbet uslubunda ve Mevlânâ'nın tasavvufî düşüncelerini,

Can, *Mevlânâ*, s. 373-381; Mikâil Bayram, *Âhî Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, (Konya: 2005), 84-85.

Gülşehri, 1317 yılında kaleme aldığı *Mantuku't-Tayr* adlı eserine Türkçe'ye çevirerek Mesnevî'den aldığı hikâyeler nedeniyle, Mevlânâ'nın Türkçe'deki ilk mütercimi kabul edilmektedir (İsa Çelik, "Mevlânâ Mesnevî'sinin Tercüme ve Şerhleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 19, (2002): 74-75).

Çelik, *Mevlânâ Mesnevî'sinin*, 75.

Can, *Mevlânâ*, 383-385; Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin*, 38-39.

dünya görüşünü, şiir algısını, dönemin dinî, felsefî, ahlakî konularını ve bu konulara Mevlâna'nın yaklaşımına dair söylemler taşımaktadır. İlk defa Abdülbaki Gölpınarlı tarafından günümüz Türkçesine 1959 yılında aktarılmış olup okuyucuların istifadesine sunulan bu eser, 2008 yılında Ahmet Avni Konuk tarafından tekrar Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³⁶⁹

Mektubât: Mevlânâ tarafından, kendi döneminde, bizzat kendi kaleminden çeşitli kişilere yazılmış olan 150 mektuptan oluşmaktadır. Âyet, hadis, hikâye ve şiirlerle süslemiş olan bu eserde yer alan mektuplar üçe ayrılmaktadır: Nasihat mahiyetinde ve hayırlı işler yapmaya teşvik etmek amacı ile devlet adamlarına yazılanlar; her türlü sıkıntının defî için rica üzerine yazdığı mektuplar ve dinî-ilmî konulara verdiği cevap mahiyetinde olan mektuplar.

Abdülbaki Gölpınarlı tarafından şu ana kadar tek tercümesi yapılan *Mektubât*, ilk 1963 yılında yayımlanmış olup bir daha baskısı yapılmamıştır.³⁷⁰

Mecalis-i Seb'a: Mevlânâ'ya ait 7 vaazdan oluşan bu çalışma, Sultan Veled ya da Hüsameddin Çelebi'nin vaazlar sırasında aldıkları notlar ile kaleme alınarak kitaplaştırılmıştır. Her vaazın bir meclis olarak ele alındığı bu eserde, toplamda yedi meclis yer almaktadır. Söz konusu bu eser; "*Mevlânâ'nın Yedi Öğüdü*" ismi ile tercüme edilmiştir. F. Nâfiz Uzluk'un Farsça tercümesini yaptığı bu eserin, M. Hulûsi Karadeniz tarafından Türkçe tercümesi yapılmış ve Ahmed Remzi (Akyürek) tarafından 1937 yılında Farsça tercümesi ile birlikte yayımlanmıştır. Abdülbaki Gölpınarlı ise bu eseri, açıklama ve indeksler ile birlikte 1965 yılında Konya'da, 1994 yılında ise tekrar yayımlanmıştır.³⁷¹

Ahmed Eflâki (1286/1291-1360) tarafından kaleme alınmış ve Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'yi (1207-1273) ve tarikatı olan Mevlevilik hakkında en detaylı içeriğe sahip ve

Can, Mevlânâ, 385; Mehmet, Önder, *Mevlânâ (Hayatı-Eserleri)*, (İstanbul:1982), 134-135; Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin*, 39.

Can, *Mevlânâ*, 386; Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin*, 40.

Ahmet Ögke, "Mevlâna'nın Mecâlis-i Seb'a'daki Sohbet Metodu", *Tasavvuf: Mevlâna Özel Sayısı*, 14, Ankara: 2005, 251-260; Yeniterzi, *Mevlânâ Celâleddin*, 41.

Farsça yazılmış olan bu menâkıbnâme³⁷²; Mevlâna ile ona intisap etmişleri ya da çevresindekileri konu edinmiş otuz altı yıllık bir çalışma ve derleme ürünüdür.³⁷³

Ahmed Eflâkî (1360), Mevlânâ'nın oğlu olan Ulu Ârif Çelebi'nin (ö. 1316)³⁷⁴ isteği üzerine bu eseri kaleme almış olup, eserinde sadece Mevlevîlik hakkında değil, aynı zamanda Anadolu'nun XIII. yüzyıldaki sosyo-kültürel, dinî, ekonomik ve siyasi hayatı içinde gözardı edilemeyecek bilgiler vermiştir. Hz. Mevlânâ ve hâlifeleri ile müritleri hakkında yazılan ilk eser olması hasebi ile sonradan yazılan Mevlevî Menâkıbnâmelerine de kaynaklık etmiştir.³⁷⁵ Kaynaklarda geçtiği üzere 1360 yılında Konya'da vefât eden Eflâkî, adı geçen bu eserini, 1318'de ilk yazmaya başlamış ve 1358 yılında tamamlayabilmiştir. Mevlâna ile hiç görüşmemiş olan ancak sadece onun çağdaşı olan Eflâkî, Sultan Veled ile ise yalnızca tanışmış, Şeyhi Ulu Arif Çelebi'ye intisap ettikten sonra da Mevlevî tarikatı içine girmiştir.³⁷⁶

Müellif Eflâkî, kendi üslubu ile Mevlânâ'yı anlattığı “*Menâkıbü'l-Ârifîn*” adlı eserinde yer verdiği bilgileri Feridûn b. Ahmed-i Sîpehsâlâr³⁷⁷ tarafından kaleme

³⁷² Tahsin Yazıcı, “Menakıbü'l-Arifin”, *DİA*, XXIX, (TDV Yay., 2004), 114; Muhammet Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, (2013), 12-15.

Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 12-13.

Tahsin Yazıcı, “Arif Çelebi”, *DİA*, III, (TDV Yay., 1991), 363-364.

Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 12; Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflâkî”, *DİA*, II, (TDV Yay., 1989), 62.

Eflâkî, *Âriflerin Menkabeleri*, 9. Mehmet Şeker, “Menâkıbu'l-Ârifîn'e Göre Anadolu'ya Gelenlere Genel Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları Bildirileri Serisi*, 5, 2, (Konya: 2010), 361; Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 12-15.

Feridûn b. Ahmed Sipehsalar (Kumandan) ünvanıyla tanınmakla birlikte, hayatına dair geniş bilgi kaynaklarda mevcut değildir. Ancak kalem aldığı “*Risâle-i Sipehsâlâr (Risale: Mevlânâ ve Etrafındakiler)*” adlı kitabında kendisi hakkında verdiği kısıtlı bilgiler dışında başka bir kaynakta herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Burada verdiği bilgilerden de anlaşıldığı üzere, kırk yıl kadar Hz. Mevlânâ'ya hizmetkârlık yapmış, 1233-34 yıllarında ona intisap etmiştir. (Feridûn b. Ahmed-i Sipehsâlâr, *Risale (Mevlâna ve Etrafındakiler)*, Çev. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: 2011), 7; Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 13).

alınmış olan “*Risâle-i Sipehsâlâr'dan (Risale: Mevlânâ ve Etrafindakiler)*”³⁷⁸ naklederek yazmıştır.³⁷⁹

Mevlânâ hakkında yazılmış en önemli eser olan ve 1970’li yıllarda Tahsin Yazıcı tarafından hem metni hem de tercümesi ayrı ayrı yayımlanmış olan *Menâkıbü’l-Ârifîn*; kültür tarihimiz açısından değerli bir kaynak olup, ilk defa Aydın Taneri tarafından 1978 yılında “*Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*”³⁸⁰ adlı eser ile değerlendirilmiştir. Sonrasında ise bu eserin, Anadolu Beylikleri ki özellikle Aydınoğulları beyliğinin tarihî konusunda ve Bektâşîlik tarihî ile ilgili bölümlerinden sıklıkla faydalanılmıştır.³⁸¹

Ahmed Eflakî; bu eserinin ilk hâlini, *Menâkıbü’l-Ârifîn ve Meratibü’l-Kâşifîn* diye isimlendirmiş olup, sonrasında biraz daha eklemeler yaparak genişletmiş ve 1353 yılında “*Menâkıbü’l-Ârifîn*” adıyla tamamlamıştır. Bir giriş ve on bölüm olmak üzere yazılmış olan bu eserin ilk dokuz bölümü; “*Mevlânâ’nın babası Sultanü’l ulema Bahaeddin Veled’in, Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizi’nin, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin, Şems-i Tebrîzî’nin, Selahaddin-i Zerküb’un, Hüsameddin*

Söz konusu eser, *Sipehsalar* namıyla tanınan Mecdeddin Ferîdun bin Ahmed’in yazdığı, Mevlânâ ve etrafindakiler hakkında bilgiler içeren bir metindir. Mecdeddin Ferîdun bin Ahmed’in, Mevlânâ’nın yaklaşık kırk yıl hizmetinde bulunduktan sonra dostlarının yönlendirmesi ile üç bölüm ve Farsça olarak yazdığı bu eser; önce Hindistan’da 1901’de sonra Said Nefîsî tarafından 1947’te Tahran’da basılmıştır. Türkçe çevirileri ise; ilk olarak Ahmed Avni Konuk tarafından “*Menâkıb-i Hazret-i Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*”, Midhat Buharî-i Hüsâmî tarafından “*Tercüme-i Sipehsâlâr be Menâkıb-i Hudâvendigar*” adlarıyla 1912 yılında yapılmıştır. 1977 yılında da Tahsin Yazıcı, Midhat Buharî-i Hüsâmî’nin risalesini “*Mevlânâ ve Etrafindakiler*” adıyla İstanbul’da yayınlamıştır (Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 12; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, (İstanbul: 1953), 128; Ayşe Değerli Keçici, “I. Alaeddin Keykubad Bibliyografyası”, *I. Alaeddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu (06-07 Kasım 2008) Bildirileri Kitabı*, (Konya: 2010), 221-222; Hellmut Ritter, “Djalal al-Din Rûmî”, *EI*², II, 393).

Sipehsâlâr, Risale (Mevlâna ve Etrafindakiler), 7-8.

Bkz. Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, (Konya: 1978).

M. Fuat Köprülü, “Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar”, *Tarih Mecmuası*, C. , II, (1928): 1-32; Kemaloğlu, *Türkiye Selçuklu Tarihi*, 14-15.

Çelebi'nin, Sultan Veled'in, Arif Çelebi'nin ve Şemseddin Emir Abid'in hâl tercümeleri” ile ilgili bilgilerden oluşturulmuşken, onuncu bölüm “Mevlânâ ve etrafındakilerin çocukları ile tarikat şecerelerine” tahsis edilmiştir.³⁸²

Çeşitli kütüphanelerde kopyaları bulunan eserin, bu nüs hâl arı hakkında en detaylı ve kapsamlı çalışmayı ise Helmut Ritter 1942 yılında Ders Islam adlı eserin XXVI. cildinde yer alan “Philologika”³⁸³ başlıklı çalışması ile yapmıştır. Söz konusu eserin kopyalama tarihleri esas alınarak, en yaygın olarak bilinen dört nüshası;³⁸⁴ “Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 1794’te kayıtlı olan nüsha: 17.5x27 cm, miklepli, şemseli, zincirekli, tamir görmüş koyu kahve renkli meşin cilt. Aslında 284 yaprak olup Menâkıbü’l-ârifin metni 1b-283b yapraklarında yer almakta, 284a’da sonradan yazılmış olan Mevlânâ’nın şeceresi bulunmaktadır. Her sayfada 21 satır olup, söz başları kırmızı mürekkeple, yazı ise kısmen harekeli nesih ile yazılmıştır. H. 828 (M. 1424-25)’de Yusuf bin Süleyman tarafından istinsah edilmiştir; Konya Asar-ı Atika Müzesi, nr. 2158’de kayıtlı ve H. 869 (mM1464)’da istinsah edilmiş olan nüshadır; Üsküdar Selimağa Kütüphanesi, nr. 414’de kayıtlı olan ve istinsah tarihî belli olmamakla birlikte yazı ve kâğıt özelliklerinden XIV-XV. yüzyıla ait nüshadır; Süleymaniye Kütüphanesi, nr. 1205’de kayıtlı nüsha olup 24.6x17.3 miklepli, üzeri yeşil bez kaplı meşin cilt, 405 yaprak, her sayfada 17 satır, nesih yazı, söz başları kırmızı mürekkepli şekildedir. Bu nüsha Seyyid Horasan bin Seyyid Ömer tarafından H. 980 (M. 1572)’de istinsah edilmiştir” şeklindedir.

Menâkıbü’l-Ârifin, yazma nüshası esas alınarak “Sevanih-i Öri Hazret-i Mevlânâ Rûmî Müsemma be Menâkıbü’l Arifin” ismiyle 1897 yılında Hindistan – Agra’da ilk kez basılmış olup; Türkiye ise eski nüshâlarından faydalınarak Tahsin Yazıcı tarafından 1953, 1954 ve 1959, 1961 yıllarında iki cilt hâl inde basılmıştır.³⁸⁵

Yazıcı, *Menâkıbü’l-Ârifin*, 114.

Bkz. Helmut Ritter, “Philologika Mavlânâ Ğalâladdîn Rûmî und sein Kreis”, *Der Islam*, XXVI, 1942, 116-158.

Ritter, *Philologika Mavlânâ Ğalâladdîn*, 130-158; Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 51-52; Aşan, *Melametiler: Horasan Erenleri..*, 409-418.

Bkz. Ahmed Eflâki, *Menâkıbü’l-Ârifin*, I-II, Nşr. Tahsin Yazıcı, (Ankara: 1959 – 1961). İki cilt halinde olan bu çalışmada; eser tüm yönleriyle değerlendirmeye alınmış olup, metin

“*Sevâkübü'l-Menâkīb*” ismiyle Farsça, Abdülvehhab es-Sabuni tarafından eklemeye ve çıkarmalar yapılarak basılan eserin³⁸⁶ Türkçe tam ve kısa tercümeleri de mevcut olup, bu tercümeler³⁸⁷; “...*Zâhid bin Arif, Mahzenü'l-esrâr, H. 803 (M. 1400–1401), Ayasofya Kütüphanesi, Nr. 3456; Abdülbâki Nasır Dede, Tercüme-i Menâkībül-ârifin (Tercüme-i Eflâki), 1793–1797. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesindeki nüshası olup 1205 sayfa; Gevrek-zâde Hasan, Tercüme-i Menâkībül-ârifin, 1795, Millet Kütüphanesi, Pertev Paşa nr. 511; Bursa Kütüphanesi, Burhaneddin Bey nr. 9490 (Bu, eserin 1807’de kopyalanan nüshasıdır); Tahsin Yazıcı, Ariflerin Menkıbeleri, I-II, Ankara 1953-1954, 1959, 1961; İstanbul 1964-1966, 1972, 1986, 2006*” şeklindedir.

Son olarak ise *Menâkībü'l-Ârifîn*’in, Clément Huart tarafından “*Les saints des derviches tourneurs*” adıyla Paris’te 1918 ve 1922’de iki cilt hâlinde Fransızca çevirisi yapılmıştır.

Sözlü ve yazılı kültürden beslendiklerinin en açık delilleri olarak gösterilen ve Hacı Bektaş Velî Menâkīb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîsi’nde de, yer alan “...*râviler şöyle rivayet ederler kim...*”, “*râviyân-ı ahbârdan mervîdür kim...*”; “... *imdi hâcım sultanun velâyet ve kerâmeti çokdur isteyen menâkībnu [da] bula...*” şeklindeki kalıplaşmış ifadelerin yer aldığı³⁸⁸ *Menâkībü'l-Ârifîn*’de (*Ariflerin Menkıbeleri*) genelde “*Hikâye*” ve “*Derler ki*” ifadeleri ile söz başı yaptığı aktarmalara ve nakillere yer verilmiştir. Bu sebepten dolayı da eserin, çoğunlukla bir derleme mahiyetinde olduğu kolayca anlaşılabilir.³⁸⁹

Sonuç olarak; “*biyografî mâhiyetinde menâkīb-nâmeler*” grubundan olan ve yaşanan hadiseler ile eserin yazılış tarihî arasında tarihsel paralellik arz eden bir menâkīb-nâme

tahlili ve tenkiti de yapılmıştır. Sonrasında ise aynı eserin İstanbul merkezli 1964-1966, 1972-1973, 1986 basımları yapılmıştır (Yazıcı, *Menâkībü'l-Ârifîn*, I, 114).

Bkz. Süheyl Ünver, *Mevlâna’ dan Hatıralar: Sevâkīb-ı Menâkīb*, (İstanbul: 1973); Bekir Şahin, *Sevâkīb-ı Menâkīb: Hazret-i Mevlâna’ dan Menkıbeler*, (Konya: 2007).

Yazıcı, *Menâkībü'l-Ârifîn*, 114-115.

Şerife Akpınar, “Kemâl Ahmed Dede ve Tercüme-i Menâkīb-ı Mevlânâsi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16, (2016): 38; Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 40-48; Yazıcı, *Menâkībü'l-Ârifîn*, 115.

Eflâki *Âriflerin Menkıbeleri*, I, 9; Şeker, *Menâkībü'l-Ârifîn’e Göre*, 363.

örneği³⁹⁰ gösteren *Menâkıbü'l-Ârifîn*, otuz altı yıllık çalışma ve derlemenin sonucunda ortaya çıkmış bir metin olup, başlıca kaynakları “*Risâle-i Sipehsâlâr der Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*, *Velednâme*³⁹¹, *Rebâbnâme*³⁹², *İntihânâme*³⁹³, *Ma'ârif*³⁹⁴, *Makalât-ı Şemseddin-i Tebrizî*, *Ma'ârif-i Sultanü'l-Ulema Bahâeddin Veled*, *Fîhi mâ fih*, *Mektûbat-i Mevlânâ Celâleddin*, *Mesnevî*, *Divân-i Kebîr*”dir.³⁹⁵ Ferîdün bin Ahmed ‘in yazdığı ve *Sipehsâlâr* adı ile bilinen “*Risâle-i Sipehsâlâr der Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr*” adlı çalışma ise menâkıbnâmenin temel kaynağı niteliğindedir.³⁹⁶ Yazarının kendi görüşleri, bilgi birikimi ve gözlemlerini yansıtması sebebiyle derleme türü bir eser olarak kabul edilen bu çalışma, özellikle XIII - XIV. yüzyıl Anadoluşunun sosyo-kültürel yaşamına dair önemli bilgiler içermesi nedeniyle araştırmacılar tarafından sıkça başvuruşulan kaynak niteliğindedir. Dönemin idari yapısı, sosyo-kültürel düzeni, ekonomik ve dinî hayatı ile ilgili önemli bilgilere ulaşma imkânı veren çalışma bir derleme niteliği arz ettiğinden, dönem hakkında bilgiler veren diğere kaynaklar ile kendi arasında bir karşılaştırma yapmaya fırsat vermektedir.³⁹⁷ Bu çalışmada bu eserin, Tahsin Yazıcı tarafından yayımlanan nüshâlarından istifade edilmiştir.

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 39; Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*, (Ankara: 1999), 17.

Veledname adlı eser, Mevlânâ'nın oğlu olan Sultan Veled'in yazdığı bir eserdir (Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, 19).

Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı*, 48

A.g.e., 48

A.g.e., 48

Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 12; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı: Menakıbu'l-Arifin'in Değerlendirmesi*, (Konya: 1978), 21.

Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 12.

Mehmet Hakan Aışan, *Melametiler: Horasan Erenleri (Abdalanı Rum, Bacıyan-ı Rum, Gzaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum)*, (İstanbul: 2006), 409-418; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*, (İstanbul: 1998), 282-283; Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 33.

3.4.2. Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)

Hakında fazlası ile bilgilerin verildiği birkaç kaynakta sırası ile kendisinden; “*tacı sultanı istemeyen Allah’ın kendisine edep, ilim ve takva verdiği bir şahsiyet olup Seriatı bilip onunla amel eden tarikatta ârif vasfına sahip bir kişi*”³⁹⁸; “*kalbi marifetle dolu olan fakat Şeriata uymayan namaz kılmayan bir kimse*”³⁹⁹; “*meşhur bir Anadolu velisi olup sıhhati hâli ve evliya taifesinden olduğu tevatüre ulaşmış kişi*”⁴⁰⁰; “*şeyhlikten uzak budala bir aziz*”⁴⁰¹ ve “*Allah’ı bilen kerâmet ve velayet sahibi bir zat olup, kabri civarında yapılan dualar makbuldür*”⁴⁰² şeklinde bahsedilen Hacı Bektâş-

Velî’nin, doğum ve ölüm tarihleri ihtilafı olup, son dönemdeki çalışmalar da dâhil olmak üzere kaynaklarda doğum tarihî için 1209/1271 ile 1248/1337 tarihleri verilmektedir.⁴⁰³ 1248 tarihinde Nişabur şehrinde doğduğunu yazan kaynaklar⁴⁰⁴ olmasına rağmen, yaşamına dair bilgiler veren kaynaklarda yer alan ve birbirini tutmayan ifadelerden dolayı ise doğum ve ölüm tarihleri hâla ihtilafıdır. Bir kaynakta doğum tarihi; H. 646/ M.1248, Anadolu’ya gelişi H. 680/M. 1281 ve 92 yıl yaşadığından mütevellit ölümü ise H. 738/M. 1337 olarak verilmektedir.⁴⁰⁵ Abdülbaki Gölpınarlı’nın yayımladığı *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî’ye* da *Vilâyetnâme* adlı eserinde yazdığı üzere; Ankara Kütüphanesinde Hacı Bektâş’tan gelen kitaplar arasında Kaygusuz Abdal’a ait bir risalede bulunduğu bir kayıttan hareketle; doğum tarihî H.606/M.1209-1270, yaşam süresi 63, ölüm tarihi H. 669/M. 1270-1271 şeklinde vermiştir. Aynı kütüphanede, Giritli Derviş Ali tarafından kopya edilmiş

Elvan Çelebi, *Menâkıbü’l-Kudsîyye*, Nşr. İsmail Erünsal - A. Yaşar Ocak, (Ankara: 1995), 170–171.

Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 412.

Abdurrahman Cami, *Nefahatü’l-Üns Min Hazarati’l Kuds: Evliya Menkıbeleri*, Terc. Lami Çelebi, Der. Süleyman Uludağ, (İstanbul: 1998), 691.

Âşıkpaşazade, *Tevarih-i A-li Osman*, Nşr. Ali Bey, (İstanbul: 1970), 204–205.

Tasköprüzade, *eş-Şakâiki’n-Numâniyye*, Nşr. Ahmet Fırat, (İstanbul: 1405), 20.

Bedri Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik*, (Ankara: 1987), 17.

Ali Sümer, *Anadolu’da Türk Öncüsü (Hacı Bektâş Velî)*, (Ankara: 1970), 5.

Joh Kingley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, Çev. Reha Çamuroğlu, (İstanbul: 1991), 36-38.

Vilâyetnâme adlı eserde, bu konu hakkında doğum tarihî olarak H. 606, 63 yıllık bir ömür ve ölüm tarihi için H. 669 yılları verilmiştir.⁴⁰⁶

Ahmed Yesevi ocağında yetişmiş Horasan erenlerinden olan ve Yesevi geleneğini Anadolu topraklarında devam ettirmiş, geride bıraktığı eserler ve izler ile günümüzde tasavvuf dünyamızda etkili şahsiyetlerden biri olarak kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî'nin babası, Seyit İbrahim Sunî, annesi ise Hatem Hatun'dur. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'ye göre hem annesi hem de babası Türk soyundan olan Hacı Bektâş, daha genç yaştan itibaren büyük Türk düşünürlerinden Hoca Ahmed Yesevî ve Lokmân-ı Perende'den⁴⁰⁷ ders alıp ilmî kişiliğini geliştirmiştir.⁴⁰⁸ Tarikat silsilesi

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (Ankara: 1958), XXIII.

Bkz. M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: 1976), 49-52, 110-112.

Âşıkpaşazade, *Tevârîhî Â-li Osman*, 204–206; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî*, 6. “...babası, O’nu, zamanında Nişabur kentinin en ünlü alimi ve Ahmet Yesevî tarikatının temsilcilerinden olan olan Lokmân-ı Pârende’ye götürmüş ve kendisini okutmasını istemiştir. Çok akıllı ve yetenekli olmasından dolayı çok kısa sürede fazlaca şey öğrenen Hacı Bektâş-ı Velî, Ahmet Yesevî’nin yolunu ve tarikatını bemimsemiş ve mürşidinin söylemlerinden ve yolundan feyz alarak kendisini yetiştirmeye meyletmıştır. *Vilâyetnâme*’de Hacı Bektâş-ı Velî’nin Ahmet Yesevî ile görüştüğü ve Bedahşan şehrinin fethedilmesi için kendisini görevlendirdiği yazıyorsa da, Ahmet Yesevî ile Hacı Bektâş-ı Velî arasında tahmini yüz yıl kadar bir zaman farkı söz konusudur. Dolayısıyla bu iki şahsın görüşmüş olmaları tarihsel açıdan mantıklı bir durum gibi durmamaktadır. Undan dolayı da Hacı Bektâş-ı Velî’nin “Ahmet Yesevî’den feyz alması” durumu bir aracı vesilesi ile gerçekleşebilecek bir durumdur. Bu aracı da muhtemeldir ki Lokmân-ı Pârende’den başkası değildir. Zira aralarında yüz yıldan fazla bir zaman farkı olan bu iki zat için; menâkıbnâmelerde Ahmet Yesevî ile Hacı Bektâş-ı Velî’nin görüştüğü şeklindeki menkıbeleri Hacı Bektâş’ın Ahmet Yesevî okulunun disiplini içinde yetiştiği ve bu öğretinin bir devam ettireni olduğu şeklinde anlaşılması gerekmektedir.” (Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş-ı Velî ve Bektâşilik*, (Ankara: 1990), 15-16; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâsîlik*, (İstanbul: 1997), 54; *Melulî Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektâşiliğin Tarihi*, Haz. Latife Özpolat - Hamdullah Erbil, (Ankara: t.y.), 287).

Kutbeddin Haydar'dan⁴⁰⁹ Ahmet Yesevî'ye kadar uzanmakta olan Hacı Bektâş'ın⁴¹⁰, Şiilerin yedinci imamı Musa Kazım'ın soyundan olması nedeniyle, Hz. Ali neslinden sayılmakta olduğunu belirten kaynaklar bulunmakta iken, bazı kaynaklarda da Emevi ve Abbasi iktidarından kaçan Hz. Ali oğullarının Horasan bölgesine sığınmaları ile kan bağı olduğunu, bu nedenle de *Ehl-i Beyt* ailesine mensup olabileceği belirtilmektedir.⁴¹¹ Konu hakkında tespitleri olduğunu eserlerinde belirten M. Esad Coşan'a göre; İbnü'l-Fergānî'nin (Vasiti)⁴¹² onun seyyid olduğunu nakletmesi ve *Makalat*⁴¹³ eserini Türkçe değil de Arapça yazmış olması onun seyyid, dolayısıyla Arap olduğuna en güzel işarettir.⁴¹⁴

Hacı Bektâş-ı Veli hakkında yapılan araştırmaların bir kısmında; zatın asıl adının “*Muhammed*”, mahlasının ise “Bektâş” olduğu yazarken, bir kısmında da Vilâyetnâme'deki bilgiler esas alınarak “*Bektâş*”ın gerçek adı olduğu ve bu kelimenin eski Türkçede “*eşit*” ve “*müsavi*” manasına geldiği savunulmaktadır.⁴¹⁵ Hacı Bektâş-ı Veli hakkında çalışmalar yapan ve O'nun *Makâlât* adlı eserini neşreden M. Esad Coşan'a göre, gerçek adı *Muhammed b. Musa Sani olup, Bektâş* ise adı değil lakabıdır.⁴¹⁶ Bir başka kaynakta ise “*eş, dost*” manasında Farsça'da yer alan *Bektâş*

Bkz. Tahsin Yazıcı, “Haydar, Kutbüddin”, *DİA*, XVII, (TDV Yay., 1998), 24-25.

Eflaki'ye göre ise Baba İlyas'ın has halifesi olan Hacı Bektâş, Velayetnamesi'nde yazıldığı üzere kendisi Lokman Parende yoluyla Ahmet Yesevî'ye bağlamaktadır (Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 413).

Hasan Yaşaroğlu, “Taberistan Zeydileri”, *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst, (İstanbul: 1998), 65-66; Baki Öz, *Bektâşilik Nedir?*, (İstanbul: 1997), 48; Filiz Şahin, “Hacı Bektâş Veli ve Bektaşiliğin Mahiyeti”, *Diyanet Dergisi*, C. 30, S. 2, (1994): 63.

Bkz. Salih Çift, “Vâsıtı”, *DİA*, XXXXII, (TDV Yay., 2012), 544-545.

Bkz. M. Esad Coşan, *Makâlât*, (Ankara: 1996).

M. Esad Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî*, Haz. Metin Erkaya, (İstanbul: 1995), 33.

Öz, *Bektâşilik Nedir?*, 43-44.

Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî*, 32.

lakabının, mürşidi Lokman Pârende tarafından, kendisini öyle çağırmasından dolayı verilmiş olduğu yazmaktadır.⁴¹⁷

Adının önünde sıklıkla zikredilen “*Hacı*” sıfatının da nereden geldiği konusu, en az “*Bektâş*” lakabı kadar üzerinde çalışma yapılan bir başka konudur. Zira bu noktada da birbirinden değişik fikirler söz konusudur. Vilâyetnâme’ye göre Hacı Bektâş, Anadolu’ya gelmezden önce Mekke’ye uğramış, burada hac vazifesini yerine getirmek suretiyle “*Hacı*” olmuştur. Bu sebeptendir ki adının önüne “*Hacı*” sıfatı koyulmaktadır. Yine aynı eserde geçen bir menkıbeden dolayı kendisine bu ünvanın verilmiş olduğu da bir başka kayıttır. Öyle ki bu menkıbeye göre; Hacı Bektâş hiç hacca gitmemiş, sadece hayal yoluyla hacı olmuştur.⁴¹⁸ Adı geçen menkıbeye göre; Hacı Bektâş’ın şeyhi Lokmân-ı Pârende, hac vazifesini yaparken Arafat’ta vakfeye durmuştur. Tam bu esnada da yanındakiler “*Bugün arife günü, şimdi bizim evde pişi pişirirler*” demiştir. Şeyhinin bu sözü ise o esanda Hacı Bektâş-ı Velî’ye malum olmuştur. Bunun üzerine, Hacı Bektâş-ı Velî hemen şeyhinin eşinin yaptığı bir tepsi pişiyi alır ve göz açıp kapayıncaya dek Arafat’a, mürşidi Lokmân-ı Pârende’ye götürmüştür. Bu olayın sonunda hikmeti idrak etmiş olan Lokmân-ı Pârende, hac dönüşü, kendisini Horasan’da karşılayanlara el öptürüp, haccını kutlatırken, Bektâş-ı Velî’nin de kendileri ile birlikte hac ibadetini yerine getirdiğini ve hacı olduğunu beyan etmiş ve O’nun da haccının kutlanmasını ve elinin öpülmesini istemiştir. Bunun üzerine orada bulunanalar, Bektâş-ı Velî’ye’de baş eğmişler ve böylelikle Bektâş-ı Velî’nin adı o günden sonra *Hacı Bektâş-ı Velî el- Horasanî* olmuştur.⁴¹⁹

Horasan coğrafyasından Anadolu sahasına gelişinden itibaren yaklaşık olarak otuz altı yıl irşâd faaliyetlerinde bulunan Hacı Bektâş-ı Velî, mürşidler ve şeyhler yetiştirmiş, onları kendi adına hâlifelik yapması için bu coğrafyanın dört bir tarafına yollamıştır.⁴²⁰

Bu noktada Hacı Bektâş-ı Velî’nin Anadolu’ya gelişi meselesine de değinmek gerekmektedir. Âşıkpaşazade’ye göre; “*Horasan’dan kardeşi Menteş ile birlikte Sivas’a gelmiş, orada Baba İlyas’a uğramış, oradan da Kırşehir ile Kayseri’ye*

Melulî Divanı ve Aleviliğin, 287.

I., Melikoff, *Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe*, (İstanbul: 1998), 109.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş, 6

Noyan, *Bektaşilik ve Alevilik*, 12.

geçmiştir. Kardeşi Menteş Sivas'ta şehit edilmiştir. Hünkâr, Kayseri'den Karacahöyük'e gelmiş, Hatun Ana'yı (Fatma Bacı) evlat edinmiş ve burada ölmüştür.⁴²¹

Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş, Nişabur, Basra oradan Bağdat ve Necef'e gelmiş, buralardaki devrin en ünlü ve önemli âlimleriyle görüşüp bilgi alışverişinde bulunmuştur. Daha sonra Mekke ve Medine'ye geçip, Kudüs ve Halep üzerinden Anadolu'ya geçmiştir.⁴²² Bu durumun *Vilâyetnâme*'de şu şekilde verilmektedir:

“...Hacı Bektâş, Rum ülkesi diye bilinen Anadolu'ya yaklaşınca, mana âleminde elli yedi bin Rum erenine, Esselâmü aleyküm Rumdaki erenler ve kardeşler diyerek selam verir. Rum erenleri Anadolu gözcüsü olan Karaca Ahmet'e ve Anadolu erenlerinden Seyyid Nurettin'in kızı Fatma Bacı'ya bu durum malum olur ve her ikisi de ayağa kalkarak ve aleykümüs'selam yâ veli-i benâm diyerek O'nun selamını alırlar. Bu durum kendilerine sorulunca da; “Rum ülkesine bir er geliyor, siz erenlere selam verdi, onun selamını alıyoruz” demişlerdir. Fakat Hacı Bektâş-ı Velî'nin buralar gelmesinden rahatsız olan bazı Rum erenleri ise O'nun Anadolu'ya gelişine engel olmak istemişlerdir. Bu amaçla da, kanat kanata girip arş altında sidre'ye dek yolunu kesmişlerdir. Bu durumun farkına varan Hacı Bektâş-ı Velî “bismillah ve billah” diyerek sıçrar ve ulu arşın tavanına yetip, meleklerce “safa geldin ey peygamberin evladı Hacı Bektâş-ı Velî” diyerek karşılandıktan sonra bir güvercin şekline girip, doğruca Sulucakarahöyük'e iner. Yolunu bağlayamadıklarını anlayan Rum erenlerinden Beyazıt Sultan'ın hâlifelerinden Hacı Doğrul, Hünkâr'ı durdurmak için doğan şekline girip onu avlamak ister. Olanca heybetiyle süzülüp üstüne inerken Hacı Bektâş-ı Velî insan şekline girerek doğanı yakalar. Bunun üzerine aman dileyen Hacı Doğrul'a Hacı Bektâş ”...ey Doğrul, er erin üstüne böyle gelmez, siz bize zalim kılığında geldinîz, biz size mazlum kılığında; eğer güvercinden daha mazlum bir mahlûk bulsaydık onun şeklinde gelirdik. Şimdi var dön geldiğin meclis ve hepsine selam söyle, gördüğünü anlat onları buraya çağır” telkinini verir. Hacı Doğrul, Rum erenlerinin yanına varır ve Hacı Bektâş'ın onları davet ettiğini söyler. Fakat “...elli yedi bin Rum ereni ne diye onun ayağına gidecekmiş” diyerek bu daveti reddetmişlerdir. Bunun üzerine, olay kendisine malum olan Hacı Bektâş, oturduğu

Âşikpaşazade *Tevârihi A-li Osman*, 204-206.

Sezgin, *Hacı Bektâş Velî ve Bektâşîlik*, 16-17.

yerden bir üfürmesiyle onların yanan mumlarını söndürmüş, altlarından seccadelerini uçurmuştur. Nihayetinde ise Hünkâr'ın yanına gitmeye karar verip, huzura varıp el öperler, görürler ki seccadeleri kendi topluluklarında nasıl serilmişse aynı tertibe göre Hünkâr'ın huzurunda serilmiş durmaktadırlar. Hepsî özür dileyip kendi seccadesine oturur, onunla sohbeta başlamışlardır".⁴²³ *Vilâyetnâme*'deki bu hikâyeye bakıldığında, Anadolu'ya Horasan'dan gelen ve Yesevi inancı ve öğretilerini buralarda anlatmak, öğretmek isteyenler ile buralarda faaliyet gösteren Rum erenleri arasında bir rekabet söz konusu olmuştur. Bu durum bize, söz konusu dönem tarikat mensupları arasında bir çekismenin olduğu gerçeğini göstermektedir.⁴²⁴

Hacı Bektâş-ı Velî, *Vilâyetnâme*'ye göre Sulucakarahöyük'te bir Türkmen şeyhi olarak, hem kendi cemaati içinde hem de Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlar içinde, mürşitlik görevini sürdürmüş hatta bölgeye gelen Moğolların da Müslümanlığı kabul etmeleri için yoğun çaba sarfetmiştir. Öyle ki kendisinin bu hoşgörülülü faaliyetleri bölge Hıristiyanlarının da ona büyük bir yakınlık duymasına ve O'nu Aziz *Charalambos* ismi ile takdis etmelerin yol açmıştır.⁴²⁵

Vilâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-ı Velî, Kırşehir'e yerleşmeden önce Konya'ya uğramış ve burada Mevlânâ ile görüşmüştür. *Vilâyetnâme* bu konuda Hacı Bektâş ile Mevlânâ arasındaki ilişkiye dair önemli ipuçları vermektedir. Rivayetler her ne kadar Mevlânâ ile Hacı Bektâş arasında geniş fikir ayrılıklarından bahsetseler de bunlar her iki pîrden sonra kurulan tarikatların rekabeti dolayısıyla ortaya atılmış sözlerdir.⁴²⁶

Vilâyetnâme'ye göre; "...bir gün Hünkâr, hizmetkârı Saru İsmail'i "onlarda bir kitabımız var onu al gel" diyerek Konya'ya, Mevlânâ'nın yanına gönderir. Mevlânâ'nın yanına varan Saru İsmail durumu arz eder. Mevlânâ bu sözleri duyunca "Hünkâr Hacı Bektâş katına her gün yedi deniz, sekiz ırmak ugrar, onların suya girmeye ne ihtiyacı var" der. Saru İsmail kitabı alıp gitmek istediğini ifade edince Mevlânâ da ona "Kitaptan maksat bu anlattığımız öğüttü" karşılığını verir."⁴²⁷ Tüm

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 9 / 32-40.

I. Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (İstanbul: 2012), 160.

Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî" *DİA*, XIV, (TDV Yay.,1996), 456.

Noyan, *Bektâsilik Alevilik*, 235.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 7 / 26-28.

bu anlatılanlar bize; her iki zatın birbirinin ilmî payelerine ve ruhani meziyetlerine değer veren iki büyük mutasavvıf olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Hünkâr, Mevlânâ ile görüşmesi sonrasında ise Kırşehir'e geçmiştir. Zira o dönemde Baba İlyas'ın oğlu Muhlis Paşa, onun oğlu Âşık Paşa, Ahi Evran, Seyid Mahmut Hayrânî gibi Hacı Bektâş'la aynı sosyal çevreye mensup önemli zatların büyük bir kısmı buradaydılar. Bu durumdur ki Hacı Bektâş için Kırşehir'e yerleşmeyi zorunlu kılmıştır.⁴²⁸

Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu'ya geliş sebebi ve Baba İlyas isyanına katılıp katılmadığı da önemli bir konudur. Zira Hünkâr'ın Anadolu'ya gelişi için bir kaynakta şu bilgi geçmektedir; "...bir gün mürşidi Ahmet Yesevî kendisine, "*Sana Sulucakarahöyük'ü yurt olarak verdik*" der ve bunun üzerine kendisi de buraya gelmiştir.⁴²⁹ Lakin burada da aynı hata yapılmış ve Hünkâr ile Ahmet Yesevî'nin sanki aynı dönemde yaşamış oldukları ima edilmiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere, bu durumun en güzel izahı, Hacı Bektâş'ın hocası Lokmân-ı Pârende vasıtası ile Anadolu'ya gönderildiği ve kendisinden buralardaki dağınık Türklere, Türkmenlere dinî ve örfî konularda liderlik etmesinin istendiği gerçeğidir.⁴³⁰

Baba İlyas isyanına katılımı konusunda ise; XIV. yüzyıl içinde Konya'da yazıldığı bilinen "*Menâkıb-ı Baba İlyâs*" adlı kitaba göre; Hacı Bektâş, Baba İlyas'ın mürididir ancak Baba İlyas'ın çevresindeki müritlerinden biri olmasına rağmen isyana katılıp katılmadığı açıkça ifade edilmemiştir. Zaten ne *Vilâyetnâme*'de ne de *Makâlât*'ta da bu konuda net ifadeler yer almamakla birlikte *Menâkıbu'l Kudsiyye*'de ise katılmadığına dair görüşlere yer verilmiştir.⁴³¹

Ahmet Yaşar Ocak'a göre⁴³² ise; Hacı Bektâş, kardeşi Mentеш'le birlikte devrin ünlü Türkmen şeyhi Dede Garkın'a, sonrasında da onun hâlifesi olan Baba İlyas'a

Noyan, *Bektâsilik Alevilik Nedir?*, 21.

Cavit Sunar, *Melamilik ve Bektâsilik*, Ankara, 1975, 36.

Melulî Divanı ve Aleviliğin, 287.

Melikoff, *Hacı Bektâs Efsaneden Gerçeğe*, 94.

Vilayetname dikkatli bir şekilde incelenirse; Hacı Bektâş-ı Velî hem Ahmet Yesevi hem de Kutbeddin Haydar geleneğine bağlı bir Haydari şeyhi olarak algılanmalıdır. Ancak Elvan Çelebi, Ahmed Eflâki ve Âşıkpaşazade'nin eserlerine bakılırsa da, O, bir Vefai şeyhi olan

bağlanmış ve onun hâl ifesi olma derecesine kadar yükselmeyi başarmıştır. Lakin Baba İlyas isyanına; ya uygun görmediğinden ya da başka bir nedenden dolayı katılmamıştır. Ancak isyanın başındaki kişinin bir hâlifesi olduğundan, isyandan sonra yakalanıp öldürülmekten korktuğu için izini kaybettirmiş olma ihtimali söz konusudur.⁴³³

Bugünün Alevî yazarlarının bir kısmı da bu düşünceyi eleştirmekle birlikte, Hünkâr'ın kesinlikle bu isyana katılmadığını, birilerinin O'nu bilinçli olarak "isyancı, insan katili ve bir eşkıya olarak tanıtmak" istediklerini ifade etmektedirler.⁴³⁴

Vilâyetnâme de Hacı Bektâş-ı Velî'nin münasebet kurduğu şahsiyetlerden bir başkası ise Yunus Emre⁴³⁵ ve hocası Tapduk Emre⁴³⁶, dir. *Vilâyetnâme*'ye göre; "...bir gün Tapduk Emre, Hacı Bektâş-ı Velî'ye gidecekleri vakit Emre'ye de haydi bizimle gel der. Ancak Emre, dost divanında tüm erenlere kısmet dağıtılırken Hacı Bektâş'ı görmedik dedi. Bu sebepten dolayı da Hacı Bektâş'a gitmedi. Hacı Bektâş'a Emre'nin sözünü haber verdiler. Bunun üzerine mürtillerinden Saru İsmail'i yanına çağırması ve Emre'yi huzura davet etmesi için yanına göndermiştir. Bir süre sonra Saru İsmail ile birlikte Emre huzura gelince, Hünkâr, Emre'ye "...siz dost divanında nasip dağıtılırken, Hacı Bektâş adlı bir kimse görmedik demişsiniz. O nasip dağıtan elin nişanesi vardır, onu da bilir misiniz? Emre, o divanda bir yeşil perde vardı dedi, onun ardından bir el çıktı, bize nasip dağıttı. O elin avucunda latif, yeşil bir ben vardı. Şimdi bile görsem tanırım. Hacı Bektâş elini açtı. Emre, Hacı Bektâş'ın avucunda o güzelim

Baba İlyas'ın halifesi olarak zikredilmektedir. Ocak'a göre bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu gerçek, Hacı Bektâş-ı Velî heterodoks bir Türk mutasavvıfından başkası değildir (Ahmet Yaşar Ocak, *Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasani: Yunus Emre, Nasreddin Hoca ve Hacı Bektâş Velî Düşüncesinde Hoşgörü*, (Ankara: 1995), 197, 185.

Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî el-Horasani", *Yunus Emre Nasreddin Hoca ve Hacı Bektâş Velî Düşüncesinde Hoşgörü*, (Ankara: 1995), 194–195.

Ali Ağa Varlık, *Alevî Bektâşiliğinin Dayanakları*, (İstanbul: 1997), 23.

Bkz. Mustafa Tatcı, "Yûnus Emre", *DİA*, XXXXIII, (TDV Yay., 2013), 600-606; *Yûnus Emre Dîvânı*, Haz. Faruk Kadri Timurtaş, (İstanbul: 1972); Abdülbâki Gölpınarlı, *Yûnus Emre ve Tasavvuf*, (İstanbul: 1961); *Yunus Emre*, Ed. Ahmet Yaşar Ocak, (Ankara: 2012); Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre: Hayatı*, (İstanbul: 1936); Tahsin Ünal, *Büyük Türk Düşünürü Yunus Emre: Hayatı, Çevresi, Düşünceleri*, (Ankara: 2001).

Bkz. Haşim Şahin, "Tapduk Emre", *DİA*, XXXX, (TDV Yay., 2011), 12-13.

yeşil beni görür görmez, üç kere: “Taptuk Hünkârım” dedi ve başndaki tacı çıkartıp Hünkâr’a teslim etti, Hünkâr da tacını tekbirleyip giydirdi. O’da izin alıp makamına döndü ve bundan sonra da adı Tapduk Emre olarak kaldı.”⁴³⁷

Vilâyetnâme’de, Hünkâr ile Yunus Emre ve Tapduk Emre ile ilgili bir başka kayıt ise şu şekildedir: “...Hacı Bektâş’ın namını duyan Yunus Emre kıtlık yaşanan bir yıl öküzüne alç yükleyerek karşılığında buğday almak üzere Hacı Bektâş’ın dergâhına gelir. Hünkâr ona buğday mı verelim yoksa nefes mi diye bir dervişine, ne istediğini sordurur. Yunus Emre de; ehlinin açlık içinde nâçâr bir vaziyette beklediğini söyleyerek kendisine gerekli olanın buğday olduğunu ifade eder. Bunun üzerine öküzüne buğday yüklenir. Yolda giderken Yunus Emre yaptığı şeyden pişmanlık duyarak, Velilik erine vardım. Bana nasip sundu kabul etmedim. Hâlbuki aldığım buğday iki-üç gün içinde bitecek tekrar varayım belki gene himmet eder diyerek geri dönse de onu karşılayan hâlifeleri aracılığıyla Hünkâr, o kilidin anahtarının Tapduk Emre’ye verildiğini söyler, nasibini alması için onu Tapduk Emre’ye gönderir.”⁴³⁸

“Eline beline diline (aşına, işine, eşine) sahip ol” diyerek insanlara barışı, kardeşliği, iyilik, dürüstlük, yardımseverlik, doğruluk üzerine kurulmuş evrensel nitelikte düşüncelerini miras bırakmış olan Hacı Bektâş-ı Velî’nin ortaya koyduğu düşünce sistemi ise; “...İnsan denen varlığın değerini, evrendeki yerini, önemini, anlam ve etkisini, gelişmenin yaratıcılığını, erdemini yaşamda öncülüğünü, evrimin olgunlaştırıcılığını, iyinin güzelin doğrunun yönlendirici erkini konu edinen dizgeler içinde bir felsefe bir dünya yaratan, geleneksel baskıcı, ağır kalıntıların dondurucu ve uyuşturucu ortamında bile yaşamı yeşerten, tadını çıkartan, insanların boynuna takılmış, yönlendirici, bilişsizleştirici yoz bağlılığa oksuz-kılıçsız-gül ve söz ile saz ile karşı çıkan yüzyıllardır yılmayan, gücünden de hiçbir şey yitirmeyen, kendini gönenmiş sayan, “her dem yeni doğan”, yeniliğin geliştirici büyüünde, diriltici sıcaklığı içinde tomurcuk güller gibi patır patır açılan bir kültürün yaratıcısı olmaya çalışmak” şeklinde özetlenmektedir.⁴³⁹

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 10 / 41, 93,94.

A.g.e., 36 / 93-94.

İsmail Özmen, *Alevi Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, I, (Ankara: 1998), 44.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında adından sıkça bahsedilen Hünkâr, özellikle Yeniçeri Ocağı ile sıklıkla ilişkilendirilmektedir. Zira adı geçen bu ocak için, Hacı Bektâş-ı Velî ve O'nun öğretilerini temel almış ve bunları yaymaya – yaşatmaya çalışan Bektaşilik önemli bir tarikat konumundadır. Bu ocağın kuruluşundan kısa bir süre sonra ocağı kuran Osmanlı padişahı olarak bilinen Orhan Gazi (1326-1359), 1363 yılında Yeniçeri Ocağı için Bektaşî tekkesinin duasını almak için Hacı Bektâş-ı Velî'nin türbesinin bulunduğu yere gitmiş ve burada dergâhı ziyaret etmiştir. Bu sırada ise dergâhta buluna Pir'e; "...sizden kurduğum ocak için hayır duası almaya geldim" der. Pîr ise bir elini o sırada hükümdarın yanında bulunan erlerden bir tanesinin başının üstüne koyar ve "...bunların adı Yeniçeri olsun" demek suretiyle niyaz ve duada bulunmuştur. Böylece Osmanlı tarihî nde sayısız başarıya ve savaşlara imza atacak olan askerlerin yetiştirileceği Ocak'm adı "Yeniçeri Ocağı" olmuş ve bu vesile ile devrin Bektaşî pîri, ocağın isim babası da olmuştur diğer taraftan ise yeniçeriler de bu hadiseden mütevellit kendilerine "*Bektaşîyan*", ağalarına ise de "*Ağa-i Bektaşîyan*" adını vermişlerdir.⁴⁴⁰

Bir gün namaz kılıp, evradını okuduktan sonra hâlvete varan Hacı Bektâş Velî, müridi Saru İsmail'i çağırıp, ona birkaç nasihat ve vasiyette bulunmuştur. Sonrasında ise Saru İsmail ağlamaya başlayarak, Hünkâr'mın dediklerini idrake çalışmaktadır. Bu sırada Hünkâr, onun ağladığını görür ve "...biz ölmeyiz, sûret değiştiririz" demek suretiyle onu teselli etmeye çalışmıştır. Bu hadiseden kısa bir süre sonrasında da Hacı Bektâş-ı Velî 1271 yılında vefat etmiştir.⁴⁴¹ Ömrünün büyük bir kısmını bugün Nevşehir'in Hacıbektâş ilçesi olarak bilinen Sulucakarahöyük'te geçirmiş ve burada vefat etmiş olan Hacı Bektâş Velî vefatından sonra yerine kimin ya da kimlerin hâlife olarak geçtiği konusunda belirsizlikler olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin, *Vilâyetnâme*'ye göre ardında otuz altı bin hâlife bıraktığı şeklindeki bir kayıt söz konusudur. Her ne kadar günümüz şartları göz önünde tutulduğunda hayali bir rakam gibi görünsede bu

Cemal Şener, *Alevilik Olayı*, (İstanbul: 1998), 132.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 63/161-162.

sayı, adları belli olan bazı hâl ifeleri ise *Cemal Seyyid*⁴⁴², *Saru İsmail*⁴⁴³, *Kolu Açık Hacım Sultan*⁴⁴⁴, *Resul Baba*⁴⁴⁵ ve *Pir Ebi Sultan*⁴⁴⁶ isimleri ile bilinmektedirler.⁴⁴⁷

Hem yaşarken hem de vefatından sonraki dönemlerde de insanlığa ve inananalara söylem ve eylemleri ile hizmet etmeye devam eden bir mutasavvıf olan Hacı Bektâş Velî'ye ait *Vilâyetnâme* dışındaki başlıca eserler ise şunlardır;

Makâlât: Farklı dinî ve tasavvufî konuların açık ve net bir şekilde ele alındığı bir eser olup, Ahmed Yesevî'nin *Fakr-nâme*'sindeki gibi dört kapı-kırk makam tertibi üzerine yazıldığı bilinmektedir. Ancak genel kabul *Makâlât*'ın, *Fakr-nâme*'nin bir şerhi olduğu görüşüdür. Hacı Bektâş-ı Velî'nin en önemli eseri olan *Makâlât*, insanoglunun iç varlığının arınmasını desteklemektedir. Eserine, insanı dört bölüm hâlinde incelemekle başlayan Hünkâr, bu bölümleri ise; “*ağabeyler (şariat kavmidir), zâhidler (yol kişileridir), marifet ıssı olanlar (su gibi hem arı hem arıtcıdırlar), muhibler*” şeklinde dirler.⁴⁴⁸ Zengin bir nüsha özelliğine sahip olan eserin aynı zamanda manzum ve mensur türleri de bulunmaktadır. Nüşhaları açısından oldukça zengin olan eserin, bir Türkçe, bir de mânzum iki tercümesi vardır.⁴⁴⁹

Şerh-i Besmele: Bu eserinde; her işte *Besmele* söylenmesinin yararından, *Besmele*'nin sırlarından, besmele çekmenin faziletlerinden ve yüceliğinden söz eden Hünkâr, konu hakkında aynı eserinde Peygamber'e hitaben şöyle söylemektedir; “...*Ey Ahmet, gökten inen dört kitabın tamamını topladım, Fatiha'nın içine koydum. Fatiha'da ne*

Bkz. Hüseyin Yalçın, *Seyyid Cemal Evlatları ve Derviş Cemal Torunları*, (İstanbul: 2010).

Bkz. İbrahim Afatoğlu, *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Has Halifesi Sarı İsmail Sultan*, (İstanbul: 2019).

Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Hacı Sultan”, *DİA*, XIV, (TDV Yay., 1996), 505-506;

Bkz. Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektaşilik*, (İstanbul: 1994).

Bkz. Eyüp Baş, “Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dinî Hayatındaki İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 52, S. 2, (2011): 21-53.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 57-62 / 143-160.

Noyan, *Bektâsîlik Alevilik Nedir?*, 87.

M. Esad Coşan, *Makâlât*, (Ankara: 1996), 10.

varsa hepsini Bismillahi'r-rahmâni'rrahîm'in içine koydum. Senin ümmetinden kim bir kez iman ile doğru-Bismillahi'rrahmâni'r-rahîm derse; Tevrat'ı, İncil'i, Zebûr'u, Kur'an-ı okumuşçasına ve bunlarla ibadet etmişcesine sevap vereceğim". Orijinal tercümesi Rüştü Şardağ tarafından 1875 yılında yapılan bu eser, kısa zaman önce Hamiye Duran⁴⁵⁰ tarafından tekrar yayımlanmıştır.⁴⁵¹

Fatiha Tefsiri: Kısa bir zaman öncesi varlığı hakkında bilgi sahibi olunan ancak bir nüshası hala bulunamamış olan bu eser; Hüseyin Özcan tarafından ilk olarak İngiltere'deki British Museum Library'de sonrasında da Süleymaniye Kütüphanesi'nde tespit edilmiş ve yayımlanmıştır. Fatiha Sûresi'nin sade ve akıcı bir tefsiri olan bu eser, 2010 yılında ise Baki Yaşa Altınok tarafından (*Süleymaniye Kütüphanesi 3839-3 kayıtlı nüsha esas alınarak*) yayımlanmıştır.⁴⁵²

Kitabu'l-Fevâid: Aslı Farsça olup, öğüt niteliği taşıyan bu eser, Hacı Bektâş-ı Velî ile Ahmed Yesevi'nin konuşmalarından meydana gelmektedir. Tasavvufî bir eser olmakla birlikte, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinin Türkçe Yazmalar bölümünde 55 numarada ve Taksim Atatürk Kitaplığı Osman Ergün Koleksiyonunun 948-2 numarada kayıtlı olup, bu eserin üçüncü bir kişinin ağzıyla aktarıldığı belirtilmektedir. "Fakr, nübüvvet, velâyet, tasavvuf, kerâmet, ilim, zikir ve temel ahlâkî değerler" gibi konuların yer aldığı eser, 1959'da "Hazreti Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vasiyetnâmesi" adı ile ilk kez yayımlanmıştır.⁴⁵³

Şathiye: Hünkâr'ın iki sayfalık olan bu eseri, 1091/1680 yılında Hurûfî ve Nakşî bir zat olan Enverî tarafından "Tuhfetü's-Salikin" adı ile Türkçe şerh edilmiştir. Eser hakkında Abdülbaki Gölpınarlı'nın Türk Ansiklopedinde "Bektaş" başlıklı maddesinde bilgilendirmeleri mevcuttur.⁴⁵⁴

Bkz. Hamiye Duran, *Besmele Tefsiri (Şerh-i Besmele) : Alevi Bektaşî Klasikleri, I*, (Ankara: 2007).

Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş Velî ve Bektaşîlik*, (İstanbul: 1995), 51; Ali Kozan, "Hacı Bektâş Velî'ye İfade Edilen Bir Eser: Emanet-i Hazret-i Pîr", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, C. 67, (2013): 17.

Hüseyin Özcan, *Fatiha Tefsiri Hacı Bektâş Velî*, (Ankara: 2008), 39-52.

Ali Kozan, *Hacı Bektâş Velî'ye*, 17-18.

Abdülbaki Gölpınarlı, "Bektaş", *Türk Ansiklopedisi, VI*, (Ankara: 1953), 1-19.

Makâlât-ı Gaybiyye ve Kelimât-ı Ayniyye: “Büyüklenmek alçak gönüllü olmanın, kıskançlık dinîn, cimrilik cömertliğin, tama kanaatin, öfkelenmek sabretmenin, ayıplamak şefkat göstermenin, kahkaha ile gülmek ağır başlılığın, şaka yapmak doğruluğun düşmanıdır” şeklindeki zıt duyuların birbiri ile olan ilişkileri üzerine Hünkâr’ın görüşlerinin dile getirildiği bir eser olup, “İstanbul Belediye Kütüphanesi Osman Nuri Ergün Yazmaları bölümünde 948/1 numarada” ile “İran İslam Cumhuriyeti İslam Şûra Meclisi 1 nolu kütüphanede 3452 numarada” kayıtlı birer nüshâları bulunmaktadır. Lakin bu eserin Hacı Bektâş’a ait olup olmadığı tartışmalıdır.⁴⁵⁵

Bunların dışında ise, Abdülbaki Gölpınarlı’ya göre; Hünkâr’ın “*Hadis-i Erba’in Şerhi, Hurde-name, Emânet-i Hazret-i Pîr ve Üssü’l Hakika*” adları ile üç tane daha eseri bulunmaktadır. Ancak bu eserler hakkında pek fazla bilgi sahibi olunmadığı, nüshâlarına rastlanılmadığı, sadece isimlerinin zikredilmesi ile yetinilmekte olduğu belirtilmektedir.⁴⁵⁶

Hem İslam edebîyatı ve tarihinde yer bulmuş tarikatler hem de Türk edebîyatında bahsi geçen menkıbeler; kerâmetlere ve tarikat büyüklerine büyük bir önem atfetmişlerdir. Evliya menkıbelerinde; Hacı Bektâş-ı Velî, bir tarikat büyüğü, kerâmet sahibi ve olağanüstü güçlere vakıf bir şahsiyet olarak kabul görmekte, bu sebepten dolayı da hakkında pek çok menkıbe verilmektedir. Menâkıbnâmesinin en önemlisi ve en tanınmış olanı *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi*’dir.⁴⁵⁷ Kendisinden bahseden menkıbelerin yer aldığı ve Hünkâr hakkında yazılmış eserler içerisinde en ünlü ve bilineni olan, *Vilâyetnâme* ya da *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)* adı ile bilinen eseri, kendisi hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan biridir.⁴⁵⁸

Fırlı, *Türkiye’de Alevilik*, 128.

Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, (İstanbul, 1982), 302; Ali Gülçicek Duran, *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik-Kızılbaşılık)*, (Köln: 2004), 28; Kozan, *Hacı Bektâş Velî’ye*, 20-22.

⁴⁵⁷Hamiye Duran, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (İnceleme- Metin- Dizin)*, (Ankara: 2007), 14.

Ocak, *Hacı Bektâş-ı Velî*, 455.

Bu çalışmada faydalanılan nüshası, Abdülbaki Gölpınarlı tarafından yayınlanmış⁴⁵⁹ olan *Vilâyetnâme* ya da *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (Uzun Firdevsi)*, öteki tarikatlerce oluşturulan benzeri menâkıbnâmelerden farklıdır. Bektâşi⁴⁶⁰ kültüründe çoğunlukla *Vilâyetnâme* veya *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* adı ile anılan ve Bektaşîliğin zuhur ettiği, XV. asrın son çeyreği ile XVI. yüzyılın başları arasında yazılı hâle getirilmiş olan, Bektaşîlik ve Hacı Bektâş-ı Velî ile ilgili menkıbelerden oluşan menâkıbname serisinin en tanınmışıdır. Diğer *Vilâyetnâme* tarzı eserlerin arasında en fazla yazma nüshası olan ve çoğu zamanda pek çok metinde *Vilâyetnâme* ismi ile anılan da bu eserdir.⁴⁶¹

Hacı Bektâş-ı Velî'ye isnad edilen ve ağızdan ağıza dolaşarak günümüze kadar gelebilmiş kerâmetler ile menkıbeleri içeren *Vilâyetnâme*'nin, farklı zamanlarda farklı kütüphanelerde farklı araştırmacılar tarafından bulunmuş pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Bu sebeptendir ki *Vilâyetnâme*, araştırmacılar tarafından Bektâşi menâkıbnâmeleri içerisinde en çok okunan ve tasavvuf erbabları tarafından yarı mukaddes olarak sayılan bir metin olup, *Vilâyetnâmeler* arasında en fazla yazma nüshaya sahip olan *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*' (*Vilâyetnâmei Hacı Bektâş-ı Velî, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*) adlı vilâyetnâmedir. Fakat tüm bu nüshaların içerisinde, Hünkâr tarafından yazılmış ya da yazıldığı zamana ait herhangi bir nüshaya hâla rastlanmamıştır. Öyle ki, Hacı Bektâş-ı Velî dergâhı kütüphanesinde olan ve XVI.

Bkz. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, Haz. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: 1958).

Bektaşî-Bektaşîlik; XIII. asırda Kalenderîlik içinde ortaya çıkmış ve XV. yüzyılın sonlarında da Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve öğretilerinin çevresinde şekillenmiş olan ve Hacı Bektâş-ı Velî'den sonra tarikatın ikinci piri kabul edilen Balım Sultanca kurulan Anadolu tarikatı (Ahmet Yaşar Ocak, "Bektaşîlik", *DİA*, V, (TDV Yay., 1992), 373-379). Devamında ise bkz. Besim Atalay, *Bektaşîlik ve Edebiyatı*, (İstanbul: 1925); F. W. Hasluck, *Bektaşîlik Tedkikleri*, Trc. Râgıb Hulûsi, (İstanbul: 1928); J. K. Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, (London: 1937); Ahmet Yaşar Ocak, "Kalenderîler ve Bektaşîlik", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, (İstanbul: 1981), 297-308; Ahmet Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, (İstanbul: 1983); Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, (İstanbul: 1990); Rudolf Tschudi, "Bektâşshiyâ", *EF.*, I, 1161-1163.

Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi", *DİA*, XIV, (TDV Yay., 1996), 471

yüzyılda yazıldığı bilinen manzum *Vilâyetnâme* harici, tüm bilinen nüshâların çoğu XVII. yüzyıl ve sonrasında Bektâşî tekkelerine mensup dervişler tarafından kopya edilmişlerdir.⁴⁶²

Ölümünden yaklaşık 200 yıl sonra müritleri tarafından kaleme alındığı bilinen *Hacı Bektâş-ı Velî'nin Vilâyetnâmesi*; başta Eric Gross⁴⁶³ olmak üzere, Sefer Aytekin⁴⁶⁴, Abdülbâki Gölpınarlı⁴⁶⁵, Bedri Noyan⁴⁶⁶, Esat Korkmaz⁴⁶⁷ ve Hamiye Duran⁴⁶⁸ gibi araştırmacıların çalışmalarında kaynak olarak kullanılmıştır.⁴⁶⁹ Yurt içi ve yurt dışında olmak üzere birkaç tercüme ya da metin hâlinde yayımlanmış olan bu eserin mevcut nüshâlarının hepsi Türkçe olup, bu nüshâların yazılış şekillerine bakılarak; manzum, mensur ve her ikisi karışık olmak üzere üç türlü oldukları tespit edilmiştir. Ancak bu nüshâlardan hangisinin ya da hangilerinin ilk yazılan olduğu ya da farklı yazılışları mı temsil ettiği konusu hâla netleşmemiştir. Öyle ki bu konuda da farklı söylemler mevcuttur.⁴⁷⁰

Eser hakkındaki bir başka problem ise; eserin kaleme alanının kim olduğu ve kesin yazılış tarihinin kaç olduğu meselesidir. Gölpınarlı'ya göre, düz yazı şeklindeki nüshanın yazarı “*Sufli derviş lakaplı Musa b. Ali*”dir. Düz yazı biçiminde değilde

Ocak, *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*, 471.

1927 yılında kendisi tarafından Almancaya çevrilmiştir. Bkz. Eric Gross, *Das Vilâjetnâme des Haggi Bektâsch*, (Leipzig: 1927).

1956 yılında söz konusu eseri ilk kez günümüz Türkçesinde yayınlamıştır (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî*, XXII).

Adı geçen eserin 1624 yılında Ali Çelebi tarafından, daha eski bir nüshadan kopya edilmiş ve Bektaşî telkkesine vakfolunmuş bir nüshası söz konusudur. İşte bu nüshayı ilk kez A. Gölpınarlı 1958 yılında yayınlamıştır.

Bkz. Bedri Noyan, *Hacı Bektâş Velî Manzum Vilâyetnamesi*, (İstanbul: 1996).

Bkz. Esat Korkmaz, *Vilayetname (Menakıb-ı Hacı Bektâş Velî)*, (İstanbul: 1995).

Bkz. Hamiye Duran, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî(İnceleme- Metin- Dizin)*, (Ankara: 2007).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî, 3-11.

Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi*, 31; Coşan, *Hacı Bektâş-ı Velî*, 4; Ocak, *Hacı Bektâş Vilâyetnâmesi*, 472.

koşuk biçiminde yazılmış olan nüshanın yazarı ise kesin olmakla birlikte “*Uzun Firdevsi*” diye de bilinen “*Hızır b. İlyas*”tır. Bu şahsın ise XV. yüzyıl sonlarında yaşamış biri olduğu tahmin edilmekte olup, Esad Çoşan tarafından bu kişi, *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi*’nin bilinen tüm nüshâlarının kaynak kişisi olarak belirtilmektedir. Eserin manzum hâlini neşreden Bedri Noyan’da⁴⁷¹ Çoşan ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁴⁷² Konu hakkında görüş belirten bir başka isim olan Salih Gülerer ise; *Sufli Derviş* lakaplı *Ali oğlu Musa*’nın söz konusu eser’de yazıcı olarak adının yazıldığını, bu nedenle de eserin yazıcısının bu kişi olması gerektiğini belirtmektedir. Bu kişi, Hünkârca kabul gören rivayetleri toplamış ve duyduklarının dışına çıkmamaya özen göstermek suretiyle bunları kaleme alarak söz konusu nüshasını oluşturmuştur. Ancak bu nüshanın da yazılış tarihi belirtilmemiştir.⁴⁷³ Bu bilgi ile birlikte hâla kesin yazılış tarihi netleşmemiş olan ancak müritlerince Hünkâr’ın ölümünden iki yüz yıl sonra kaleme alındığı tahmin edilen bu eser’in yazılış tarihi için; A. Gölpınarlı, 1481- 1501 tarih aralığını, Claude Cahen ise, 1400’leri işaret etmiştir.⁴⁷⁴ Ancak Gölpınarlı’nın Türkçeleştirdiği nüshadaki bir metinde yer alan bazı

Bedri Noyan “*Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi adlı eserinin giriş kısmında; kendi özel kitaplığında bulunan adı geçen Vilâyetnâme’ye ait bir nüshadan bahsetmiş ve bu nüshanın başında yazıcının adı ile eserini nasıl yazıldığını açıklayan “...ammâ badehû bu zaif nahîf fakir hakîr ez-el-i ibâdullâh mûsâ ibn-i alî ki beyne ’l-fukarâi ’l-bektâşiyân suflî dervîş demekle meşhurdur ol vakti emirü ’lmümünün ve imamü ’l-müttakiyn leys-allâhü ’l-gâlib ve seyfu ’l-lahü ’l-megalib alî ibn-i ebitâlib hizmetlerinde bir vakit hatırdan hutûr eden fikri hazretlerine ilâm idüp izin ve havâlet murâd idindüm öyle olsa murâd ve keremlerinden bu zaif fakîre izin ve havâlet virüp rızâ virdiler fakîr dahî himmet istiânet taleb idüp âheste peyveste kendüler katında makbûl olan rivâyetlerden cem itdük bikader-i vasat-tâka nesir-gûyalığına sûret virdük ve nesrini nesri âdî kılduk ta bu celîlü ’l-kadr menâkıba seci riâyetinden indiden nesre idhâl olunmaya...” şeklinde yazılmış bir cümleye noktay-ı nazar etmiştir (Noyan, *Hacı Bektâş-ı Velî Manzum*, 19).*

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî, 3-9; Çoşan, *Hacı Bektâş-ı Velî*, 4; Bedri Noyan, *Firdevsi-i Rûmi Manzum Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi*, (Aydm, 1986), 32.

Salih Gülerer, “Türk Kültüründe Menâkıbnameler ve Menâkıbname Yazıcılığı”, *Tarih Okulu Dergisi*, C. 6, S. 16, (2013): 241.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Velî, 3-9; Claude Cahen, “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektâş et Quelques Autres”, *Turcica*, Volume I, (1969): 56.

pasajlar ve özellikle II. Bayezid'in (1481-1512) hâlihazırda hükümdar sıfatı ile isminin zikredilmesi, Gölpınarlı'nın söylemlerinin daha doğru olduğunu göstermektedir. Nihayetinde ise; adı geçen bu eser; Hünkâr ve kurduğu tarikat olan Bektâşilik hakkında temel başvuru eserlerinden biri olması ve Anadolu coğrafyasında etkin olmayı başarmış Yesevilik tarikatının gelenek, görenek ve uygulamalarını ele alması sebebiyle; tasavvuf ve Anadolu'nun İslamlaşması ile Anadolu tarihi açısından büyük öneme sahiptir.⁴⁷⁵

Hem tasavvuf edebiyatımız için, hem Hacı Bektâş-ı Velî'nin menkıbevi hayatı ve kerâmetleri ile öğretilerinin müptezellerine öğretilip, gelecek kuşaklara aktarılmasının sağlanması hem de Bektâşilik fikriyatının canlı tutulmasına katkı ve destek sağlaması noktalarında önem arz eden *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi* aynı zamanda Alevi-Bektâşi geleneğinde de önemli bir konuma sahiptir. Çünkü, söz konusu eser; Alevi düşüncesinin Anadolu coğrafyasındaki temel kaynaklarından biri olarak görülmektedir. İşte bu kadar önemli bir eserin, maalesef karışık şekilli nüshâları bulunmakta olup, bu nüshâlar ışığında kopyalamalar yapılmıştır. Bunların bir kısmı da yayımlanmıştır.⁴⁷⁶ Hamiye Duran, 2007 yılında yapmış olduğu bir çalışmada ise *Hacı Bektâş-ı Velî Vilâyetnâmesi*'ne ait nüshâların en eski tarihli olanlardan bazılarını şu şekilde sıralamıştır;

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî-i Hünkâr Hacı Bektâş-i Velî: Hacı Bektâş-ı Velî Müzesi Kütüphanesinde 120 numarada kayıtlı olan bu nüsha'nın yazarı Ali Çelebi olup, H. 1034 tarihinde kopya edilmiştir. Okunaklı nesihle yazılan eser, 215 sayfa ve 10-11 satırdan meydana gelmektedir.⁴⁷⁷

Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Bursa Millet Kütüphanesinde Ali Emiri Efendi Kitaplığındaki 1076 yer numarası ile kayıtlanmış nüsha olup, Bursalı Derviş Selman kaleme alan kişi olarak belirtilmiştir. H. 1035 yılında kopya edilmiş olan eser, 149 sayfa olup, her sayfa 17 satırdan oluşmaktadır.⁴⁷⁸

Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, (İstanbul: 2006), 213.

Duran, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 20.

A.g.e., 18-19.

A.g.e., 19-20.

Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesinde 2618 numara ile kayıtlanmış olan bu nüshanın yazayı belli olmayıp, H. 1057 tarihinde kopya edilmiştir. 78 sayfadan oluşan eserin her sayfasında 17 ila 25 satır bulunmaktadır.⁴⁷⁹

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî-i Hacı Bektâş-ı Velî: Konya Koyunoğlu Kütüphanesi Yazma Eserler Bölümünde 13338 sayısı ile kayıtlanmış olan bu nüsha, Alaaddin el-Belgradi tarafından H. 1044 tarihinde kopyalanmıştır. 173 sayfadan ibaret olan bu nüshanın ilk sayfası 14, geri kalan sayfaları ise 17 satırdan oluşmuştur.⁴⁸⁰ Bu nüsha aynı zamanda Bektaşî menâkıbnâmeleri içinde en fazla nüshası olan, en fazla bilinen ve en fazla okunanı, dolayısıyla en tanınmış olanıdır. Çoğunlukla *Vilâyetnâme* ismi ile anılan nüsha da bu nüshadır.

Dikkatli bir inceleme sonunda; *Vilâyetnâme'nin*, Ahmed Yesevî dönemininden başlayarak Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar gelmiş şifâhî rivayetler ile birlikte Hünkâr'ın hayat hikâyesini⁴⁸¹ en ince ayrıntısına kadar irdedelediği kolayca anlaşılabilir.

Sonuç olarak; her ne kadar sadece Hünkâr'a dair anlatılan olağanüstülüklerden dolayı ilmî değerinin düşük olduğunu ve bu nedenle de güvenilir olmadığına dair kanaat belirten araştırmacılar olsa da, bunların tersine hem Hacı Bektâş-ı Velî hem de Bektaşîlik tarikatının tarihi açısından çok önemli bilgiler içeren bu eser Hünkâr'ın hayatı ve Bektaşîlik tarihi için temel birinci kaynaktır.

A.g.e., 20-21.

A.g.e., 21-22.

Söz konusu eser; Hünkâr'ın, Hz. Peygamberin yedinci kuşaktan torunu olan İmam Ali er-Rızâ'nın soyundan dolayısı ile de bir seyyid olarak doğumunu, çocukluk ve eğitim öğretim hayatını, Ahmed Yesevî'ye dâhil olması ve burada yaşadıklarını, Anadolu'ya gönderilişini, hacca gidişi ve dönüşünde Sulucakarahöyük köyüne yerleşmesini, burada dergâhını kurmasını, etraftaki Türkmenler ve gayri müslimler ile münasebetlerini, dönemin siyasi konjektürünü, diğer sûfilerle ve ahîler ile medrese mensuplarıyla ilişkilerini, vefatını ve sonrasında da halifelerinin İslâm'ı yayma faaliyetlerini anlatarak sona ermektedir (Duran, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 9; Ocak, *Hacı Bektâş Vilayetnamesi*, 471).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MENÂKIBNÂMELERE GÖRE ANADOLUNUN TOPLUM YAPISI VE HAYATI

Bu bölümde; *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve Menâkıbü'l-Ârifin* adlı kaynak menâkıbnâmeler, bu çalışma kapsamında incelemeye tabi tutulan yüzyıllara dair bilgiler ve belgeler içerdiği önceden tespit edilen birinci ve ikinci el kaynaklar eşliğinde, tarihsel metod olarak nitel araştırma yöntemi kullanılarak, doküman incelemesi sonucu elde edilen veriler söylem analizi yolu ile incelenmiş ve elde edilen bulgular betimsel analiz yapılarak verilmiştir. Bu sayede XIII-XIV. yüzyıl Anadolu'sunun toplum yapısı ve toplum hayatının *dinî algısı ve anlayışı, sosyo kültürel hayatı, gelenek-göreneklere, hâlkın gündelik yaşayışı, yeme içme alışkanlıkları, işi gücü, eğlence dünyası, farklı dinî ve kültürel gruplar arasındaki ilişkiler, eğitim, ekonomi, inanış ve ritüeller, kişiler, maddi kültür, mimari, mutfak, sağlık, savaş ve yönetim* vb. yanları ile birlikte daha iyi anlaşılması noktasında alana katkıda bulunulmaya çalışılmıştır.

Türklerin XI. yüzyıldan itibaren özellikle 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Anadolu'ya gelmesi ile birlikte Anadolu'nun nüfus yapısı tamamen değişmiştir. Zira Türklerden önce Anadolu, çoğunlukla Hıristiyan, Ermeni ve Rum nüfustan oluşmaktadır. Ancak Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti ve beylikler döneminde Anadolu'daki Müslüman Türk nüfusu çoğunluğa ulaşmıştır. Diğer bir ifade ile Malazgirt'ten önce Anadolu'da Hıristiyanlar hâkim iken; Malazgirt'ten sonra ekseriyeti Orta Asya, İran ve diğer İslam ülkelerinden göç eden Müslüman-Türk unsuru ile XIII. asra kadar Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasının gerçekleştiği görülmektedir. Öyle ki bu durum, Bizans'ın askeri gücünün kırılması ve artık Türkler karşısında güç oluşturacak bir ordusunun kalmaması ile de doğrudan ilişkilidir. Bu sayede birkaç asır sürecek olan Anadolu'nun daha kolay bir şekilde Türkleşme ve İslâmlaşma dönemi başlamışken, aynı coğrafyanın diğer unsurları olanlar da yine de

varlıklarını azınlık statüsü içinde devam ettirmişlerdi.⁴⁸² Bu sayede İslam'ı kabul ile yepyeni bir hayat anlayışına sahip olan Müslüman Türkler, bağlı oldukları bu yeni dinin emir ve yasaklarına uygun olarak toplum yapılarını ve hayatlarını Anadolu'ya gelmeden nasıl yeniden şekillendirmişlerse, Anadolu'ya geldiklerinde de buraların toplum yapısını ve hayatını yeniden şekillendirmeye çalışmışlardır.⁴⁸³ Esasında ise, Anadolu, tarih boyunca çok fazla tehcir ve iskân faaliyetlerine maruz kalmıştır. Çalışma kapsamında ele alınan dönem olan XIII. asır Anadolu'suna bakıldığında, iki büyük devletin, Bizans ve Selçukluların, özellikle de Selçukluların, düzenli bir şekilde bu topraklarda tehcir ve iskân faaliyetlerini sürdürdükleri görülmektedir. Bizanslılar, Anadolu coğrafyasındaki hâkimiyetlerini sürdürmek, Selçuklular ise ele geçirdikleri bu yeni topraklara hükümler olmak ve buraları hem Türkleştirmek hem de İslamlaştırmak için tehcir ve iskâna başvurmuşlardır. Aynı durum sonrasında Osmanlı Devletinde de görülecek olup, bu eylemler Balkan coğrafyasına kadar genişletilecektir.⁴⁸⁴ Bu sebeptendir ki elde edilen bulguların analizi sonucu adı geçen dönemde, Anadolu'nun toplum yapısı ve toplum hayatı karmaşık bir tablo çizmektedir.

4.1. TOPLUM YAPISI

Bir arada yaşayan bireylerin oluşturduğu topluluğun genel adı olan toplum⁴⁸⁵, tarih boyunca farklı coğrafyalarda farklı dönemlerde uzun ya da kısa ömürlü medeniyetler kurmayı başararak tarihin gidişatına yön vermeyi başarmışları her daim ön planda tutmayı ya da onları bir adım önde varetmeyi gerçekleştirmiş büyük bir yapı mahiyetindedir. İşte bu yapının bir parçası da Türkler olup, İslamlaşma ile birlikte

Yinanç, *Türkiye Tarihi*, 161–164.

Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Toplum Yapısı*, (İstanbul: 2010), 7.

Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, (1951): 525-569.

John A. Clausen, "A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research", *Socialization and Society*, Ed. John A. Clausen, (Boston, 1968), 22.

büyük değişim ve dönüşümlere imza atmayı başarmış bir millet hüviyeti kazanmışlardır.

Çalışma dâhilinde ele alınan kaynak menâkıbnâmelerde; XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında bu büyük değişim ve dönüşümü gerçekleştiren Türk toplum yapısına bakıldığında, söz konusu toplumun; yerleşim durumuna göre *yerleşikler* (köyler-köylüler-şehirler-şehirliler şeklinde ele alındığı görülmüştür) ve *göçebeler* (konar-göçerler) olmak üzere iki gruptan oluştuğu görülmektedir.⁴⁸⁶ Türk-İslam toplumlarında Batı'da görüldüğü gibi sosyal sınıflara rastlanmadığından ve menâkıbnâmelerinde bu durumu teyit ediyor olmasından dolayı bu çalışmada da dönemin toplum yapısı, yerleşikler ve göçebeler ayrımını esas alarak açıklanmaya çalışmıştır.⁴⁸⁷

Söz konusu dönem toplumunda, *hukuki bakımdan*; hür - köle, *dinî bakımdan*; müslim gayrimüslim, *yönetim bakımından* ise idareci - teba şeklinde bir tabakalaşmadan söz edilmektedir.⁴⁸⁸ Fakat bu ayrımlar, toplumun dengesini ve düzenini bozacak ölçüde

Hamit Pehlivanlı, "Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri", *Tarih El Kitabı: Selçuklulardan Bugüne*, Editör: A. N. Turan, (Ankara: 2006), 107-108.

Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti'nin 1243 tarihindeki Köseadağ Savaşı sonrasında aldığı mağlubiyet, buna istinaden zafer sahibi devlet konumundaki Moğol İlhanlılarınca Anadolu coğrafyasında başlatılan, siyasi, ekonomik, dinî ve sosyo-kültürel istila neticesinde yıkılmanın eşğine gelen Anadolu, bu dönemde kurulan Anadolu beylikleri (II. Dönem beylikler olarak adlandırılanlar) sayesinde tekrar özellikle iktisadi bir rahatlama sürecine girmiştir. Özellikle Bizans sınırına yakın topraklar üzerinde kurulan yeni şehir ve köy gibi yerleşim alanları ile Anadolu, tekrar canlılık kazanmıştır. Hem fethedilen hem de yeni kurulan şehir ve köylere yerleşen Türkmenlerin ise bir kısmı göçebelige devam etmiş, bir kısmı da şehir, kasaba ve köy gibi birimlere yerleşmişlerdir. İşte buralara yerleşen Müslüman ve gayrimüslüm halk arasındaki iktisadi ve ticari ilişkiler sayesinde arada bir ayrışma değil aksine bir kaynaşmaya neden olmuştur. Bu durum kısa zamanda da Türk fetihlerinin batı merkezli yani Bizans merkezli olmasının önünü açtığı gibi, süreci kolaylaştırmıştır (Cafer Çiftçi, "XIV. Yüzyıl Anadolu Uç Beyliklerinde İktisadi Hayat Üzerine Bir Araştırma", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Bursa: 1997), 46; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli...* 201, 426, 514; *Menâkıbü'l Ârifin*, 1 / 39, 63, 82; 2 / 12, 166; 4 / 100-101.).

Pehlivanlı, *Selçuklular ve Selçuklu* , 108.

değildir. Zira bu dönem, Anadolu'da Türk varlığının yerleşme ve Anadolu'yu yurt tutma dönemi olduğu için Anadolu'ya gelmiş ve burada yerleşmeye başlamış olan Türk İslam toplumu genel olarak yerleşik-göçebe şeklinde ayrılmaktadır.⁴⁸⁹

4.1.1. Göçebeler

Genel itibari ile yaz ve kış aylarında ayrı yerlerde kalan unsurlar olarak tanımlanan göçebeler, kendi ihtiyaçları kadar tarım ve geniş çaplı hayvancılık faaliyeti ile uğraşmaktadırlar. Halıcılık ve nakliyecilik gibi faaliyetlerde de bulunan bu grup, dönemin toplum yapısının birinci kısmını oluşturan ve genel itibari ile Büyük Selçuklu Sultanları Tuğrul ve Çağrı beylerin XI. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu'ya yapmış oldukları keşif, sonrasında ise kalıcı yurt tutma amaçlı akınlara istinaden, söz konusu coğrafyaya gelmeye başlayan ve kısa sürede sayıları milyonları bulan göçebe Türkmenlerden oluşmaktaydı.⁴⁹⁰ Arap coğrafyacısı İbn Said; "... XIII. yüzyılın sonlarında Denizli civarında ikiyüz bin, Kastamonu civarında yüzbin Ankara civarında ise otuzbin çadırdan oluşan kalabalık bir Türkmen topluluğundan" bahsetmektedir.⁴⁹¹ Bu ise iki-üç milyonluk nüfus demek olup, azımsanamayacak bir rakamdır.

Hem Büyük Selçuklular hem de Anadolu (Türkiye) Selçuklular döneminde özellikle Moğol istilasından kaçarak Anadolu'da büyük bir grup hâlini alan, sonrasında da merkezi otoritenin zayıfladığı anlarda devlet için büyük tehdit unsuru olup, yağma ve talanlar ile hâlin mallarına zorla sahip olmaya ve kervanları basarak ticareti

M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Ankara: 1972), 89-93; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 245; Turan, *Selçuklular Ve İslamiyet*, 53; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 164.

Murat Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*, (Ankara: 2006), 32; Metin Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebi Yapı", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 2, (2001): 249.

Ebu'l Hasan İbn Said Magribi, *Kitab el- Cuğrafiya*, Nşr. İsmail el-Arabi, Beyrut, 1987, 42; *Menâkıbü'l Ârifin*, 352, 8 / 75, 76, 77; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 153b-1, 193a/12.

durdurmaya çalışan⁴⁹² bu zümre; söz konusu coğrafyada her alanda önemli değişmelere sebebiyet vermiştir. Örneğin, mevcut yönetim, gelen göçebe toplulukları güvenlik nedeniyle küçük gruplar hâlinde, doğu ve orta Anadolu'nun bozkırlarına dağıtma ihtiyacı hissederken, göçebeler de göçten önce yaşadıkları bölgelerin şartlarına benzer özellikler taşıyan bölgelerde yaşamayı kendilerince tercih etmişlerdir.

Yönetim, göçlerle gelen hâlkı yerleştirme konusunda, daha önceden şehirlerde yaşamış olanları, genellikle şehir merkezlerine; köylere ise daha önceden kırsalda göçebe olarak yaşayanları yerleştirmiştir.⁴⁹³ Bu sayede Anadolu'ya gelen toplulukların, kendi sosyal sınıflarına bağlı olarak yerleştirildikleri görülmektedir.⁴⁹⁴ Bu yerleştirme politikası ile de yönetimin, sosyal bütünlüğün sağlanmasını ve ekonomik verimliliğin artırılmasını amaçladığı söylenebilmektedir. Böylece göçebelerin; ancak yaylalarda ve kışlaklarda hayvancılık yaparak üretime katkı yapabilecekleri düşünülmüş, esnaf ve tüccar grubunun da şehirlerde yerleştirilmeleri uygun görülmüştür. Buna bağlı olarak, büyük bir çoğunluğu hayvancılıkla uğraşan ve hayvanlarını doyurmak için sürekli kışlak ve yazlık bölgeleri gezmek zorunda olan

Ocak, *Babailer İsyanı*, 37; İbnü'l Esir, *El Kamil fi'-Tarih*, 464; Sevim-Merçil, *Selçuklu Devleti Tarihi*, 473; Nejat Kaymaz, "Anadolu Selçuklularının İntihatında İdari Mekanizmasının Rolü", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 4/5, (1965): 61; M. A. Çakmak, "Kösedağ Savaşı", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Ankara: 1990), 151-154.

Bu topluluklar devlete, sahip oldukları sürülerinin büyüklüğü ölçüsünde vergi veriyor, sınırlara sevk edilenlerden ise hizmetleri karşılığında vergi alınmıyordu. Başlarına buyruk yaşamayı seven göçebeler, devlet düzenine uymaya pek yanaşmaz, yazlık ve kışlık mekânlarına giderken yollarda yaptıkları yağmalar nedeni ile de devlet tarafından çok kabul görmezlerdi. Zira özellikle onların yer değiştirmesi yerleşik halk için büyük bir problemdi. Göç esnasında gelip geçtikleri yerlerdeki ürünlere ya da yerleşim birimlerine verdikleri zara bu durumun en büyük sebebiydi (Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 93-98).

⁴⁹⁴Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, (İstanbul: 1990), 36.

Türkmenler, aynı zamanda zor hayat şartlarına karşı kendi içlerinde güçlü, geleneksel sosyal bir yapıyı da oluşturmuşlardır.⁴⁹⁵

Ordunun asker gücünü sağlamada ve fethedilen topraklara nüfus yerleştirilmesinde de önemli rolleri olan göçebeler, dönemin siyasi erklerine, siyasi ve idari açıdan doğrudan bağlı değillerdi. Öyle ki bir göçebe aşireti; boy, oba ve oymak gibi birimlerden oluşurdu. Boyların ve oymakların başında bir bey bulunur, bu bey aşiretin başına boy içerisinden bulunan bilgili ve tecrübeli ihtiyarların seçimi ile getirilirdi.⁴⁹⁶

Tam göçebe ve yarı göçebe şeklinde⁴⁹⁷ iki kısımda inceleme imkânı bulunan bu göçebeler, XIII. yüzyıl Anadolu toplumunun en kalabalık ve en dinamik unsurunu meydana getiriyorlardı. Zira Malazgirt'ten sonra kitleler hâlinde Anadolu'ya gelerek çeşitli bölgelere yerleşmişler, daha sonraki Moğol istilas sırasında kaçıp gelenlerle birlikte ise nüfuslarını oldukça arttırmışlardır. Ancak gelenlerden bir kısmı devlet hizmetine girip yerleşik hayata geçerken, diğer bir kısmı ise yarı yerleşik bir hayat tarzını devam ettirmiş olup, yaylak ile kışlak arasında bir hayat sürdürmüştür.⁴⁹⁸

Dönem Anadolu'sunda yaşayan göçebeler, başına buyruk yaşamayı tercih ediyorlardı. Zira devlet disiplini altında olmak onlara zor geliyordu. Zaten onlar aşiret reislerinin kontrolü altında yaylak ve kışlakları arasında bir hayat sürüyorlardı. Ancak buna

⁴⁹⁵Bozkuş, *Anadolu Selçuklularında Sosyal*, 250.

Halil İnalçık, "The Yürüks, Their Origins, Expansion and Economic Role", *Oriental Carpet and Textile Studies*, Ed. R. Pinnerand W. Deny, London, 1986, 40; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*, (İstanbul: 1987), 14.

⁴⁹⁷Anadolu coğrafyasında tam göçebeliği yaşayan topluluklar, yazın yüksek yerlerde yaylalar, kışın ise kendileri için güvenli olduklarını düşündükleri kışlaklara göç ederlerdi. Yarı göçebe topluluklar ise, kışın köylerde ağaç, taş ve tuğladan yapılmış evlerde yaşayıp kendi çaplarında tarım yaparken, yazın ise hayvanları ile birlikte yaylalara çıkarak, çadırlarda yaşarlardı. Ancak zamanlar bu iki grup, köylerde yerleşik hayata geçmişlerdir (Çiftçi, *XIV. Yüzyıl Anadolu Uç Beyliklerinde*, 46).

Speros Jr Vryonis, *The Decline Of Medieval Hellenism In Asia Minor And The Preprocess Of Islamization from The Eleventh Through The Fifteenth Century*, California, 1971, 169-184; Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki*, 76-78; Bozkuş, *Anadolu Selçuklularında Sosyal*, 50; *Menâkıbü'l Ârifin*, 3 / 601; 5 / 23-24; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 145a/04, 134a-10.

rağmen de göç sırasında yolları üzerindeki köylere zarar verip, tahribat yapmaktan da geri kalmıyorlardı. Bu yüzden de zaman zaman köylülerle aralarında çatışmalar çıkıyordu.⁴⁹⁹

İlbaşı denen reislerinin idaresi altında, istenildiğinde orduya katılım sağlayan göçebelere, iç düzenleri ve hukuki yapıları hakkında ise çok teferruatlı ve detaylı bilgi yoktur. Onlar için önemli olan sadece aşiret düzeni ve kuralları olup, devlet idaresinde meydana gelen en ufak bir gevşeklik anında hemen düzeni bozmaktan geri kalmıyorlardı. Bu duruma en güzel örnek ise köylere, iyi korunamayan şehirlere, tüccar kabilelerine yaptıkları saldırılar ve yağmalardır.⁵⁰⁰

Kaynaklarda ve araştırma eserlerinde ise bu durumun açıklaması adına; “*onların bu tür davranışlarını sadece aşiret düzeni ve otorite tanımazlıkları ile tanımlamak haksızlık olur*” şeklinde farklı izahatlar yapılmıştır. Vergi tahsildarlarının suistimalleri, aşiret reislerinin hırs ve menfaatleri, kuraklık v.b. tabii afetler yüzünden sürülerinin toplu hâlde ölümleri sonucu meydana gelen yoksulluk gibi unsurlar bu izahatların ana düşüncelerini oluşturmuştur.⁵⁰¹

Sonbahar mevsimi ile havalar soğumaya başlayınca, göçebeler hayvanlarını otlatmayı ya da besiyeye çekme işlerini yavaş yavaş sonlandırmaya başlamaktadırlar. Öyle ki kışlaklarına geri dönmek sureti ile artık kışlaklarına yerleşmeye hazırlanan göçebeler, geri dönüş yolunda yaz boyu yaylalarda ürettikleri hayvansal gıda ve çeşitli ürünleri şehir ve köylerde ihtiyaç sahiplerine satarlardı. Bu durum göçebeler ile yerleşikler arasındaki iktisadi bağın en güzel ifadesidir.⁵⁰²

Alışverişler ise genellikle değiş tokuş yolu ile oluyordu. Bu sayede de göçebe ekonomisi kapalı ekonomi olmaktan çıkartılmış oluyordu. Üretilen tüm ürünler yerleşiklere satılıyor, hatta devlet dairelerine ya da devletin çeşitli kurumlarına dahi gönderilebiliyorlardı. Devamında ise göçebelere ihtiyaç olan şeker, elbise, basma ve buna benzer eşyalar ise yerleşikler tarafından göçebelere satılıyordu. Bu noktada

Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 46.

Hamit Pehlivanlı, “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri”, *Tarih El Kitabı: Selçuklulardan Bugüne*, Editör: A. N. Turan, (Ankara: 2006), 108.

Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, (İstanbul: 1930), 7-15.

Eröz, *Yörükler*, 207;., *Menâkıbü'l Ârifin*, 5 / 21-23.

bezirgân adı verilen kişiler ortaya çıkar ve bu alışverişlerde etkin rol oynarlardı.⁵⁰³ Diğer bir ifade ile kolayca sökülüp takılabilen keçeden çadırlarda⁵⁰⁴ yaşayan göçebeler, büyük ölçüde hayvan besiciliğine dayalı bir geçim tarzına sahip olup, bunun yanında az da olsa halı ve kilim dokuyorlar, kereste üretiyorlar ve tarım da yapıyorlardı. Ürünlerini genellikle şehir pazarlarında değiş-tokuş yaparak satıyorlar ve diğer ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.⁵⁰⁵

Tüm bunların yanında taşımacılık alanında da hizmet ettikleri tespit edilen göçebeler, deve kervanları ile limanlardan ve iskelelerden iç piyasaya ithâl malları sevk ederler, sahil şehirlerine ise iç şehirlerden ihraç malları taşırlardı. Kale, kervansaray, köprü, cami gibi mimari eserlerin inşaatı ve tamiri için gerekli olan malzeme, bu göçebelere ait deve kervanları ile taşınırken, devlet için de bu kervanlar taşıma işlerinde sıklıkla kullanılmaktaydı.⁵⁰⁶

Sonuç olarak; göçebelerin şehirlere ve köylere sunmuş oldukları hayvansal gıdaların yanında, başlıca ekonomik faaliyetleri olan ziraat, dokumacılık, taşımacılık hizmetleri ve diğer toplumsal sektörlerdeki faaliyetleri, dönemin Anadolusunun ekonomik hayatına katkılarının ne kadar önemli olduğunun en güzel ifadesidir. Tüm bunların yanında Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu sonrası bu coğrafyada kurulan beyliklerin gelişmesinde ve Anadolunun hem Türkleşmesi hem de İslamlaşmasında da önemli roller üstlenmiş olan bu gruplar, kendilerine tarih kaynaklarında ve menâkıbnâmelerde mevzu bahis olmayı sağlayabilmişlerdir.

4.1.2. Yerleşikler (Köyler – Köylüler ve Şehirler-Şehirliler)

XIII. yüzyıl Anadolusunun toplum yapısını oluşturan ikinci grup ise *yerleşikler*dir. Söz konusu bu grup, ana kaynak mahiyetinde kullandığımız iki menâkıbnâmeye ve

Mehmet Eröz, *Yörükler*, (İstanbul: 1991), 120.

İnalçık, *The Yürüks, Their Origins...* 53.

Cahen, *Osmanlılardan Önce*, 206-208.

Çiftçi, *XIV. Yüzyıl Anadolu Uç Beyliklerinde*, 49; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 33-75; *Menâkıbü'l Ârifîn*, 3/598.

dönem kaynaklarına göre; **köylü** ve **şehirli** olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır.⁵⁰⁷ Aynı kaynaklara göre yerleşikler olarak adlandırılan bu grubun büyük bir kısmının köylerde, geriye kalan kısmının ise kentlerde yaşadığını, kentlerde yaşayanların ise çoğunlukla Müslüman Türk nüfusu olduğu, bunun yanında gayrimüslüm ve azınlık tebedan sayılan Ermeni ve Rum nüfus içerisinde sayılanların da yerleşik nüfustan sayıldığını fakat genel nüfusa oranlarının daha az olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁸

Kentlerde yaşayanların birçoğunun zanaat ve ticaret ile uğraşan kişilerden oluştuğunu ve genelde devlet memurları, âyânlar⁵⁰⁹, bilim adamları⁵¹⁰ ve ahiler olmak üzere dört gruba ayırdıklarını da yine aynı kaynaklardan tespit edilebilmektedir. *Nazırlar, Emir-i bab'lar (suyolcu başı), Valiler, Yol Muhafızları, Subaşılar, Şehir Kethüdaları, Reisler, Şahneler, Celladlar, Şeyhü'l-İslam, Hatipler ve memurlar* gibi mesleklerde çalışanların şehirli olduklarını ifade eden kaynaklar⁵¹¹, ilave olarak şehirlerde idari teşkilata girmenin ve ekonomik zenginliğin sağladığı imkânlar ile ortaya çıkmış bulunan nüfuz sahibi büyük ailelerin de olduğu bilgisini gözardı etmemişlerdir.

Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 89.

Mehmet Şeker, *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, (Ankara: 2012), 81-84; Cahen, *Osmanlı'dan*, 26-31.

Tacirler (tüccarlar) da bu grubun bir üyesidir (Özcan Mert, "Âyan", *DİA*, IV, (TDV Yay., 1991), 195-198).

Müdürrisler, kadılar, zaviye ve tekke şeyhleri ile medrese öğrencileri de bu grubun birer üyesidirler (Mehmet İpşirli, "Müdürris", *DİA*, XXXI, (TDV Yay., 2006), 468-470.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli... 84, 97, 119, 201, 205, 426, 514; *Menâkıbü'l-Ârifin*, 8/26, 4/103-104, 3/122, 137, 274, 308, 333.

Köylerde de bu ailelere benzer ailelerin varlığından söz eden kaynaklara göre, köylerde bu tarz yaşayan ailelere ise *dihkan*⁵¹² denilmektedir. ⁵¹³

Türkler, Orta Asya'dan göçerken, sadece göçebe zümreleri değil, aynı zamanda köy ve şehir hayatı yaşayan yerleşik grupları da göçe yöneltmiştir. Bu gruplardan Anadolu coğrafyasına gelenler ise; daha öncesinde bir hayli nüfusu azalmış bir coğrafyaya yerleşmek fırsatı bulmuşlardır. Zira X. yüzyıl sonrası Anadolu'da hâkim güç olan Bizans İmparatorluğu, hem siyasi hem de askeri karışıklıkların neticesinde iyice zayıflamış ve kontrolü büyük oranda kaybetmişti. Öyle ki bu durum Türkler ile olan mücadelesinde bile devleti zayıf düşürmüştü, Türklerin kolayca Anadolu içlerine girip, buralarda köyler ve şehirler kurmak sureti ile yerleşmelerine imkân sağlamıştır.⁵¹⁴ İşte bu imkân sonucu ortaya çıkan yerleşim birimlerinden olan ve özellikle yerleşik nüfusun konuşlandığı mekânların başında gelen *köyler* ve buraların sakinleri olan *köylüler*; idareci olarak *sipahi* ya da *Kethüda* adı ile anılan yöneticilerce idare edilirken, haraç ve öşür gibi bu yerleşim yerlerinde yaşayanlardan alınan vergi⁵¹⁵

⁵¹²Başlıca görevleri, görerv bölgelerinde devlet ya da hükümdar adına vatandaştan topladıkları vergileri devlet görevlisi vergi toplayıcılara ya da yönetimin bununla ilgili birimlerine teslim etmek olan dihanlar ayrıca görev bölgelerindeki asayiş ve güvenli işlerinden de sorumlu tutulmaktadırlar. Sahip oldukları askerleri ile savaş zamanı ya da seferberlik zamanı bağlı oldukları hükümdar ya da hükümdar ailesinden olan yöneticinin hizmetinde de görev almaktaydılar. X. asırdan sonra ise “*köy sahibi, köyün ileri geleni, çiftçi, arazi sahibi*” ve “*köylü*” manalarında kullanılan bir tabirdir. Özellikle XIII. asırdan itibaren ise sadece “*köylü*” anlamında kullanılmakta olan bir terimdir (Faruk Sümer, “Dihkan”, *DİA*, IX, (TDV Yay., 1994), 289-290).

⁵¹³Cahen, *Osmanlı'dan Önce*, 30-51; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 72-73; Turan, *Selçuklular Ve İslamiyet*, 64; Şeker, *Anadolu'da Bir Arada*, 39-40; Ahmet Yaşar Ocak, “Selçuklu Ve Beylikler Devrinde Düşünce” *Türkler*, VII, (Ankara: 2002), 430-431.

Çiftçi, *XIV. Yüzyılda Anadolu*, 51.

Bu dönemde köylüden alınan vergilerin tam olarak neler olduğu konusu bir muammadır. Fakat İslami bir devlet yapılanmasından dolayı, reayadan haraç ve öşür gibi vergiler alınması muhtemeldir. Ayrıca pazarlara getirilen ticari mallar için geçilen yollar, köprüler, derbentler ya da şehir kapısı gibi yerlerde de ekstra ücretler alma ihtimali yüksektir. Tüm bunların yanında özellikle köylünün ihtiyacını gideren köprü, yol, derbent ya da şehir kapılarının onarma işleri köylülerce yapılırsa, devlet bu işlere karşılık köylüyü bazı

mahiyetindeki alacaklar da devlet adına bu şahıslar tarafından tahsil edilmekteydi. “*Düz, tepe, vadi, kumluk, bataklık, arazi, harabeler, evler, çeşmeler, havuzlar, hayvan yalıkları, nehirler, arıklar, küçük sular, pınarlar, kuyular, çayırar, otluklar, gübrelikler, harmanyerleri, oyun alanları, anbarlar, ahırlar, çitler, meyve vermeyen her türlü ağaçlar, bağlar bostanlar, bahçeler, yollar, su mecraları, odunluklar, kerestelikler*”⁵¹⁶ gibi ortak saha ve eşyaların var olduğu köyler, XI. asır sonrası ve XII. yüzyıl içerisinde Anadolu coğrafyasına hâkim Türk siyasal otoritelerince Türkmenlerin buralara istihdamı ile ortaya çıkmışlardır. Genelde ticaret yollarının geçtiği ya da şehirlere yakın alanlar ile tarım için elverişli (özellikle su kaynaklarına yakınlık) alanlara yakın yerlerde kurulan bu köyler⁵¹⁷ aynı zamanda dinî yaşam bakımınca da aktif sahâlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Kaynaklarda dinî ve etnik bakımdan bütünlük arz ettiği görülen köylerin hepsinde olmasa da meşicid yahut *cuma camii* adı ile anılan ibadethanelerin var olduğu bu yerlerde, şehirlerde “*danişmend*”, adı verilen dinî bilgileri ile nam salmış kişilerde bulunmaktaydı. Ancak bu tarz kişilerin azlığı sebebi ile devlet, bir takım teşvik mahiyetinde uygulamalara girişmiş ve özellikle şehirlerdeki imamların buralarda faaliyetler yürütmesine imkân sağlayıcı kolaylıklar getirmiştir. Birçok vergiden muaf tutmak başta olmak üzere, bu kolaylıklar kısa zamanda meyvelerini vermiş, köylerdeki ibadethane sayıları ve bu mekânlardaki görevlilerin miktarı kısa zamanda artış göstermiştir.⁵¹⁸ Diğer taraftan bir cami etrafında toplanan köylü, dinî görev itibariyle de *imam* adı verilen bir şahıs tarafından temsil edilmekteydi. Halkın dinî ve ahlaki açıdan eğitimi için de özellikle Beylikler

vergilere de muaf kılabilirdi (Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, (İstanbul: 1994), 81).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 84, 97, 119, 201, 205, 426, 514; *Menâkıbü'l Ârifin*, 8/26, 4/103-104, 3/122, 137, 274, 308, 333.

Genelde ticaret yolları üstünde ya da şehir ve kasabalara yakın alanlarda kurulan bu köyler sayesinde; hem kurulu oldukları ticaret yolunun güvenliğini sağlıyor hem de ekonomik olarak daha hızlı kalkınabiliyordu. Elde edilen tarım ürünleri, bu yollar aracılığıyla kısa zamanda getmesi gereken yerlere gidiyor, köylünün tarımsal anlamda ve gündelik yaşamda ihtiyacı olan su kaynaklarına da kolayca ulaşım sağlanmış oluyordu (Çiftçi, *XIV. Yüzyılda Anadolu*, 53)..

Şeker, *Anadolu'da Bir Arada*, 37-42.

devrinde, Anadolu coğrafyasında yer alan köylerin büyük kısmında tekke ve zaviyeler de bulunuyordu. Bu durumun ortaya çıkmasında 1071 sonrası Anadolu'ya gelmiş olan ve özünde Yesevîlik ekolünün temsilcilerinden sayılan Horasan erenlerinin oluşturduğu tarikat erbabları etkili olmuşlardır.⁵¹⁹ Zira hem şehirlerde hem de yerleşimin az olduğu yahut gayri müslim tebaanın elinden alınmış yerlerde, bu şahsiyetler hemen teşkilatlanmış ve Anadolu'nun en ücra köşelerinde bile kendi öğretilerini yaymak, kendi şeyhlerinin etkinliğini sağlamak ve devlet tarafından kabul görmek için buralarda tekke, zaviye, dergâh vb. mekânlar açarak özellikle dinî öğretilmesi ve anlatılması gibi eksikliklerin de yarattığı boşluğu doldurmaya çalışmışlardır.⁵²⁰

Tarım ile uğraşan ve yaşayışları benzer olan çiftçi ailelerden oluşan bu köylülerin temel geçim kaynağı hayvancılık olup⁵²¹, yazın yaylalarda, kışın ise köylerde yaşamayı tercih etmeleri nedeni ile *yaylakçı-kışlakçı* tabiri ile tanımlanmaktadırlar. Devamında ise yarı göçebe sayılan bu sakinler, devlet adına bir sipahiye, bir emire ya da bir vakfın mütevellisine, yaptıkları üretimin vergisini de veriyorlardı. Zira işledikleri toprak devlete ait olup, kendileri muvakkat tapuya sahiplerdi. Toprağı işledikleri sürece de bu toprakları miras bırakabiliyorlar⁵²² ve kıtlık, sel, savaşlar vb. da kendi aralarında geliştirdikleri dayanışma sayesinde eksikliklerini hızlıca tamamlayıp, mevcudiyetlerini sağlamayı başarıyorlardı.⁵²³

Yerleşik nüfusun ilk kısmını oluşturduğu varsayılan köylerde yaşamını sürdürmekte olan köylüler, XIII. yüzyılda Anadolu nüfusunun büyük bir kısmını oluşturuyordu. Ancak bu coğrafyada Selçuklu eliyle Türk İslam fetihleri başladığı zaman, söz konusu

Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, 51.

Joel Shinder, "Early ottoman Administration in the Wilderness: Some Limitson Comparison", *International Journal Middle East Studies*, (England: 1978), 49-61; Colin Imber, *The Ottoman Empire (1300-1481)*, İstanbul, 1990, 17.

Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 381.

Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 241.

Tuncer Baykara, *Andolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, 1990, s. 36, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 56-58; *Menâkıbü'l Ârifin*, 93-96.

coğrafyanın Türklerden önceki hâkim devleti olan Bizans İmparatorluğunun diğer devletler ile yaptığı savaşlar nedeniyle bu nüfusun önemli bir kısmı azalmıştır. 1071 yılından sonraki süreçte buralara hâkim olmayı peyder pey başaracak olan Selçuklular ise ilk iş olarak sayıları azalan Anadolu köylerinin var olan nüfuslarını korumaya çalışmışlardır. Hatta bu coğrafyaya yeni gelen Türkmen göçerlerin yapabilecekleri zararları önlemek için onların da yeni köyler kurmaları yoluna gidilmiş ve bu yönde devletçe destek görmüşlerdir.⁵²⁴ Tabii buralara yerleşenler ya da yerleştirilenler sadece göçer Türkler değil, aynı zamanda diğer İslâm unsurları ile Hıristiyanlar da Anadolu'ya gelip köyler kurmuşlardır. Fakat zamanla bunlar Türk çoğunluk arasında eriyerek Türkleşmişlerdir. Bu sayede de köylerin genel olarak etnik veya dinî bir bütünlük arz etmesi sağlanmış oluyordu.⁵²⁵

Köylerde köy arazilerinin büyük bir kısmına sahip ve buraların işlenebilmesini rençberler sayesinde sağlayan bir aristokrat grup ta bulunmaktaydı. Bunlar köylerde sözü geçen ve devlet ile köylü arasındaki irtibatı sağlamalarına vesile olan kişiler olup, *köy reisi*, *köy kâhyaları* veya *köy kethüdaları* olarak bilinen lider şahsiyetleridir. Devletin aynı zamanda köylerdeki temsilcileri ve köyün müşterek sorunlarını devlet kademelerine iletmede bir üst grup görevi üstlenmiş olan bu insanlar, zaman içerisinde etraflarına köyün gençlerini toplamak sureti ile *gençlik ocakları* kurmayı başarmışlardır. Bu sayede hem gençlerin yönetim mekanizmasına dâhil olmalarını sağlıyorlar hem de kendi güvenliklerini sağlamak adına hâli hazırda bir yardımcı kuvvet meydana getirmiş oluyorlardı. *Yiğitbaşılık* adı verilen bir uygulama ile bu sürecin gençler tarafından desteklenmesi ve gençlerin bu oluşuma katılımlarının sağlandığını ifade eden kaynaklara göre merkezi otorite yani devlet, bu bölgelerde bir isyan ya da güvensizlik söz konusu olduğunda bunlardan istifade etme yoluna gitmekteydi. Merkezi otorite, bu yerlerdeki denetimini o kadar sıkı tutmaktaydı ki *köy kethüdalarının* üzerinde bütün vilayet köylerini temsil eden bir *ilbaşı* denilen bir kişi görevlendirmektedir. Şehirlerdeki *iğdişbaşı*⁵²⁶ olarak anılan görevliler gibi kabul

Merkezi devlet, göçebe Türkmenlerin büyük bir kısmını köylere yerleştirmek sureti ile tarımla uğraşmaları için çeşitli teşviklerde bulunuyor ve yerleştirme siyasetini disiplinli ve sıkı bir şekilde kontrol ediyordu (Çiftçi, *XIV. Yüzyılda Anadolu*, 51).

Pehlivanlı, *Selçuklular ve Selçuklu*, 110; Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu*, 35-36.

Bkz. Faruk Sümer, "İğdiş", *DİA*, XXI, (TDV Yay., 2000), 524-525.

gören bu kişiler, adaletin ve güvenliğin en önemli uygulayıcılarından biri hâline gelmişlerdir. Bu sebeple de hâlk ile hükümetin ilişkilerinin tertip ve tanziminde de söz sahibi oldukları görülmektedir.⁵²⁷

Bu dönem köylü nüfusu genellikle tarım yoluyla geçimlerini sağlarken⁵²⁸, göçebelerin ise başlıca geçim kaynağı hayvancılıktı. Köylüler ve göçebeler yetiştirdikleri ürünleri şehir pazarlarına getirip satarlardı. Çiftçiler, sebze ve meyve gibi tarım ürünleri satarken, göçebeler daha çok et ve süt ürünleri, yün deri gibi şeyler satarlardı.⁵²⁹

Bunların yanında köylerde demircilik, marangozluk, dokumacılık, çömlekçilik ve madencilik gibi işlerle uğraşanlar da bulunmaktaydı.⁵³⁰ Köylerde toprak sahibi çiftçilerin yanı sıra ücret mukabili tarlalarda rençberlik yapanlar ile kendi sermayesini ortaya koyarak yarıcılık yapanlarda vardır. Bunların dışında büyük toprakları olup, bunları rençberlere ve yarıcılara işlettiren bir aristokrat kesimin de olduğunu göz ardı etmemek gerekmektedir.⁵³¹

XIII. yüzyılda Anadolu'da toplum yapısının yerleşiklerden sayılan diğer kısmını ise **şehirliler** ve bu nüfusun yaşam alanları olan **şehirler** oluşturmaktadır.⁵³² En eski çağlardan Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar ayakta kalabilmeyi başarmış Anadolu şehirlerinin büyük bir kısmı, ilk kuruldukları dönemlerin özelliklerini büyük

Pehlivanlı, *Selçuklular ve Selçuklu*, 108; Sümer, *İğdiş*, 524-525; Cahen, *Osmanlı'dan Önce*, 99-112; Baykara, *Andolu'nun Selçuklular Devrindeki*, 85-92; Özden Erdoğan, "XVIII. Yüzyıla Kadar Anadolu'da Türkmenlerin Dinî Durumu", *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., (Ankara, 2003), 124-133.

XIII-XIV. yüzyılda tarımsal üretim açısından buğday üretimi çok önemliydi. Zira temel gıda maddesi ve ticarete en çok para getiren ve en çok talep edilen ürün olması bu durumun en büyük nedeniydi (Çiftçi, *XIV. Yüzyılda Anadolu... 53*).

Cahen, *Osmanlı'dan Önce*, 162.

Baykara, *Andolu'nun Selçuklular Devrindeki*, 88-90; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 98b.

Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century*, (Berkeley: University of California Pres, 1971), 25-29; Baykara, *Andolu'nun Selçuklular Devrindeki*, 84-85; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (Ankara: 1959), 51.

Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, 89.

oranda yitmişler yahut hâkimiyetlerine girdikleri devlet ya da devletlerin gelenek ve görenekleri ile beraber siyasi – askeri tutumlarına göre yeniden ya da kısmen revizyona uğratılmışlardır. Diğer bir ifade ile bu şehirlerin tamamına yakını yeniden imar ve bayındır hâle getirilmiş şehirlerdir. Doğal olarak zaman içerisinde bu şehirlerin nüfus yapıları, sınırları, yüzölçümleri ve yönetici kadroları da ciddi değişimler ve dönüşümler geçirmişlerdir.⁵³³

Bir ülkenin kültür ve uygarlık düzeyinin belirlenmesinde önemli bir faktör olan şehirler; zanaatkârlar ve bilim adamları gibi hâlk topluluklarını kapsayan ve tarım dışı üretimin yapıldığı yerleşim birimleri olarak ön plana çıkmışlardır. Bu sebeptendir ki kültür için en önemli unsur şüphesiz şehirler ve şehirlilerdir. XI. yüzyıl sonrasında Anadolu coğrafyasına gelen ve yerleşik hayata geçen Türkler’in büyük bir kısmı da zaten şehir hayatı yaşayan ya da kısmen de olsa bu hayatı bilen topluluklar oluşturmaktaydı. Yani kültürün vazgeçilmez unsurlarından olan şehir ve şehirli kültürü Türkler tarafından bilinen bir gerçektir.⁵³⁴

Türk hâlkının, Anadoludaki Bizans şehirlerine kitleler hâlinde yerleşmeleri 1071’den sonra başlamış ve bu sayede ilk şehirli Türkler de Selçuklu askerleri olmuştur.⁵³⁵ Devamında ise Türk asker ve beyleri ele geçirdikleri şehirlerde mal-mülk edinmek suretiyle askerî vasıflarını kaybediyor, kısa zamanda da şehrin zenginleri arasına giriyorlardı.⁵³⁶

X – XIII. yüzyıllarda Bizans Anadolusundaki önemli yerleşim merkezleri arasında “*Efesos (Efes), Smürna (İzmir), Fokaea (Foça), Pergamon (Bergama), Adramüttion*

Köprülü, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu*, 61; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, 241; Sevim-Yücel, *Türkiye Tarihi*, 383; M. Fuad Köprülü, “Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası (T.H.İ.T.M.)*, C. I, (1931): 164-179.

Faruk Sümer, “Anadolu’ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?”, *Belleten*, C. XXIV, (1960): 567-594.

Anadolu’ya doğru yapılan Türk göçleri karşısında mevcut şehirlerin yerli sakinlerinin bir kısmı Batı Anadolu yönünde yer değiştirirken, bir kısım şehir sakini de buldukları şehirlerde kalmayı tercih etmişti (Vryonis, *The Decline of Medieval...*, 23-26).

Cahen, *Osmanlı’dan Önce*, 146-154; Vryonis, *The Decline of Medieval*, 216-223.

(*Edremit*), *Kuzikos* (*Erdek – Bandırma arasında*), *Lampsakos* (*Lapseki*), *Puthia* (*Yalova*), *Prusa* (*Bursa*), *Nikomedeia* (*İzmit*), *Nikaea* (*İzmit*), *K hâl kedon* (*Kadıköy*), *Herakleia* (*Kdz. Ereğli*), *Amastris* (*Amasra*), *Sinope* (*Sinop*), *Oinaion* (*Ünye*), *Trebizond* (*Trabzon*), *Koloneia* (*Şebinkarahisar*), *Argüropolis* (*Gümüşhane*), *Neokaesareia* (*Niksar*), *Artze* (*Erzurum yakınlarında*), *Theodosiopolis* (*Erzurum*), *Manzikert* (*Malazgirt*), *Melitene* (*Malatya*), *Nisibis* (*Nusaybin*), *Edessa* (*Şanlıurfa*), *Podandos* (*Pozantı*), *Tzamandos* (*Samantı*), *Adana*, *Tarsus*, *Seleukeia* (*Silifke*), *Arkhelais* (*Aksaray*), *Kaesareia* (*Kayseri*), *Sebasteia* (*Sivas*), *Saniana* (*Köprüküyü*), *Ankura* (*Ankara*), *Mokissos* (*Kırşehir*), *Eukhatia* (*Mecitözü*), *Gangra* (*Çankırı*), *Kastamon* (*Kastamonu*), *Dorülaeon* (*Eskişehir*), *Kotüaeon* (*Kütahya*), *Sünnada* (*Şuhut*), *Polübotos* (*Bolvadin*), *Laodikeia* (*Denizli*), *Khonae* (*Honaz*), *Filomelion* (*Akşehir*), *Ikonion* (*Konya*), *Attaleia* (*Antalya*)”⁵³⁷ gibi şehirlerin adları zikredilmektedir. *Antalya*, *Konya*, *Ereğli*, *Kayseri*, *Kırşehir*, *Sivas*, *Amasya* ve *Tokat* gibi isimler almış olan XI. yüzyıl sonrası Selçuklu şehirleri’nin⁵³⁸ isimleri ise Türkçe’ye uyarlanarak yeniden belirlenen Bizans şehirleriydi.⁵³⁹ Tüm bunların yanında *Aksaray*, *Eskişehir* ve *Beyşehir* gibi, bazı harap antik Bizans şehirlerin yanına kurulan Selçuklu şehirleri de vardır. İsimlerini yukarıda verdiğimiz bu şehirler, bilhassa Anadolu (Türkiye) Selçuklu devletinin kurumsallaşmasını

Vryonis, *The Decline of Medieval*, 6-22; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 131b-1, 143b-1, 150b-6, 153a-13, 154b-1, 190b-12; 51b/02, 153b/01; *Menâkıbü’l Ârifin*, 49-52, 693-694, 852-856, 858-862.

Selçuklularda şehirler genellikle üç kısımdan meydana gelmekteydiler. Bunlar kale, asıl şehir ve varoşlar’dır. Bazen, kalede ulu cami ve hükümet daireleri hulunurdu. Kale iç şehir ortasında yer almaktadır. Surlarla çevrili olan asıl şehir büyük kapılarla dışarıya bağlanırdı. Şehir surları dışında ise dış şehir genişleyerek devam ediyordu. Dış şehrin etraflarında da bahçeler, bağlar ve tarlalar bulunmaktadır. Selçuklular zamanında şehirler surlar dışına taşarak çok büyümüşür. Bu şekilde zengin olan Türkler din adamları ve dervişlere çok değer veriyorlardı. Zenginler medrese, cami, tekke, zaviye gibi hayır müesseseleri yaptırıp, bunların hizmetine vererek cömertliklerini gösteriyorlardı (Osman Gazi Özgüdenli, “Selçuklular”, *DİA*, XXXVI, (TDV Yay., 2009), 371-372; Koray Özcan, “Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu’daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti”, *Sivil Toplum Dergisi.*, C. 5, (2007): 137).

İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, I*, (Ankara: 1994), 27-28.

tamamladığı XIII. asırdan itibaren, klasik İslam şehir çizgilerine sahip olmaya başlamışlardır. Diğer bir ifade ile artık *Bağdat, Basra, Musul, Halep, Dimaşk (Şam)* ve *Kahire* gibi, farklı etnik, dinî, kültürel ve sosyal kesimlerden ve meslek gruplarından insan barındıran uluslararası şehirler hâlini almışlardır. Ancak bu şehirler, bir belediye teşkilatına sahip olmayan yani idari açıdan otonom bir yapıya sahip olmayan şehirlerdir.⁵⁴⁰

Ahlât, Erzurum, Bitlis, Urfa, Ayıntab, Maraş, Mardin, Hısnı Keyfa ve *Diyarbakır* gibi, XII. asrın sonlarına kadar siyasi, ekonomik ve kültürel sahâlarda önemli merkezler olarak addedilen Doğu Anadolu şehirleri ise XIII. asrın başlarından itibaren bu görevlerini kısmen *Erzurum, Erzincan* gibi *Doğu ve Sivas, Tokat, Amasya, Kırşehir, Kayseri, Niğde* ve *Konya* gibi Orta Anadolu'daki Selçuklu şehirlerine devretmişlerdir.⁵⁴¹

Yukarıda adı geçen şehirlerin nüfus miktarları için ise tarihi kaynaklarda net bilgiler olmayıp, Müslüman ve gayrimüslim nüfus miktarlarının, bunların birbirine oranlarının ve Türklerin bu oranlardaki payının net bir şekilde belirtilmediği görülmektedir. Buna rağmen bazı Türk tarihçileri, belli rakamlar vermeksizin Türk nüfusunun XI. yüzyıl sonrası giderek kalabalıklaştığını söylerken, Batılı meslektaşları ise bu durumu kabul etmemektedir. Bu durum, şehirli nüfusunun net miktarını, hangi şehirde ne kadar insan yaşadığını ve nüfus içerisinde hangi dinî ya da etnik grubun fazla olduğunu ifade etmeyi zorlaştırmaktadır. Batılı kaynaklarda geçtiği kadarı ile ise, adı geçen bu Selçuklu kentlerinde nüfusun önemli bir kısmının Müslüman olduğu, bunun yanında

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli, 144a-1, 144a/10, 153a/10), 110a/08, 13b/12, 113b/04, 10a-8, 132b-4, 134a/18, 142a/20, 131b-10, ; *Menâkıbü'l Ârifin*,9, 93, 100, 141, 165, 206, 208, 235, 259, 285, 293, 295, 303, 349, 387, 456-457, 459, 561, 574, 639, 657, 662, 665, 674, 678-679; Turan, *Selçuklular Zamanında*, 361; Cahen, *Osmanlılardan Önce*, 191-192.

Salim Koca, “Diyar-ı Rum’un (Roma Ülkesi=Anadolu) Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü”, *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu’da Türk Varlığı*, (Ankara: 2008), 16; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, 144a-7, 144a/13, 153a/4), 110a/09, , 134a/18, 131b-9, ; *Menâkıbü'l Ârifin*,23, 47, 69, 75, 104, 139, 349, 387, 456-457.

da Rum, Ermeni ve Yahudiler başta olmak üzere hatırı sayılır miktarlarda da gayrimüslim nüfusun yer aldığı görülmektedir.⁵⁴²

İslam coğrafyacısı İbn Sa'd; "Denizli çevresinde iki yüzbin, Kastamonu bölgesinde yüzbin, Kütahya Afyonkarahisar arasında otuz bin çadır hâlkı, yani takriben beş milyon göçebe Türkmen yaşamaktadır ve bu yüzyıllar arasında Anadolu nüfusu 8 milyon civarında"⁵⁴³ olduğu şeklinde malumat vermektedir. Farklı kaynaklarda ise alt ve üst Anadolu nüfusunun sınırları, 5-7 milyon olan bir aralık içinde olmakla birlikte XI. yüzyılda bazı şehirlerinin nüfusunun 10.000 - 35.000 kişi aralığında olduğu da verilmektedir. Bu nüfus miktarları dikkatle incelenirse, önceki yüzyıllar Anadolusundaki nüfus miktarlarının bunlar ile eşit ya da bu sayılardan biraz fazla oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁴⁴ Bu durum Anadolu'nun antik dönemden beri çok değişken olmayan bir nüfus istikrarına sahip olduğunu göstermektedir. Öyle ki Anadolu, IV-V. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu gibi şehir hayatında ciddi değişimlere sebep olan bir göç ya da istila hareketine maruz kalmamıştır.⁵⁴⁵

XI. yüzyılın sonu XII. yüzyılın başlarında Anadolu kentlerine bakıldığında; kale kent durumunda olan Anadolu şehirleri, dıştaki surların içinde yerleşim yerlerinin olduğu, daha içte şehir merkezi, onun ortasında da iç kalenin yer aldığı bir fiziki görünüme sahip bir hâldeydi. Şehir yöneticilerinin oturduğu iç kale, şehrin en önemli kısmı konumunda olduğu bu yapılanmada; Sivas ve Konya şehirleri bu yapılanmanın en

Vryonis, *The Decline of Medieval*, 145-155; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 159a/2, 110b/6, 125a-2, 129a-18, 131a-19, 134b-19, 21, 135a-1, 135a-2, 136a-4, 139a-1, 142a-4, 12, 16, 21, 142b-14, 186b/21, 184b/01; *Menâkıbü'l Ârifin*, 173, 998-999.

İbn Sa'id, *Kitab el- Cuğrafiya*, 42.

Vryonis, *The Decline of Medieval*, 25-29.

J. C. Russel, "Recent Advances in Medieval Demography", *Speculum XL*, (London: 1965), 84-101; İlhan Erdem, Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı, I. *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri Kitabı*, I, (Konya: 2001), 297-300;

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, v104a/11, 195b/06, 202b/01, 152b/03, 152b/14, 148b/11, 173a/02; *Menâkıbü'l Ârifin*, 8, 24, 133, 216, 356; Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *Vakıflar Dergisi*, C. VII, (1968): 57; Nikita Eliseef, "İslam Şehri", *İslam Şehri*, Çev. Elif Topçugil, (İstanbul: 1992), 123; Vryonis, *The Decline of Medieval*, 9-10.

güzel örnekleriydi.⁵⁴⁶ Fakat tüm bunlara rağmen XII. yüzyılda Türkler ile yapılan savaşlar ve bu kentlerde ortaya çıkan güvenlik sorunlarından dolayı o güne kadar imar ve bayırdır hâle getirilmiş olan bu kentlerin büyük bir kısmı tahrip ya da yok olmuştur.⁵⁴⁷

Şehrin en yüksek yerlerine kalelerini inşa eden Bizanslılar, Manisa, Ankara, Sivas, Kayseri ve Konya şehirlerinde bu durumun en güzel örneklerini vermişlerdir. Türklerin bu şehirlere sahip olması ile de bu kalelerin düz arazi ile birleşen yamaçları Türk şehirlerine kurulum alanı olarak hizmet etmişlerdir.⁵⁴⁸

Zaten Türkler, Malazgirt sonrası Anadolu coğrafyasına geldiklerinde, yerleşme alanı olarak küçük çaplı Bizans şehirleri ile karşılaşmışlardır. Bu şehir tipleri ise zamanla Türk şehir kültürü içinde yenilenmiş ve yeni Türk şehirlerinin doğuşuna zemin olmuşlardır. Bu Türk tipi şehirler noktasında, askeri nedenler ile zarar görmüş olan Ankara, Sivas, Kayseri ve Konya gibi Anadolu şehirleri yeniden kurulmuşlardır. Bunların yanında, eski şehirlerin üzerine inşaa edilmek suretiyle, ya da Eskişehir gibi, eski şehir kalıntısı yanına inşaa edilmek suretiyle de yeniden imar edilen şehirlerin de olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Aksaray gibi tamamen yıkılıp bambaşka bir alanın yeniden inşa edilen şehirlerin de varlığını unutmamak gerekmektedir.⁵⁴⁹ Bizanstan alınan topraklara kurulan ve Türk hüküdarlarının çabaları ile Türk İslam kültürü çizgisinde inşaa edilmeye çalışılan⁵⁵⁰ bu Türk şehirlerine bakıldığında da; mimari olarak *kale*, *şehir* ve *varoşlar* olmak üzere üç bölümden oluşan bir şehir tipi karşımıza çıkmaktadır. Bazı şehirler ise kale şehirden ayrı olarak, tepe bir yerde inşa edilmişlerdir. Surlarla çevrili iç kısım ile dış kısmı birbirine bağlamak, aradaki geçişleri kolayca sağlayabilmek için dışarıya doğru açılan büyük kapıların olduğu bu

Ionnes Kimnanos, *Histtoria*, Çev. Işın Demirkent, (Ankara: 2001), 17.

A.g.e., 15.

G. Kessler, “Şehrin Tarihi ve Sosyal Fonksiyonu”, Trc. Naciye Güngörmüş, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. I, S. IV, (1935): 526.

Hilmi Ziya Ülken, “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVII, (1969): 526; Yınanç, *Türkiye Tarihi*, I, , 180; Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, 23.

Vryonis, *The Decline of Medieval*, 356.

şehir tiplerinde, dış şehrin etrafında bahçeler, bağlar ve tarlalar bulunmaktaydı. Anadolu'nun ilk fetih yıllarından sonra sadece iç şehir yerleşmesi şeklinde planlanan bu şehirler, zamanla artan nüfusa yetersiz gelmeye başlamış ve sur dışındaki topraklarda da şehirleşmenin başlamasına neden olmuştur. Büyük sanayi ve ticaret merkezlerinin de yer almaya başladığı, çarşıların ve mahâllerinde yer aldığı bu kısımlar, zamanla iç kısımlar ile benzer özelliklere sahip alanlar hâline gelmişlerdir. Değişik dinlere ve etnik gruplara mensup insanların beraberce yaşayabildiği bu Selçuklu şehirlerinde büyük kısmı Müslüman olan Türkler ile Rum, Ermeni ve az miktarda da olsa Yahudiler'in de bir arada yaşama imkânı buldukları tahmin edilmektedir.⁵⁵¹ Dinî olarak farklılık arz edenlerin genelde ayrı mahâllerde oturduklarını bildiğimiz bu şehirler için, XIV. yüzyılın önemli seyyahlarından İbn Batuta; "...Rumların ayrı mahâllerde oturduklarından ve bu mahâllerinde ayrı kapılar vasıtası ile birbirinden ayrıldıklarından, geceleri ise bu kapıların kapatıldığından", bahsetmektedir.⁵⁵² Ancak tüm bu dinî ve mekânsal farklılıklara rağmen Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkiler son derece aktif ve ikili ilişkilerinde her hangi bir sürtüşme yok denecek kadar azdır.⁵⁵³

Selçuklu dönem şehirleri, idari bölgeler olarak duvarlar ile alt bölmelere ayrılmış *hârât* adı ile anılan ve klasik islam şehirlerinin temel unsuru olan yan yana sıralanmış mahâllelerin⁵⁵⁴ bir araya gelmelerinden oluşmaktaydı.⁵⁵⁵ İdareleri mahâlleli tarafından seçilen ve kadı tarafından onaylanan bir kişi tarafından yapılmakta olan bu mahâlleler için bu kişiler önemli birer yönetici misyonu taşımaktaydılar. Söz konusu bu kişiler

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 129b-1, 139a-13, 148a-18, 166b-7, 175a-21; *Menâkıbü'l Ârifin*, 6, 49, 67, 94, 194, 294, 580 871; Sevim, Yücel, *Türkiye tarihi*, I, , 383.

İbn Batuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 274-275.

Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı*, 208-227; Tabakoğlu, *İktisat Tarihi*, 85.

Hem açık şehir yerleşimini hem de kapalı şehir yerleşimini bir arada yansıtan bu mahalleler, birer sur ya da duvar ile çevrili alanlardır. Bu mahallerin caddelerden sokaklarına doğru ise her evin kendisine giden bir yolu olup, şehre çıkmaz sokaklardan oluşan bir yol ağı dokusu eklenmiş oluyordu. Yana yana iş yerlerinin ve mülklerin sıralı olduğu up uzun sokaklardan oluşan bu mahallelerin adları için ise kişi isimleri, kullanılırken, boy adlarının ise kullanılmadıkları görülmektedir (Tanyeli, *Anadolu Türk Kenti*, 43).

Elisseef, *Fiziki Plan*, 139.

genelde mahâllenin zengini ya da ileri gelenlerinden biri olup, mahâlleli ile merkezi yönetim yani devlet arasındaki ilişkilerin tanzim ve temininde, devlet adına vergilerin zammında ve yeteri miktarda hukuki kaideler ölücünde toplanmasında ve mahâlle hâlkının layığıyla temsil edilmesinde birinci derece sorumluydu. Sadece Türkler ya da Müslümanlardan oluşan mahâlleler değil, aynı zamanda Latin, Arap, İtalyan ya da Rum, Ermeni yahut Yahudi vb. gibi farklı etnik unsura ve dine mensuplarında yaşam alanı olup⁵⁵⁶, ekonomik faaliyetlerinde çok yoğun olduğu mekânlardır. Aynı zamanda, merkezden atanan bir *kadı* tarafından belediye işleri yönetilen ve şehirlerin bir parçası olan bu mahâlleler, güvenlik işleri için subaşılara, ekonomik ve ticari faaliyetlerin kontrol ve düzenlenebilmesi için muhtesiplere ya da esnaf şeyhlerine bağlı idari birimlerdir.⁵⁵⁷ *İğdişbaşı* denen mahâlle başları, sonradan özellikle XIII. yüzyıl sonrası *şehir kethüdalığı* adını alan bir görevli, vasıtası ile yönetilen bu yerlerde ticaret bu kişilerin elinde olup, üretime ise ahilerin hâkim oldukları görülmüştür.⁵⁵⁸

Ahiler sayesinde birer ticaret ve sanayi merkezi hâline gelen Anadolu şehirleri, hem fiziki, hem de demografik açıdan kozmopolit bir yapıya kavuşmayı başarmışlardır.⁵⁵⁹ Ziraat merkezi yapısından kurtulan bu şehirlerde her meslek ve zanaat konlundan iş bölümü gelişmiş, temizlik, sağlık, barınma ve eğitim vb. gibi vakıf yapıları oratay çıkmış, bu kamu hizmetleri, vakıf binalarında ücretsiz bir şekilde karşılanmaya

Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 36; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 197a-10-11, ; *Menâkıbü'l Ârifin*,7, 127, 216.

İ. Hakkı Uzunçarşılı, “XIV ve XV. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi”, *Belleten*, C. II, S. 5/6, (1938): 101.

Cahen, *Osmanlılardan Önce*, 193; Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi Ve İctimai*, 12-21; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, (Ankara: 1988), 60.

Şehir sakini olan Müslüman esnafın, ticareti ve ticaret ahlakını tesis ve temin etmek, üretim kalitesini yükseltmek ve kalifiyeli çalışan yetiştirilmesini sağlamak gayesi ile “*Ahilik*” adı ile özel meslek birlikleri tarzında örgütlenmeleri Anadolu'nun kısa sürede Türk-İslam kültürü ile hemhal olmasına ve söz konusu bölgelerin kısa sürede Türkleşmesine çok büyük katkıları olacaktır (Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, (Ankara: 1990), 15-21).

başlanmıştır. Devamında ise yine bu vakıflar aracılığı ticaret mekânlarının sayısı arttırılıyor, şehirlerde barınan ve çalışan insan sayısı da artırılmış oluyordu.⁵⁶⁰

XII. yüzyıldan itibaren, şehir kurumlarını da tesis etmeye başlayan Selçuklular, ilk olarak cuma namazlarının topluca kılınmasına imkân sağlayacak olan ulu camileri inşa etmekle işe başlamıştır. Diyarbakır, Sivas, Kayseri ve Konya başta olmak üzere kısa zamanda mümkün olan en hızlı şekilde bu tarz camiler ile donatılmaya çalışılan Anadolu'da, XII. yüzyıl ortasında Türk şehirleşmesi hız kazanmış, şehirler adeta birer kültürel etkileşim sahâları hâline gelmiştir.⁵⁶¹ Şehirlerdeki bu camiler, şehir ve şehir yakınındaki insanların cami yanlarındaki şehir merkezlerine gelmelerini sağlıyor, bu bölgeleri ekonomik ve ticari aynı zamandada kültürel olarak hareketli sahâlara dönüştürüyordu.⁵⁶²

Kurulan şehirlerin canlı kalmasını ve birer kültür merkezleri hâlini almasını sağlayan şehir sakinlerine, özellikle de XI. yüzyıldan sonra Türklerin kurduğu şehirlere bakıldığında, şehirli nüfusun büyük kesiminin, özellikle XIII. yüzyıldan itibaren, Anadolu'ya yapılan Türk göçlerinden dolayı, Müslüman Türklerden oluştuğu görülmektedir. Ancak konargöçer bir hayat tarzına sahip oldukları için, Türkmenler çoğunlukla şehir hayatının ve kültürünün dışında gibi görünmekteydiler. Söz konusu Anadolu şehirlerinde yaşayan gayrimüslimler ise büyük oranda Rumlardan, sonra da Ermenilerden oluşmaktaydı.⁵⁶³ İbn Batuta'nın Seyehatnâmesinde belirttiği üzere; XIII-XIV. yüzyıllarda Erzincan başta olmak üzere bazı Doğu Anadolu kentlerinde Ermeniler, bazı şehirlerde de Rumlar, Müslüman ahâleden sayıca daha fazla olup,

Sadi Bayram – A. Hamdi Karabacak, “Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, C. XIII, (1981): 54-59; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 125a-16, 130a-3, 149b-9, 157b-5, 168a/3, 192b-4; *Menâkıbü'l Ârifin*, 51, 87, 96, 283, 342, 365, 406, 871.

Turan, *Selçuklular Tarihi Ve Türk-İslam*, 355.

Uğur Tanyeli, *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*, (İstanbul: 1987), 180.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 156b-13, 161a-15, 156b/13; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu...* 211-212; Şeker, *Anadolu'da Bir Arada Yaşama*, 60.

Göynük gibi bazı Batı Anadolu kentlerinde de gayrimüslim nüfus daha fazla bir nüfus yoğunluğuna sahip görünmekteydi.⁵⁶⁴

Daha çok Konya, Antalya, Sinop ve Sivas gibi uluslararası ticaret yollarının bulunduğu kentlerde belli miktarda buldukları yazılı olan Yahudilerin, Selçuklu şehirlerindeki durumu ise Hristiyanlarınkinden farklı bir mahiyet arz etmektedir. Mesela, Konya'da ayrı bir mahalle teşkil edecek kadar Yahudinin yaşadığı görülmektedir.⁵⁶⁵ Bunun yanında ise dönemin Bursa kentine bakıldığında, kalabalık bir Müslüman Türk nüfusunun yanında, başka kökenli Müslümanlar, Rumlar, Yahudiler, hatta Ermenilerin buralarda hatırı sayılır bir sayıda oldukları anlaşılmaktadır.⁵⁶⁶ Tüm bunlar ile birlikte Müslüman ve gayrimüslim topluluklar, Selçuklu ve kısmen beylikler dönemi Anadolu kentlerinde çoğunlukla bir arada değil, birbirlerinden bir kalın duvar ile ayrılmış farklı mahallelerde ikamet etmekteydiler. İkamet ettikleri alanlarda yer alan bu duvarlara monte edilmiş ve geçişler için kullanılabilen kapılar ise gündüzleri açılıyor, cuma akşamları da dâhil olmak üzere akşamları ise kapatılıp kilitleniyordu.⁵⁶⁷

Tüm bu bilgiler ışığında; ortaçağlar Anadoluşunun yalnızca Helen unsurlarını içeren bir coğrafya olmadığı, X. asır başlarında yoğun olarak Bizans unsurlarından oluşan bir nüfusa sahip iken XV. asıra gelindiğinde büyük ölçüde Müslüman Türklerden hem de yerleşik köylüler ve şehirliler olarak konuşlanmış bir hâlde oluşan bir nüfusa sahip bir coğrafya hâline geldiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile artık nüfus oluşturan

İbn Batuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 286-287; Vryonis, *The Decline of Medieval*, 25-29; Şeker, *Anadolu'da Bir Arada Yaşama*, 64-65.

Fernand Braudel, "II. Felipe Dönemi Akdeniz" isimli eserinde: Yahudi cemaatlerinin her yerde hazır ve nazır olmaları şeklinde ayrı bir başlık kullanarak, Yahudilerin duvar ile ilgili önemli bir ipucunu da vermektedir (Fernand Braudel, *II. Felipe Döneminde Akdeniz*, Çev. M. Ali Kılıçbay, (İstanbul: 1994), 185).

Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 120; Şeker, *Bir Arada Yaşama*, 61-62; Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal*, 232-238; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 129a/18, 153a/08, 151b/09, 125a/01, 134b/21, 142a/03; *Menâkıbü'l Ârifin*, 20, 92, 196.

İbn Batuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi*, 221-223; Vryonis, *The Decline of Medieval*, 27-28.

kalabalık çoğunlukla Bizanslı unsurlar değil, Müslüman Türk unsurlardır.⁵⁶⁸ Bunun yanında ise kentlerin gayrimüslüm nüfusunun büyük bir kısmı sanayi ve şehir içi ticarete önem verirken, Türkler gayrimenkul edinmekle meşgul oluyorlardı. Zira kentlerin ve kasabaların etrafındaki en kıymetli bağ ve bahçeler ile han, hamam ve dükkânların çoğu Türklerin elinde idi.⁵⁶⁹

Selçuklular ve sonrasındaki beylikler döneminde Anadolu şehir hayatı çok iyi bir seviyeye ulaşmıştı. Saint Quentinli Simon “*XIII. yüzyılın ortalarında Anadolu’da yüz kadar güzel ve mamur şehir olduğunu*” yazarken⁵⁷⁰, Arap coğrafyacı İbn Said ise “*yirmi dört taşra kenti olduğunu*” yazmaktadır.⁵⁷¹ Resmî bir vali, bir kadı, birkaç camii, hamamları ve kumaş tüccarları bulunan bu şehirlerden büyük olanlarda ise Latinlere, Yahudilere, İranlılara, Araplara ve yabancı Türklere (İdil Bulgarları gibi) ait temsilcilikler ve mahâlleler de bulunmaktaydı.⁵⁷² Anadolu kentlerinin farklılıkları bir arada yaşamasını sağlayan bu durumun yanında XIII. yüzyılın ortalarında vuku bulan Moğol istilâsı korkusu ile Anadolu coğrafyasına doğru kaçmış olan Türkistanlı, İranlı ve diğer uluslardan birçok âlim, şâir, mutasavvif ve san’atkâr Anadolu’ya gelmiş, buranın ilmî, kültürel ve san’at bakımından gelişmesine vesile olmuşlardır. Öyle ki bu gelişmenin bir başka vesilesi de Anadolu Selçuklu sultanları ki özellikle de I. Alaeddin Keykubat’ın (1220-1237) Anadolu’ya gelmiş olan bilim insanlarına olan saygısı ve ülkesinde sağlamış olduğu güven ortamıdır. Bu güven ortamı birçok âlim, mutasavvif

Hüseyin Arslan, *16. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*, (İstanbul: 2001), 100.

Çoşkun Alptekin, “Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı ve Sosyal Hayat”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, (İstanbul: 1992), 377-378; Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu*, 35-36; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 116a/02, 141b/06, 173b/11, 152b/09, 173a/01; *Menâkıbü’l Ârifin*, 54, 87, 376.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşişin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, (Antalya: 2006), 46-52.

İbn Said, *Kitab-el Cuğrafiya*, 425-428.

Baskıcı, *Bizans Döneminde Anadolu*, 35 – 36.

ve san'atkârın kolayca ve istekli bir şekilde Anadolu'ya akın etmelerine neden olmuştur.⁵⁷³

Sonuç olarak, ilk gelenlerden başlamak sureti ile kısa zamanda Anadolu'da yakalanan güven havası, merkezi yönetimlerin bu yöndeki çabaları, nüfusun zamanla Müslüman Türklerin lehinde artış göstermesi, Orta Asya gelenek ve göreneklerinin hâla yaşatılıyor olması, Türk İslam kültürünün yaygınlaşması için verilen sürekli ve kararlı mücadeleler neticesinde, XIII-XIV. yüzyıl Anadolu'sunu artık bir Türk İslam yurdu hâlini almıştır. Hem şehirleri ile hem de şehirli nüfusu ile artık Helen unsurların değil Türk ve İslam unsurlarını yoğun olarak içinde barındıran ve bunu kurulan şehirleri ile bu şehirlerinde uygulamaya konulan mimari tarzlar ile yansıtmayı başarmış olan Anadolu, o dönemin kaynaklarında belirtildiği üzere iktisadi ve kültürel hayatları açısından gözle görülür bir canlılık yakalamayı başarmıştır.⁵⁷⁴

4.2. TOPLUM HAYATI

XI. asır sonrası Anadolu sahasında yaşananlar, hem Türklerin hem de Anadolu'nun tarihsel gelişimi açısından çok önemli olaylar olarak tarih kayıtlarına işlenmiştir. Zira Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınları (1014'lü yıllar itibari ile) meyvelerini iyiden iyiye vermeye başlamış, 1048 Pasinler Savaşı ile Türkler bu coğrafyanın hâkim siyasal gücünü sarsmış ve 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi ile de bu gücü mağlubiyete uğratmıştır. 1176 Miryokefalon zaferiyle artık Anadolu'da, bu siyasal gücün yerini tam olarak Türkler almıştır. Tarih aralığı XIII. asıra geldiğinde uzun süredir Anadolu coğrafyasında üstün konumda olan Türkler, 1096 yılında başlayan ve 1270'li yıllara kadar aralıklarla süren Haçlı seferleri, 1230 yılındaki Babailer İsyanı ve 1243 yılındaki Köseadağ Savaşı sonrası maruz kalınan Moğol İlhanlılarının istilaları neticesinde ise bu üstünlükleri kaybetme noktasına gelmişlerdir. Fakat kısa sürede, hem Orta Asya'dan

⁵⁷³H.Ahmet Sevgi, "XIII. Asırda Anadolu'da Fikri ve Tasavvufi Hareket", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, (1986): 284-285; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Veli*, 105b/02, 129b/16, 150b/10, 159b/04, 181b/04, 133a/17, 199a/12, 135b/09; *Menâkıbü'l Ârifîn*, 244, 273, 329, 364, 998, 999.

Mehmet Şeker, *Türkistan'dan Anadolu'ya İnsan ve Toplum Hayatı*, (Anakara: 2005), 25; Şeker, *Anadolu'da Bir Arada*, 74-78.

gelen yönetimsel tecrübeler hem de VIII. asırdan sonra peyderpey kabul etmeye başladıkları yeni dinleri İslam'ın, kendilerine kattığı amansız cihad ve gâzâ arzusu sayesinde toparlanmayı başarmışlar ve bu süreci XIII. yüzyıl sonlarında kurdukları Osmanlı İmparatorluğu ile başarıyla tamamlamışlardır. Söz konusu bu dönemlerde, Anadolu'daki toplum hayatına, dönemin birinci el kaynakları ve bu çalışmanın temel kaynakları olan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîle Menâkıbü'l Ârifin*'de bakıldığında; *hâlkın gündelik yaşayışı, yeme içme alışkanlıkları, belli başlı uğraşları, örf ve adetleri, gelenek görenekleri, eğlence hayatları, farklı dinî ve kültürel gruplar ile ilişkileri, ekonomik hayatları, kullandıkları temel gündelik araç gereçleri, giyim kuşamları, çarşı pazar anlayışları ve uygulamaları, aile içi ilişkileri, eğitim öğretim anlayışları, belli başlı meslekleri, sağlık anlayışları, dinî inanış ve uygulamaları, yeme içme alışkanlıkları ve temel mimari anlayışlar* vb. gibi konular ön plana çıkmaktadır.

4.2.1. ADETLER VE GELENEKLER

Toplumun ya da toplumların yapmaları gerekli görülen ve çoğu zaman geleneklerce belirlenmiş bir davranış ya da bir işlem şeklinde tanımlanan *adet*, farklı kaynaklarda çokça tanımlanan bir kavramdır. Yaptırım gücü çok sıkı olmayıp, barındırdıkları toplumsal içerikler sayesinde ikili ya da çoklu ilişkilerin düzenleyicisi konumundadırlar. Toplum ya da toplumlarda nesilden nesile aktarılan kültür unsurları olan, miras, alışkanlık, bilgi, beceri ve davranışlar olarak tanımlanan *gelenek* ise maddi olmayan kültür şeklinde tanımlanmaktadır.⁵⁷⁵ Bu bölümde de *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîle Menâkıbü'l Ârifin*'de, *inançlar, doğum, evlenme-boşanma-kadın, cenaze törenleri, görgü kuralları ve hediyeleşme* başlıkları altında XIII. yüzyıl Anadolu'sunda toplumun hayatının vazgeçilmez bir parçası olan adetlere ve geleneklere bakılmıştır.

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, (İstanbul: 1983), 285; Bahattin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, (Ankara: 1988), 347; Mine Tan, *Toplum Bilime Giriş*, (Ankara: 1981), 40.

4.2.1.1. İnançlar

Dönemin Anadolusunun inançları konusunda Menâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve *Menâkibü'l-Ârifîn*'e bakıldığında; benzerlikler ve farklılıklar bir arada rahatça görülebilmektedir. Öyle ki *yağmur duası, oruç, kurban, namaz, cuma günü ve gecesi, nazar, gül ve helva dağıtmak* gibi inançların konu edinildiği bu bölümde, bu inanç türlerinin her iki eserde bazen aynı anda, bazen deher iki eserde tek olarak verildikleri tespit edilmiştir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançların başında gelen tabiat kuvvetlerine hükmetme ve özellikle kuraklığa çare olarak düşünülen **yağmur ile yağmur duası** gelmektedir. Söz konusu inanç *Menâkibü'l-Ârifîn*'de dört, *Menâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise hiçbir yerde geçmektedir.

...Bir şehirde yağmur duasına çıkmışlardı. Oruçlar tutuluyor, kurbanlar kesiliyor ve yüce Tanrı'dan meded ve yardım diliyorlardı. Tam yedi gün böyle yaptılar. Fakat hiç yağmur yağmadı ve gökten bir damla düşmedi. Nihayet yarın şehrin kapısı açıldığı vakit bulduğumuz bir garib adamı şefaatte bulunması için Tanrı huzuruna götürelim, o dua etsin, garip adamın duasının Tanrı cevaplandırır ve bu Peygamber Hazretlerinin de buyruğudur dediler. Ertesi gün şehrin kapısından dışarı çıktıkları zaman Bistam'dan gelmiş gamlı, kederli bir dervişle karşılaştılar ve Ey derviş, Sen bu şehirde garipsin, bizim hakkımızda da bir garazın yoktur. Bana öyle bir ağızla dua et ki sen o ağızla günah işlememişsin buyurulmuştur. Bizim için o ağız sensin. Şimdi dua et de belki yüce Tanrı merhamet edip duanı uygulaya ve cevaplandırır dediler. Derviş, minbere çıkıp Tanrı'ya hamd ve Peygamberlerin Seyyidine, günahkârların şefaatchisine selât ve selâmdan sonra; "Ey âlemlerin Rabbi olan Tanrı! Bütün yaratık ve insanlar şenindir. Onların senden başka kimseleri yoktur. Onlar alçaklık edip senin erlerini tanımıyorlarsa da iki gözümün hakkı için yağmur gönderesin ve kendi susuzlarına su veresin" dedi. Derhâl büyük bir bulut göründü ve dünyayı sele boğdu. Yağmur birkaç gün müddetle yağdı.⁵⁷⁶

Menâkibü'l-Ârifîn, 485 (I).

...Bir yıl Konya şehrinde yağmur yağmadı. Korkunç bir pahâlilik oldu. Şehir hâlkı sıkıntıya girmişti. Birkaç defa yağmur duasına çıktılar, fakat hiç yağmur yağmadı. Hepsi mahrûmiyet ve ümitsizlik içinde döndüler. Verdikleri sadakalar, kestikleri kurbanlar kabule mazhar olmadı. Nihayet Sultan Veled'ten yardım istediler. O, gözlerinden yaşlar akarak ayağa kalktı, Medresenin kapısından Mukaddes Türbe'ye kadar yalınayak yürüdü. Mübarek başını açarak babasının kabrinin başında durdu. Birdenbire yüce Tanrı inayetiyle kara bir bulut peydah oldu. Dehşetli bir yağmur yağmaya başladı.⁵⁷⁷

...Ulu Arif Çelebi'nin Lâdik şehrine yaptığı ve birkaç gün o ülkenin büyükleriyle eğlendiği bir seyahat sırasında hâlk da kutluk sebebiyle yağmur duasına çıkmış fakat sonuç alamamışlardı. Şehrin bütün a hâl isi düşündüler, Çelebi Hazretleri'nin aleyhinde taşkınlık gösterip ona mutlaka bu şehirden çıkıp gitmen lâzımdır. Arkadaşlarınızın terbiyesizliği yüzünden bütün sahra yanıp kavruldu, yüce Tanrı kahretmiş, yağmur göndermiyor dediler. Bunun üzerine Çelebi büyük bir hiddet gösterip Ey mayası bozuk eşekler! Sizin bizimle ve müridlerimizle ne işiniz var? Sizin maksadınız yağmurun yağması ve onun semeresini elde etmemektir. Siz kendi işinize gidiniz. Biz göğün su emîri olan Hüdâvendigâr'ımızdan kül renkli toprak mensuplarının susuzları için yağmur isteriz dedi. Buna müteakip Çelebi beraberindekilerle bir bağa gitti ve gene eğlence ile meşgul oldu, sonra birden bire kalktı, başını açtı, dua etti ve Yarabbi, dostların başına yağmur yağdır diye bağırdı. Bunun üzerine şiddetli bir yağmur başladı.⁵⁷⁸

...Bunun üzerine Mevlânâ mübarek yüzünü kibleye çevirip ey yerlerin ve göklerin sultanı, Sen Şemseddin'in tertemiz olan sırrının hürmetine bunların hepsini uyandırırver diye dua etti. Hemen gökte gayb âleminde büyük bir bulut peyda oldu. Şimşekler çakmaya, gök gürlmeye başladı. Öyle bir yağmur yağdı ki damlarda kimse kalmadı. Başına örtecek bir şey bulan kaçıp

A.g.e., 247-249 (II).

A.g.e., 330 (II).

*gitti. Mevlânâ Şemseddin tatlı tatlı gülmeye başladı ve bundan memnun oldu.*⁵⁷⁹

Bu kısımda verilen metinlerden anlaşıldığı üzere; *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de, yağmurun yağması için yapılan yakarışların-duaların öncesinde, sırasında ya da sonrasında oruç tutma, kurban kesme, namaz kılma, sadaka verme, dua etme ya da evliya veyahut derviş ya da şeyh sanındakilerden yardım isteme, onlara vesile kılma ya da elçi yapma gibi uygulamaların olduğunu, bu sayede insanların muratlarına erişebileceklerine dair bir inanç taşıdıkları görülmektedir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **oruç ibadeti**, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de beş, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise üç yerde geçmektedir.

*...Bundan başka Kâmil bir şeyhe semâ, beş vakit kılınan namaz ve ramazan orucu gibi farzdır. hâlis ve ikbal sahibi müritlere güçleri oranında semâ mubahtır. Şeyh ve mürit olmayan ayaktakımınaysa haramdır diye buyurdu ve sonrasında bütün peygamberler ve veliler, Tanrı'nın hakikati hakkında hiçbir şey söylemeyip bir şeye karar vermediler. Ben Muhammed'in canının nuru sırrına (salat ve selam onun üzerine olsun) dayanarak diyorum ki: Tanrı tamamen zevktir ve her kim tatmazsa anlamaz. Ben, o zevkim ve o zevke tamamen gömülmüşüm. hâlkın zevki bu zevkin aksidir. Çünkü iman tamamen zevk ve şevktir dedi ve bir nara atıp semâyâya başladı*⁵⁸⁰ denilerek iyi bir şeyhin müridi olmanın faziletleri ve bu faziletler içinde oruç'un bile denk tutulduğu belirtilmektedir.

*“...Peygamber'den (Tanrı'nın salat ve selamı üzerine olsun) nakledilmiş her türlü ibadet ve riyazete uyuyor, hiçbir olgun kişiye el vermemiş olan tecelli ve makamları namaz, oruç ve riyazette görüyor, fakat hiç semâ etmiyordu”*⁵⁸¹ denilerek, Mevlânâ'nın bazı zamanlarda takındığı ruh hali, oruç ibadeti de belirtilmeksuretiyle anlatılmaktadır.

“...Hudâvendigâr Hazretleri sülûkunun başlangıcında üç gün, bir hafta ve kırk gün oruç tutup iftar ederlerdi. Fakat sülûkunun sonlarında ramazanda sadece iki defa iftar

A.g.e., 485 (II).

A.g.e., 190 (I).

A.g.e., 84-85 (I).

ederlerdi. Bütün ramazan boyunca sadece bayramda iftar ettiği kaç defa görülmüştür”⁵⁸² denilerek Mevlânâ’nın, sülûk’u öncesi ve sonrası oruç ile ilgili münasebetine değinilmektedir.

“...Çelebi hazretleri üç gün üç gece iftar etmemiştir. Sabahleyin herise istedi. Elini yemeğe uzattığı anda Yazık! Paşa Hatun öldü diyerek elini yemekten çekti ve hüngür hüngür ağlamaya başladı”⁵⁸³ denilerek bazen Mevlânâ’nın iftar yapmadan uzun süreler oruçlukaldığı belirtilmektedir.

“...Gençlik çağlarından sonra, kutupların kutbu mertebesi verilip Anadolu’ya gönderilmeden önce tam kırk yıl (boyunca) zamanını gece gündüz oruç, namaz, ibadet, taat, zühd, takva ve salih amelle geçirdi. Gece gündüz tam kırk gün, yemek yemeden oruç ve namazla çile çıkardı”⁵⁸⁴ denilerek Hünkâr’ın, Anadolu’ya gelmezden önceki iman ve itaikadine dair malumatlar verilmektedir.

...Yine iffet sahibi örtülü hanımlardan nakledilmiştir; Bir gün Kira Hatun’un (Tanrı ondan razı olsun) aydınlanmış içinden Mevlânâ hazretleri, epey zamandır az yemek, az uyumak, semâ yapmak, oruç tutmak, bilgiler saçmak ve söz söylemek hususunda çok mübalağa ediyor, çetin riyazet çekiyor ve bundan dolayı da bize hiç iltifat etmiyor, cinsel yakınlık göstermiyor. Acaba beşer sıfatından ve şehvetten onda hiçbir iz kalmadı mı? Yoksa iştihası tamamen söndü de o lezzetten vaz mı geçti? diye düşündü”⁵⁸⁵ denilerek, Mevlânâ’nın çoğu zaman oruç’ta olmak üzere ibadet ile meşgul olduğu için eşi tarafından sitemlere maruz kaldığı belirtilmektedir.

“...Sultan Mûsâ-yı Sâni, Mûsâyü’r Rızâ’yı sarayına getirdi, oturdular. Mûsâ-yı Sâni’nin emriyle çeşitli yiyecekler pişirilip sofraya konuldu. Mûsâyü’r-Rızâ Ben orucum yemem dedi. Mûsâ-yı Sâni, ey amca bizim hatırımız için lütfedin buyurun, yiyin hele dedi. Hz. İmam, hatır için yemekten birkaç lokma alıp yedi. Dua edildi.

A.g.e.,57 (I).

A.g.e.,388, 432, 473, 541, 645, 653 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 94, 134.

Menâkibü'l-Ârifîn, 367 (II).

Sonra Zeynep Hatun, bir kâseye şeker şerbeti ezip gönderdi”⁵⁸⁶ denilerek, Hünkâr’ın hatır için oruç bozduğuna değinilmektedir.

...Mercimekten yiyenin kızı, buğdaydan yiyenin oğlu olsun. Ama şu şartla, üç gün oruç tutsunlar. Cuma gecesi olduğu zaman eşleriyle bir araya gelip dişlerine değdirmeden dilleriyle birbirlerinin ağzına inzal vaktinde versinler. Çocukları olmayan hatunlar onu yeyip evliyanın velâyetiyle o saat hamile olsun da hamilelik (süresi bitince) evliyaya bir şey adayıp versinler. İhmal etmesinler⁵⁸⁷ denilerek, çocuk sahibi olmak isteyenlerin de bir vakit oruçlu olacakları uygulamadan bahsedilmektedir.

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de oruç'un farz olduğu ve özellikle kadınlara isteklerinin gerçekleşmesi için oruç tutmanın öğütlenmiş hatta şart koşulmuş olduğu görülmekte iken *Hacı Bektâş-ı Velî*'de bu ibadet şeriatın makamları arasında sayılmış ve bu ibadete çok büyük bir değer atfedilmiştir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan ***kurban ve kurban kesme ibadeti***, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de üç, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise üç yerde geçmektedir.

...Hacılar da hep birden şöyle anlattılar: Yüce Tanrı'ya ve onun Kelam-ı Kadim'ine yemin ederiz ki, bu adam Kâbe'yi tavafta, ihrama bürünmüş olduğu hâl de bizimleydi. Arafat vakfesinde, Safâ ve Merve arasındaki Sây'da, haccın bütün menâsiklerinde ve daha başka yerlerinde, Peygamber'in (selam üzerine olsun) Medine'deki mezarını ziyarette hep bizimle birlikteydi. Fakat hiçbir gün bizimle sofraya oturmadı ve bizimle aynı kaptan yemek yemedi. Tıpkı bu biçimde ve bu elbise içinde haccın ibadet edilen ve kurban kesilen birçok yerini bize bildirdi. Şimdi kapalı konuşuyor ve kendisini gizliyor. Dostlar bağurdılar. Sonra büyük bir semâ oldu. Hacılar başlarını açıp mürit ve âşık oldular.⁵⁸⁸

...Hristiyan kadın, eline bir ekmek alıp Hz. Hünkâr'a sundu. Hünkâr ululuğu ekmeği alıp mübarek diliyle Allâh bereket versin, küçük bezeler yapın

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 66.

A.g.e.,265.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 180 (I).

fırınından büyük somunlar çıksın deyip hayır dua etti. Sonra yürüdü. Hâlâ o köyün Hristiyanları bu güne kadar erenlerin sözü ile çavdar ekerler, buğday getirirler ve küçük bezeler yaparlar, fırınlarından büyük somunlar çıkarırlar. Her yerde bilinir ki buğday ekildiğinde çavdar olur. Çavdar ekildiğinde buğday olmaz. Fakat Hz. Hünkâr'ın sözünün bereketiyle o yerin hâlkı çavdar ekerler, buğday olur. O köyün Hristiyanları Hünkâr varlığının oturduğu makamı ziyaretgâh yaptılar. Her sene orada toplanıp kurban ve adaklar getirip şenlikler yaparlar.⁵⁸⁹

...Yine bir gün Mevlânâ, Bahâ Veled'in türbesini ziyarete gidiyordu. Tesadüfen şehrin kasapları kurban etmek üzere bir öküz satın almışlardı. Öküz ipi koparıp kasapların elinden kaçtı. hâlk öküzün arkasına düşmüş bağırip çağırıyorlardı. Fakat hiç kimsenin biraz ilerleyip onu yakalamaya cesareti yoktu. Öküz birdenbire Mevlânâ'nın karşısına çıktı ve hemen durdu. Sonra yavaş yavaş Mevlânâ'nın önüne gelerek hâl ehlinin anlayacağı bir hâl diliyle aman diledi ve yalvardı. Mevlânâ ilerleyerek öküzü tuttu. Mübarek eliyle onu okşadı ve merhamet buyurdu. Kasaplar onun arkasından gelerek baş koydular. Bunu kesmek doğru değildir, serbest bırakın diye buyurdu Mevlânâ.⁵⁹⁰

...Günlerden bir gün çift sürerken hiddetlenip elindeki aletle öküzün birine dürtünce kanattı. Öküz hemen kudretle dile gelip Ey Açak, bundan önce hizmetimde kusur bulmazdın, beni gereği gibi hoş tutardın. Şimdi kocadım, kuvvetim kalmadı. Nodulla dürtüp kanatıyorsun. Ertesi gün kırk abdalla Sarı Saltuk Sultan gelir, beni kurban edip yerler dedi. Açak, öküzün dediklerinden sonra çifti bırakıp tekkeye döndü.⁵⁹¹

“...Sonra tekkeye geldiler. Biraz sonra Çelebiler ve dervişler de geldiler. Buluşup görüştüler. Büyük bir toplantı oldu. O konuşan öküzü kesip kurban ettiler. Sonra safa sema ettiler.”⁵⁹²

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 201-202.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 183 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 362-365.

A.g.e., 365.

...Yine Gevâle kalesi muhafızı merhum Emîr Necmeddin (Tanrı rahmet etsin) rivayet etti: Bir gün Çelebi hazretleri, Eflâtun Manastırı'na gelmişti. Bize haber verdiler ve biz de kırk beş kişiyle kaleden indik. Ârif Çelebi üç gün üç gece oranın keşişleriyle içip eğlendi. Benim içimden 1 zilhicce 718 (10 Mart 1319) tarihli Kurban Bayramı olan bu aziz günlerde bu derece meşgul olmak, özellikle rahiplerin sohbetinde bulunmak çok tuhaf bir şeydir diye geçti.⁵⁹³

Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de, kurban ve kurban ibadeti için nefsin arzularını defetmeyi Kâbe'de kurban kesmeye benzetirken, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise açıkça kurban ile ilgili sadece Kurban Bayramı yerine "Hacılar Bayramı" ifadesi geçmektedir. Devamında ise *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* açık bir şekilde kurban kesimine dair bir beyanat yok iken, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de bu ibadet için geniş bir bilgilendirme yapıldığı görülmüştür.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **namaz ve namaz kılma ibadeti**, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de on üç, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise sekiz yerde geçmektedir.

...Bundan başka Kâmil bir şeyhe semâ, beş vakit kılınan namaz ve ramazan orucu gibi farzdır. Hâlis ve ikbal sahibi müritlere güçleri oranında semâ mubahtır. Şeyh ve mürit olmayan ayaktakımınaysa haramdır diye buyurdu ve sonrasında Bütün peygamberler ve veliler, Tanrı'nın hakikati hakkında hiçbir şey söylemeyip bir şeye karar vermediler. Ben Muhammed'in canının nuru sırrına (salat ve selam onun üzerine olsun) dayanarak diyorum ki: Tanrı tamamen zevktir ve her kim tatmazsa anlamaz. Ben, o zevkim ve o zevke tamamen gömülmüşüm. Hâlkın zevki bu zevkin aksidir. Çünkü iman tamamen zevk ve şevktir dedi ve bir nara atıp semâyâ başladı.⁵⁹⁴

...Tarikat yolunun olgun kişileri ve hakikat Selsebil'inin içicileri kerâmet göstermekten tam bir nefretle sakınır, ondan çekinmeyi gerekli bilirler; belki de onlar kerâmetle meşgul olmayı bizzat (gerçeği görmeye engel olan) perde (hicâp) sayarlar. Nitekim Cüneyd (Tanrı ondan razı olsun) hazretlerine falan derviş Dicle'nin üzerinde seccade sermiş namaz kılıyor, havada uçuyor ve

Menâkıbü'l-Ârifîn, 663 (II).

A.g.e.,190 (I).

acayip kelimeler söylüyor dediler. Yazıklar olsun. O, bir oyuncakla oynamış, onunla yetinip kendi hâlimden memnun olmuş dedi Cüneyd ve onu çağırıp uyardı. O da öyle durmaktan vazgeçti. Peygamberlerin cezası vahyin kesilmesi, velilerin cezası kerâmet göstermeleri, müminlerin cezası da tâatte kusur etmeleridir demiştir Cüneyd (Tanrı onun sırrını kutlasın).⁵⁹⁵

...Akça Koca; evin hanımı erenleri incitip olmayacak sözler söylemiş. Şimdiye dek onun eziyetini çekiyorduk. Artık vadesi doldu, aslına ulaştırın dedi. O köyün kadınları içeri girip dünyasını değiştirdiğini gördüler. Kefenleyip namazını kıldılar. Defnettiler. Ondan sonra o gece safa ile sohbet ettiler. Ertesi gün Akça Koca'ya veda edip Suluca Karayük'e geldiler. Oturdular.⁵⁹⁶

“...O gece yatıp sabahleyin Kırşehir'e yola çıktı. Kırşehir'den önce Erkadarca adlı bir de akarsuya erişip atından aşağı indi. Abdest alıp öğle namazını kıldı. Nureddin Hoca namazdan çıkınca ansızını yedi süslü yiğidin çıkageldiğini gördü.”⁵⁹⁷

“...Namazı tamamladıktan sonra, bu zayıf kul, onun ayakkabılarını düzeltmek için kalktım ve içine baktığımda ayakkabının Hicaz kumuyla dolu olduğunu gördüm. Benim bu hâle vâkıf olduğum Hudâvendigâr'a malum olunca, olmaya ki, herhangi bir yaratığa bu hadiseden bahsedesin diye buyurdu.”⁵⁹⁸

...Bir gece Mevlânâ hazretleri aramızdan kayboldu. Ben, medresedeki evlerin içini dışını her tarafını birer birer aradım, bulamadım. Hâlbuki bütün kapılar da kapalıydı. Biz hepimiz buna şaşakalmıştık. Hepimiz uyuduktan sonra birdenbire uyandım. Mevlânâ'nın teheccüt namazına durduğunu gördüm. Bir de baktım ki, mübarek ayakları toz içerisinde. Ayak parmaklarının arasında renkli kumlar buldum; ayakkabısının da kumla dolu olduğunu gördüm. Tam bir korku içinde bu hâl i kendisinden sordum. Kâbe-i Muazzama'da (Tanrı onu yüceltsin ve şereflendirsin) daima bizim sevgimizden bahseden gönül sahibi bir derviş vardı. Bir süre onunla görüşmeye gittim, bu da Hicaz

A.g.e.,305-306 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 270-274.

A.g.e.,238.

Menâkibü'l-Ârifîn, 109 (I).

kumudur, onu sakla ve kimseye söyleme dedi Mevlânâ, bu ne de büyük bir gezi ve şaşılacak dolaşmadır diye geçti içimden ve şaşkınlık içinde kalmıştım ki, buyurdular: Erenler, gönüller gibi ufukları gezerler. Onlar konaklara ve deve semerlerine bağlı değillerdir.⁵⁹⁹

...Öğle namazı vakti olunca Said'in gönlünden Hünkâr ululuğu her namaz vakti kayboluyor, acaba nereye gidiyor? diye geçti. Said'in aklından bunların geçtiği Hünkâr varlığına mahum olup, Said gel, elimi tut, ayağını ayağımın üzerine koy. Gözlerini yum dedi. Said, yaklaşp erenlerin dediği gibi elini Hünkâr'ın eline verdi, ayaklarının üzerine basıp gözünü yumdu. Hz. Hünkâr, gözünü aç dedi. Said gözünü açınca kendisini Hünkâr varlığıyla birlikte Ka'be'de buldu.⁶⁰⁰

...Ben yedi yaşındayken sabah namazında daima, (biz sana Kevser'i verdik) ayetini okuyup ağlardım. Birdenbire Tanrı hazretleri esirgemediği rahmeti sayesinde bana gözüktü, öyle ki kendimi kaybettim. Aklim başıma geldiğinde hafiften, Ey Celâleddin, ululuğumuz aşkına, bundan böyle bir daha mücahede etme. Biz seni müşahede makamına eriştirdik diye bir ses işittim.⁶⁰¹

...Baktı ki, birdenbire Mevlânâ yükseldi, büyüyüp yüceldi, irileşti, medresenin sofa ve sahanlığı onunla tamamen doldu. Öyle bir yücelik ve heybet karşısında söz söylemeye ve durmaya mecali kalmadı, bağırarak kendinden geçip yere düştü. Mevlânâ namazı bitirdikten sonra, emir Celâleddin, aziz olan Tanrı hazretleri bizi okşadığında işte öyle oluruz ve bizi kendine çağırdığında da böyle oluruz dedi.⁶⁰²

...Ulaştığım her konakta, her yerde ve her şehirde Mevlânâ hazretlerinin canlanmış olduğunu görüyor ve şaşıyordum. Şam'a ulaştığımda büyük mescidin damında dolaştığımı ve bana işaret ettiğini gördüm. Ben bu hâlin heybetinden kendimden geçtim. İkinci namazına kadar uyumuşum. Kendime geldiğimde kimseyi göremedim. Şaşkın ve delirmiş bir hâlde Yüce Kâbe'ye doğru hareket ettim. Kâbe'yi tavafla müşerref olduğumda Mevlânâ

A.g.e.,243 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 470-473.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 119 (I).

A.g.e.,219-220 (I).

hazretlerinin de tavaf ettiğini ve ayrıca Arafat dağında münacaatta bulunduğunu gördüm. Selamete Konya şehrine ulaştığımdaysa daha üzerimden yol tozlarını bile gidermek için durmadan elini öpmek şerefine nail olmak üzere Mevlânâ'ya gittim. Dostlardan bir grubun oturduğunu gördüm. Evet, Hacı Emîre, bil ki Tanrı erleri kudret denizinde bir balık gibi daima dolaşır ve istedikleri yerden başlarını çıkarıp yüzlerini gösterirler. Muhipleri nerede isterlerse onları bulur buyurdu Mevlânâ.⁶⁰³

“...İleri geçince, mihrabın sol köşesinde bir erenin namaz kılıp ibadet ettiğini ve mübarek şerefli vücutlarından nurlar fışkırdığını, başının üzerinde nurdan bir kandilin yanmakta olduğunu gördü.”⁶⁰⁴

“...Rivayet ederler ki Şeyh Lokmân-ı Perende bir rekât namazı on dört yılda kıldı. Bâyezit-ı Bistâmî on dört yıl ayakta durdu (bekledi).”⁶⁰⁵

...Şöyle naklederler ki bir zaman Hünkâr ululuğu Kadıncık'ın evinde namaz kılıyordu. Ansızın o evin duvarı eğilip yıkılmaya yüz tuttu. Kadıncık bunu görünce Hz. Hünkâr'a, Erenler şahı şu duvar eğilir gibi oldu dedi. Hâcı Bektâş-ı Velî hemen mübarek eliyle o duvara dur diye işaret etti. Hüda'nın kudreti, evliyanın velayetiyle duvar yıkılmak üzereyken derhâl durdu. Bunun üzerine Hz. Hünkâr, Kadıncık bu duvar kıyamete kadar böyle dursun, yıkılmasın dedi.⁶⁰⁶

...Hoca Ahmed-i Yesevî O nasip senindir, kalk dedi. Hz. Hünkâr Hâcı Bektâş-Velî yerinden kalktı, seccadeyi mübarek eline alıp o darı çeçinin yanına geldi. Allâh'ın adı ile ve Allâh'ın emriyle deyip seccadeyi darının üzerine serdi. Celâl sahibi yaratıcının kudreti ile seccade havada durdu. Hz. Hünkâr o seccadenin üzerine çıkıp Hak Ta'ala'nın dergâhına iki rekât namaz kıldı. (Darı çeçinin) hiçbir tanesi yerinden kıılmadı. Namaz bitince kubbe-i elifin (tac) yerinden kalkıp uçarak, Hz. Hünkâr'ın başına geldiğini gördüler. Orada hazır olan hâlîfe ve dervişler bu durumu görünce hepsi salavat

A.g.e.,370 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 218.

A.g.e.,78.

A.g.e.,225.

getirdiler. Hırka da durduğu yerden (kalkıp) Hz. Hünkâr'ın sırtına geldi. Çerak da yanıp huzuruna geldi. Sofra da gelip önüne yayıldı. Âlem de durduğu yerden (kalkıp) Hz. Hünkâr'ın önüne gelip bağı üzerine dikildi. Seccade de gelip altına döşendi.⁶⁰⁷

...Yine Sultan Veled buyurdu ki: Bir gece babam, namazla meşguldü. Ben de onun yanında oturmuştum. Babam kıyam hâlinde (ayakta) Allah, Allah diyordu. Biraz sonra mübarek ağzının açık kaldığını ve dudağının oynamadığını gördüm. Fakat göğsünden yine Allah, Allah sesi geliyordu.”⁶⁰⁸ ...Yine faziletli insanların üstadı Mevlânâ Şerefeddin Kayserî'den (Tanrı ona rahmet etsin) nakledilmiştir. Şeyh Sadreddin hazretleri, Mevlânâ hazretlerinin cenaze namazını kıldırmak için ilerlediğinde birdenbire üstüne bir hıçkırık gelip bir süre kendinden geçti, sonra namaz kılıp gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak hareket etti. Ululardan bir grup durumu ondan sordular. Namazı kıldırmak için ilerlediğimde, yüce meclis meleklerinin önümde sırayla dizildiklerini, Peygamber hazretlerinin (Tanrı'nın salat ve selamı onun üzerine olsun) şekil bağlamış ruhunun da Mevlânâ'yı ziyarete gelip onun namazını kılmakla meşgul olduğunu gördüm. Gökteki meleklerin hepsi mavi giyinmişti, ağlıyorlardı dedi Şeyh Sadreddin.⁶⁰⁹

...Birkaç gün sona Hudâvendigâr Hazretleri kalktı ve arkadaşlar topluluğuna işaret edip, bir aziz aihret yolculuğuna çıkmıştır, onun için giyaben namazını kılalım dedi ve bu niyetle namaz kıldı. Birileri de bu tarihî tespit etti. Birkaç gün sonra hazretin bu işareti gerçekleşti ve sultanın şehit edildiği haberini getirdiler.⁶¹⁰

“...Semâ sona erince ferecisini mihraba atarak cenaze namazını kılalım dedi ve tekbir getirdi. Bütün dostlar ona uydular.”⁶¹¹

A.g.e.,162.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 275 (I).

A.g.e.,302 (I).

A.g.e.,105 (I).

A.g.e.,167 (I).

...Yine *Veled* hareketleri (Tanrı onun sırrını kutlasın) rivayet etti: Bir gün babam hazretlerine, hâl vetinde bedeninden sıyrılıp çıkmak vaki olmuş ve birkaç saat o istiğrak içinde kalmıştı. Hayret âleminden kendine geldikten sonra niyaz yoluyla ondan bu hâlini sordum. Babam şöyle dedi: Bahâeddin, Bağdat'ta uzun yıllar riyazet ve mücadele ile meşgul olan zayıf bedenli, ince boyunlu ve sarı yüzlü bir şahıs gördüm. Ağlayıp sızlıyordu. Onun büyük bir dert sahibi olduğunu anladım. Öyle bir dereceye gelmişti ki, Dicle nehri üzerine seccade serip namaz kılıyordu. Tanrı'ya olan bütüün bu yakınlığına ve kudretine rağmen Tanrı'dan ey Tanrım, ey Sultanım, bana bu hâl imden ve hayretimden daha iyi bir hâl ve hayret ver, çünkü bunların bana hiçbir faydası yok diye ricada bulunuyordu. Ben de hemen o anda onun kulağına bizim Mevlânâ Şemseddin'imiz, Şam'da kalabalıkların etrafını dolaşıyor ve hâlkı seyrediyor. Şimdi oraya git de o aşk padişahı seni bu hâl de görsün, senin bu ağlayıp sızlamana gülsün de istediğine kavuşasın ve aradığın hâl, bir anda, senin için peyda olsun dedim. Hemen o anda dervişin içinde gayb âleminden bir nur ve heyecan baş gösterip dönmeye başladı.⁶¹²

...Yine aziz arkadaşlar şöyle rivayet ettiler: Bir gün Çelebi hazretleri kutsal Türbe'de semâdaydı. O günü haddinden aşırı heyecanlar gösterdi; mübarek sarığını Arapların biçiminde sarmış ve kurt derisinden postunu tersine giymiş bir vaziyette semâ ederek türbeden çıktı. Bütüün hâlk guyendelerle birlikte onun arkasından yürüdüler. Ölülerin musallasına kadar durmadan yürüdü, orada postu omzundan çıkardı ve Bir gaybın cenaze namazını kılın diye emretti. Devrin padişahı Gâzân Han (Tanrı rahmet etsin) dünyadan göçtü dedi Çelebi. Bu olay H. 703 (M. 1303-4) yılı aylarında oldu.⁶¹³

...Naklederler ki Şeyh Lokmân-ı Perende zamanın birinde Beytu'llâh'a gitti. Tavaf edip hac vazifesini yerine getirdikten sonra Arafat Dağı'na çıkıp vakfeye durdular. Lokmân-ı Perende yoldaşlarına bugün arefe günüdür. Şimdi bizim evimizde bişi pişiyor dedi. Perende'nin Arafat Dağı'nda böyle dediği Horasan ülkesinde Hazret-i Hünkâr'a malûm oldu. Gerçekten de Şeyh'in evinde o anda bişi pişiriyorlardı. Hünkâr, (Lokmân'ın) eşine bir

A.g.e.,492 (II).

A.g.e., 634 (II).

*tepsiye birkaç tane bişi koyup beri verin dedi. Onlar da bir tepsiye birkaç bişi koyup Hünkâr'ın eline verdiler. Hazret-i Hünkâr o tepsiyi eline alıp hemen Arafat Dağı'ndaki Şeyh Lokmân-ı Perende'ye sundu. Şeyh Lokmân-ı Perende, Ka'betu'llâh'ta namaz kıldığım her zaman farzları benimle birlikte kılıyordu. Namazdan çıkınca yine kayboluyordu diye onun kerâmetlerini bir bir haber verdi.*⁶¹⁴

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; her iki kaynak eserde de namaz konusuna oldukça fazla atıf bulunmaktadır. Beş vakit namaz başta olmak üzere cuma ve cenaze namazları ile ilgili olan bu atıflar; *Hacı Bektâş*'ın namaz ibadetine ne kadar önem verdiğini, hatta bu durum, namaz kılmanın şeriatın makamları arasında sayılması, abdestsiz olarak namaz kılınmayacağına söylenmesi ve namazın insanın hayatının evrelerine benzetilmesi ile gözler önüne serilmektedir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan *uğurlu sayılma ya da uğurlu gelme, nazar ve nazardan sakınma, okuyup üfleme*, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de dört, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise herhangi bir yerde geçmemektedir.

“...Bunların hepsi kötü insanların, kötü nazarlarını defetmek için ateşe atılan otu kabindendir.”⁶¹⁵ şeklinde söylem mevcuttur. Adı geçen otun yanması ile çıkan buğunun teneffüs edilmesi ve bu sayede hem nazarın çıkması hem de nazar edenden korunmanın sağlanacağı beyan edilmiştir.

“...Mevlânâ Celâlü'ddîn elini, kırık ayak parmakları üzerine koyduktan sonra okuyup üfledi ve yarayı iyileştirdi.”⁶¹⁶

...Bir gün Mevlânâ'nın karısı Kira Hatun, kocasının yırtılan feracesini, üzerinde olduğu hâl de dikiyordu. Hatun'un hatırından; “...acaba Mevlânâ'da mübarek ağzına bir şey aldı mı? diye geçti. Mevlânâ hemen; bunun ehemmiyeti yok, sen adamakıllı dik, işte ben ağzıma Kul hüv'allahü

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 85-86.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 363 (I).

A.g.e.,58 (I).

*ahad' de, o Allah Tektir, aldım ve Allah'ı dişimle adamakıllı yakaladım dedi.*⁶¹⁷

*...Mevlânâ Sıracü'd-dîn Mesnevî Han, Celebi Hüsamü'd-dîn'n bahçesinden uğurlu addettiği için bir mendil kırmızı gül topladı ve Çelebi'nin evine getirdi. Birden evde Mevlânâ'yı görünce mendili kapının dibinde unutarak Mevlânâ'dan uzakta bir yere oturdu. Mevlânâ onun tarafına bakarak, bahçeden gelen, teberrüken gül, helvacı dükkânından gelen de bir parça helva getirir dedi. Hazır bulunanlar gülleri yağma ettiler.*⁶¹⁸

Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; *Menâkıbü'l-Ârifin*'de uğurlu sayılma ya da uğurlu gelme, nazar ve nazardan sakınma, okuyup üfleme nazardan ve kötü gözlerden sakınmak için sıkı sık "maaşallah" çekmek, kem gözlü yani kötü gözle bakan insanların nazarlarından muhafaza için ateş içine *çörek otu atmak*, kişinin sevdiği insanı kendisine yaklaştırmak için yanan *ateşin içine nal atmak*⁶¹⁹ ve bu nal üzerine bir şeyler okumak, *sol gözün seğirmesi*'nin hayırlı ve uğurlu işlere işaret olması⁶²⁰, *Sultan'ın yüzünün görülmesinin* pekiyi sayılması⁶²¹, *safer ayında yolculuğu çıkmanın* hayırlı olmadığı⁶²², *kapı eşiğine oturmanın* uğursuzluk getirdiği⁶²³, gizliden gizliye *sadaka dağıtmanın* hayırlı olduğu⁶²⁴ ve *inat etmenin* uğursuzluk getirdiği⁶²⁵, kötülükleri def ettiği, hastalıklardan, belalardan, musibetlerden kurtulmak için *muska yazılması*⁶²⁶ ve *hamamlarda, su kaynaklarına ve ağaç diplerine* *çiş yapmanın*

A.g.e.,243 (I).

A.g.e.,156 (I).

A.g.e.,394, 506 (I-II).

A.g.e.,521 (II).

A.g.e.,187 (I).

A.g.e.,434 (II).

A.g.e.,82 (I).

A.g.e.,479 (II).

A.g.e.,20, 50, 99 (I).

A.g.e.,150 (I).

uğursuzluk olduğunu⁶²⁷ dair fazlası ile malumat yer alırken, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de bu hususlar ile ilgili herhangi bir bilginin geçmediği görülmektedir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **helva dağıtmak ya da dinî bayramlarda helva dağıtmak** gibi inançlar *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de dört *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise hiç geçmemektedir.

...Bütün arkadaşlar gerektiği gibi büyük bir zevkle yedikleri ve götürdükleri hâlde sini yine dopdoluydu. Mevlânâ hazretleri siniyi kaldırıp medresenin damına doğru yöneldi. Dostlar Mevlânâ ne yapacak? diye şaşakaldılar. Mevlânâ hemen o anda damdan sinisiz indi ve Bu helvayı, o adam da yesin diye siniyi götürdüm dedi. Dostların hayreti bir iken bin oldu. Tesadüf öyle oldu ki, hacıların sağ salim şehre ulaştıkları haberi geldi. Şehir hâl ki şenlikler yaparak hacıları karşıladı. O gönlü aydın tacir de henüz yol tozu üzerinde olduğu hâl de Mevlânâ'yı ziyarete gelerek şükürlerde bulundu. Hudâvendigâr sevgiler gösterip evine gitmesine müsaade etti. Tacir eve geldi, aile efradını kazasız belasız ve selamette buldu. Tacirin geldiği gece hep birlikte otururlarken köleler eşya arasından bir sini çıkardılar. Bu sini bizimdir, onun sizde ne işi var? Onda tarih ve efendinin adı yazılmıştı dedi hanım. Ben de hayretteyim, bu sininin benim yanımda ne işi var? dedi tacir. Hanımı meseleyi tekrar sordu. Arafat dağında, arife gecesinde hacıların birlikte çadırında oturmuştuk. Çadırın bir köşesinden bir elin içeriye girdiğini ve bu siniyi helvayla dolu olarak önümüze koyduğunu, sininin de bizim sini olduğunu gördüm. Ancak oraya nereden geldiği belli olmadı. Kullar dışarı çıktılar, kimseyi görmediler dedi tacir. Bu çok sadakatli hanım, derhâl baş koyup bu helva sorununu çözdü ve olan biteni tekrar anlattı. Zavallı tacirin o kudret ve yücelik karşısında kararı gitti. Sabahleyin erkenden erkek ve kadın Mevlânâ'nın huzuruna geldiler. Başlarını açıp ağlaştılar.⁶²⁸

...O anda Âbid Çelebi bu dervişe Arif'e mensup olanlardan biri de benim. Sana diyorum ki, senin ömründen üç gün kalmıştır, fazla değil. Senin helvanı

A.g.e.,50, 99 (I).

A.g.e.,180-181 (I).

da Eflâkî pişirecek diye buyurdu. O gün biz Lâdik şehrine ulaşır ulaşmaz bu derviş hastalandı ve üçüncü günde öldü.⁶²⁹

...Ey delikanlı, bil ve haberdar ol ki, Bahâeddin'in oğlu Mevlânâ her gün bir kez buradan geçer. Ben, o sultanın müritlerindenim. Belki inayet buyurur da iftar eder, diye bu helvayı onun için pişiriyorum dedi. Bunun üzerine şaşkınlığım bir iken bin oldu. Aradan bir süre geçmedi ki Mevlânâ görünüp çadırdan içeri girdi. Bir kişi kalkıp kendisini karşıladı ve baş koyduktan sonra bir tabak helva önüne getirdi. Mevlânâ bu helvadan fındık kadar alıp ağzına attı ve biraz da bana verdi. Ben hemen Mevlânâ'nın eteğine yapıştım ve Tanrı için olsun, ben Konya'dan aile sahibi bir adamım, hacılar kafilesinden ayrı düştüm, yolu bilmiyorum, beni kurtar diye yalvardım. Sen mademki benim hemşerimsin, hiç korkma, gözlerini kapa diye buyurdu Mevlânâ. Ben de hemen gözlerimi kapadım. Gözlerimi açınca da kendimi kafilenin arasında buldum.⁶³⁰

...Bir tâcirin karısı Kurban Bayramı arife gecesinde çokça helva yaparak fakirlere, zavallılara ve komşulara birer birer sadaka olarak dağıttı. Şekerli helva ile dolu büyük bir siniyi de müridler yesinler ve kocasına hayır dua etmekle yardım etsinler diye Mevlânâ Hazretlerine gönderdi.⁶³¹

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; sadece Mevlânâ Hazretleri ile ilgili eserde bu konu hakkında malumatlar görülmüş ve bu malumatlarında bereket getirme, gelecekte haber verme, felaket musallat etme, boyut değiştirme ve bayram arefelerinde helva dağıtmak gibi inanç ritüellerinin olduğu vurgusu yapılmaya çalışılmıştır.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **renkler** ise *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de üç *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise bir kez geçmektedir.

“...Bundan başka gözüme önüne kırmızı, yeşil, beyaz lev hâl ar tuttuklarını gördüm ve bu lev hâl arda, bizden yüz çevirmekten başka, senin bütün günahların affolunmuştur, kelimeleri yazıyordu.”⁶³²

A.g.e.,716 (II).

A.g.e.,244 (I).

A.g.e.,162 (I).

A.g.e., 591 (II).

...Gönlü olan dostlar, adı geçen bu emirzadeye ısrar ettiler. Bir şartla mürit olurum: Çelebi bana bir erkek evlat bağışlasın. Bundan daha iyi bir kerâmet olmayacaktır dedi. Nazırının oğlunun da hamama ihtiyacı oldu, kalkıp hamam tarafına koştu, hamamın kapısında karanlıkta bir adamın durduğunu ve ilerleyince de bu adamın Ârif Çelebi hazretleri olduğunu gördü, selam verip elini öptü ve içinden Çelebi sabah içkisini içmiş ve sarhoşluktan tek başına dışarı çıkmıştır diye geçti. Hayır, hayır, Senin aklından geçen gibi değildir, belki senin nefsini Müslüman etmek için gelmiştim dedi Ârif Çelebi hazretleri ve ona bir deste kırmızı gül vererek Erkek çocuğun ayağı uğurlu olsun diye buyurdu. Çabucak hamamlanarak evine geldiğinde karısı gözüne çok güzel göründü ve onunla cinsel ilişkide bulundu. Yüce Tanrı'nın kudretiyle karısı o anda gebe kaldı.⁶³³

...Bismillâhirrahmanirrahim deyip ağacın dalına ayağını bastı. Hemen o anda Allâh'ın kudreti, velilerin velâyetiyle ağaç o anda yeşerdi, tomurcuklandı, yapraklandı. Çiçeklendi, döküldü, bir an içinde kırmızı elma bitip salkım salkım oldu.⁶³⁴

...rüyada kırmızı elbise giymek yahut kırmızı görmek dirlik ve sevinmeye, yeşillik zühte, beyazlık takvâya, mavi ve siyah matem ve gama delâlet eder, Eshab-ı Kehf'in köpeği sarı idi; çünkü âşıktı. Âşıkların rengi daima benim rengim gibi sarı olur.⁶³⁵

Tüm bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, *Mevlânâ Hazretleri* ile ilgili eserde; renkler için, rüya tabir etme, gaipten haber verme ve çocuk sahibi olmaya delalet ettiğine dair malumalar verilirken, *Hünkâr* hakkında yazılan eserde ise sadece meyve- çiçek olma gibi bir hikmetin ifadesi olarak renkler hakkında bilgi verildiği görülmektedir.

A.g.e.,683-684 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 253.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 282 (I).

4.2.1.2. Doğum

Bu dönem Anadolu toplumunda; mutlu olmak, sevinmek ve bu sebepten dolayı şenlikler düzenlenmesine bile vesile olan doğum hadisesi ile ilgili adetler yahut geleneklere baktığımızda *saçı saçmak, ziyafet vermek* ve *anneye ya da babaya değerli hediyeler vermek* gibi davranışların sergilendiği görülmektedir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı adetler yahut geleneklerden olan *doğum ve doğum öncesi ve sonrası eşyalar, çocuk düşürme* konuları, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de dört, *Menâkıb-ı Hümkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise iki kez geçmektedir.

...Çelebi Ârif, anne rahminden dünyaya gelip Muhammed'e ait yüzünün nuru ile her tarafı nurlandırdığı vakit güzellik denizini henüz tuzlamamışlardı ki, Mevlânâ koşarak tam bir ay gibi odaya girdi. Fatma Hâtun'un başına başına altın dinar serptikten sonra yeni doğan çocuğu istedi, onu Fatma Hatun'un elinden aldı, kendi mübarek gömleğine sardı ve yenine koyup götürdü. Verilebilecek bütün nur feyizlerini, huzur sırrını ve neşe bahşişini onun içerisine üfledikten sonra gecenin ilk üçte birinde dönüp geldi ve çocuğun gömleğinin ucuna da sarrafların hiç görmediği birkaç altın bağlamıştı. Gerake Hatun hazretleri bu parayı uğur sayarak senelerce sakladı.⁶³⁶ Hacı Mübarek, oğlu Hacı Muhammed dünyaya geldiği vakit büyük bir ziyafet verdi. Konya'nın büyüklerini davet etti. Mevlânâ'yı çağırmağa geldiğinde Mevlânâ ayaklarıyla değil başımın üzerinde gelirim. Yüzümün üzerine, ensemin üzerine, yanımın üzerine, yuvarlana yuvarlana gelip hizmet edeyim dedi.⁶³⁷

..Bir kadın koltuğunda bir beşik olduğu hâl de Çelebi Emîr Ârif'i küçük bir arabaya oturtmuşlar, lâlâsı da onun arabasını çekiyordu. Hoca Şerefü'd-dîn-i Semerkandî, Mevlânâ'nın evinin mahremelerinden ve çocuklarının lâlâsıydı.⁶³⁸

...O gebe kalınca, karnındaki çocuğu düşürmek için türlü ilâçlar içer ve gebe kadın için doğru olmayan şiddetli hareketlerde bulunurdu. Bu gebeliğinde de

A.g.e.,283-284 (I).

A.g.e.,454 (II).

A.g.e.,283-289, 312 (I).

*birkaç defa tesirli ilâçlar içmiş, fakat bu çocuğu düşürmek ona müyesser olmamıştı.*⁶³⁹

*...Râviler anlatırlar: O zaman Hâcı Bektâş el-Horasânî (K.S.A) bu tanelerin her birinden bir evladımız olsun, ziyan olmasın, diye nefes etmişti. Erenlerin sözünü duyan biri bu taşları yutmakla ne olacak, taştan çocuk mu olur, getirin onun ikisini yutayım dedi. O (taş olan) buğdayın iki tanesini ağzına alıp yedi. Tanrı'nın kudreti, evliyanın velâyetiyle o kişi hemen hamile oldu. Günden güne gelişip karnı büyümeye başladı. Hamilelik süresi tamam olunca o kişinin doğum ağrısı tuttu. Çok acı çekip inledi. Sözünün nereye vardığını anladı. Yaptığına pişman oldu. Akraba ve tanıdıklarına yalvarıp, bana yardım gerekli. O erden günahımızın bedelini isteyin? Beni kurtarsın. Selâmetle erdirsin dedi. Hamile olan kişinin tanıdıklarından birkaç kişi erenlerin huzuruna gelip Sultanım lütfet. Bu çaresize bir çâre bul. Bu dertten kurtulsun dediler. Bundan sonra ona çare yoktur. O kişi ölecek ama onun karnını yarın. İki evladımız olacak dedi. Erenlerin dediği gibi o kişi öldü. Derhâl karnını yardılar. Evliyanın velâyeti gerçekleşip iki çocuk dünyaya geldi. Beslediler büyüdü. Bu güne kadar onun nesli vardır. Engürü yakınlarında Buğdayoğulları derler.*⁶⁴⁰

...Râviler şöyle anlatırlar: Hâcı Bektâş-ı Velî (K.A.S) ne zaman abdest alsalar ve yemekten sonra ellerini yıkasalar, Kadıncık, saygı göstermek maksadıyla temizlik suyunu içmeyi âdet edinmişti. Bir gün abdest alırken tesadüfen burnu kabardı, leğençeye bir miktar kan aktıktan sonra durdu. Hünkâr, Kadıncık bu kanı ayak değmeyen bir yere dök dedi kadıncık leğençeyi alıp evine geldi. Her zaman erenlerin abdest suyunu içerdim. Şimdi bunu niye yere dökeyim. Tiksinmeyip bunu da içmeliyim diye düşündü. Hemen Bismillâh dedi, suyu içti, leğeni Hünkâr'ın huzuruna getirdi. Hünkâr Kadıncık'ın yüzüne baktı. Durum kendisine malum oldu. Kadıncık bu alıp gittiğini de içtin mi? dedi. Kadıncık, Sultanım size ne malum değil ki siz erenlerin bir yudumluk (suyunu) koyacak bundan daha iyi ayak değmeyen bir yere bulamadım. İçtim dedi. Hünkâr, Kadıncık bizden umduğun nasibi aldın

A.g.e.,283 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 265-266.

*senden iki evladımız olsun. Bizim ismimizle ansınlar. Yurdumuz oğlu olsunlar. hâlkın yetmiş yaşındaki onun yedi yaşındakinin elini öpsünler, âlem (her yer) fesada gelip tufan olunca onlar sırtları üzere yatsınlar dedi. Bir müddet sonra kadıncık hamile oldu. (...) Bir müddet sonra kadıncık yine hamile oldu. (...) Bir müddet sonra Kadıncık yine hamile oldu.*⁶⁴¹

Verilen bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; *Mevlânâ Hazretleri* ile ilgili eserde; çocuk düşürme, çocukların bakımı için lala'ların olması ve çocukların beşik ve bebek arabaları gibi eşya gereçlerinin olması gibi unsurlar vasıtası ile doğum konusu ele alınırken, *Hünkâr* hakkında yazılan eserde ise Kadıncık Hatun'un ve taş yutanın hamile kalması ve doğum sırasındaki olağanüstü hâller anlatılarak, doğum motifi işlenmiştir.

4.2.1.3. Evlenme – Boşanma

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Türk toplumu, çoğunlukla İslami kuralların hâkim ve uygulanabilir olduğu bir toplum havasındaydı. Evlenme ve boşanma konuları ve kadının toplumdaki yeri de bu durum göz önünde bulundurularak belirlenmiş ve şer'i kurallara göre bu husus ele alınmıştır. Çoklu evlenmenin de olduğu bu dönem toplumunda evlenme ve boşanma; **önemli şahsiyetler ile temasın sağlanması, kız isteme, nikâh parası, düğün eğlencesi, kıza çeyiz verme, çeyiz serme, saç âdeti ve boşanma** dibi davranışlar ile işlenmiştir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **evlenme ve boşanma** konuları, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de on üç *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise bir kez geçmektedir

*...Nitekim Sultan Veled bir gün hastalandığında: Mutlaka öleceğim dedi. Karısı; Hayır vallahi ölmeyeceksin, belki de iki kadın daha alacaksın. Onların birinden sevgili bir oğlun, diğerinden de iki güzel çocuğun olacak. İşte yakın gözüyle her üç çocuğun senin etrafında oynayarak ve baba, baba diyerek koşuştuklarını ve cilveler yaptıklarını görüyorum dedi.*⁶⁴²

A.g.e.,282-286.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 272 (I).

“...Sultan Veled, bu câriyelerin yüzlerinde hakkikat sırrını gördüğü için onları Halil Hazretleri'nin Hâcer'i, Mustafa Hazretleri'nin Mariyetü'l Kıptîye'yi nikâhladıkları gibi, nikâhı altına aldı.”⁶⁴³

...Bir kadını nikâhı altına atan erkeğin başlık olarak para vermesi normal bir adettendi. Eflâkî, Hazinedar-ı sultan Şerefü'd-dîn'in Vezir Ziyâü'd-dîn hanımda harp çalan Tavus adındaki kadına âşık olduğunu, emin adamlar gönderip Tavus'u hamama yolladığını ve sonra da nikâhlandığını, başlık olarak 50.000 dinar verdiğini yazar. Evlenecek kız ise giyim, ev ve mutfak eşyası olarak çeyiz hazırlamak zorundaydı. Kız tarafının çeyiz ve servetinin olmaması onlar hesabına düşüncü bir husustu. Mevlânâ'nın haremindedir himaye gören bir kızın çeyizini temini için Mevlânâ, Gürcü Hâtun'a haber göndererek yardım talep etti ve “emirlerin hâtûnları ve kendi kızları gayret etsinler, çeyiz hazırlasınlar dedi. Bunun üzerine Gürcü Hâtûn çeyiz olarak; birkaç takım elbise ve her cinsten birer kat çamaşır, yirmi adet süslü küpe, yirmi adet kıymetli yüzük, ince gerdanlık, altın işlemeli külâh ve kıymetli yüz örtüleri ve bilezikler, hâlî ve seccadeler, Gürcü, Şîrâz ve Aksaray perdeleri, siniler, tepsiler, kazanlar, bakır ve çini kâseler, havanlar ve şamdanlar gibi eşyaları yolladı.. Düğünler devrin geleneklerine ve yaşantısına uygun olarak renkli bir hava içinde oluyordu. Eserde, .o gün büyük bir düğün oldu. Konya hâlkı o düğünün büyüklüğünü, uzun seneler geçtiği hâlde hâlâ anlatıyor denilmektedir.⁶⁴⁴

...Yine bir gün Mevlânâ arkadaşlar arasında şöyle buyurmuş: Fâtıma Hatun'u bizim Bahâeddin'e nikâhlayınca bütün Tânrî'ya yakın melekler ve cennet-i âlâ hurileri şenlikler yapıp nekkareler çaldılar. Hepsi semâ ederek birbirlerini bu evlenmeden ötürü kutladılar.⁶⁴⁵

...Bir şahsa karısı üç talâkla boş olayım diye yemin ettirdi. Kocasını razı oldu. Kadın bir batman domuz eti yemen lâzîmdir dedi. O müslüman bu vaziyet karşısında şaşırıp, kaldı. Hiç bir bilgin onun bu müşkülünü hâlledeemedi. Kalkıp Mevlânâ hazretlerine geldi. Ağlayıp sızlayarak durumunu bildirdi.

A.g.e.,466 II).

A.g.e.,64, 173-174 (I), 365 (II).

A.g.e.,541 (II).

Mevlânâ; kadının mahkemesinden bir batman ekmek satın alıp ye de boşanma vâki olmasın buyurdu.⁶⁴⁶

...Yine Gürcü Hatun, Muinü'd-dîn Pervane'den incinmişti. Bütün büyükler ve divan naibleri Pervane'nin günahını affedip sulh olması için şefaatte bulundular. Gürcü Hâtûn razı olmadı ve yalnız bir şartla razı olurum, Pervane kendisinden rica ettiğim her şeyi vereceğine dair üç talakla yemin etsin dedi. Pervane bu müşkül içerisinde ne yapacağını şaşırды ve Mevlânâ'dan bir çare aradı. Mevlânâ; onun bu isteğini askıda bırak ve her zaman veririm, veririm de dur dedi.⁶⁴⁷

...Yine bir aziz karısını çok seviyordu. Hanım naz ederek; ey efendi, gel de senden ne istersen vereceğine dair talâkla yemin iç, yoksa boşanırım der. Kocasını kabul eder. Kadın, yüce Tanrı'nın dünyada yarattığı her nimet ve garip şeyi benim önümde hazır etmeni istiyorum der. Zavallı kocası bu arzuyu yerine getirmekten âciz kalır. Nihayet kalkıp Mevlânâ hazretlerine gelir, macerayı anlatır. Mevlânâ, git Tanrı'nın kitabını tedarik et ve onu mendiline sarıp karının eteğine koy; çünkü böylece dünyadaki yaş ve kuru nimetleri onun eteğine koymuş ve dünyanın garip şeylerini onun önünde hazır etmiş olursun. Zira yaş ve kuru hiç bir şey yoktur ki, Kur'an'da olmasın buyurulmuştur. Böylece aslâa talak ayrılık vâki olmaz buyurdu.⁶⁴⁸

...Gelinim Fatma Hatun benim sağ gözüm, kız kardeşi Hediye Hatun da sol gözümdür. Fatma Hatun ve kız kardeşinden başka beni ziyaretle şereflenen bütün yüzleri kapalı kadınlar, yanına yüzleri yarı açık olarak, onlar ise yüzleri tamamiyle açık olarak gelirler demiştir.⁶⁴⁹

“...bir handa cariyelerin sahibesi olan fahişe, tövbe ederek emrinde bulunan kızları azad etti, evinin eşyasını fakirlere dağıttı.”⁶⁵⁰

A.g.e.,174 (I).

A.g.e.,405 (II).

A.g.e.,342 (I).

A.g.e.,164 (I).

A.g.e.,536-537 (II).

Hünkâr "...Erkek dişi sorulmaz, muhabbetin dilinde, Hakk'ın yarattığı her şey, yerli yerinde, Bizim nazarımızda kadın, erkek farkı yok, Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde"⁶⁵¹ demek sureti ile kadın erkek eşitliği üzerinde durmaktadır.

"...Kızlarınızı okutunuz, onlar geleceğin anneleridir. Kadınları okutunuz. Kadının yüzünün peçetesi, kadınlık iffeti ve haysiyetidir. Kadınları okutmayan milletler yükselemezler"⁶⁵² demek suretiyle Hünkâr, gelecek nesiller için bilinçli anne olmayı başarmış kadınlarca yetiştirilmesini öğütlemetedir.

"...Nikâhınızda olmayan bir kadınla cinsel bir ilişki kurmaya kalkışmayınız, Kur'ân-ı Kerim'in bu husustaki uyarılarını hatırlayınız, kadının erkek için bir zevk aracı olmadığını biliniz. Kadının, kişiliğine ve onuruna değer veriniz"⁶⁵³ demek sureti ile kadına verdiği değeri ortaya koymaktadı Hünkâr.

"...hayz ve loğusalıkta cinsi münasebeti haram bilmektir"⁶⁵⁴ diyerek Hünkâr, kadınların beden sağlıklarının tehlikeye gireceği durumlar için erkekleri uarmaktadır.

...Tekkenin üst katında tefekküre daldığım bir sırada kulağıma bir ses geldi. Dikkat ettiğimde bir kadının kocasıyla konuştuğunu anladım. Kadın kocasına: dövdün, yüz döndürmedim. Başıma ne belâ getirdinse seni bırakıp gitmedim, üstüme bir başkasını almayasın diye. Benim üstüme bir başkasını alırsan ben ne yaparım?⁶⁵⁵ şeklindeki anlatısından hareketle Hünkâr'ın tek eşli evlilikten yana olduğu anlaşılmaktadır.

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; *Mevlânâ Hazretleri* ile ilgili eserde; önemli şahsiyetler ile temas, kız isteme, başlık parası, düğün eğlencesi, kıza çeyiz verme, çeyiz serme, saç âdeti, boşanma ve cariye ile evlenme gibi unsurlar vasıtası ile evlenme, boşanma, kadın konuları ele alınmış olurken, *Hünkâr* hakkında yazılan eserde ise Kadıncık Hatun ile evliliği meselesi, tek eşle evlilik, kadının sağlığının

Haydar Teberoğlu, "Hacı Bektâş-ı Velî Düşüncesi", *Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, C. 16, (2000): 143.

A.g.e.,143.

Çoşan, *Hacı Bektâş-ı Velî*, 11.

A.g.e.,11.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 251-252.

tehlikeye düşürülmemesi gibi durumlar ile evlenme ve boşanma konuları işlenmiştir. Devamında da söz konusu eserlerde tespit olunduğu üzere; dönemin düğünlerinde ya da düğün eğlencelerinde; def ve davul gibi çalgılar eşliğinde eğleniliyor, düğün yemekleri veriliyor ve düğünler renkli bir havada icra ediliyordu. Gümüş, altın ve inci gibi değerli taş ve paralar ile şeker, fıstık ve bağdem gibi yemişlerin düğün sırasında dağıtılması ve son olarakta kocaların, kadınlarını boşamadaki usulleri⁶⁵⁶ de yine bu iki eserde işlenmektedir.

4.2.1.4. Cenaze Törenleri

Daha çok Mevlevî tarikatının tesirinin yoğun hissedildiği XIII. yüzyıl Anadoluşunda icra edilen cenaze törenleri ve cenaze işleri ile ilgili iş ve işlemler konusunda, *Menâkıbü'l-Ârifin* fazlaca bilgi içermekte iken, *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de bu konular daha az ve kısıtlı bir şekilde ele alınmıştır. Kendi ölümü ve ölümünden sonrası ile ilgili yazılanlar başta olma üzere, cenaze namazı konusu, gösterişli ve gürültülü cenaze törenlerinin icra edildiği ise *Menâkıbü'l-Ârifin*'de daha yoğun olarak işlenmiştir. Bu kısımda; ***yas tutma, feryat etme, yemek dağıtma, cenaze sahibini yalnız bırakmama, cenaze namazı*** ve cenaze namazı sırasında yaşananlar üzerinde durulmak sureti ile cenaze törenleri konusu işlenmiştir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan ***cenaze ve cenaze törenleri*** konuları, *Menâkıbü'l-Ârifin*'de on iki *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise bir kez geçmektedir

...Mevlânâ Celâleddîn'nin emriyle hâlifesi ve emin arkadaşı Şeyh Selâhü'd-dîn'in cenaze töreninde beşaret ve nekkareciler bulundu. Cenazenin önünde kalabalık bir ilahî grubu yürüdü. Adet gereğince cenazede hazır bulunan ilahicilere ve nekkârecilere elbiseler ve feraceler hediye edildi. Bundan başka cenazenin önünde müezzinler ve hafızlar da yer alıyorlardı. Bununla beraber cenaze törenlerinde ilahî grubunun bulunması zaman zaman yadırganmış ve Mevlânâ'nın sorulara muhatap almasına sebebiyet vermiştir. O'na eskiden beri ölenlerin cenazesi önünde okuyucular (mukriler) ve müezzinler bulunagelmiştir. Sizin zamanınızda da şarkı söyleyip def çalanların

Taneri, *Türkiye Selçukluları*, 54-56.

*bulunmasının ne mânâsı vardır? Ümmetin bilginleri ve şeriat fakihleri bunu kötülüyorlar ve bunun bid'at olduğunu söylüyorlar dediler. Mevlânâ, cenazenin önünde bulunan müezzinler, okuyucular (mukriler) ve hafızlar bu ölünün mümin olduğunu ve İslâm şer'iatında öldüğüne, bizim şarkıcılarımız ise bu ölünün hem mümin hem müsüman ve hem de âşık olduğunu şehadet ediyorlar dedi.*⁶⁵⁷

*...ölen bir adamın anne ve babası cenazenin önünde ilahi söyleyenlerin bulunmasını ve gazeller okumalarını istediklerinde Ahi Ahmed; Bu şer'iatta bid'attır, câiz değildir diyerek engel oldu. Bunun üzerine Sultan Veled; bizim kavvallerimiz niçin bir şey okumuyorlar, ruhların ve cennetin Rıdvan'ının birbirleriyle buluşmalarından dolayı göstermiyorlar diyerek muhatabını susturdu.*⁶⁵⁸

*"...Mevlanâ'nın cenaze töreninde ise önde yedi öküz çekilmiştir: Bu öküzler kurbanlık idiler ve etleri miskin ve fakirlere dağıtıldı."*⁶⁵⁹

*"...sırtlarında bir tabut olduğu hâlde dört küçük delikanlı içeri giriyor. Biri cenaze namazını kılmak, imamlık etmek üzere ilerliyor ve bütün âlimler ve kadıların ileri gelenleri onun namazını kılmak istiyorlardı"*⁶⁶⁰ gibi bilgiler de yer almaktadır.

...Mevlanâ'nın cenaze törenine ellerinde kitapları olduğu hâlde gayri müslümlerin katılması hoş karşılanmamıştı. Onun cenaze töreninde Hıristiyanlardan, Yahudilerden, Araplardan, Türklerden v.s. den bütün milletler, bütün din ve devlet sahipleri hazır bulunmuş, her biri kendi âdetleri veçhile kitapları ellerinde olduğu hâlde önden gitmişler, Zebur'dan, Tevrat'tan, İncil'en âyetler okumuşlardır. Fakat bu sırada Müslümanlar sopa ve kılıçlarla onları uzaklaştırmak istediler. Olay sultana, vezire ve Pervane'ye duyuruldu. Onlar da papaz ve kiliselerin ileri gelenlerini çağırdılar. Bu cenazenin sizinle ne ilgisi vardır? Bu din padişahı bizim reisimiz, imamımız ve muktedamızdır dediler. Hıristiyanlarda şu cevapla devlet

Menâkıbü'l-Ârifîn, 177 (I).

A.g.e.,279 (I).

A.g.e., 352 (II).

A.g.e.,361 (II).

ileri gelenlerini susturdular. Siz Müslümanlar Mevlânâ'yı nasıl devrinin Muhammed'i olarak tanıyorsanız biz de O'nu zamanın Musa'sı ve İsa'sı olarak biliyoruz dediler.⁶⁶¹

“...Cenazeye hürmeten baş açmak da usuldeni. Bu sırada sarıklar çıkarılıyordu.”⁶⁶²

...ölüm haberini alan kimseler elbiselerini yırtıyor; saçlarını yoluyor ve cenaze töreninde olduğu gibi başlarını açıyorlardı. BU arada hafızlar Kur'an okuyor ve hatimler indiriyor ve yas süresinde matem elbisesi giyiliyordu. Yas süresi olarak kırk günlük bir müddetten de bahseder. Kırkıncı günde yemekli toplantı tertip ediliyordu. Yas süresinde ölenin ruhu için helva pişirilmesi ve dağıtılması da âdetti.⁶⁶³

...Çelebi de gâzâpla ona bir baktı. O adam hemen bir ah çekerek yere düştü, birdenbire değişti ve hırlamaya başladı. Adamın bütün köleleri feryat ettiler. Adam derhâl can verdi. Çelebi hazretleri daha semâdaydı ki adamın kölelerinden saçları kesik ve çul giymiş bir topluluk, onun cenaze donatısıyla uğraştılar.⁶⁶⁴

Onun harîminin mahremi olan eski dostlar şöyle rivayet ettiler: Çelebi'nin ölümünün ardından ahret hanımı, yeryüzünde Tanrı'nın veliyesi Kira Hatun (Tanrı ona rahmet etsin) da bu âlemden göçtüğü zaman bütün büyükler toplanıp tabutunu götürürlerken bütün dostlar da Sultan Veled'e uyararak sarıklarını atmışlardı. Dostlar cenazeyi götürmek istediklerinde cenaze birdenbire yürümeye başladı. Yüce türbenin içine o mübarek cesedi gömdükleri andaysa o nurlu türbenin içi beyaz bir nurla tamamen doldu; birçok kişinin akılları başlarından gitti.⁶⁶⁵

...Şeyh Sadreddin hazretleri, Mevlânâ hazretlerinin cenaze namazını kıldırmak için ilerlediğinde birdenbire üstüne bir hıçkırık gelip bir süre kendinden geçti, sonra namaz kılıp gözlerinden kanlı yaşlar akıtarak hareket

A.g.e.,15, 230 (I), 378 (II).

A.g.e.,469, 591, 779 (II).

A.g.e.,66, 86, 253, 312 (I), 353 (II).

A.g.e.,640 (II).

A.g.e.,579-580 (II).

etti. Ululardan bir grup durumu ondan sordular. Namazı kaldırmak için ilerlediğimde, yüce meclis meleklerinin önümde sırayla dizildiklerini, Peygamber hazretlerinin (Tanrı'nın salat ve selamı onun üzerine olsun) şekil bağlamış ruhunun da Mevlânâ'yı ziyarete gelip onun namazını kılmakla meşgul olduğunu gördüm. Gökteki meleklerin hepsi mavi giyinmişti, ağlıyorlardı' dedi Şeyh Sadreddin.⁶⁶⁶

“...Semâ sona erince ferecisini mihraba atarak Cenaze namazını kılalım dedi ve tekbir getirdi. Bütün dostlar ona uydular.”⁶⁶⁷

...Bir gün Çelebi hazretleri kutsal Türbe'de semâdaydı. O günü haddinden aşırı heyecanlar gösterdi; mübarek sarığını Arapların biçiminde sarmış ve kurt derisinden postunu tersine giymiş bir vaziyette semâ ederek türbeden çıktı. Bütün hâlk guyendelerle birlikte onun arkasından yürüdüler. Ölülerin musallasına kadar durmadan yürüdü, orada postu omzundan çıkardı ve bir gaybın cenaze namazını kılın diye emretti. Devrin padişahı Gâzân Han (Tanrı rahmet etsin) dünyadan göçtü dedi Çelebi.⁶⁶⁸

“...Hacı Bektâş'ın vasiyeti üzerine, o öldükten sonra Sarı İsmail, yüzü nikaplı kişiyi bekledi, Hacı Bektâş'ı ikisi yıkadılar, kefenlediler. Bu kişi imamlık etti, namazını kılıp götürüp gömdüler.”⁶⁶⁹

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; hem Mevlânâ Hazretleri hem de Hünkâr Hacı Bektâş'a ait eserde; yeniden dirilme, olağanüstü hâller, cenaze merasimi sırasında yaşananlar, cenaze merasiminde yer alan kişi ve topluluklar ile cenaze namazının kılınış şekilleri, cenaze için kullanılan malzemeler, cenaze sırasında takınılan tavırlar, yas tutma şekilleri gibi unsurlar vasıtası ile cenaze ve cenaze törenleri konusu işlenmiştir.

A.g.e.,302 (I).

A.g.e.,167 (I).

A.g.e., 634 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 89.

4.2.1.5. Görgü Kuralları

XIII. yüzyıl Anadolu'su, toplumun sağlıklı bir iletişim hâlinde kalabilmesi için uyması gereken bir takım görgü kurallarına sahipti. Kökenleri; hem örfi hem de şer'i kaynaklardan beslenen bu kuralların, toplum için oto kontrol unsurları gibi olduğu ve *Menâkıbü'l-Ârifîn* ile *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de sıkça bahse konu oldukları görülmektedir. *Toplumca hoş görülen ya da hoş görülmeyen alışkanlıklar / davranışlar* başlığında; *büyüğe saygı gösterme, kötü ve zararlı alışkanlıklardan ve maddelerden uzak durma, ciddiyetsiz davranışlardan kaçınma ve cinsi sapkınlıklardan sakınma* gibi motifler üzerinden işlenmeye çalışılan bu görgü kurallar, benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olup, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de on, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise üç kez geçmektedir

“... Onlar benden yaşça büyüktürler, ben onların yüzüne karşı nasıl böyle bir söz söyleyebilirim”⁶⁷⁰ denilerek yaşça büyüklerin karşısında her sözün söylenemeyeceğinin üzerinde durulmuştur.

“...Hamamda peştemalı çözülen Şeyh Selâhü'd-dîn; Ey kandil beni rüsva ettin dedikten sonra orada bulunanların onun yanına koşup, biz bir şey görmedik diyerek teselliye çalışmışlardır.”⁶⁷¹

Her iki maddede verilen bilgiler ile esasında, büyüğe hürmet konusu vurgulanmaktadır.

“...Bir dervişin pazarın ortasında uyuduğunu gören bir Arif; sen ne biçim dervişsin, ayaklarını uzatmış, habersizce gaflet uykusuna dalmışsın diyerek takdir etti.”⁶⁷²

Bu madde ile toplum da ciddiyetsiz davranışların hoş karşılanmadığı vurgusu yapılmaktadır.

...Haşhaşın haram olduğu konusunun görüşüldüğü bir toplantıda Mevlânâ Şemsü'd-din; bizim dostlarımız en âdi bir otcağızla bile neşeleniyorlar. Burada meleğin hayalinin bile bir değeri yoktur. Nerede kaldı ki şeytanın hayali... Biz bizzat mesleğin kendisiyle yetinmiyoruz, nerede kaldı ki hayaliyle

Menâkıbü'l-Ârifîn, 312 (I).

A.g.e., 230 (I).

A.g.e., 230 (I).

yetineceğiz. Şeytan ne oluyor da hayalî olsun. Bizim dostlarımız sonsuz ve temiz olan âlemden niçin zevk almasın da gitsin, insanları aptal ve hiç bir şeyi anlamayacak hâle getiren haşhaştan zevk alsınlar dedi. Bunun üzerine orada hazır bulunanlardan biri Kur'an'da şarabın haram olduğuna dair âyet bulunduğu hâlde bu otcağızın haram olduğuna dair bir şey yoktur" diye itirazda bulundu. Mevlânâ Şemsü'd-dîn buna cevap olarak; "her âyetin inmesi için bir sebep olurdu, ondan sonra âyet inerdi. Bu otu ise Peygamber zamanında yemezlerdi. Yoksa içenlerin öldürülme sini emrederdi."⁶⁷³

Bu maddede belirtildiği üzere uyuşturucu maddelerin yahut kafa yapısı şeylerin kullanımının sakıncalı olduğu vurgulanmaktadır.

"...Her âyet bir ihtiyaç ve sebep nispetinde inerdi. Eshab, Peygamber'in huzurunda Kur'an'ı yüksek sesle okurdu. Bu Peygamberin zihnini karıştırdığı için, ey Müminler, seslerinizi Peygamber'in sesinden daha fazla yükseltmeyiniz âyeti indi dedi."⁶⁷⁴

Bu maddede aşırılığın, ileri gitmenin ve haddi aşmanın sakıncalı olduğu ve nihayetinde bir hadisenin cereyan edebileceği vurgusu yapılmıştır.

"...O, Sultan Veled'i Şems-î Tebrîzî'ye mürid yaptığı zaman Bâhaü'd-din'im haşhaş yemez ve aslâ livata yapmaz; çünkü bu iki şey, kerim olan Tanrı'nın yanında son derece yerilmiştir dedi."⁶⁷⁵

Bu maddede belirtildiği üzere uyuşturucu maddelerin kullanılmasının yahut toplumca hoş karşılanmayan cinsi meselelerin dillendirilmesinin sakıncalı olduğu vurgulanmaktadır.

...Gene Mevlânâ, kendisine vâki, dillerde dolaşan şeyhlerin illeti hangisidir? Dâhilî yoksa haricî bir illet midir? Sorusuna, haşâ, şeyhlerde öyle fena bir illet bulunsun. Fakat bâtını, cesaret ve zahirî pervasızlık yüzünden tarikattan kovulmuş olanlar sonunda o illete tutulurlar dedi."⁶⁷⁶

A.g.e.,203 (I), 664, 795 (II).

A.g.e.,383 (II).

A.g.e.,302 (I).

⁶⁷⁶A.g.e.,179-180 (I).

Bu madde ile Hz. Mevlânâ o dönemin yaygın eğilimlerinden biri olan homoseksüelliği ayıplamış ve hoş karşılamadığını beyan etmiştir.

“...Eflâkî, cinsi sapık olan ve “kendisini kullanmaları için kölelere para veren bir şeyhin müridlerinin verdikleri ilâçlar sayesinde namuzsuzluk ve sıkıntıdan kurtarılmıştır.”⁶⁷⁷

...Genç bir çocuk gördüğünde onun yüzünü seyretmekten kendinî alamayan bir şeyhe Mevlâna Şems, hey, bu ne hâldir? diye çıktı. Şeyh, güzellerin yüzü ayna gibidir. Ben Tanrı'yı o aynada müşahade ediyorum dedi. Şems buna karşılık; ey ahmak, mademki Tanrı'yı su ve toprak aynasında görüyorsun niçin can ve gönül aynasına bakıp da kendinî aramıyorsun? dedi. Bunun üzerine şeyh baş koyup günahlarının bağışlanmasını diledi.⁶⁷⁸

Bu iki madde ile günümüz tıbbına göre homoseksüelliğin bir başka çeşidi ya da şekli olan mahbupperestlikte Hz. Mevlânâ tarafından ayıplanmış, uygun görülmediği vurgulanmıştır.

...Nakledir ki bir zaman Hâcı Bektâş el-Horosanî (K.S.A) bir grup abdalla Develi ovasına gezmeye gittiler. Orada Akça Koca adlı velâyet sahibi bir eren vardı. Hâcı Bektâş-ı Velî gezerken onlara yaklaşıncı, hem bir gece misafir olmak hem de o erle sohbet etmek için bir ulak gönderdi. Meğer Akça Koca'nın kötü huylu ve haysiyetsiz bir karısı vardı. Gelen ulak erenlerin selamını ve (Akça Koca'yla) görüşmek istediğini söyledi. Kadın, niçin bizi huzursuz ediyorsunuz. Sizin gibi taifenin elinden rahatımız huzurumuz kalmadı. Akça Kocayı görmek istiyorsanız işte yolunuzun üzerinde burçak yoluyor. Gidin, görün de yolunuza gidin dedi. Erenlerin gönderdiği ulağa hürmet etmedi. Öncü hemen geriye dönüp aralarında geçen olayı erenlere bildirdi. Kadının bu kötü davranışından gönlü incinen Hâcı Bektâş-ı Velî, bizim maksadımız o erle görüşmek, yoksa o eksik akıllı kadının sözlerinden bize ne? dedi.⁶⁷⁹

⁶⁷⁷A.g.e., 79-180(I).

A.g.e., 60 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 270-274.

...Ey Hak Hazreti, Mustafa ve Murtaza'nın hürmeti için, Şeyhim Ahmet Yesevî'nin itibarı için bu zaife, muhabbetinle lütfet. İnkâr edenleri ejder yok etsin. Yeryüzünü ikiyüzlülükten ve küfürden temizle. O an duası kabul edilip, Hak o ejdere emretti. Ejder kalktı, kâfilerin içine yürüdü. Çoğunun yüreğinin yağı eridi. Kâfirlerin hepsini helak etti. Yeryüzünü kâfirlerden temizledi.⁶⁸⁰
...O masumun üzerine eğilip, ilahî ikisini aldın, birini bize bağışla diye yalvarmaya başladı. Hemen oğlunun elini tutup Allâh'ın emriyle kalk oğul dedi. Derhâl o masum, canlanıp ayağa kalktı. Pir-âb Sultan onu alıp eşine getirdi ve biz sabrettik. Ama senin sabrın olmadığı için Hak Ta'ala hazretlerine yalvardık, dua ettik. Kereminden çocuğa hayat verdi. Yine bize bağışladı dedi. Konya hâlkı Pir-âb Sultan'dan bu velayeti gördüler. Hepsi gelip el öpüp ayağına baş koydular. Hayır duası ve himmetini aldılar. Konya erenleri nazarında Pir-âb Sultan'ın hürmeti ve izzeti arttı. Bir müddet orada kaldı. Sonunda dünyadan göçtü. Mezarı Larendede kapısındadır.⁶⁸¹
...Bunun üzerine Mevlânâ mübarek yüzünü kıbleye çevirip, ey yerlerin ve göklerin sultanı, sen Şemseddin'in tertemiz olan sırrının hürmetine bunların hepsini uyandırırver diye dua etti. Hemen gökte gayb âleminden büyük bir bulut peyda oldu. Şimşekler çakmaya, gök güremeye başladı. Öyle bir yağmur yağdı ki damlarda kimse kalmadı. Başına örtecek bir şey bulan kaçıp gitti. Mevlânâ Şemseddin tatlı tatlı gülmeye başladı ve bundan memnun oldu.⁶⁸²

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; hem Mevlânâ Hazretleri hem de Hünkâr Hacı Bektâş'a ait eserde; "bügüğe hürmetin hoş görüldüğü, uyuşturucu tarzı maddelerin kullanımının sakıncalı bulunduğu, ciddiyetsiz davranışların hoş karşılanmadığı, cinsi sapkınlıkların neyh edildiği üzerinde durulurken, paylaşmak, arkadaşlık/dostluk, cömertlik, hayır hasenat yapma gibi davranışları övmekte, insanların bunlar ile sevap kazanıp makbul kullar mertebesine ulaşabilecekleri belirtilirken, cimrilik, hor görme, kıskançlık, kumar, kumarbazlık, kötü ahlaklı olmak, zina etmek, fahişelik yapmak, oğlancılık, hayvanlar ile cinsi münasebette bulunmak,

A.g.e.,154.

A.g.e., 613-614.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 485 (II).

dolandırıcılık, rüşvet vermek ve dilencilik”⁶⁸³ gibi unsurlar vasıtası ile görgü kuralları konusu işlenmiştir.

4.2.1.6. Hediyeleşme

Geleneksel bir davranış olarak bugün bile yaygın olan hediyeleşmek ve hediye vermek; cömertlik ve başta yakın akraba ve dostlar olmak üzere, insanların birbirlerini memnun etme davranışlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Değerli bir taş, kâğıt ya da değerli madenlerden yapılmış paralar ya da hediyelikler yahutta makam, mevki, mülk vb. vastalar ile icra edilen bu davranış, “*Yarım elma, gönül alma*” mantığı ile yapılmaktaydı. Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olan **hediyeleşmek** konusu, *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de beş *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise iki kez geçmektedir

*...Hz. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî hazretleri köy hâlkından bunları duyunca, Hakk'a giden hak uğrum hakkı için şu yerin altında tuz madeni var. Bizimle birlikte Horasan'dan gelmiştir. Gidin orayı kazın. Bu tuz kıyamete kadar size yeter. Hiçbir zaman tükenmeyecektir. Muhiblerimize de bir hediyemiz var dedi.*⁶⁸⁴

...Ben bu düşüncedeydim, birdenbire Mevlânâ kükremiş aslan gibi üzerime atılıp, Bedreddin, kalk benimle gel dedi ve sağ elini uzatarak bir taş aldı, sol eline koyup bana verdi ve Tanrı'nın sana verdiğini al ve şükredenlerden ol diye buyurdu. Ay ışığında bu taşa baktım, sert taşın yakut olduğunu gördüm. Son derece şeffaf ve parlaktı. Hiçbir padişahın hazinesinde onun gibisini görmemiştim. Ben de o küstahça düşünceden ötürü tövbe ettim. Mevlânâ hazretleri merhamet buyurdular. Ben o yakut parçasını Gürcü Hatun'a armağan götürdüm ve onun nasıl elde edildiğini tekrar anlattım. O da ona seksen yüz bin direm-i sultanî tutarında bir değer biçti. Bu fiyatı verdi ve bana

Taneri, *Türkiye Selçukluları*, 31-64.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 445.

elbiseler giydirdi. Ayrıca müritlere de o kadar bağışta bulundu ve hediyeler gönderdi ki anlatılamaz.⁶⁸⁵

...Çok şiddetli bir kışın ortasındaydı. O topluluktaki azizlerden biri bir deste gül arzusunda bulundu. Mevlânâ Şemseddin kalkıp dışarı çıktı ve tekrar içeri girdiğinde o azizin önüne bir deste güzel gül koydu. Bunun üzerine hepsi baş koydular. Bu kerâmet değildir. Bu dostların dileğiyle oldu. Yüce Tanrı arzunuzu yerine getirmek için gayb âleminde bir hediye gönderdi diye buyurdu Şems.⁶⁸⁶

...Ağlayıp inleyerek o adanın içinde gezerken aniden karşıda bir kilise göründü. O kiliseden bir ruhban çıktı. Çobanı görünce, Behey miskin sen nerede, onun gibi cihanın kutbu olan veliye sataşmak nerede? Bu işi, senin başına erenler getirdi. Bunun çaresi yine erenlerdendir dedi. Çoban bunu duyunca Rahibin boş birisi olmadığını anladı. Hâlimden anladığına göre bunun bir bildiği var deyip hemen keşişin elini öpüp ayaklarına kapandı. Ağlayıp, lütfet bana yardım et, vatanıma beni ulaştır dedi. Bunun üzerine rahip, O er yılda bir kere buraları gezmeye gelir. Sen yılbaşına kadar burada kalmak zorundasın. Yılın sonunda o er buraya gelince senin için yalvarayım. Sen de vatanına dön dedi. Bir yıl doluncaya kadar o ruhbanın kara canavarını güttü. Bir yıl dolunca Hz. Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî'nin (K.S.A) geldiğini gördüler. Ruhban erenleri karşıladı. Bir yere oturup bir müddet sohbet edip görüştüler. Sohbetten sonra Rahip ayağa kalkıp o çoban adına af diledi. Hünkâr Ululuğu, Ben şu an Karayük'e gitmiyorum. Niyetim Beytu'llâh'a doğrudur. Suluca Karayük'e dönünce birisini gönderirim, ona katarsın alır getirir dedi. Keşiş, Kerem edin, o gönderdiğiniz kişiyle birlikte bir hediye gönderiniz ki size karşı olan susuzluğumuz onunla giderilsin dedi. Hünkâr Varlığı, Peki iyiliğim dedi. Kalktı yola çıktı. Velayetle Ka'betullâh'ı tavaf edip Suluca Karayük'e geldi. Erenlerden birini yanına çağırdı. Sırtından gömleğini çıkarıp Frengistan'da filan ada da bir ruhban vardır. Bunu ona ver ve oradaki kişiyi (çobanı) getirip Beyamlı deresine bırak dedi. O er gömleği alıp Frengistan'a doğru yola çıktı. Giderken gömleğin biraz

Menâkıbü'l-Ârifîn, 162-163 (I).

A.g.e., 477 (II).

kirlenmiş olduğunu gördü. Niye erenlerin gömleğini kırıyla vereyim. Yıkayım, kurusun temiz olarak götüreyim diye düşündü. Bir yerde yıkadı, kuruttu. Alıp Frengistan'daki adaya ulaştı. Ruhbanla buluşup, görüştüler. Gömleği çıkarıp huzuruna bıraktı. Erenlerin selamını söyleyip, Bunu size hediye olarak gönderdi dedi. Rahip gömleği eline aldı, yıkanmış olduğunu görünce, niye erenlerin verdiği gibi getirmedin dedi. O er, erenlerin gömleğini size kirli olarak getirmeyi uygun bulmadım. O yüzden yıkayıp getirdim dedi. Ruhban, bizim uğurdan (hediyemiz) maksadımız erenlerin kokusuydu. Yoksa ihtiyaçtan değildi dedi.⁶⁸⁷

...Yine ediplerin sultanı malum konağında oturan ilimler ocağı Mevlânâ Selâhaddin Malatî (Tanrı rahmet etsin) şöyle rivayet etti: Bir gün Alemeddin Kayser (Tanrı ona rahmet etsin) büyük bir semâ düzenlemişti. Bütün emirler, büyükler, bilginler ve fakirler orada hazırdu. Mevlânâ hazretleri büyük bir heyecan gösterip üstündeki bütün elbiseleri kavvallere bağışlayıp çıplak oynuyordu. Alemeddin Kayser hemen eşi benzeri olmayan vaşak kürküyle kaplı ve altın düğmeli kırmızı uskurlat çuhasından yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir Mısır sarığını getirip Mevlânâ hazretlerine giydirdi.⁶⁸⁸ ...Yine bir gün Mevlânâ hazretleri mübarek medresede vecde gelerek semâda mest olmuştu. Bütün elbiselerim guyendelere bağışlayıp yalnız bir gömlekle çıplak rakediyordu. Birdenbire gömleğin kuşağı çözüldü. (Bunu gören) Hüsameddin Çelebi sıçrayarak kalktı ve kucağına alıp ona ferecisini giydirdi. Mevlânâ tekrar semâyâ başladı.⁶⁸⁹

Yine fakirlerin büyüklerinden nakledilmiştir: Vezir Ziyâeddin'in hanında Tavus adında harp çalan bir hanım vardı. Sesi de çok tatlı ve gönül okşayıcıydı. Gönül kapıcı ve benzeri az bulunur bir kadındı. Saz çalmasındaki maharetinden ötürü bütün âşıklar onun esiri olmuşlardı. Tesadüfen bir gün Mevlânâ o hana girip Tavus hanımın odasının karşısında oturdu. O sırada Çengi Tavus cilve yaparak Mevlânâ'nın huzuruna gelip baş koydu, sazını Mevlânâ'nın eteğine vurup onu kendi hüccesine davet etti. Mevlânâ hazretleri

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 302-306.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 388-389 (II).

A.g.e., 458 (II).

*daveti kabul edip sabahın erken saatlerinden akşam namazına kadar onun odasında namaz ve niyazla meşgul oldu. Mübarek sarığından bir gez miktarı kesip Tavus hanıma verdi. Cariyelerine de kırmızı dinarlar bağışlayarak hareket etti.*⁶⁹⁰

Tüm bu bilgilerden anlaşıldığı üzere; hem *Mevlânâ Hazretleri* hem de *Hünkâr Hacı Bektâş*'a ait eserlerde; bir devlet büyüğü, bir tasavvuf piri, bir amir ya da sevenin; başta doğum, terfi, başarı, doğru eylemde bulunmak ve hoşnut etmek olmak üzere, çeşitli münasebetler ya da olumlu davranışları vesile kılarak altın para vermek, kaliteli kumaşlardan elbiseler vermek ve terfi ettirmek gibi karşılıklı olan hediyeleşmek konusu, üzerinde hassasiyetle durulan bir konu olarak işlenmiştir.

4.2.2. YAŞAM TARZI

Bireyin vaktini nasıl harcadığı, gün içerisinde neler yapıp ettiği, yer aldığı toplumdaki ilgi alanları ve alışkanlıkları ile fikirlerine, o kişinin yaşam tarzı denilmekte olup, söz konusu bu bölümde temel kaynak olarak alınan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ve *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda yaşayanların yaşam tarzları; *eğlence şekilleri ve gereçleri, sanatta dair görüşleri, gündelik ev yaşantıları, makam, mevki, unvan ve paye göstergesi olan kıyafetler, güzelliğin ifade biçimi olan süslenme ve süsleme işleri, yaygın olan besinler ve beslenme tarzları* ile dönem toplumunda görülen *hastalıklar* ve tedavileri başlıkları hâlinde incelenmiştir.

4.2.2.1. Ev Hayatı

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun gündelik hayatının ve yaşamının vazgeçilmez unsurlarından olan evler ve evlere dair olanlar, nasıl bugünkü insanlar için hayatlarındaki önemli konuların içersinde yer alıyorsa, o günkü insanların hayatları içinde önemli konular arasında yer almışlardır. Öyle ki, insan ömrünün büyük bir kısmının geçmiş olduğu ve hayatlarında unutulmaz kabul ettikleri ne varsa çoğunun yaşandığı alanlar olan evler, tarih boyunca insanoğlunun hep özendiği ve koruduğu mekânlar olmuşlardır. Bu çalışma kapsamında da söz konusu dönem *evleri, ev hayatları, evlerin inşa şekilleri,*

A.g.e., 315 (I).

mimarileri, evlerde kullanılan eşyalar, çalışmanın temel kaynakları olan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yer bulmuşlardır.

Düz damlı, kemerli ve sofa, odalar, ahırlar ve mutfak kısımlarından oluştuğu belirtilen dönem evlerinin inşası için ilk önce bir *temel* kazılıyor, *kerpiç, tuğla* ya da *taş malzeme* kullanılarak evlerin yapımı tamalanmaya çalışılıyordu. Kalıplara döküldükten sonra güneşte kurutmaya alınan ya da fırında kurutulup tuğla hâline getirilen kerpiç, evlerin duvar kısımları için yaygın kullanılan malzeme iken, *ağaç*'ta diğer önemli yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır. *Kiriş, direk, eşik, ev kapısı, pavraz, pencere, merdiven, çatı kaplama* vb. olarak kullanılan *ağaç*, aynı zamanda tavan yapımında da önemli bir malzeme durumundaydı. Samanlı çamurdan hazırlanan *sıva*'nın da ev inşaatında kullanıldığını ki özellikle dış ve iç cephe kapamalarında kullanıldığı görülen bu malzeme sayesinde hem ısı yalıtımı hem de evin iç ve dış görüntüsüne şekiller verilmektedir.⁶⁹¹

Söz konusu dönemin ev hâli için *Mevlânâ*'nın eserinde şu bilgi verilmektedir:

...Yine naklolunur: Sultan Rükneddin'in eşi, Mevlânâ'nın müridesi, talihli kraliçe Gumac Hatun hikâye etti. Bir gün hısım akrabamız ve bütün bayanlarla birlikte eski evlerimizde oturmuştuk. Birden Mevlânâ içeri girerek, bu evden hemen çıkın diye buyurdu. Hepimiz yalınayak koşarak çıktık. Hepimiz çıktıktan sonra, sofanın kemeri yıkıldı. Mevlânâ'nın mübarek ayaklarına kapandım, ihtiyacı olanlara sadakalar verdim. Şükran olarak arkadaşlara yedi bin direm-i sultanî gönderdim.⁶⁹²

Her ne kadar Mevlânâ'ya göre kerpiç evler dayanıksız ve özellikle deniz kenarlarına bu malzemedен evlerin yapılmaması gerekmekte olup, yapımında tahta kullanılan *çatılar* ve *damlar* ile üstü örtülen dönem evleri⁶⁹³, günümüz evlerine oranla sağlamlıkları konusunda tartışmaya açıktırlar.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 121, 151, 169, 392; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 7, 8, 24, 30, 64

(I); Mehmet Altay Köymen, "Alparslan Zamanı Türk Evi", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)*, C. III, (1971): 2.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 290 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 64, 161, 195, 228, 249,304, 737, 304; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 60, 169, 249, 302 (I), 57, 389, 505, 771, 846 (II); Taneri, *Türkiye Selçukluları*, 69-70.

İlk bakıldığında *sofa, oda, koridor, mutfak, mahzen, pabuçluk* ve *avludan* müteşekkil olduğu tespit edilen dönem evleri; biri *tâbhane (kışlık sıcak oda)* olmak üzere genelde düz ya da kemerli olarak inşaa edilmişlerdir.⁶⁹⁴ Ancak çok güzel ve gösterişli hatta ilgi çekici süslemeler ile süslenmeye çalışılmış bu evlerde; “*nakışlı duvarlar, nakışlı çarşaflar ve yorganlar, döşekler (yataklar), el işi dokuma halılar* yahut *kilim* veya *hasırlar, tahta sedirler (peyke), yorganlar, yastıklar, beşikler, sandıklar, hurçlar, çuvallar, mendiller, havlular, tütsü kapları, yelpazeler, keseler, cüzdanlar, anahtarlar, kilitler, tencereler, kazanlar, sürahiler, tavalar, çömlekler, sahanlar, tabaklar, çanaklar, kâseler, kaşıklar, kepçeler, testiler, kurbalar, bardaklar, kupalar, kadehler, tekneler, bıçaklar, satırlar, kevgirler, kepçeler, elekler, kalburlar, tuzluklar, sofraya bezleri, mangallar, kürdanlar, sobalar, kovalar, sepetler ve leğenler” başlıca gündelik kullanım eşyaları olarak verilmiştir.⁶⁹⁵ *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve Menâkıbü'l-Ârifîn*'de sıkça yer verildiği görülen bu eşyaların; ağaç başta olmak üzere, altın, demir veya bakır mazlemelerden yapıldıkları, dayanıklı mazlemerden yapılmış olmaları sayesinde uzun ömürlü, kullanışlı ve hem ucuz hem de kolay ulaşılabilir olmak gibi özelliklere sahip oldukları vurgulanmıştır.⁶⁹⁶*

Söz konusu eşyalar ve dönemin ev hâli için Hünkâr'ın eserinde ise şu bilgiler verilmektedir:

...Eger isterseñüz bu ayuñ tutulması gide. Fas ve tepsi ve legen, tencereve şâhan ve kızgan çaluñ. Ayuñ yüzinden perde def olup açıla.” didi. Şehr hâlkı dañı şeyhüñ bu sözünü işitdiler. Mecmu'ısı tas ve tepsi ve legen ve kızgan kımayup cümlesi evlerinden taşra çıkup her biri ellerine birer nesne alup kimi taş ile ve kimi ağac ile ol bakırları ve şahanları döğmege başladılar. Gice içinde şehr kızgancı dükkânı ve çarşusundan nişân virüp şöyle kim 'âlem-i dünya guyyiâ zelzeleye vardı. Cengîz Hân dañı sarayında rahat birle yatmışıdı ve hâlâ ay tutulunca tas ve tepsi ve kızgan çalmak andan kıaldı ve

Köymen, *Alparslan Zamanı Türk*, 4; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 52, 80, 141, 168, 208, 221, 238, 252, 337, 448; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 112, 116, 126, 141, 206, 221, 282, 289 (I), 378, 388, 446, 502, 810 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 52, 168, 208, 448, 489; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 141, 168, 289, 324, (I), 388, 448, 489, 810 (II).

Taneri, *Türkiye Selçukluları*, 70.

şeyhüñ dañı bu remzi itdürmekden murādı bu idi kim Tatar pādşāhını uyħudan bīdār idüp ve bu hālden hāberdār idüp ve sözini taşdıķ itmek idi.⁶⁹⁷ ...Mübarek elini teknenin içine soktu. Bismillāhirrahmanirrahim deyip o hamurun üzerine bir kere elini sürdü. Allāh bereket versin iyiliğim, gidin pişirin ama sakın üzerinden örtüsünü kaldırmayın diye buyurdu. Kadıncık, köyün bütün gelinini kızını bir araya topladı. İki yere saç kurdular. Kırk gün boyunca o teknenin hamurundan ekmek pişirdiler. Köy hālkının evleri ekmekle doldu taştı. Buna rağmen, hamurdan bir zerre bile eksilmedi.⁶⁹⁸

Isınma noktasında ise fırınlar, ocaklar, şömineler yahut tandırın kullanıldığı bu dönem Anadoluşunda, kömür, odun, talaş, tezek, gübre ise temel yakıt maddeleriydi. Ateş yakmak için çakmak ve çerağı'nın kullanıldığı bu dönem toplumunda, yemek pişirmek için de ateş kullanılmaktaydı. Kandil, tandır, mangal, meşale, fener, mum ve çerağı'yı aydınlatma aracı kullanan insanlar, battaniye, yorgan, şal ve çul'u ise ısınma aracı olarak kullanmaktadırlar.⁶⁹⁹

Söz konusu ısınma türleri ve dönemin ev hāli için Mevlāna'm eserinde şu bilgi verilmektedir:

...Bu iş bitince tandırı yakmalarını emretti. Sonra yüz yaprak akdar olan bu kâğıtları birer birer alıp tandıra atıyor ve haberiniz olsun, her şey Tanrı'ya gider diyordu. Ateşin alevleri yükselip kâğıtlar yanmaya başlayınca gülererek 'Bu sözler gayb âleminin gaybından geldiler ve yine ayıpsız olan o gayb âlemine gidiyorlar diye buyurdu. Ben uğur addederek bunlardan birkaç yaprak saklamak istedimse de şeyhim Hayır, hayır; çünkü bakir sırlar, bu âlemin seçkinlerinin (ahyâr) kulaklarına gidecek değerde değildir. Bu sözleri dinlemeye yalnız Tanrı'nın has kullarının ruhları hazırlanmışlardır. Bunlar, onların ruhlarına ait gıdalardır diye buyurdu.⁷⁰⁰

...Sultan Veled de bu mana ve hakikat aslanının sütünden doya doya içer ve uyurdu. Nasıl ki Peygamberin parmaklarından tatlı su akmış ve Siddık-ı

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 133a-14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 133b-1, 2, 3, 4.

A.g.e.,278.

A.g.e.,11, 85, 90, 107, 133; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 13, 14, 54, 88, 165,(I), 385, 409, 518 (II).

Menâkıbü'l-Ârifîn, 432 (II).

*Ekber'in (Ebû Bekir Sıddık) tükürüğü Tanrı elçisinin mescidinin çerağının yağı olup seher vaktine dek etrafı aydınlatmış ve nasıl ki Hâlîl hazretleri süt emme zamanında mağaranın bir köşesinde tam kırk gün küçük parmağından hâlîs süt emip bununla yaşamıştır; olgun velilerin ve peygamberlerin kerâmet ve mucizeleri sayısızdır.*⁷⁰¹

Bu dönem için “*Mum krallar için, çerağ fakirler için*” diyen Eflaki'ye göre *mum* pahâlî bir aydınlatma aracı olup, *susam yağı, zeytinyağı* yahut *ceviz yağının* yakıt olarak kullanıldığı, kandillerin yaygın aydınlatma aracı olduğu belirtilmiştir.⁷⁰²

Bu evlerde yaşayanlara bakıldığında, hane hâlkının dışında bazı evlerde gündelik işlerin yapımında ev sahiplerine yardımcı olan kişi ya da kişiler söz konusudur. Eflâki bu konuda; “...*Şeyh Sadrüddin adında birinin evinde, hizmetçiler, maiyet erkânı, güzeller, köleler, hâcibler, kapıcılar ve harem ağaları vardır*” şeklinde bir malumat vermektedir. Evlenme ve boşanma konusunda bahsi geçen cariyeler de bu dönem evlerinde çalışanlardan olduklarını burada vurgulamak gerekmektedir. Evlenme, boşanma ve miras gibi konularda mahrûmiyet yaşayan bu kişilerin yanında ise, evlerde köleler'inde yer aldığı görülmüştür. “...*Kölelerden saçlar kesik ve çul giymiş bir cenaat*” şeklinde bahseden Eflaki'ye göre bu kölelerin hür olma şansları olduğu ve bu durumunda bir belge ile de resmileştirildiği belirtilmektedir.⁷⁰³

“...*Nihayet sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir tefçiler, kadın neyzenler, çalmaya başlar, Mevlânâ hazretleri de semâya kalkardı.*”⁷⁰⁴

Sonuç olarak; *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîle Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yer alan bilgiler ışığında; yapım tarzları ve amaçları, kullanım şekilleri, kullanılan malzeme ile hangi mazlemenin neden, nasıl ve ne derecede kullanıldıkları konusu üzerinde durulmuş ve dönemin ev ve ev hayatına⁷⁰⁵ dair benzerliklerin ve farklılıkların

A.g.e.,585 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 194, 227, 239; A.g.e.,29, 48, 66, 151, 203,,(I), 409, 417, 566, 704, 829 (II).

A.g.e.,35, 76, 93, 328 (I), 449 (II); *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 5, 21, 37, 63.

A.g.e.,389 (II).

Söz konusu dönemde evlerde bazı evcil hayvaların da beslendikleri görülmüş olup bu hayvaların başında kedi ve köpek ile muhabbet kuşu gelmektedir. “...*Veled hazretleri*

yaşandığı yaşam tarzlarından olan *ev hayatı*'nın anlatıldığı bu kısımda; her iki eserinde değerli bilgiler içerdiği göze çarpmaktadır.

4.2.2.2. Giyim-Kuşam

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun toplum yaşamında önemli bir yer tutan bir başka unsur olan giyim kuşam ve bunun en önemli tamamlayıcısı konumundaki süs eşyaları ve bunların kullanım şekli, sıklığı ve çeşitleri konusunda da hem *Mevlânâ* hem de *Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de sık sık malumat bulunmakla beraber, *Mevlânâ*'nın eserinde bu konuların daha sık geçtiği görülmektedir. Dönemin hem kadın hem erkek giyim kuşamı için *başlıklar*, *elbiseler* ve *ayakkabılar*, süs ve süslenme için de *süslenme yolları*, *kullanılan malzemeler*, *takılarda kullanılan madenler*, *taşlar*, *eşyalar* ve *kokular* şeklinde ayrı ayrı bilgilendirmelere rastlanılmaktadır.

Kendilerine has bir giyim kuşam üslubu olan Türkler, İslam'ın da etkisi ile giyim kuşamlarında güncellemeler gitmiş ve bu durumu söz konusu dönem giyim kuşam tarzlarında da fazlası ile göstermişlerdir. Dönemin gündelik hayatının önemli bir parçası olan giyim kuşam konusunda hem *Menâkıbü'l-Ârifîn* hem de *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de fazlası ile bilginin yer aldığı görülmektedir.

Giyim kuşam'ın en önemli unsuru şüphesiz kıyafetler, bu kıyafetler için de ana madde olan kumaşlar ayrı bir öneme sahiptir. XIII. yüzyıl Anadolu toplumunda, kadın ve erkek kıyafetlerinin ana maddesi olan *kumaşlara* ve bunların çeşitlerine bakıldığında ise;

Kumaşların, genelde *ipek* ve değerli madenler ile ya da taşlar ile süslenerek satılan *atlas* 'tan yapıldığı⁷⁰⁶ belirtilmiş olup; "...giyinmiş olduktan gökyüzününün o atlas

susup hiçbir şey söylemedi. Fakat Muhammed Bey Tanrı'nın kun fe yekûn (ol der olur) kudretiyle Tanrı erlerinin gazabına uğradı ve on gün içinde o hanedan ve soydan hiç kimse kalmadı. Erkek ve kadınlarının hepsi ani bir ölümle ölüp gittiler. O kadar ki evlerinde bir kedi bile kalmadı. Nihayet onların bu hali insanlara ibret oldu. Onların yok oluş ve felaketleri söyleyip yazıldı. Onun edepsizliğinin uğursuzluğu evlerini ve barklarını yok etti." (*Menâkıbü'l-Ârifîn*, 607 (II)).

Köymen, *Alp Arslan Zamani*, 54.

elbisesini Muhammed'e mensup o değerli ipekli kumaşı yırtarlar”⁷⁰⁷ ve “...cennette yeşil atlaslardan, ipekli kumaşlardan elbiseler verilecekmiş”⁷⁰⁸ sözleri ile daha çok ipekli kumaşların revaçta olduğu vurgulanmıştır. “...üstü ipek, altı pamuk kumaş”⁷⁰⁹ olarak tanımlanan bir kumaş olan atlas ise Mevlânâ'ya göre “...Atlas alelâde kumaşla bir olur mu hiç?”⁷¹⁰ sözleri ile değerli olan bir başka kumaş türü olarak belirtilmiştir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı yaşam tarzının önmeli bir parçası olan olan **kıyafetler ve süs eşyaları** konusu, *Menâkıbü'l-Ârifin*'de otuz, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise on iki yerde geçmektedir.

*...bunun üzerine Kira Hatun'un mübarek vücuduna bir hastalık ve bir üşüme geldi. O kadar titreyip inledi ki, anlatılamaz. Yaşadığı sürece de vücudu asla ısınmadı. Bütün doktorlar onu iyileştirmekten ve hastalığına bir ilaç bulmaktan âciz kaldılar. Temmuz ayında bile, Bartâs şehrinden gelme kürkünü giyer, başına ipek bir başörtüsü örter, daima evde oturur ve önünden mangalı hiç eksik etmezdi. Gündüzleri de mum yakardı.*⁷¹¹

*...Mevlânâ hiçbir şey söylemedi. Bir an sonra işaret edip şehre doğru yola koyuldu. Ben de o ulu kişinin arkasından yavaş yavaş gidiyordum. Mevlânâ birdenbire şehrin kenarında bulunan bir fırına girdi. Fırıncılar fırını kızdırmışlardı. Benim siyah ince ipek elbisemi aldı ve kendi ferecisine sarıp fırına attı. Başını önüne eğerek bir süre köşede oturdu. Büyük bir dumanın çıktığını gördüm. Kimsede söz söylemek takati yoktu. Bak diye buyurdu Mevlânâ. Baktım, fırıncının mübarek fereciyi dışarı çıkarıp Mevlânâ hazretlerine giydirdiğini gördüm. Fereci tertemiz olmuştu. Benim ipek elbisemse tamamen yanmıştı.*⁷¹²

Mevlânâ Celâleddin, *Mecalis-i Seba*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: 2011), 13.

Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebir*, VII, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, (İstanbul: 2007), 469.

Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, (Ankara: 2008), 52.

Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, VII, 457.

Menâkıbü'l-Ârifin, 539-540 (II).

A.g.e.,329 (I).

Bu ikisi dışında *kadife, keten, pamuk, tiftik* ve *keçi yünü* başta olmak üzere hayvan yünlerinden yapılan kumaşlardan⁷¹³ da bahsedilmekte olup, bu kumaşların ipek ve atlasa nazaran daha basit ve ucuz olduklarını bundan dolayı da genelde sıradan halkın sıklıkla kullandıkları kumaş kategorisinde oldukları belirtilmektedir.⁷¹⁴

...*Bir gün Alemeddin Kayser (Tanrı ona rahmet etsin) büyük bir semâ düzenlemişti. Bütün emirler, büyükler, bilginler ve fakirler orada hazırdu. Mevlânâ hazretleri büyük bir heyecan gösterip üstündeki bütün elbiseleri kavvallere bağışlayıp çıplak oynuyordu. Alemeddin Kayser hemen eşi benzeri olmayan vaşak kürküyle kaplı ve altın düğmeli kırmızı uskurlat çuhasından yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir Mısır sarığını getirip Mevlânâ hazretlerine giydirdi. Semâdan çıktıktan sonra ma hâl lenin başından geçerken bir meyhanenin kapısından Mevlânâ'nın mübarek kulağına rebap sesi geldi. Biraz durdu, sonra dönmeye başladı. Sevinçler gösterdi. Horoz ötümüne kadar naralar atıp bağırdı. Bütün ayaktakımı (runûd) dışarı çıkıp Mevlânâ'nın ayaklarına kapandı. Mevlânâ üstündeki bütün elbiseleri bu ayaktakımına verdi.*⁷¹⁵

...*Dibâce-i raveyân şâhîfei kühen ve müşâtākân arûsı sühan bu nevre rivâyet u terğîb virmişler ve bu tarzla naql ve hîkâyeti tahrike getürmişler ki: Mâliye'de iki Tatar devletlûsi var idi. Yününden ve koyunundan ve şığırından ve sâir sâybe deveden ziyâde ve mübâlağa malları var idi ve ikisinüñ dañı yalnız birer dâne yigit oğulları var idi.*⁷¹⁶

...*Rivâyet bizüm sözimüz Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Hâzretine geldi. Horasân diyârından revnâk tutıcağ kendilerine mürîd olup irâdet getüren tâliblere Kûbbe-yi elif kisveler giyürdi ol etrâfda giceciler dañı anı görüp her biri bir nevre üzerine Kûbbe-yi elif mişâlinde yünden bitürüp getürürlerdi erenlerüñ nazârında qorlardı.*⁷¹⁷

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 147a/17.

Mevlânâ, Divân-ı Kebir, I, 2999.

Menâkıbü'l-Ârifin, 388-389 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 147a-16,17,18,19.

A.g.e.,158b-12,13,14,15,16.

“...Yusuf bile olsan eğrilik yüzünden değerine karşılık bir keten bezi bulursun.”⁷¹⁸

Keçe adı verilen bir başka kumaş türünden de bahseden her iki eser, bu türün çadır, çizme, kuşak, börk ve su kaplarının ağzını kapatmakta kullanılan muhtelif bir malzeme gibi olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁹

...Ammā anı gördiler kim kırk şafı geçe vaşla içinde başlarında beyāz keçeden tāt-ı sultāni örölmüş birer qarış ve dañı yeşil aba sarık her birinüñ kıaddi servi mānende beñzer kırk erüñ içinde bir servi kıadli beyāz esmer ten urına siyāh āri ve kızıl yañağ özine siyāh kirpik inmiş.⁷²⁰

Tilki, sincap ve ayı postları gibi hayvan postlarından yapılan giyim kuşam malzemelerinin de oldukları yine her iki eserin muhtelif yerlerinde verilmektedir.⁷²¹

Son olarak ise bu dönem Anadolu’sunda Konya ve Sivas kentleri başta olmak üzere birkaç kentte kumaş imalathaneleri olmasına rağmen Bizan, Yemen ve Irak ile Arap beldelerinden de kumaşlar geldiği ancak bu kumaşlarında ne ipek, ne atlas kadar değerli olmadıkları, sıradan alalade oldukları belirtilmiştir.⁷²²

Dönemin kıyafet konusuna bakıldığında “külah, sarık, puşu, börk, kaftan, hırka, ceketler, kürk, cübbe, çarşaf, gömlek, şalvar, pantolon, çizme veya ayakkabı”⁷²³ karşımıza çıkmakta olup, bunlarında çok çeşitleri ve modelleri bulunmaktadır. Özellikle Mevlânâ’nın eserinde bu unsurlar hakkında çokça bilgi bulunduğu tespit edilmiştir.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 221 (I).

A.g.e., 624 (II); Köymen, *Alp Arslan Zamanı*, 56.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 194a-10,11,12,13.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 624 (II); A.g.e.,194a/10.

M. Önder, “Mevlânâ’nın Giyim Şekli ve Elbiseleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 3, (1955): 79.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 47, 69, 149, 307 (I), 444, 509, 618 (II); *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 96a/01, 99b/19, 196a/01, 199b/19, 195a/07, 195a/13,

“...Rivāyet biñ altun bahāsi aftan ve cevāhir yūzük ve šom altun kemer Ğāzi Seyyid Rūstem ve Yıldırım Ğān gönderdi. Ol ara Faban dađı gūnlerde bir gūn Ğāzi Rūstem atına geldi.”⁷²⁴

“...Bundan sonra Tanrı sizlere Őifalar versin, āŐıkla maŐuk arasında bir kıl gōmlekten başka bir Şey kalmadı; bunu da soyup çıkarmalarını ve nurun nura ulaŐmasını istemiyor musunuz? dedi.”⁷²⁵

“...Yine bir gūn Mevlānā hazretleri mūbarek medresede vecde gelerek semāda mest olmuŐtu. Būtūn elbiselerim guyendelere bađıŐlayıp yalnız bir gōmlekle çıplak raksediyordu. Birdenbire gōmleđin kuŐađı ōzūldū. (Bunu gōren) Hūsameddin elebi sıçrayarak kalktı ve kucađına alıp ona ferecisini giydirdi. Mevlānā tekrar semāya baŐladı.”⁷²⁶

...Seyyid ile bir mūddet bōyle gōrūŐtükten sonra Hūnkār, Hz. Seyyid’in mezarının kapısında bir taŐı ısırdı. Bu bizim niŐanımız olsun dedi. Bu gūn bile bilinir ve gōrūnūr. Mezarı ziyaret ettikten sonra Suluca karayūk’e geldi. Devletle oturdu. Amma sarıđı, kemeri ve ayakkabıları o muhibde kaldı.”⁷²⁷

...O topluluk baŐlarını ayaklarından ve kūlahı baŐlarından ayırt edemez bir hāle gelirdi. Mevlānā hazretleri, bir Őeycik kabul etsin de iltifatta bulunsun diye būtūn altın ve mūcevherlerini o keŐif sultanının ayakkabısının içine dōkerlerdi. Mevlānā bunlara hiç bakmaz ve sabah namazını onlarla kılar ve hareket ederdi.”⁷²⁸

...Namazı tamamladıktan sonra, bu zayıf kul, onun ayakkabılarını dūzeltmek için kalktım ve içine baktığımda ayakkabının Hicaz kumuyula dolu olduğunu gōrdüm. Benim bu hāle vākıf olduğum Hudāvendigār’a mahum olunca, olmaya ki, herhangi bir yaratığa bu hadiseden bahsedesin diye buyurdu.”⁷²⁹

Vilāyetnāme-i Hacı BektāŐ-ı Veli, 195a-4, 5, 6, 7, 8, 9, 10.

Menākībū’l-Ārifīn, 444 (II).

A.g.e.,458 (II).

Vilāyetnāme-i Hacı BektāŐ-ı Veli, 350.

Menākībū’l-Ārifīn, 389 (II).

A.g.e.,109 (I).

...Sabah olunca davet eden kırk evin her birinden Mevlânâ'nın o evlerde bırakıp gittiği birer tek ayakkabısını getirdiler. Kiminde ayakkabısının sağ kiminde de sol tekini bırakmıştı. Her şahıs o geceki hayret ve hâli anlatıyordu. Her biri Mevlânâ hazretleri, bu gece evimde şöyle yaptı, şöyle söyledi diyordu. Bu hâlden dolayı aralarında bir kıyamettir koptu. Hâlk onun bu kerâmetinden şaşakalmıştı. Hâlbuki o gece Mevlânâ hazretleriyle babam Şeyh Selâhaddin yerlerinden bile ayrılmamışlardı.⁷³⁰

“...Kara tonlar giyüp ve bir kara külâh üzerine siyâh meyzer sârinurdu.”⁷³¹

...O cân dañı yakın gelüp erenleriñ nażarında iki dizi üzerine âdâbıla oturdu ve başından külâhını eline alup Rûm erenleriñ havâletiyle tekbîr idüp Cân'ıñ başına giyürdi ve dañı mübârek elleriyle anıñ gözlerin sığayup ve arkasın yaptı ve şafâ ve nażar-ı himmetiñ aldı.”⁷³²

“...Kara tonlar giymiş ve bir kara külâh üzerine siyâh imâme sârmış.”⁷³³

“...Ammâ anı gördiler kim kırk şafî geçe vaşla içinde başlarında beyâz keçeden tâc-ı sultâni örülmüş birer karış ve dañı yeşil aba sarık her biriniñ kaddi servi mânende beñzer kırk erüñ içinde bir servi kadli beyâz esmer ten urına siyâh âri ve kızıl yañağ özine siyâh kirpik inmiş.”⁷³⁴

“...Kolların dermeyân idüp abdeste mübâşeret iderken misvakların borklerine kodılar.”⁷³⁵

“...O sırada tacir başka bir köşeye bakınca Mevlânâ hazretlerinin aynı elbise ve sarıkla o köşede murakabe hâlinde oturduğunu gördü.”⁷³⁶

A.g.e.,372 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 135a-10.

A.g.e.,135a-16,17,18.

A.g.e.,141a-14.

A.g.e.,194a-9,10,11,12,13.

A.g.e.,196a-1.

Menâkibü'l-Ârifin, 159 (I).

...Sabaha yakın başımı koyup uykuya daldığımda rüyamda müritler ve seyyahlar tarafından işittiğim şekilde Mevlânâ'yı gördüm: Mevlânâ fereci giymiş ve başına duman renginde bir sarık sarmış olduğu hâlde evimize giriyordu. Ben daha önce koşarak baş koydum, yüzümü onun ayaklarına sürdüm ve yalvarıp yakardım. O, bir dosttan makas istedi, saçlarımı kesti, yüzümü öptü ve birkaç defa Tanrı mübarek etsin, Tanrı mübarek etsin dedikten sonra bu Mevlevi şeyhidir buyurdu. Ben sevinçle uyandığımda kesilmiş saçlarımı yastığımın üzerinde buldum.⁷³⁷

...Ahi ata, senin yanında oturan bu adam kimdir? diye sordu Ahi Ahmed Şah'a. Ben şimdi yalnız oturuyorum, kimse görmüyorum dedi Ahi, ne diyorsun? Ben orta boylu, kır saçlı, sarı benizli, başında duman renkli sarık, sırtında Hin hırkası (Burd-i hindi) bulunan bir adam görüyorum. Senin yanında oturmuş bana dik dik bakıyor dedi bunun üzerine Han. Ahi zekâsını kullanarak, bu şekil ve şemâilden onun tarif ettiği kişinin Mevlânâ olduğunu hemen anladı.⁷³⁸

...Onun harîminin mahremi olan eski dostlar şöyle rivayet ettiler: Çelebi'nin ölümünün ardından ahret hanımı, yeryüzünde Tanrı'nın veliyesi Kira Hatun (Tanrı ona rahmet etsin) da bu âlemden göçtüğü zaman bütün büyükler toplanıp tabutunu götürürlerken bütün dostlar da Sultan Veled'e uyararak sarıklarını atmışlardı.⁷³⁹

...Mevlânâ hazretleri büyük bir heyecan gösterip üstündeki bütün elbiseleri kavvallere bağışlayıp çıplak oynuyordu. Alemeddin Kayser hemen eşi benzeri olmayan vaşak kürküyle kaplı ve altın düğmeli kırmızı uskurlat çuhasından yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir Mısır sarığını getirip Mevlânâ hazretlerine giydirdi. Semâdan çıktıktan sonra ma hâl lenin başından geçerken bir meyhanenin kapısından Mevlânâ'nın mübarek kulağına rebap sesi geldi. Biraz durdu, sonra dönmeye başladı. Sevinçler gösterdi. Horoz ötümüne kadar naralar atıp bağırdı. Bütün ayaktakımı (runûd) dışarı çıkıp

A.g.e., 327 (I).

A.g.e.,464 (II).

A.g.e.,579-580 (II).

Mevlânâ'nın ayaklarına kapandı. Mevlânâ üstündeki bütün elbiseleri bu ayaktakımına verdi.⁷⁴⁰

...Bunun üzerine Kira Hatun'un mübarek vücuduna bir hastalık ve bir üşüme geldi. O kadar titreyip inledi ki, anlatılamaz. Yaşadığı sürece de vücudu asla ısınmadı. Bütün doktorlar onu iyileştirmekten ve hastalığına bir ilaç bulmaktan âciz kaldılar. Temmuz ayında bile, Bartâs şehrinden gelme kürkünü giyer, başına ipek bir başörtüsü örter, daima evde oturur ve önünden mangalı hiç eksik etmezdi. Gündüzleri de mum yakardı.⁷⁴¹

...Acaba Hudâvendigâr Hazretlerinin de kimya bilgisi var mıdır yok mudur? düşüncesi içinde uyandı. O sırada Hudâvendigâr birdenbire başucuna giderek, Bedreddin ne işte ve ne düşüncedesin deyince Bedreddin sıçradı. Şu kesek parçasını bana ver dedi Hudâvendigâr. Mehtaplı bir geceydi. Gece mehtaptı. Bedreddin sıçradı ve gösterdiği tuğla parçasını alıp Hudâvendigâr'ın mübarek eline verdi. Hudâvendigâr tuğla parçasını alıp cübbesinin içine soktu ve diğer eliyle dışarı çıkarıp Bedreddin'in eline verip, al dedi. Bedreddin mehtapta baktığında ışığı ve rengi gözleri kamaştıran şeffaf bir lâl gördü. Sonra Hudâvendigâr, erler taşı lâl ve cevher yapabilir, fakat onların bundan daha önemli meşguliyetleri vardır dedi.⁷⁴²

Verilen bu bilgiler ışığında, dönem Anadolu erkeği ve kadınının başlıca kıyafet unsurları olarak; başa giyilen *külahlardan*, *külâh* yahut *fes* üzerine giyilen *sarıklardan*, başa sarılan *puşudan* ve *külahtan* söz konusu dönemin en sık bilinen giyim eşyası olan *gömlekten*, *entari* üzerine giyilen *uzun kollu elbise* olan *hırkadan*, düğmeli ve üç parça olan *kaftandan*, *kürkten*, *cübbeden*, *şalvardan* ve kadınlara ait *çarşaftan* bahsedilmiş ve bu unsurlar için her iki eserden örnek metinler verilmiştir. Her iki eserde erkek ve kadın elbiseleri için; “*Yemen kumaşından Burd-i yemeni, Mısır elbisesi, siyah ince ipek elbise, Mısır ve şâş ipeğinden elbise, gaşiye (örtü), Bûri kumaş, çuha ve kemha, sof, hulle ferace, Hind-i buri ferace, Kabâ, kurt postu, tilki postu, şalvar, gömlek, Hind hırkası ve kürk*” verilirken, başlık olarak ta “*Şaş-ı Hindî sarığı, Mısır sarığı, lâliş sarık ve Şekarâviz sarık, karakeçe ve beyaz külâh*” verilmiştir. Erkekler için bir başka giyim

A.g.e.,388-389 (II).

A.g.e.,539-540 (II).

A.g.e.,113 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli'de ise Hünkâr'ın giyim kuşamı için; "...başında kızıl taç, elinde Arabistan kerrakesi, üzerinde yeşil *hurka*, altında sade beyaz bir *elbise*"⁷⁴⁴ şeklinde bir kayıt söz konusudur.

Dönemin kadın kıyafetleri için ise; sadece *çarşaf* (mi'zer-i yemeni), Bartâs şehrinden gelme *kürk*, ibrişimden *başörtü* ve *peçe*'den bahsedilmektedir.

...Bir gün Horasan tarafından bir bölük *Kalender topluluğu* geldi. Hünkâr, Saru İsmail'i Kadıncık'a gönderdi. Gelen topluluğa *sofra yaysın, nimet versin dedi*. Saru İsmail haberi Kadıncık'a iletir. Kadıncık ise; işte görüyorsun Saru İsmail, nesnem kalmadı, arkamda ancak bir gömlek kaldı. Gömleğini çıkardı, kendisi tandır içine girdi, al dedi, sat bu gömleği ne ederse onla da yiyecek al, o topluluğu ağırla dedi. Topluluk eve gelir, yemekler yenir, ancak kadıncık daha önce yaptığı gibi gelenlere *safa geldinîşz diye gelemez*. Hünkâr Saru İsmail'e bu durumu sorar. Saru İsmail durumu anlatınca, Hünkâr, yanındaki dolabı açar ve oradan bir *bohça* çıkarır. Bu *bohçayı* Kadıncık'a ver der. Kadıncık *bohçayı* alır ve içinden bir *elbise* çıkar. Kadıncık *elbiseyi* giyer, öylesine ağır *elbisedir* ki o güne kadar kimse görmemişti böyle bir *elbiseyi*.⁷⁴⁵

Kıyafetlerin ve ayakkabı ile başlıkların en önemli tamamlayıcıları olan ve özellikle kadınlar için güzellik ve süslenme unsurlarının başında gelen takılara ve kokulara bakıldığında; her iki eserinde yeteri kadar malumat verdiği görülmektedir. Zira altın,

A.g.e., 258 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 27.

A.g.e., 63-64.

gümüş gibi iki değerli madenden ve inci'den yapılan taşlar ile yakut'un da kullanıldığı süslü takılar⁷⁴⁶ bu dönemde revaçtadırlar.

Emir, Hudâvendigâr Hazretlerinin semâdan başka hiçbir şeyde gözü yoktur. Bu işin çaresi bir semâ tertip edip onu çağırmaktan ibarettir dedi. Bir süre sonra hepsi gümüş ve altın kaplarla dolu bir sofraya hazırlandı ve sultanların âdeti üzere şarkıcılar şarkı söylemeye başladılar. Ama Hudâvendigâr Hazretleri semâyâ kalktı ve bunun üzerine hizmetçiler sofrayı toplamak zorunda kaldılar. Bu durum sultanın hoşuna gitmedi. Sultanın hoşuna gitmemesi de Hudâvendigâr'a malum oldu ve semâ esnasında şu gazeli söyledi.⁷⁴⁷

“...Hüşyar kişi altın, süsü altın ise eğer”⁷⁴⁸

“...Deniz renkli acayip gönüllü, gümüş gerdanlı bir afat”⁷⁴⁹

“...O senin aklın, benim kulağım hep kapı hâlkasında olsaydı da şu altın gümüş hâlkalar olmasaydı ne olur ki sanki”⁷⁵⁰

“...Kara Tonlu nazar itse lal ü yâkut olup halk arasında kıymet bulur. Çünkü Hâzret-i Hümkâr ol Cân'a hayr duâsın aldı.”⁷⁵¹

“...Anda hâzır olan hâlifeler ve dervişler gördiler ki Monla Sadeddîn evvelki gibi olmuş. Şaç şağal şacı olup kadîmi menzil-i mürâtibin bulmuş acepde kaldılar Hâkîk Teâlâ hâzretiniñ hikmetine ve evliyânüñ vilâyet u kerâmetine taâsîn okuyup kaldılar.”⁷⁵²

Köymen, *Alp Arslan Zamani*, 76-77; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 73.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 104. (I).

A.g.e., 76 (I).

A.g.e., 160 (I).

A.g.e., 153 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 135a-9, 10, 11.

A.g.e., 128a-17, 18, 19, 20.

“...Alemeddin Kayser hemen eşi benzeri olmayan vaşak kürküyle kaplı ve altın düğmeli kırmızı uskurlat çuhasından yapılmış bir elbise ile yünden yapılmış bir Mısır sarığını getirip Mevlânâ hazretlerine giydirdi.”⁷⁵³

“...Ben semâ sırasında kavval Zeki'nin kulağına üç geceden beri eve gitmedim, acaba çoluk çocuk ne oldu? dedim. Bu sırada Mevlânâ hemen mübarek eteğinin altından elini çıkarıp bir avuç yeni basılmış gümüş para çıkardı ve bizim tefimizin içine öyle bir attı ki tefin derisi patladı, paralar yere döküldü. Biz bunları toplayıp saydık. Bin yedi yüz sultanî'ydi.”⁷⁵⁴

“...Ben bu düşüncedeydim, birdenbire Mevlânâ kükremiş aslan gibi üzerime atılıp Bedreddin, kalk benimle gel dedi ve sağ elini uzatarak bir taş aldı, sol eline koyup bana verdi ve Tanrı'nın sana verdiğini al ve şükredenlerden ol diye buyurdu. Ay ışığında bu taşa baktım, sert taşın yakut olduğunu gördüm. Son derece şeffaf ve parlaktı. Hiçbir padişahın hazinesinde onun gibisini görmemiştim. Ben de o küstahça düşünceden ötürü tövbe ettim.”⁷⁵⁵

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere, taç, küpe, gerdanlık, bilezik, boncuk, inci, tarak ve ayna ise dönemin kadını için önemli süs eşyaları arasında gösterilmektedir.⁷⁵⁶

“...Rivāyet biñ altun bahāsi қаftan ve cevāhir yüzük ve śom altun kemer Ğāzi Seyyid Rüstem ve Yıldırım Ğān gönderdi.”⁷⁵⁷

“...Қара Табан даһи selām virüp қаftanı ve kemeri ve tācı Ğāzi Seyyid Rüstem öñüne қоди ve nāmei śundi. Ğāzi Seyyid Rüstem nāmei mütālaа eyledi.”⁷⁵⁸

...O zaman Hz. Hünkâr Hâcî Bektâş-ı Velî (K.S.A) Hazretleri şöyle dedi. Hakk 'a giden hak uğrum hakkı için, başsız gövdeye başımızdaki tacı vermeyiz. Kayseri Beyi benim gövdemin başı yok mu? dedi. Hünkâr görürsün. Yarın öğle vakti gelecekler, başını gövdenden ayıracaklar dedi. Bey de bu

Menâkıbü'l-Ârifîn, 388-389 (II).

A.g.e.,281 (I).

A.g.e.,162-163 (I).

Salim Koca, “Eski Türklerde Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Türkler*, III, (Ankara: 2003), 33.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 195a-4,5.

A.g.e.,195a-8,9.

söze çok sinirlendi ve yarın öğleye kadar sana süre veriyorum. Eğer benim başıma bir şey olmazsa, gör bak sana neler edeceğim? dedi.⁷⁵⁹

Semâ esnasında hakikati bilenlerden hâsıl olan hareketlerin hepsi bir nükte ve gerçeği gösterir. Semâ esnasında bir azizi kucaklamak ve birlikte semâ etmek şu zaman vaki olur: Derviş tamamen kendinden yok olur ve semâyâ kalktığında topluluğun içinde kimin aynasında kendinî tam bir berraklıkla görürse o azizi kucaklar ve kendi cemalinden hayaliyle o azizle aşk oyunu oynar.⁷⁶⁰

Erkeklerde uzun saç sahibi olmanın yaygın olduğu bu dönemde; "...O, zavallı adamı saçlarından tutup dışarı çıkardı"⁷⁶¹ cümlesi ile bu durum daha da mutlak bir hâl almaktadır. Dönemin dervişlerinden sayılan ve kalender lakabı ile anılan şahısların ise çoğunukla sakalsız, sakalları⁷⁶² var ise de Mevlânâ'nın telkinleriyle kısa kestikelri görülmektedir.

...Hüdavendigâr ne buyuruyor, nasıl yapayım? diye sordu. Mevlânâ Kadınla erkeği birbirinden ayırarak kadar kısa kes dedi. O, ben hiç sakalları olmadığı için kalenderleri kıskanyorum dedikten sonra, az sakal erkeğin saadetindedir. Çünkü sakal erkeğin süsüdür. Onun çokluğu erkeği böbürlendirir. Bu da insanı mânen öldüren şeylerdendir hadisini söyledi ve çok sakat sofîlerin hoşuna gider. Fakat sofî sakalını tarayınca kadar, ârif Tanrı'ya ulaşır dedi.⁷⁶³

Bıyık⁷⁶⁴, Saç ve sakal kesmek için ise makasın kullanıldığı, misk ve amberin güzel koku olarak tercih edildiği, sürme'nin yaygın makyaj malzemesi olduğu söz konusu bu dönemde erkekler arasında bıyıkta pek yaygın değildir.⁷⁶⁵

A.g.e.,521.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 86-88 (I).

A.g.e., 213 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 126b/14, 126b/07, 10.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 211, 231, 275 (I); 379, 401, 458 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 114b/13.

Köymen, *Alp Arslan Zamani*, 83; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 74.

...Nitekim bir adam Abid Çelebi'ye hitaben; bu uzun bıyıklarını niçin kesmiyorsun? Sen sipahi şeyhi misin? diye çıkıştı. Çelebide benim bıyıklarım uzundur, fakat senin de hırs gözüne perde gelmiştir. Bu bıyığı kısaltmak kolaydır. Fakat senin gözündeki hastalığın dermanı yoktur diyerek muhatabım utandırdı.⁷⁶⁶

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere; hem *Mevlânâ Hazretleri* hem de *Hünkâr Hacı Bektâş*'a ait eserde; dönemin yaygın ve bilinen giyim kuşam unsurları; başlıklar, elbiseler, ayakkabılar, süslenme malzemeleri, kullanılan takılardaki madenler, eşyalar, kokular, güzellik malzemeleri ve bu malzemelerin toplum nezdindeki ulaşılabilirlik ve kullanılabilirlik durumları vasıtası ile kıyafetler ve süslenme konusu işlenmiştir.

4.2.2.3. Yeme-İçme

XIII. asırda Anadolu toplumunun besin kültürüne bakıldığında; *hayvansal* ve *bitkisel* olmak üzere iki ana kaynak bu kültürü beslemekteydi. Söz konusu bu iki kaynak ise *ekmekler, yemekler, tatlılar, içecekler, süt ve süt ürünleri, meyveler, sebzeler* ve *yemişler* olmak üzere kendi içinde çeşitlilik arz etmektedirler.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı yaşam tarzlarından olan *yeme içme* konusu *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yirmi beş ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise otuz beş yerde geçmektedir.

Bu dönemde toplumun en önemli besin maddesi olan *ekmek*, pişirme tarzı, pişirme çeşidi ve kullanılan un maddesine göre farklı isimler ile anılmaktadır. Öyle ki tandırlarda, ocaklarda ya da fırınlarda pişirilen bu ekmekler; *buğday*⁷⁶⁷, *arpa, çavdar*,

Menâkıbü'l-Ârifîn, 211, 231, 275 (I), 379, 401, 458 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 192a/02, 192a/02.

mısır⁷⁶⁸, yulaf, yufka, somun, bazlama ve lavaş ekmeği adı ile çeşit çeşit olup, bunlar kişilerin alım gücü ve ekonomik seviyelerine göre talep görmekteydiler.⁷⁶⁹

“...Erenlerin sözünü duyan biri, bu taşları yutmakla ne olacak, taştan çocuk mu olur, getirin onun ikisini yutayım? dedi. O (taş olan) buğdayın iki tanesini ağzına alıp yedi. Tanrı'nın kudreti, evliyanın velâyetiyle o kişi hemen hamile oldu.”⁷⁷⁰

...Mercimekten yiyenin kızı, buğdaydan yiyenin oğlu olsun. Ama şu şartla. Üç gün oruç tutsunlar. Cuma gecesi olduğu zaman eşleriyle bir araya gelip dişlerine değdirmeden dilleriyle birbirlerinin ağzına inzal vaktinde versinler. Çocukları olmayan hatunlar onu yeyip evliyanın velâyetiyle o saat hamile olsun da hamilelik (süresi bitince) evliyaya bir şey adayıp versinler. İhmal etmesinler.⁷⁷¹

...Aklından acaba bizim durumumuz Hünkâr varlığına malum olmadı mı? Lütfedip bize biraz buğday gönderse de yiyip bu sıkıntıdan kurtulsaydık diye geçti. Rahibin hatırından bunların geçtiği Hz. Hünkâr Hâcî Bektâş el-Horasanî'ye malum oldu. Bir dervişe bir miktar buğday yüklet, filan ruhbana ilet, yesinler diye buyurdu. Derviş erenlerin buyurduğu gibi bir miktar buğday yükleyip söylenilen memlekete doğru yola çıktı. Derviş bu kişinin keşiş kıyafetinde (Hünkâr'ın) muhibbi olduğunu gördü. Gönlünden keşke bunun gibi birisi Müslüman olsaydı diye geçti. Onun gönlünden bu şekilde bir fikir geçtiği ruhbana malum olup ey derviş Müslüman olurdum, ama senin gibi emanete hıyanetlik ederim, diye korkarım dedi.⁷⁷²

...Hristiyan kadın, eline bir ekmeğe alıp Hz. Hünkâr'a sundu. Hünkâr ululuğu ekmeği alıp mübarek diliyle Allâh bereket versin, küçük bezeler yapın fırınıızdan büyük somunlar çıksın deyip hayır dua etti. Sonra yürüdü. Hâlâ o köyün Hristiyanları bu güne kadar erenlerin sözü ile çavdar ekerler, buğday

A.g.e., 187b/12.

M. Altay Köymen, “Alp Arslan Dönemi Türk Beslenme Sistemi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)*, C. III, (1971): 15-16,34, 83; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 75-77. *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*, 265-266.

A.g.e., 265.

A.g.e.,369-370.

getirirler ve küçük bezeler yaparlar, fırınlarından büyük somunlar çıkarırlar.⁷⁷³

...Harman zamanıydı. Büyük bir buğday harmanım vardı. Büyük bir buğday yığını çıkmıştı. Bu sırada birdenbire Moğol askeri Konya sahrasını kapladı, harmanları darmadağın edip yağmaya verdi. Mevlânâ hazretleri bana bir fereci giydirmişti. O mübarek fereciyi, buğday yığınının üzerine at da uğuruyla buğday yığımıza bir şey olmasın diye emrettim hizmetçiye. Tanrı daha iyi bilir ve 'Tanık olarak da kâfidir ki, yakın ve uzak bütün komşularımızın buğdaylarını yağma etiler; fakat biri bizimkinin etrafında dolaştı, ne bir saman çöpü kayboldu, ne de bir tane götürdüler.'⁷⁷⁴

...O an Hz. Hünkâr'ın ağzından ertesi gün olunca seni tutsunlar. Çocuklarını görmeğe bırakmadan yaş bir deriye sarıp öyle bir yere götürsünler ki bir torba toprakla, bir avuç arpa canını kurtarmak için sebep olsun diye çıktı. Sonra bir yere gidesin, gökte uçan kuşları görerek hasret çekesin. Acaba bu kuşlar bizim yerimize de (yuvamıza) uğradılar mı deyip ağlayasın dedi.⁷⁷⁵

“...Açık cevap şudur ki, eğer Mevlânâ Şemseddin şarap içiyorsa, her şey ona mubahtır. Çünkü o deniz gibidir. Eğer bunu senin gibi bir kahpenin kardeşi yaparsa ona arpa ekmeği bile haramdır.”⁷⁷⁶

Eflâkî'nin eserinde; bir şahsın altmış günde bir kile (yaklaşık 25,6 kg) arpa unu yediği ve bu devirde simit adı verilen bir ekmek türünün daha olduğu da belirtilmektedir.⁷⁷⁷

Bu dönemde toplumun yemek kültürüne bakıldığı zaman ise çorbalar, et yemekleri, sebze yemekleri, baklagil yemekleri ve baharatlar önem arz etmektedirler.

A.g.e.,201-202.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 423-424 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 237-238.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 486 (II).

A.g.e.,80 (I), 457 (II).

Dönemin popüler çorbaları olarak; *tarhana*, *lahana*, *herise*, *bulamaç*⁷⁷⁸, *şehriye*, *bulgur* ve *mercimek* çok yaygın bir şekilde tüketilmekle birlikte bunların içinde milli çorba olarak bilinen tarhana ile kavrulmuş un ve tavuk eti ile yapılan herise çorbası daha fazla tüketilen çorbalardandır.⁷⁷⁹

...Çocuk gelince de herise kâsesini onun elinden aldı ve kendi önüne koyup yedi. Kâseyi temizledikten sonra çocuğun eline verdi ve kâseyi kapayıp git, dedi. O çocuk ilerledi, kâseyi açtı ve içine baktığında kâsenin eskisi gibi herise ile dopdolu olduğunu gördü ve feryat edip kendinden geçti. Tekrar dönüp geldi ve Ârif'in müridi oldu. Yıllarca onun hizmetinde bulunup yetiştirdi.⁷⁸⁰

“...Çelebi hazretleri üç gün üç gece iftar etmemişti. Sabahleyin herise istedi. Elini yemeğe uzattığı anda yazık Paşa Hatun öldü diyerek elini yemekten çekti ve hüngür hüngür ağlamaya başladı.”⁷⁸¹

...Mercimekten yiyenin kızı, buğdaydan yiyenin oğlu olsun. Ama şu şartla. Üç gün oruç tutsunlar. Cuma gecesini olduğu zaman eşleriyle bir araya gelip dişlerine deydirmeden dilleriyle birbirlerinin ağzına inzal vaktinde versinler. Çocukları olmayan hatunlar onu yeyip evliyanın velâyetiyle o saat hamile olsun da hamilelik (süresi bitince) evliyaya bir şey adayıp versinler. İhmal etmesinler.⁷⁸²

⁷⁷⁸ Ayran ya da sütün döğme buğday ile karışımından elde edilen bir çorbadır (Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, VIII, 3361).

M. Z. Oral, “Selçuklu Devri Türk Yemekleri Ve Ekmekleri”, *Türk Etnograya Dergisi*, C. I, (1974): 56; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 75; M. Altay Köymen, “Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)*, C. III, (1971): 15-16.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 620 (II).

A.g.e.,653 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 265.

“...Bir yire geldiler ki gördiler bir hoş mürğ-zâr u sebze-zâr ferâh-fezâ mahaldî.
Anda karar idüp bir miqdâr oturdılar sâkin oldılar söhbete başladılar.”⁷⁸³

“...Tâ kim Altuntaş tevâbına geldi bir hûb mürğizâr ve hoş sebze-zâr yire irişdi.
Seyyid Cemâl Sultân bağıdı.”⁷⁸⁴

Yemeklerden ise tutmaç, mantı, tirit, kuzu ya da oğlak etinden yapılan kebab, kelle paça, keşkek, ciğer⁷⁸⁵, kavurma, kızarmış et, et sote (kaz⁷⁸⁶, bildırcın, tavuk, tavşan, balık ve keçi etlerinden yapılmaktadır), sebze yemekleri ki kalya, borani, ispanak, kereviz, kabak, patlıcan, ispanak, lahana ve pırasa en bilinen ve her iki eserde de sık sık bahsi geçen yemek çeşitleridir.⁷⁸⁷

...Ben baş koydum ve her ikimiz de Hudâvendigâr hazretleri tarafından kapılmış olan candan kullardanız dedim ve o gelip oturunca yemek hazırlatmayı düşündüm. Bir şeycik getir buyurdu tam bu sırada Mevlânâ. Ben getirmek üzere kalktum. Hizmetçiye bağır da o getiriversin dedi Mevlânâ. Bunun üzerine ben hizmetçiye Hazır neyin var? diye Rumca sordum. Şimdi yemek yedik ve kapları yıkamak için tencereye sıcak su koydum dedi Hizmetçi. Hizmetçi o tencereyi getirsin buyurdu Mevlânâ. Sonra sahan ve kâseyi istedi, kendi eliyle tenceden kâseye biraz koydu. Bu koyduğunun kızartılmış etli pilav olduğunu gördüm. Güzelliği ve tadı bakımından eşsizdi. Hepimiz boş tenceden bu kadar yemeğin nasıl çıktığına şaşır kaldık. Bu Tanrı tarafından gelmiş bir gayb yemeğidir. Onu yemek gerekir diye buyurdu Mevlânâ. Bu kul ve Çelebi hazretleri yemekle meşgul olduğumuz sırada Mevlânâ hazretleri namaza durdu. Malımı, çoluk çocuğumu, akarlarımı, dostlarımı terk edip kul ve mürit olmamın sebebi işte bu oldu.⁷⁸⁸

A.g.e.,124a-20-21.

A.g.e.,162b-18,19.

A.g.e.,112a/03, 112a/08; 112a/06; 111b/18; 112a/03; 117b/14.

A.g.e.,175b/07, 117b/21, 133a/19.

Oral, Selçuklu Devri Türk Yemekleri, 23, 79; Köymen, *Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme*, 30; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 75-76.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 295 (I).

...Hemen başını hırkasının içine çekip bir an murakabeye vardı. Biraz sonra murakabeden çıktı. Nazı niyazı geçen hâlifeler usulüyle erenler şahı ne oldu? diye sordular. Karadeniz' de bir gemi girdaba yakalandı. Bize seslendiler. Gidip onu kurtardık. Beş yüz altın adağı var. Gelmesi lazım dedi. Bunları işiten hâlifeler Hünkâr'dan delil istediler. Mübarek yenlerini silkiverdi, üç tane canlı balık düştü. Tekrar tıraşa başladılar.⁷⁸⁹

“...Tanrı erleri, Okyanus'un balıkları gibidir. İstedikleri yerden başlarını çıkarabilirler diye buyurdu Mevlânâ.”⁷⁹⁰

“...Orada hazır bulunan erenler şöyle rivâyet ederler. Hünkâr ululuğu esselamu aleyk soyumuzun ulusu dedi. Hz. Seyyid'in mezarından aleykesselam, ilim, şehrim, günüm diye cevap geldi. Bunun üzerine Hz. Hünkâr uçsuz bucaksız bir deniz oldu. Hz. Seyyid'in mezarı, denizin içinde bir kabak gibi yüzdü. Sonra eski hâllerine geldiler. Hz. Seyyid'in mezarı bir sınırsız deniz oldu. Hünkâr ululuğu gemi oldu. O denizin içinde yüzdüler. Sonra eski hâllerine geldiler.⁷⁹¹

Dönemin popüler baklagilleri ise mercimek, nohut, fasulye, börülce, pirinç ve bulgur belirtilmişlerdir.⁷⁹²

...Mercimekten yiyenin kızı, buğdaydan yiyenin oğlu olsun. Ama şu şartla. Üç gün oruç tutsunlar. Cuma gecesini olduğu zaman eşleriyle bir araya gelip dişlerine değdirmeden dilleriyle birbirlerinin ağzına inzal vaktinde versinler. Çocukları olmayan hatunlar onu yeyip evliyanın velâyetiyle o saat hamile olsun da hamilelik (süresi bitince) evliyaya bir şey adayıp versinler. İhmal etmesinler.⁷⁹³

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 322-325.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 303 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 349.

Oral, Selçuklu Devri Türk Yemekleri, s. 32; Köymen, Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme, 71; Taneri, Türkiye Selçukluları Kültürel, 78.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 265.

...Birkaç gün sonra açlık Mecdeddin'e tesir etti, takati kalmadı. Arkadaşına açlık sıkıntısını açtı. Söz birliği ettiler ve geceleyin hücreden dışarı çıkıp bir dostun evine gittiler, açlıklarını anlattılar. O aziz kişi de onlar için kaz ve pirinç pilavı hazırladı. Yedikten sonra tekrar hücrelerine gelip kapıyı kapadılar. Sabah olduğunda âdet olduğu üzere Hudâvendigâr hücrenin kapısına geldi ve parmağını kapıya koyup kokladı. Sonra da, arkadaşlarımız, bu hücreden riyazet kokusu değil, kaz ve pirinç kokusu geliyor dedi.⁷⁹⁴

Biber, sirke, soğan, sarımsak, ekşi, safran, kimyon, nane ve kırmızı pul biber dönem toplumunun en sık kullandığı baharatlar olurken, zeytinyağı ve iç yağı ise en sık kullanılan yağlar⁷⁹⁵ olarak her iki eserde sıkça belirtilmişlerdir.⁷⁹⁶

...Bunların her ikisi açlığa bir çare bulmak için anlaştılar. Bir gece hücrelerinden çıkıp dostlarından birinin evine giderek ona açlıklarını anlattılar. O da bunlar için yağlı bir ördek ve biberli bir pilav hazırladı. Bunlar yemeklerini yedikten sonra kalkıp gittiler, yine hücrelerine girip kapandılar. Sabahleyin Mevlânâ hazretleri âdetleri üzere hücrenin kapısına gelerek mübarek parmaklarını kapıya koyduktan sonra kokladı ve tuhaf şey. Bu hücreden riyazet kokusu değil, ördek ve pirinç kokusu geliyor diye buyurdu.⁷⁹⁷

...Keşke kanı su yapsaydı, çünkü temiz suyu kirletmek o kadar büyük bir hüner değildir. Musa, Nil'i Kıptî için kan ve kanı da Sıptî için berrak su yaptı. Bu onun kudretinin olgunluğundandır. Bu kişide o güç yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki, Kuran'da, şüphesiz israf edenler şeytanın kardeşleridir buyrulmuştur. Has tebdil [değiştirme] senin şarabının sirke olması ve güç sorununun çözülmesidir. Senin alçak bakırın saf altın olur, kâfir nefsin de Müslüman olur, İslam olur. Kilin gönül kıymetini alır.⁷⁹⁸

Menâkıbü'l-Ârifîn, 120 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 124b/20, 125a/09, 153b/19, 157a/18.

Oral, Selçuklu Devri Türk Yemekleri, 37-38; Köymen, Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme, 66-68; Taneri, Türkiye Selçukluları Kültürel, 79.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 286 (I).

A.g.e.,394 (II).

...Veliliğin parlak güneşi ahiret batısına yaklaştığında, temiz ruhunun büyük doğanı, her şey aslına döner gereğince temiz âleme uçmaya hazırlandığında, [felaketlerden] korunmuş Konya'da birbiri arkasına kırk gün zelzele oldu. Hudâvendigâr Hazretleri (Tanrı zikrini yüceltsin) şeker saçan dilini açıp, gönüllerinizi rahat tutun, zira yer acıkmıştır, yağlı bir lokma istiyor, ama muradına çabuk ulaşacak ve bu sıkıntı sizden kalkacak dedi.⁷⁹⁹

“...Mevlânâ üç diş sarımsağın ve bunu yiyemeyince de üç bademin üzerini yazdı ve ardından sıtmalya verdi, üç günde iyi oldu. Sarmısağın veya bademin üzerine yazdıysa şudur: Ezan (ondan) ezîn (bundan) pesîn (sonuncu).”⁸⁰⁰

Dönemin tatlılarına bakıldığında ise; şeker kamışından yapılan şeker başta olmak üzere, pekmez ve limonlu şeker eriği tatlı yapımı için en sık kullanılan tatlılardandır. Esas alınan her iki esere göre, yağ, pekmez, şeker ve bal'dan yapılan helva başta olmak üzere gülbeşeker, kadayıf, baklava, samsa, aşure, sütlaç, bal, pekmez, teberzed şekeri, akide şekeri ve badem şekeri ise yine revaçta olan ve sıklıkla hâlk arasında tüketilen tatlı çeşitleri olarak tespit edilmişlerdir.⁸⁰¹

“...Yedime helva pişür hem kırkıma, Hârcı eksilmez erüñ sen kırkıma.”⁸⁰²

...Bütün arkadaşlar gerektiği gibi büyük bir zevkle yedikleri ve götürdükleri hâlde sini yine dopdoluydu. Mevlânâ hazretleri siniyi kaldırıp medresenin damna doğru yöneldi. Dostlar Mevlânâ ne yapacak? diye şaşakaldılar. Mevlânâ hemen o anda damdan sinisiz indi ve bu helvayı, o adam da yesin diye siniyi götürdüm dedi. Dostların hayreti bir iken bin oldu. Tesadüf öyle oldu ki, hacıların sağ salim şehre ulaştıkları haberi geldi. Şehir hâlkı şenlikler yaparak hacıları karşıladı. O gönlü aydın tacir de henüz yol tozu üzerinde olduğu hâlde Mevlânâ'yı ziyarete gelerek şükürlerde bulundu. Hudâvendigâr sevgiler gösterip evine gitmesine müsaade etti. Tacir eve geldi,

A.g.e.,133 (I), 445-446 (II).

A.g.e.,249 (I),

Oral, *Selçuklu Devri Türk Yemekleri*, 31; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 76-77; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, III, 875; Koca, *Eski Türklerde Sosyal*, 32; Aksarayi, *Müsameretü'l Ahbar*, 82.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 183a-19.

aile efradını kazasız belasız ve selamette buldu. Tacirin geldiği gece hep birlikte otururlarken köleler eşya arasından bir sini çıkardılar. Bu sini bizimdir, onun sizde ne işi var? Onda tarih ve efendinin adı yazılmıştı dedi hanım. Ben de hayrettim, bu sininin benim yanımda ne işi var? dedi tacir. Hanımı meseleyi tekrar sordu. Arafat dağında, arife gecesinde hacılarla birlikte çadırında oturmuştuk. Çadırın bir köşesinden bir elin içeriye girdiğini ve bu siniyi helvayla dolu olarak önümüze koyduğunu, sininin de bizim sini olduğunu gördüm. Ancak oraya nereden geldiği belli olmadı. Kullar dışarı çıktılar, kimseyi görmediler' dedi tacir. Bu çok sadakatli hanım, derhâl baş koyup bu helva sorununu çözdü ve olan biteni tekrar anlattı. Zavallı tacirin o kudret ve yücelik karşısında kararı gitti. Sabahleyin erkenden erkek ve kadın Mevlânâ'nın huzuruna geldiler. Başlarını açıp ağlaştılar.⁸⁰³

...O hanım bizim çok candan dostumuzdur. Bütün arkadaşlar bu helvadan yesin ve uğur sayarak bundan götürsünler de diye buyurdu Mevlânâ hazretleri. Bütün arkadaşlar gerektiği gibi büyük bir zevkle yedikleri ve götürdükleri hâlde sini yine dopdoluydu.⁸⁰⁴

...O anda Âbid Çelebi bu dervişe Arif'e mensup olanlardan biri de benim. Sana diyorum ki, senin ömründen üç gün kalmıştır, fazla değil. Senin helvanı da Eflâkî pişirecek diye buyurdu. O gün biz Lâdik şehrine ulaşır ulaşmaz bu derviş hastalandı ve üçüncü günde öldü.⁸⁰⁵

...Ey delikanlı, bil ve haberdar ol ki, Bahâeddin'in oğlu Mevlânâ her gün bir kez buradan geçer. Ben, o sultanın müritlerindenim. Belki inayet buyurur da iftar eder, diye bu helvayı onun için pişiriyorum dedi. Bunun üzerine şaşkınlığım bir iken bin oldu. Aradan bir süre geçmedi ki Mevlânâ görünüp çadırdan içeri girdi. Bir kişi kalkıp kendisini karşıladı ve baş koyduktan sonra bir tabak helva önüne getirdi. Mevlânâ bu helvadan fındık kadar alıp ağzına attı ve biraz da bana verdi. Ben hemen Mevlânâ'nın eteğine yapıştım ve Tanrı için olsun, ben Konya'dan aile sahibi bir adamım, hacılar kafilesinden ayrı

Menâkıbü'l-Ârifîn, 180-181 (I).

A.g.e.,180 (I).

A.g.e.,716 (II).

*düştüm, yolu bilmîyorum, beni kurtar diye yalvardım. Sen mademki benim hemşerimsin, hiç korkma, gözlerini kapa diye buyurdu Mevlânâ. Ben de hemen gözlerimi kapadım. Gözlerimi açınca da kendimi kafilenin arasında buldum.*⁸⁰⁶

*...Kalktım sultanın karısı olan Tokatlı Gumac Hatun'un yanına gidip durumu anlattım. Gumac Hatun on zembil nebetşekeri daha verdi. Ben öyle bir toplantının ihtiyacını bu kadar şerbetin nasıl karşılayacağını düşünüyordum. Sonra ayak takımı için bal şerbeti yapmalarını düşündüm. Ben bu düşüncedeydim ki, Mevlânâ hazretleri kapıdan içeri girdi ve Kemâleddin, daha fazla misafir gelince, şerbetin yetmesi için suyunu artırırısın diye buyurdu ve bir hatifin ilhamı, çakıp kaybolan bir şimşek gibi kayboldu. Arkasından ne kadar koştularsa da bir izine rastlamadılar.*⁸⁰⁷

*...Sultan Mûsâ-yı Sâni, Mûsâyü 'r Rızâ 'yı sarayına getirdi, oturdular. Mûsâ-yı Sâni'nin emriyle çeşitli yiyecekler pişirilip sofraya konuldu. Mûsâyü 'r-Rızâ ben orucum yemem dedi. Mûsâ-yı Sâni, ey amca bizim hatırımız için lütfedin buyurun, yiyin hele dedi. Hz. İmam hatır için yemekten birkaç lokma alıp yedi. Dua edildi. Sonra Zeynep Hatun, bir kâseye şeker şerbeti ezip gönderdi.*⁸⁰⁸

...Sultan Veled hazretleri bir gün Çelebi'nin bağına teşrif edip iltifatlarda bulunmuştu. Dostların canı bal istedi, fakat bunu bildirmediler. Çelebi hazretleri bahçıvanına filan kovandan taze bal çıkarıp getir diye emretti. Bahçıvan kovanı açtı, birkaç petek beyaz bal çıkarıp huzura getirdi. Çelebi yine bal getir diye emretti. Aynı kovandan beş altı petek bal daha getirdi. Yine getir diye buyurdu. Bu sondur (artık çıkarılamaz) dedi bunun üzerine bahçıvan. Getirdiğin bal, Hüdâvendigâr 'in oğlu için tükenmeyen bir denizdendir. Sen ondan kıyamete kadar da getirsen, yine tükenmeyecek dedi Çelebi. Nihayet on yedi saf petek getirdiği hâlde kovana yine dopdoluydu. Bütün bu bereket, Mevlânâ Bahâeddin hazretlerinin (uğurlu) ayağının sonucudur diye buyurdu Çelebi. İki yüze yakın dost yiyip götürdüğü hâlde sini yine dopdoluydu. Dostlar kalkıp giderlerken Çelebi, o kovana Veled

A.g.e.,244 (I).

A.g.e.,188 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 66.

hazretlerine verdi. Sultan Veled onu evine götürdü. Bir süre sonra o kovandan birçok kovanlar türedi. Uzun süre ondan yararlandılar. O baldan şerbet yapıp verdikleri her hasta hızla iyileşiyordu.⁸⁰⁹

...Kalktım sultanın karısı olan Tokatlı Gumac Hatun'un yanına gidip durumu anlattım. Gumac Hatun on zembil nebetşekeri daha verdi. Ben öyle bir toplantının ihtiyacını bu kadar şerbetin nasıl karşılayacağını düşünüyordum. Sonra ayak takımı için bal şerbeti yapmalarını düşündüm. Ben bu düşüncedeydim ki, Mevlânâ hazretleri kapıdan içeri girdi ve Kemâleddin, daha fazla misafir gelince, şerbetin yetmesi için suyunu artırırısın diye buyurdu ve bir hatifin ilhamı, çakıp kaybolan bir şimşek gibi kayboldu. Arkasından ne kadar koştularsa da bir izine rastlamadılar.⁸¹⁰

“...Mevlânâ üç diş sarımsağın ve bunu yiyemeyince de üç bademin üzerini yazdı ve ardından sıtmalya verdi, üç günde iyi oldu. Sarmısağın veya bademin üzerine yazdıysa şudur: Ezan (ondan) ezîn (bundan) pesîn (sonuncu).”⁸¹¹

Dönemin içeceklerine bakıldığında'da üzüm şarabı⁸¹², rakı, şalgam, gülsuyu şerbeti, ayran, bal şerbeti, sirkeli bal şerbeti, boza, incir şurubu, süt, deve sütü ve kahve'nin için en sık kullanılan içeceklerdendir.⁸¹³ Esas kabul edilen her iki esere göre, bu içecekler hakkında yeterli malumat olduğu tespit edilmiştir.

“...Sükkeri şerbet içdiler. Andan soñra Oşman Big yerinden kalkup ulular ve biglerle Sultân Ala'addîn'üñ nažarina geldi.”⁸¹⁴

“...Şofra şalındukda taām yidiler ve şükryn didiler, ellerin yudılar ve sükkeri şerbetleri içdiler.”⁸¹⁵

Menâkıbü'l-Ârifîn, 561-562 (II).

A.g.e.,188 (I).

A.g.e.,249 (I),

A.g.e.,249, 301-302 (I), 439, 486, 645-646, 651, 652, 682-683 (II).

Koca, *Eski Türklerde Sosyal*, 31.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 160b-14-15, 103a/20,

A.g.e.,103a-20-21.

“...Dağı bāl u per açup yerden yukarıkalkup ol kilisenüñ tamı üzerine qondı ve yönüñ bunlar yaña dönüp oturdu.”⁸¹⁶

“...Senden dervîşlik qahvesi gelir. Anuñçün sen ol maħalde dervîşâne olan kimesne mevzi olmaq gerekdür, diyüp ħaber söyledük ve dervîş olan kimesne hiçbir yaradılmışa azār itmez ve dervîş olan kimesne mevzi olmaq gerekmez.” diyüp aña şafā-yı mükerrer şafā ve nazār idüp çār-ı fahri ve çār-ı alāmeti sundılar. Meyān bend bağlayup eline şofra ve çirāq virdi ve dağı âlem ve sancaq virüp icāzet ü ināyet virdiler.⁸¹⁷

“...Peygamber hazretleri sütü kendim için tercih ettim, şarabı da ümmetimin hayırlı insanları için sakladım dedi. Çünkü o devir, şeriat kanunları hükümlerinin başlangıcı ve tarikat emirlerinin temelini güçlendiği bir devirdi. Peygamber hakikatin dünyayı gösteren kadehini kendi ümmetinin arifleri ve dinînin hasları için sakladı. O şarabın güzel kokusuyladır ki, zaman zaman olgun velilerin bir bölümü kendilerinden geçer ve sırları keşfederler. Bunun üzerine orada bulunanların hepsi birlikte aferinler deyip mürit oldular. Mevlânâ hazretleri de öyle hoş ve içimi güzel şarabın niteliğinde ne kadar çok söz söylemişlerdir: Eğer insanların akılları üzerine bundan (bu şaraptan), bir damla damlarsa, ne dünya (âlem) ne insan (âdem), ne zorunluluk ve ne de serbestlik kalır. Yine bir gazelinde buyuruyor: Benim riyazet sahibi ve zahidimin, başı ve ayağından haberi olmayacak, bir hâle gelmesi için güzel yüzlü can sakisi ona testi testi şarap verir. Tanrı benim hem hâkimim hem kethüdam olsun diye ihtiyarımı bırakıp şarap küpünün dibine oturmuşum.⁸¹⁸

“...Sultan Veled de bu mana ve hakikat aslanının sütünden doya doya içer ve uyurdu. Nasıl ki Peygamberin parmaklarından tatlı su akmış ve Siddık-ı Ekber’in (Ebû Bekir Sıddık) tükürüğü Tanrı elçisinin mescidinün çerağının yağı olup seher vaktine dek etrafı aydınlatmış ve nasıl ki Hâlil hazretleri süt emme zamanında mağaranın bir köşesinde tam kırk gün küçük parmağından

A.g.e.,178b-4-5.

A.g.e.,105a-19,20,21, 105b-1, 2, 3; 105a/18.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 301-302 (I).

*hâl is sût emip bununla yaşamıştır; olgun velilerin ve peygamberlerin kerâmet ve mucizeleri sayısızdır.*⁸¹⁹

*...Celâleddin Ferîdûn bir gün Hudâvendigâr Hazretlerine uykusunun çokluğundan şikâyet etti. Hudâvendigâr emretti ve haşhaşın sütünü çıkarıp içti. Onu içtikten sonra Celâleddin Ferîdûn'un geceleyin fazla uyanık kalmaktan dimağı bozulacak dereceye geldi.*⁸²⁰

*...Keşke kanı su yapsaydı, çünkü temiz suyu kirletmek o kadar büyük bir hüner değildir. Musa, Nil'i Kıptî için kan ve kanı da Sıptî için berrak su yaptı. Bu onun kudretinin olgunluğundandır. Bu kişide o güç yoktur. Buna israfın değiştirilmesi derler ki, Kuran'da şüphesiz israf edenler şeytanın kardeşleridir buyrulmuştur. Has tebdil [değiştirme] senin şarabının sirke olması ve güç sorununun çözülmesidir. Senin alçak bakırın saf altın olur, kâfir nefsin de Müslüman olur, İslam olur. Kilin gönül kıymetini alır.*⁸²¹

*...Dostlar kalkıp giderlerken Çelebi, o kovanı Veled hazretlerine verdi. Sultan Veled onu evine götürdü. Bir süre sonra o kovandan birçok kovanlar türedi. Uzun süre ondan yararlandılar. O baldan şerbet yapıp verdikleri her hasta hızla iyileşiyordu.*⁸²²

*...Namaz bittikten sonra kalktım, Mevlânâ'nın ayakkabılarını düzeltmek istedim. Ayakkabıların içinin Hicaz kumuyla dolu olduğunu gördüm. Bu gördüğünü sakın kimseye söylemeyesin diye buyurdu Mevlânâ hazretleri. Ben de o hayatta olduğu sürece bunu hiç kimseye söylemedim. Bu kumları havanda dövüp ezdim. Gözü ağrıyanlardan her kimin gözüne tutya gibi sürdümse iyi oldu ve hangi hastanın şerbetine koydumsa şifa buldu.*⁸²³

...Mûsâ-yı Sâni Mûsây'r-Rızâ'yı gönderdikten sonra şerbeti alıp Zeynep Hatun'un yanına geldi. Zeynep Hatun, şerbeti niçin içmediklerini sordu. Mûsâ-yı Sâni de İmâm'ın remzini açıkladı. Zeynep Hatun, bunun üzerine o

A.g.e.,585 (II).

A.g.e.,122 (I).

A.g.e.,394 (II).

A.g.e.,561-562 (II).

A.g.e.,291 (I).

şerbetin hepsini içti. O gece yakınlaştılar. Zeynep Hatun hamile oldu. Hamilelik süresi tamamlanınca Zeynep Hatun yüzü ayın on dördü gibi bir çocuk dünyaya getirdi.⁸²⁴

...Kalktım sultanın karısı olan Tokatlı Gumac Hatun'un yanına gidip durumu anlattım. Gumac Hatun on zembil nebetşekeri daha verdi. Ben öyle bir toplantının ihtiyacını bu kadar şerbetin nasıl karşılayacağını düşünüyordum. Sonra ayak takımı için bal şerbeti yapmalarını düşündüm. Ben bu düşüncedeydim ki, Mevlânâ hazretleri kapıdan içeri girdi ve Kemâleddin, daha fazla misafir gelince, şerbetin yetmesi için suyunu artırırısın diye buyurdu ve bir hatifin ilhamı, çakıp kaybolan bir şimşek gibi kayboldu.

Arkasından ne kadar koştularsa da bir izine rastlamadılar.⁸²⁵

...Mevlânâ hazretleri bunların arasında gül ve gülsuyu içinde tere boğulur, gece yarısına kadar manalar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu. Nihayet sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir tefçiler, kadın neyzenler, çalmaya başlar, Mevlânâ hazretleri de semâya kalkardı.⁸²⁶

...Kiramana Hatun bir gün tek başına oturmuş havuç ve şalgam temizliyor, Bahâeddin ile Alâeddin'in ayrılık acısıyla inliyor ve onların vasıflarını sayıyordu. O anda iki meleğin geldiğini ve kendisini Tanrı'nın huzuruna çağırduklarını gördü. İşim var gelemem, Bahâeddin'in ayrılık acısıyla meşgulüm dedi. Bu iki melek gidip tekrar geldi ve muhakkak gelmen lazımdır.

Tanrı seni istiyor dediler.⁸²⁷

...Nakledilir ki: Peygamber (selam üzerine olsun), O kadar ki, iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu ayetindeki has yakınlıkla müşerref olduğunda ve celali yüce olan Tanrı'yı iç gözüyle müşahede ettiğinde, ilahi alametlerin ve Rabbani remizlerin keşfinin ardından, Tanrı Hazretlerinden (ismi aziz olsun) nurdan iki kadeh geldi. Bunlardan biri şarap, biri de sülle doluydu. Peygamber'e bunlardan birini seçmesi emredildi. Peygamber (Tanrı'nın salat ve selamı üzerine olsun) sütü seçti' diye buyurdu. Zira o

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 69-70.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 188 (I).

A.g.e.,389 (II).

A.g.e.,608 (II).

*zamanlar şeriat kanunlarındaki hükümlerin ve tarikat emirlerinin esasının güçlenmesinin başlangıcıydı. Hakikat şarabının dünyayı gösteren kadehiniyse ümmetinin ârifleri, âşıkları ve hasları için sakladı.*⁸²⁸

“...Açık cevap şudur ki, eğer Mevlânâ Şemseddin şarap içiyorsa, her şey ona mubahtır. Çünkü o deniz gibidir. Eğer bunu senin gibi bir kahpenin kardeşi yaparsa ona arpa ekmeği bile haramdır.”⁸²⁹

*Zeytin, peynir, tereyağı yahut ayran gibi süt ürünlerinin de konu edindiği Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve Menâkıbü'l-Ârifîn'e göre dönemin meyve – sebze ile yemişleri olarak; üzüm, elma⁸³⁰, şeftali, zerdali, ayva, armut⁸³¹, nar, alıç, incir, kayısı, dut⁸³², erik, hurma, turunç, kelek, kavun, karpuz, muz, hıyar, havuç, tere, marul, turp, patlıcan, fasulye, pancar, kabak, şalgam, üzüm, ceviz, badem, fıstık ve leblebi verilmiştir.*⁸³³ Esas alınan her iki esere göre, bu yiyecek ve içecekler hakkında yeterli malumat olduğu tespit edilmiştir.

“...Evvel bahâr eyyâmında koyunundan yaş üzüm çıkaran erdür ki, bâlâda zıkr olunmuşdur.”⁸³⁴

“...Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Hâzretine bir şahıs gelüp elma getirdiği menşabâtidur ki zıkr olunur naşldür ki: *Şalâecük Nâhiyesi'nde şırâş nâm bir şahıs var idi.*”⁸³⁵

A.g.e.,66 (I).

A.g.e.,486 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 106a-10, 106a/12, 106a/13, 106b/04, 106b/06, 106b/15, 106b/18, 107a/07, 106b/07, 106b/14, 106a/12, 106a/13, 106b/04, 106b/06,106b/15,106b/18, 107a/07.

A.g.e.,106a/12, 107b/02, 139a/14, 150b/06, 150b/16, 182b/13, 182b/16, 185a/02.

A.g.e.,197b/11, 198a/09.

Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, IV, 620; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, III, 121; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, I, 131-1071; İbn Bibi, *El Evamürü'l Alaiye*, 86; Salim Koca, “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler*, VII, (Ankara: 2002), 348; Koca, *Eski Türklerde Sosyal*, 32.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 110a-13

A.g.e.,106a-6-7.

“...Bir müddet gerçekten sohbet ettiler. Sohbet esnasında zikr olunan eren elini koynuna sokup bir salkım taze üzüm çıkarıp önüne (huzura) koydu. Sonra Hz. Hünkâr gitmek istedi. Ayağa kalkınca mübarek eteklerinden bir tane taze nefis Hindistan cevizi düştü.”⁸³⁶

“...Bismillâhirrahmanirrahim deyip ağacın dalına ayağını bastı. Hemen o anda Allâh'ın kudreti, velilerin velâyetiyle ağaç o anda yeşerdi, tomurcuklandı, yapraklandı. Çiçeklendi, döküldü, bir an içinde kırmızı elma bitip salkım salkım oldu.”⁸³⁷

“...Ben ölmüş kulun eline bir nar verdi, Mesnevî oku ve semâyyla meşgul ol dedi. Hastalığın o anda üzerimden tamamen geçtiğini, sanki öyle bir hastalığı hiç görmemişe döndüğümü ve yeniden dirildiğimi gördüm. Ben sağ oldukça o dergâhın hizmetine koşan kullardanım.”⁸³⁸

...Fakat Necmeddin Dizdâr, bu hıyarlar vaktinden önce nasıl bitti? Tanrı'nın Çelebi hazretlerine bahşettiği bu kuvvet ve tasarruf nedir? düşüncesi içinde âciz kalmıştı ki, Çelebi hazretleri Emir Necmeddin Meryem'in hikâyesini okumamış mısın ki orada Hurma ağacının dalını salla da üzerine lezzetli taze hurmalar düşsün diye buyrulmuştur. Tertemiz olan Meryem için kuru ağaçtan taze meyve yaratabilen Tanrı'nın, İsa nefesli olan birisi için birkaç hıyar yaratması acayip ve garip bir şey sayılmaz dedi.⁸³⁹

“...Velî, gayb (âleminde) kırk hurma verdi. Haydar onları yedi, doydu, kendine geldi.”⁸⁴⁰

...Yine Hünkâr şu bostandan bize bir kavun getir, yiyelim, gönlümüz ister, iyiliğim dedi. O kişi, 'Bitsin, olgunlaşsın, inşa'illâh sizinle birlikte yeriz dedi. Bostanı dolanırken birinin kökünde üç tane burcu burcu kokan, güzel kavunun bitmiş olduğunu gördü. Hemen ikisini koparıp geldi. Birini

A.g.e.,198-201.

A.g.e.,250-253, 417-418.

Menâkibü'l-Ârifin, 693 (II).

A.g.e.,662 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 129.

*Hünkâr'ın önüne birini Hızır Peygamberin önüne koyup öbür birini de biz ailemizle birlikte yiyelim dedi.*⁸⁴¹

*“...Kiramana Hatun bir gün tek başına oturmuş havuç ve şalgam temizliyor, Bahâeddin ile Alâeddin'in ayrılık acısıyla inliyor ve onların vasıflarını sayıyordu.”*⁸⁴²

*“...Mevlânâ üç diş sarımsağın ve bunu yiyemeyince de üç bademin üzerini yazdı ve ardından sıtmalya verdi, üç günde iyi oldu. Sarmısağın veya bademin üzerine yazdığıysa şudur: Ezan (ondan) ezîn (bundan) pesîn (sonuncu).”*⁸⁴³

*“...Bir müddet gerçekten sohbet ettiler. Sohbet esnasında zikr olunan eren elini koynuna sokup bir salkım taze üzüm çıkarıp önüne (huzura) koydu. Sonra Hz. Hünkâr gitmek istedi. Ayağa kalkınca mübarek eteklerinden bir tane taze nefis Hindistan cevizi düştü.”*⁸⁴⁴

*“...Orada hazır bulunan erenler şöyle rivâyet ederler. Hünkâr ululuğu esselamu aleyk soyumuzun ulusu dedi. Hz. Seyyid'in mezarından aleykesselam, ilim, şehrim, günüm diye cevap geldi. Bunun üzerine Hz. Hünkâr uçsuz bucaksız bir deniz oldu. Hz. Seyyid'in mezarı, denizin içinde bir kabak gibi yüzdü. Sonra eski hâllerine geldiler.”*⁸⁴⁵

Hem *Mevlânâ Hazretleri* hem de *Hünkâr Hacı Bektâş'a* ait eserlerde; dönemin yaygın ve bilinen besin maddeleri; *ekmekler, yemekler, tatlılar, içecekler, meyveler-sebzeler ve yemişler* olarak verilmiş olup adı geçen besin maddeleri için detaylı izahatlar yapılmıştır.

4.2.2.4. Hastalıklar ve Tedavi Yöntemleri

XIII. yüzyıl Anadolu toplumunda sağlıklı olmanın temizlikle mümkün olabileceği inancı hâkimdir. Özellikle vücut temizliğine çok önem verilmektedir. Zira şehirlerde

A.g.e., 193-197.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 608 (II).

A.g.e.,249 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 198-201.

A.g.e.,349.

yer alan ve temizliğin en önemli aracı olan *hamamlar*'ın çokluğundan da zaten bu durumun net olarak anlatılmak istendiği görülmektedir. Her iki eserde de bu konuda atıflar yer almakla birlikte, *kaplıcalar* ve *ılıcalarında* bu hususta önemli görevler icra ettikleri görülmektedir. Dönem Anadolusunun hâkim siyasi unsurları olan, başta Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti ve beyliklerin de bu konuda kararlı politikalar izledikleri görülmektedir. *Darü's-Şifa*, *darü'l- arife* ve *darü's-sıhha* şeklinde adlandırılan sağlık kuruluşları vasıtası ile Anadolu'da hastaneler yapan bu hâkim siyasal güçler, eczaneler ve özellikle şehirlerde daha fazla istihdam edildikleri görülen tabibler vasıtası ile de sağlık alanında, toplumun her daim yanında ve hizmetinde olmaya çabalamışlardır.⁸⁴⁶

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velîve Menâkıbü'l-Ârifîn'de, dönemin sağlık durumu ve politikaları hakkında detaylı bilgiler yer almakta olup, her iki eserde de dönem Anadolusunda, tıp ilmî ve hastalıklar hakkında bilgiler mevcuttur. Devrin tıp bilginleri ve hastalıkları ile bu hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında da bilgilerin yer aldığı bu iki esere göre; doktorlar, *ruhani (şeyhler)* ve *bedeni (hekimler)* olarak iki gruba ayrılmaktadırlar. Tasavvuf ehli olan ruhani doktorlar ile günümüz doktorları yerinde olan hekimler vasıtası ile hastalıklar tedavi edilmeye çalışılırken, ilaçlar, şuruplar, el teması ve okuyup üfleme başlıca tedavi yöntemleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁴⁷

Her iki eserde; *sıtma*, *uyuz*, *veba*, *göz ağrısı*, *göz iltihabı*, *şaşılık*, *körlük*, *kellik*, *is hâl*, *kabızlık*, *çıban*, *kangren*, *demir elsikliği*, *verem*, *mide ağrısı*, *karaciğer hastalıkları*, *kamburluk*, *kekemelik*, *mantar*, *çolaklık*, *toplallık*, *yassı burunluk*, *delilik*, *humma*, *istiska*, *kara sevda*, *kırık-cıkık*, *nazar* ve *oburluk* gibi hastalıkların yer aldığı ve bu hastalıklara ait tedavi yöntemleri, tedavi süreçleri ve ilaçlarına⁸⁴⁸ dair malumatlar verildiği tespit edilmiştir.

Faruk Sümer, "Türk Kültür Tarihine Umumi Bir Bakış", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 3/4, (1962): 224.

Süleyman Özbek, "Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat: Mevlânâ'nın Fihi Mafih ve Mesnevisi'ne Göre", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 1, (2001): 3, 51; Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültürel*, 79,80, 89, 105.

Sümer, *Türk Kültür Tarihine*, 62; Özbek, *Türkiye Selçuklularında Kültürel*, 51-52; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, III, 363-382; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, VI, 828; Mevlânâ, *Divân-ı Kebir*, IV, 123, 294; Aksarayı, *Müsameretü'l Ahbar*, 74, 149; E. Kahya, "Türkiye

Mevlânâ'ya göre hastalıkların bir hikmeti olup, bu durum ise "...Bu sırada dışardan biri geçmekteydi. Geçen şahıs o sesi işitince bu bir hastalık dedi. Hudâvendigâr Hazretleri damın üstünden bunu duydu ve insanlığının çokluğundan başını aşağı eğdi ve hastalık kime gelir görürsün dedi. Tanrı'nın takdirinin hükmüyle o adama kötü bir hastalık geldi. Bir süre o hastalıktan kurtulamadı, tedavisi de mümkün olmadı. Tövbesi kabul edildiğindeyse o hastalık kendisinden kayboldu."⁸⁴⁹ şeklinde anlatılmaktadır.

Nazarî'da bir hastalık olarak addeden Hz. Mevlânâ, "...Bir gün birdenbire bir Türk atlısı Çelebi'nin önünden çabucak geçti ve Ârif Çelebi, ey hastalık, yeter artık gitme zamanın gelmiştir. Haydi, git şu atlıya musallat ol dedi. O atlı derhâl attan düştü. Orada bulunanlar onu bir kilime sarıp evine götürdüler. Üç gün sonra o Müslüman öldü ve Çelebi hazretleri de tamamen sıhhat buldu, Tanrı'ya hamd ve tevekkül ederek Antalya'ya gitti."⁸⁵⁰ şeklindeki malumatı ile bu durumu ifade etmiştir.

Hem Hünkâr Hacı Bekta-ı Veli'nin hem de Mevlânâ'nın sanki bir doktor misali hastalıkların iyileştirilmesine vesile olduklarına dair malumatların olduğu eserleri, onların ruhani doktorlar olduklarına atıfta bulunmuşlar ve benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı yaşam tarzlarından olan **sağlık** konusu *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yirmi bir, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise sekiz yerde geçmektedir.

...Hudâvendigâr Hazretleri onun hastalığını sormaya gitmişti. Buyurdu, sarmısak soyup getirdiler, onu dövmeye verdi ve dövülen sarmısağı kaşıkla hastaya yedirmeye başladı. Doktorlar bunu duyduğunda hastanın sağlığından ümidi kestiler. Tanrı'nın lütfuyla Fahreddin-i Sivasî o gece terledi ve iyileşmeye yüz tuttu. Nitekim buyuruyor: Hekimiz, doktoruz, Bağdat'tan geldik. Hayli hastaları üzüntü ve kederden kurtardık. İlahi hekimleriz, kimseden ücret istemeyiz; zira biz hastanın vücuduna, düşünce gibi, koştuk.⁸⁵¹

Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar", *Türkler*, VIII, (Ankara:2002), 553; S. A. Ünver, *Selçuklu Tababeti*, (İstanbul: 1940), 9.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 122, 287 (I).

A.g.e.,670 (II).

A.g.e.,121 (I).

“...Celâleddin Ferîdûn bir gün Hudâvendigâr Hazretlerine uykusunun çokluğundan şikâyet etti. Hudâvendigâr emretti ve haşhaşın sütünü çıkarıp içti. Onu içtikten sonra Celâleddin Ferîdûn’un geceleyin fazla uyanık kalmaktan dimağı bozulacak dereceye geldi.”⁸⁵²

“...Bir gün muhiplerden birini sıtma tutmuştu. Mevlânâ hazretlerine gelip sıtmadan şikâyet etti. Mevlânâ da, yaz ve suya atıp sıtmalıya ver de Tanrı’nın lütufla iyileşsin diye buyurup şöyle yazdırdı: Ey ümmü’l-mildem, eğer sen yüce Tanrı’ya iman ettinse başı ağrıma, ağzı bozma, eti yeme, kanı içme. Beni veya filan kişiyi bırakıp Tanrı’ya şirk koşan kişiye git; çünkü ben Tanrı’dan başka Tanrı yoktur, Muhammed Tanrı’nın kulu ve elçisidir diyorum. Sıtmalı bu sudan içince Tanrı’nın yardımıyla iyi oldu.”⁸⁵³

“...Mevlânâ üç diş sarımsağın ve bunu yiyemeyince de üç bademin üzerini yazdı ve ardından sıtmalıya verdi, üç günde iyi oldu. Sarmısağın veya bademin üzerine yazdığıysa şudur: Ezan (ondan) ezîn (bundan) pesîn (sonuncu).”⁸⁵⁴

...Bir gün Mevlânâ hazretleri medreselerinin damında dolaşıyor ve haikatler saçıyordu. Arkadaşlardan biri ta ciğerinden yakıcı bir ah çekti. Şehrin ileri gelen burnu yukarıda büyüklerinden biri yoldan geçiyordu. Bunu işittiğinde bu bir hastalıktır dedi. Mevlânâ buna fena hâl de kızarak hastalık kime gelir, görürüz buyurdu. Tanrı’nın hükmüyle bu adam öyle bir hastalığa ve ateşe tutuldu ki, ileri gelen bütün doktorlar nasıl bir hastalık olduğunu anlamaktan âciz kaldılar. Bir süre sonra kendisi hastalığının gerçek sebebini anladı. Tam bir doğrulukla kalkıp Mevlânâ’nın huzuruna gitti, tövbeler edip özürler diledi. Tövbesi kabul edildikten sonra hastalığın bütün belirtileri geçti ve iradet getirip Mevlânâ’ya mürit oldu.”⁸⁵⁵

...Bir gün sabahleyin erkenden Mevlânâ’yi derin bir istiğrak ve sarhoşluk kaplamıştı. Sabahtan yatsı vaktine kadar medresenin damında vecd ve istiğrak içinde gidip geliyor, hiçbir şeyle ilgilenmiyordu. Birdenbire damın

A.g.e.,122 (I).

A.g.e.,249 (I).

A.g.e.,249 (I).

A.g.e.,287 (I).

kenarına geldi, ayağını havaya kaldırarak gözden kayboldu. Ben bu hâl karşısında kendimden geçtim. Sabah vaktine kadar kaldım. Mevlânâ birdenbire odamın damı üzerine gelerek namaz vaktidir, kalk namaz kılalım dedi. Sarığını çıkardı, iki ucunu yere serip seccade yaptı. Farz için niyet etti, ben de ona uydum. Namaz bittikten sonra kalktım, Mevlânâ'nın ayakkabılarını düzeltmek istedim. Ayakkabıların içinin Hicaz kumuyla dolu olduğunu gördüm. Bu gördüğünü sakın kimseye söylemeyesin diye buyurdu Mevlânâ hazretleri. Ben de o hayatta olduğu sürece bunu hiç kimseye söylemedim. Bu kumları havanda dövüp ezdim. Gözü ağrıyanlardan her kimin gözüne tutya gibi sürdümse iyi oldu ve hangi hastanın şerbetine koydumsa şifa buldu.⁸⁵⁶

...Kendi derdine çare bulamayan kişi, başkasınıninkine nasıl bulur? diye geçti içimden. Hüsameddin, gözlerini görmem için biraz daha ileri diye buyurdu Mevlânâ. Ben ileri koşup baş koydum. Mevlânâ iki mübarek parmağıyla tükürüğünü alıp gözlerime sürdü ve'Oğul, bıçak kendi sapını kesmez. Fakat başka bir yerde zülfikarlık yapar. Tanrı'nın âdeti ve kanunu böyledir. Onun kulları birbirlerine muhtaçtır. (Fakat) gerçekte bütün o ihtiyaçlar Tanrı'yadır dedi. İkinci gün Yüce Tanrı'nın izni ve Mevlânâ'nın yardımıyla gözlerim açıldı. Babam bir semâ düzenleyip büyükleri davet etti. Evin bütün hâlkı mürit ve kul olduk.⁸⁵⁷

...Bahâeddin Bahrî ılıcada fena hâlde hastalanmıştı. Öyle ki, hayatından tamamıyla ümidi kesmişlerdi; Mevlânâ hazretleri buyurdu ve onu döşeğiyle birlikte kaldırıp ılıcanın hamamına götürerek Dağdağı Havuzu'na soktular. Mevlânâ onu sıcak suyun içine sayılamayacak kadar batırıp çıkardı. Bütün dostlar kendilerinden geçip Bahâeddin Bahrî'nin hayatından tamamen ümidi kestiler. Usta bir doktorun hiçbir hastaya yapmadığı ve kimsenin görmediği bu garip tedavi karşısında şaşırılmışlardı. Hiç kimse sesini çıkarmadı. Yalnızca babasının bu hâlini gören oğlu Selâhaddin feryat ve figan etti. Mevlânâ hazretleri mübarek eliyle Bahâeddin'i sudan çıkardı, bir süre dinlenmesini buyurdu. Hasta kalkar kalkmaz yemek istedi, hemen iyileşti,

A.g.e.,291 (I).

A.g.e.,349 (I).

kalkıp evine gitti ve şu şiiri okudu: Sen şifasın. Gelip yüzünü gösterince ve hastalık orduları gerisin geriye kaçıp giderler. Mevlânâ'nın gösterdiği bu kudret ve kuvvet nedeniyle yüzbinlerce kibirli münkir kabul edip mürit, mümin ve cennetlik oldular.⁸⁵⁸

“...Bir gün, Şemseddin hazretleri ondan incindi. Bunun üzerine bu müridin her iki kulağı da sağır oldu; öyle ki hiçbir şey işitmiyordu. Bir süre sonra Şems hazretleri inayet buyurarak sağırlığını geçirdi. Fakat müridin kalbinde bir sıkıntı kalmıştı ve geçmiyordu.”⁸⁵⁹

...Çelebi ne zaman Sivas'ı şerefleendirse, Ahi Muhammed Dîvâne onun için güzel semâ toplantıları yapardı ve haddinden aşırı hizmetlerde bulunurdu. Üçüncü kez Sivas'ı şerefleendirdiği günlerde, Ahi idrarını tutamamak hastalığına yakalanmıştı. Bir gece Çelebi hazretlerine semâ vermişti. Şehrin her cinsten ileri gelenleri orada hazırды. Ahi evin ortasında oturmuş, Çelebi'nin semâsını seyrediyordu. Çelebi birdenbire heyecanlanarak Ahi'yi yakalayıp semâyâya soktu ve dönmeye başladı. Ahi hastalığı yüzünden bir münasebetsizlik olur diye korktu. Çelebi semâ sırasında ona bundan böyle keyfine bak, bugünden sonra artık bu hastalıktan zahmet çekmeyeceğin ümit olunur dedi ve gerçekten de o hastalıktan eser bile kalmadı.⁸⁶⁰

“...Çelebi kalkıp o ulu kişinin iyadetine geldi. Bir saat onun başucunda oturdu ve Sizin de tamamdır dedi. Bunun üzerine o hemen şifa buldu ve üçüncü gün hamama gitti. Sonra da Çelebi hazretlerini ziyaretle müşerref oldu.”⁸⁶¹

...Birdenbire Çelebi'nin başucumda durup gülümseyerek bana inayet nazarını saldığını gördüm. Kalk iki kulağımı tut, üç kez yukarı sığra ve şu şiiri oku dedi. Onlar, ey Rabbimiz biz kendi nefislerimize zulmettik dediler. Zulüm gitti. Merhamet et. Senin merhametin sınırsızdır. Ben ölmüş kulun eline bir nar verdi, Mesnevî oku ve semâyâyla meşgul ol dedi. Hastalığın o anda üzerimden tamamen geçtiğini, sanki öyle bir hastalığı hiç görmemiş

A.g.e.,436 (II).

A.g.e.,481 (II).

A.g.e.,683 (II).

A.g.e.,670 (II).

*döndüğümü ve yeniden dirildiğimi gördüm. Ben sağ oldukça o dergâhın hizmetine koşan kullardanım.*⁸⁶²

*...Haydar'ın yanına inip onun yüzüne baktı. Gördü ki gündüz güneşin sıcağından, gece esen rüzgârın soğuşundan, Başı kel olmuş, kanı akıyor, canının çıkmasına (neredeyse) çok az kalmış. Silkinip insan şekline girdi. Haydar'ın elini tuttu. Hemen tükürüğünden başına sürdü. O tükürük ilaç gibi geldi. Saçı bitti. O himmetli kişi bütün bağlarını çözdü. Karşısına geçip Haydar'a selam verdi. (Haydar) Hasta bir şekilde yatarken gözünü açıp karşısında genç bir yiğit gördü. (Bu yiğit) Elini ayağını çözmüş, başının sağındaki ve solundaki kellerini gidermiş. Bu kişinin velayet sahibi, ulu bir er kişi olduğunu hemen anladı. Derhâl yerinden kalkıp koşarak onu karşılayıp ağırladı.*⁸⁶³

*"...Gözlerini sıvazladı. Arkasını sığadı. Erenlerin bakışı kimyadır. Kara toprağa baksa altın olur. İbrahim Hacı'nın hemen gözleri açıldı. Bütün perdeler kalkıp velayet mertebesine ulaştı. O an nasibini aldı."*⁸⁶⁴

*"...Erenler Hâcim'in ettiği günahı afv edin eksikliğine verin. Öyle kalmasın, kolları açılın dediler. Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (K.S.A) onların hatırını kırmayıp Kolu açık olsun iyiliğim hemen o hastalıktan kurtulsun dedi. O anda Hâcim Sultan'ın kolları açıldı. O verdiği nasibi elinden almadı. Onda kaldı."*⁸⁶⁵

*"...Fakat Selâhaddin'in mübarek vücudunda zayıflık ve hastalık belirdi, hastalığı uzun sürdü. Hudâvendigâr Hazretlerinden eğreti bedenden baki olan saraya göç etmesi için yardımda bulunmasını rica etti. Hadsiz hesapsız yalvarmadan sonra Hudâvendigâr kendisine izin verdi ve üç gün hastalığını sormaya gelmedi. Şeyh böylece göçme zamanının geldiğini gerçek olarak bildi."*⁸⁶⁶

...Ey Teberistanlı kadı! Bizim hakkımızda dilini kıs ve bize zahmet verme, çünkü birkaç günlük ömrün vardır, sonra öleceksin ve senin hiçbir hâlefin de

A.g.e.,693 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 126-129.

A.g.e.,190.

A.g.e.,574.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 162 (I).

kalmayacaktır. Hâleflerin hakkında Tanrı'nın hükmü şöyledir: Onların hepsi ölecek ve senin rüşvetinin zulmünden de bütün mazlumlara kurtulacaktır. Derler ki: Birkaç gün sonra bir veba geldi. Taberistanlı Kadı Bahâeddin ve onun bütün soyu soppu öldü. Yine derler ki, Taberistanlı Kadı Bahâeddin yedi gün burnundan kan gelerek öldü.⁸⁶⁷

“...Hepsi ağlayarak tövbe edip, ey Tanrı, bu günahından dolayı bizi affet dediler. Körlükten dolayı onun değerini bilmedik; o önderdi, biz bilmedik.”⁸⁶⁸

...O zaman erenlerin kahır sıfatından ok gibi bir söz çıkıp, koltuğunda (çıban) çıksın, şişip kabar kabar olup deşilsin, sarı, sarı sular aksın, görünceye kadar inanmadın öyle mi? dedi. Sarı, ey gerçekler lütfeyle ben kuluna öyle söz söyleme (nefes etme) dedi. Hünkâr ok atıldı, artık geri dönmez, önceden aklını başına dermeliydin, şimdiden sonra çare yoktur dedi. Öleceği zaman erenlerin sözüyle koltuğunda (çıban) çıkardı, gövdesi şişip kabar kabar oldu. Deşilip sarı sarı sular aktı. Ondan sonra vefat etti.⁸⁶⁹

“...Güzel koku alma, rahatlık ve letafet artsın diye bizim arkadaşların midelerinin semâ esnasında boş olması şarttır. Nitekim Hudâvendigârımız buyuruyor: Ey semâ eden! Mideni boş tut, zira kamış boş olduğu için feryat ederek inler. Mideni yağlı yemeklerle doldurursan dilberden, öpücük ve kucaktan boş kalırsın.”⁸⁷⁰

“...Mübârek dilleriyle, kolları tutulsun iyiliğim dedi. O anda Hâcim Sultan'ın kolları bükülüp kolak (çolak) oldu.”⁸⁷¹

...Bir gün Mevlânâ hazretleri semâda heyecan gösteriyor ve vecde geliyordu. Bu kamburun yanına gelip coşkunun gösteriyordu. O zavallı da iki kat olmuş tam bir aşkla tefçalıyor, sırlar söylüyordu. Semâdan sonra Mevlânâ, kambura, niçin doğru durmuyorsun, neyin var? diye buyurdu. Kambur da

A.g.e.,84 (I).

A.g.e.,151 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 254.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 86-88 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 573.

kamburunu gösterdi. Mevlânâ hemen mübarek elini onun kamburuna sürdü ve kamburu derhâl düzeldi.⁸⁷²

...O fakir külhancı arkadaşların önünde dinarların sıcaklığından dilim yandıysa da zararım kapandı diye hikâye etti. Zavallı külhancı bitkin bir hâle gelmişti, delilik yapmak ve dünyayı delirtmek istiyordu, (fakat) Hudâvendigâr hazretleri, hayır, hayır, gürültü etme ve bunlardan da kimseye söz etme, sana gümüş lazım olduğunda yine benim yanıma gel diye buyurdu.⁸⁷³

...Yine arkadaşların ulularından Mevlânâ İhtiyâreddin [Fakih] hazretleri rivayet etti: Bir gün Mevlânâ'nın huzurunda oturmuştum. Mevlânâ birdenbire kalkıp Aleykümselem dedi ve oturdu. Biz hiç kimseyi görmedik. Ondan sonra ileri gel dedi ve Sana emrolunanı yap. İnşallah beni sabredicilerden bulursun ayetini okuyup Ne yapmak gerekiyorsa yap diye buyurdu. Çelebi Hüsameddin hazretleri baş koyup bu hâli sordu. Mavi gözlü ve sarı yüzlü gâzâp dolu bir şahsın bana doğru geldiğini gördüm. Bu şahıs bana selam verdi ve Ben sıtmayım. Bana humma derler dedi. Ben de üç gün misafirim olması için müsaade ettim diye buyurdu Mevlânâ ve derhâl titremeye başladı. Üç gün tamam olduktan sonra bir daha sıtma yüzü görmedi. Bütün dotlar Mevlânâ'ya uyararak üçer gün sıtmaya yakalandılar.⁸⁷⁴ ...Sırların kâtibi ve özgürlerin (ahrârın) candan kulu olan Eflâkî (Tanrı muvaffak etsin) rivayet eder: Bir gün Lâdik'e giderken ben miskinden bir hata sâdr olmuştu. Bunun üzerine Çelebi birdenbire bana bir baktı; hemen o anda hâlim değişti ve bende titremeye birlikte şiddetli bir sıtma (teb-i muhrika) baş gösterdi; hayale döndüm.⁸⁷⁵

...O sırada benim kalbimden de böyle bir padişah, bilen ve bilgisini uygulayan böyle bir ulu kişi nasıl raks ve semâ eder, şeriata aykırı olan böyle bir işi caiz görür? Böyle bir yol, şeriat işlerinde meşru sayılmaz diye geçti. Fakat bunları hiç açıklamadım. Bir sabah birdenbire Mevlânâ'ya rastladım. Şemseddin Mardinî'nin de bir taraftan geldiğini gördüm. Şemseddin derhâl

Menâkıbü'l-Ârifîn, 221-222 (I).

A.g.e.,244-245 (I).

A.g.e.,355-356 (I).

A.g.e.,692 (II).

baş koyup Mevlânâ'nın elini öptü. Sonra Mevlânâ bana dönerek şöyle buyurdu: 'Mevlânâ Zeyneddin! Şeriatla bir mesele vardır. Senin de bunu okuduğunu biliyorum. Zaruret hâlinde ve öldürücü bir açlık karşısında bulunan bir adamın leş ve haram şeyleri yemesi helaldir. İnsanın yaşaması, tamamen yok olmaması ve dine faydalı olmak için bunu caiz ve mubah görmüşlerdir. Bu bilginlerin yanında sabittir. Tanrı erlerinin de öldürücü açlık ve çok su içme hastalığına (=istiska, hydropisil) benzer hâl ve zaruretleri olur. Bunu savmak için semâ, raks, vecd ve musikiden başka çare yoktur. Bu olmasaydı, Tanrı'nın celal nurlarının ve tecellilerinin sonsuz heybetinden onların mübarek vücutları temmuz güneşi karşısında kalmış bir buz gibi erir ve yok olurdu.'⁸⁷⁶

“...Valdesi anuñ eline yapışup getirüp Hâcum Sultânuñ nazarına geldi ve dest būs idüp aytdı: Ey gerçek er Kara İbrâhîm körlük idüp inkârınuñ cezâsın buldı.”⁸⁷⁷

“...Ammâ üç kâfir gelüp Kızıl Deli Sultân önünde imân kabul eylediler.”⁸⁷⁸

“...Dîn yoluna nice çalışdılar. Yalan söylemediler, hâram yemediler, kumâr içmediler, zinâ itmediler, livâta itmediler, döşekde yatmadılar.”⁸⁷⁹

“...zinadan her tarafa veba yayılır” ifadesi ile Hz. Mevlânâ, cinsi münasebetler vesilesi ile de birtakım hastalıkların da ortaya çıktığını belirtmiş olup, bu konuda toplumun dikkatli olmasını istemektedir.⁸⁸⁰ Akabinde ise pis suların tüketilmemesini, yiyecek ve içeceklerin temiz ve sağlıklı ortamlarda tutulmasını yahut saklanması da yine tavsiye etmektedir. Fare, bit, pire ve sivrisinek gibi zararlı haşeratlarında sağlık için tehlike arzettiğini ifade eden Mevlânâ⁸⁸¹, göz ağrısı için sürme taşı ve kendi

A.g.e.,434 (II).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 174a-1, 2.

A.g.e.,195b-7.

A.g.e.,199b-6.

Mevlânâ, Mesnevî, I, Çev. Adnan Karaismailoğlu, (Ankara: 2007), 88; Özbek, *Türkiye Selçuklularında Kültürel*, 51-52.

Özbek, *Türkiye Selçuklularında Kültürel*, 51.

yaptığı göz ilacını tavsiye etmekle birlikte, bazen göz ağrılarının tedavisini kendi tükürüğünü ilgili yere sürmek suretiyle yapmıştır.⁸⁸²

Dönemin bir başka hastalığı olarak verilen *akıl hastalığı* ve bu hastalığın müptelaları için *tumarhanenin* olduğu, bu hastaların buralarda iyileştirilmeye çalışıldığı ve dahası bu iş için özel ihtisaslı hekimlerin olduğu da Mevlânâ'nın eserinde belirtilmektedir.⁸⁸³

Bugünkü manada bir tür kan alma tekniği olan *hacamat* ve bu işi yapanlar olarak bilinen *hacamatçılardan* da bahseden⁸⁸⁴ Mevlânâ, hekimlerin hastaları evlerinde, hastanelerde ya da muayenehane gibi kullandıkları dükkânlarda tedavi ettiklerini, gerekli tetkikleri yaptıktan sonra şikâyete göre ilaç tedavisi uyguladıklarını ve bitkisel, hayvansal veya madeni kökenli ilaçlar kullandıklarını da yazmaktadır.⁸⁸⁵ Söz konusu bu dönemde, ilaç yapımında kullanılan bitkiler ve yapılan ilaçlar ise; *efsinti* (çiçeği papatyaya benzeyen acı pelin), *kâfur* (kâfur ağacından elde edilen beyaz ve yarı saydam ve güzel kokulu madde), *Sabır otu*, *tıryak* (zehir ilacı), *belâdur* (zihin açıcı ya da deliliğe yol açan ot), *İskencübin* (bal şerbeti), *râziyane* (şişkinlik ve gaz giderici) şeklinde verilmiştir.⁸⁸⁶

Hem Mevlânâ Hazretleri hem de Hünkâr Hacı Bektâş'a ait eserde; dönemin yaygın ve bilinen hastalıkları tespit olunup listelenmiş ve her iki eserde söz konusu hastalıklara dair bilgi içeren metin parçaları verilmiştir. Devamında ise bu hastalıkların, ortaya çıkış sebepleri, şekilleri, tedavi yöntemleri ve süreçleri hakkında da her iki eserde geniş malumatlar oldukları tespit edilmiştir.

A.g.e.,52.

Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, VII, 525.

A.g.e., 836.

Kahya, *Türkiye Selçuklularında Bilimsel*, 553; Ünver, *Selçuklu Tababeti*, 9.

Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, II, 826, 855; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, III, 512, 1212; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, IV, 618; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, V, 3797, 4021, 4139; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, VI, 2531, 3329..

4.2.2.5. Sanat ve Eğlence Hayatı

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda renkli ve eğlenceli bir hayat var olduğunu belirten dönemin kaynaklarında, başlıca eğlence merkezleri olarak; hanlar, meyhaneler, düğünler ve şenlikler verilmektedir. Müziğin her türünün icra edildiği bu mekânların dışında ise; *sema*, gündelik yaşamda herkesin oynayabileceği oyunlar ki *cevgan*, *tavla*, *satranç*, *güreş*, *ata binme* ve *saklambaç* vb. oyunların da bu dönem eğlence yaşamının bir parçası olduğu belirtilmektedir.

Benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı bir yaşam tarzına sahip bu dönem Anadolu'sunun *Sanat ve Eğlence Hayatı* konusu *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de on, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise kısa kısa bilgilendirme şeklinde geçmektedir.

*...Yine bir gün Mevlânâ arkadaşlar arasında şöyle buyurmuş: Fâtıma Hatun'u bizim Bahâeddin'e nikâhlayınca bütün Tânrı'ya yakın melekler ve cennet-i âlâ hurileri şenlikler yapıp nekkareler çaldılar. Hepsi semâ ederek birbirlerini bu evlenmeden ötürü kutladılar.*⁸⁸⁷

*"...Birdenbire Şam'dan, Mevlânâ Şemseddin Hazretlerinden mektup geldi. Bundan sonra Hudâvendigâr Hazretleri aşk ve şevk içinde tekrar semâya başladı, şiirler ve gazeller söyledi."*⁸⁸⁸

*...Şeyh ve mürit olmayan ayaktakımınaysa haramdır diye buyurdu ve sonrasında, Bütün peygamberler ve veliler, Tanrı'nın hakikati hakkında hiçbir şey söylemeyip bir şeye karar vermediler. Ben Muhammed'in canının nuru sırrına (salat ve selam onun üzerine olsun) dayanarak diyorum ki: Tanrı tamamen zevktir ve her kim tatmazsa anlamaz. Ben, o zevkim ve o zevke tamamen gömülmüşüm. Hâlkın zevki bu zevkin aksidir. Çünkü iman tamamen zevk ve şevktir dedi ve bir nara atıp semâya başladı.*⁸⁸⁹

...Selametle Şam'a ulaştığında Cebel-i Salihîye'de meşhur bir han vardır, doğruca oraya git. Orada Mevlânâ Şemseddin'in güzel bir Frenk çocuğu ile

A.g.e., 541 (II).

A.g.e., 151 (I).

A.g.e., 190 (I).

tavla oynadığını görürsün. Sonunda oyunu Şems kazanırsa Frengin malını alır. Frenk çocuk kazanırsa Şems'e bir tokat vurur. Sen Frengin vurduğunu görünce hata edip kızmayasın, çünkü o çocuk kutuplar'dandır; fakat kendini iyi tanımıyor. Onun Şems ile sohbetinin bereket ve inayetiyle hâlinin olgunlaşmasına çalışması ve onun müridi olması lazımdır' diye buyurdu.⁸⁹⁰

...Semâdan çıktıktan sonra ma hâl lenin başından geçerken bir meyhanenin kapısından Mevlânâ'nın mübarek kulağına rebap sesi geldi. Biraz durdu, sonra dönmeye başladı. Sevinçler gösterdi. Horoz ötümüne kadar naralar atıp bağırdı. Bütün ayaktakımı (runûd) dışarı çıkıp Mevlânâ'nın ayaklarına kapandı. Mevlânâ üstündeki bütün elbiseleri bu ayaktakıma verdi.⁸⁹¹

“...Ecel şeyhi meyhaneye geldi. Onun ayağının uğurundan bütün şaraplar bal oldu.”⁸⁹²

...Tedadüfen Hudâvendigâr Hazretlerinin [cuma] sabahın ilk saatinden itibaren sonsuz bir istiğrakı vardı. Hâlkın kendisine başvurmasından ve kalabalığından kaçıp harabelere [meyhane] sığınmış, bir yıkık köşede niteliksizin [Tanrı] yüzünün güzelliğine gömülmüştü.⁸⁹³

...Yine müderrisin oğlu Şemseddin rivayet etti: Mevlânâ'nın hizmetinde Hamza adında bir neyzen vardı. Son derece usta ve iyi çalardı. Mevlânâ'nın onun hakkında iyilikleri çoktu. Bu neyzen birdenbire hastalanıp öldü. Mevlânâ hazretlerine haber verirlerken müritlerinden bir kısmı da onu (gömmek üzere) hazırlamakla uğraşıyordu. Mevlânâ hemen kalkıp neyzenin evine gitti, kapıdan içeri girince, aziz dost Hamza, kalk' dedi. Buyur diyerek kalktı Hamza ve ney çalmaya başladı. Üç gün üç gece büyük bir semâ yaptılar. O gün yüze yakın Rumlu kâfir Müslüman oldu. Mevlânâ mübarek ayağını evden dışarı atar atmaz neyzen öldü.⁸⁹⁴

A.g.e., 521 (II).

A.g.e., 388-389 (II).

A.g.e., 439 (II).

A.g.e., 115 (I).

A.g.e., 221 (I).

...Mevlânâ hazretleri bunların arasında gül ve gülsuyu içinde tere boğulur, gece yarısına kadar manalar ve sırlar saçmakla, nasihat etmekle meşgul olurdu. Nihayet sonunda şarkı söyleyen cariyeler, nadir tefçiler, kadın neyzenler, çalmaya başlar, Mevlânâ hazretleri de semâya kalkardı.⁸⁹⁵
...Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ve çevresindekiler sürekli olarak çalgılar eşliğinde semâ gösterileri düzenlemektedirler. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî kadınlarla eğlenmekte, onun kadın neyzenleri ney, nadir tefçileri tef çalmakta, cariyeleri şarkılar söylemektedir. O, meyhanelerin yanından geçerken bile sesin, çalgının etkisiyle semâ edebilmektedir. Günlerce, haftalarca semâ gösterileri yapılmaktadır.⁸⁹⁶

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, eğlence hayatı ve gündelik yaşamın vazgeçilmezi olan geleneksel oyunlar hakkında daha fazla bilgi içerdiği tespit edilen *Mevlânâ*'ya ait eserde; hem yönetici kesimde hem de sıradan hâlk arasında fazlaca meşhur olan oyun *çevgan* oyunudur.⁸⁹⁷ Askerin düşman karşısındaki meziyetlerini ve bir savaşın nasıl icra edileceğini anlatmayı amaç edinmiş olan ve at üzerinde oynanan bu oyun, toplumun askerlik yeteneğini vurgulamak ve bu yeteneği geliştirmek adına önemliydi.⁸⁹⁸ *Güreş* ve *mızrak* oyunlarının da bir askeri eğitim edası ile icra edildiğinin⁸⁹⁹ belirtildiği bu dönemin diğer oyunları ise kız çocukları için *bez bebek oynamak*, erkek çocuklar için *tahta ata binmek*, *tahta kılıç ile savaş oyunu oynamak*, *güreş*, *esnaflık oyunu*, *ceviz oyunu*, *çelik-çomak oyunu*, *topaç çevirmek* tir.⁹⁰⁰ Kadınlar için *yün eğirmek*, *oya işlemek*, *nakış yapmak*, *gergef işlemek* varken, erkekler için ise

A.g.e.,389 (II).

A.g.e., 294 (I).

Mehmet Ersan, "Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı", *Tarihi İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 1, (2006): s. 83.

Cüneyt Kanat, "Memlük Devleti'nde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXII, S. 1, (2007): 55.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 298, 473, 160-161; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 90, 136, 293 (I), 90 (II); Ersan, *Türkiye Selçuklularında Devlet*, 88-89.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 121, 392; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 65, 88, 276 (I); Ersan, *Türkiye Selçuklularında Devlet*, 85; Kanat, *Memlük Devleti'nde Eğlence*, 59.

*tavla ile satranç oynamak, ayı oynatmak, cambazlık, sihirbazlık ve hokkabazlık*⁹⁰¹ oyunlarına da *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ve *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de yer verilmiştir.

Hanlar, meyhaneler ve düğünleri eğlence merkezi yapan bu dönem Anadolu; hem erkek hem de kadın sanatçıları ile bu alanda faaliyetler göstermiş, musiki ve raks'ı eğlencenin ilk sırasına yerleştirmiştir. Bu sıralamanın içine giren eğlence türlerinin icracıları ise *tef çalıp, ney üflüyen güyendeler (şarkıcı)*'dir. *Rubai* ve *gazel söylemenin* de yer aldığı bu hayatın icracılarının yardımcıları vazifesini gören müzik aletleri ise; *rebap, ney, çengkenk, def, zurna, tanbur, davul, dümbelek, kaval, ud, kopuz, kemençe, berbat, kudüm, lavta, târ, erganun, musîkâr, nefir, saz ve kanundur.*⁹⁰²

4.2.3. EKONOMİK HAYAT

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda ekonomik hayat çok hareketliydi. Söz konusu dönem Anadolu'suna bakıldığında, Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti, Bizans İmparatorluğu'nun ve Haçlılar'ın taarruzlarına engel olmuş ve Anadolu'daki rakip hanedanları ortadan kaldırmak suretiyle bölgede siyasî birliği kurmayı başarmıştır. Bu sayede doğu ile batı arasındaki ticaret canlılık kazanmış ve İpek ve Baharat Yolları ile Kürk Yolu adı ile anılan ticaret yollarının Anadolu coğrafyasından geçiyor olmaları sayesinde, bölgeye bir sürü tüccar gelmiş ve bunların getirmiş olduğu malların satışı ile Anadolu tam bir pazar yerine dönmüştür. Bu sayede Anadolu coğrafyasında canlı bir pazar meydana getirilmiştir. Akabinde ise ticaret potansiyeli yüksek noktalara yapılan kervansaraylar, devletin tüccarlara verdiği destek, güvence ve teşvikler ile Anadolu tam bir ticarethaneye dönüştürülmüştür. Şüphesiz bu husus dönemin hâkim gücü olan Anadolu (Türkiye) Selçuklu Devleti sultanları'nın, özellikle I. Kılıç Arslan, I. Gıyâseddîn Keyhüsrev ve I. Alâaddîn Keykubad'ın ticareti ve tüccarı koruyucu ve teşvik edici tedbirler almaları ve planlı bir şekilde fetihlerde bulunmalarının çok etkisi olmuştur. Yapılan kervansaraylar, Sinop ve Alanya gibi fethedilen liman kentler ve

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 88, 208, 64; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 76, 163 (I), 423 (II); Erdoğlan Merçil, *Türkiye Selçuklularında Meslekler*, (Ankara: 2000), 126-128.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 20, 104, 172, 291, 304, 381; *Menâkıbü'l-Ârifîn*, 19, 27, 44, 98, 165, 291, 360 (I), 394, 465, 507, 586 (II).

güvenliği sağlanan ticaret yolları gibi tedbirler bunların ilk başta gelenleri olarak görülmektedirler.⁹⁰³

Çalışmaya esas olan *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'ye göre bu dönem Anadolu'sunda ekonomik hayat; **tarım**, **hayvancılık** ve **ticaret** olmak üzere üç önemli unsur vasıtası ile şekillenmektedir.⁹⁰⁴

Bu dönem ekonomik hayatının önemli bir ayağı olan **tarım**'a bakıldığında; *yetiştirilen tarım ürünleri* ve *yetiştirilme biçimleri* hakkında verilen malumatlar çerçevesinde bilgilendirmenin yapıldığı görülmektedir. Söz konusu dönem tarımında *bahçıvanlar* sayesinde ekim dikimi yapılan toprak, öküzler vasıtası ile çekilen saban ile sürülmekte, akabinde tohumlanıp, hasat vakti ekimi yapılan ürünün oraklar vasıtası ile biçilmesi veyahut toplanması şeklinde icra edilen bir faaliyet kolu konumundadır.⁹⁰⁵

Kaliteli tohumun kullanılmasının önerildiği bu dönemde, tarlalara açılan *su kanalları* ile *sulamannın* yapıldığı tarlalar, dikilen korkuluklar ile zararlı kuşlardan ve haşerelerden korunmaya çalışılırken, bu tarlalara genelde *arpa*, *buğday*, *üzüm*, *pamuk* ve *hurmanın* ekildiği belirtilmiştir.⁹⁰⁶

Menâkıbü'l-Ârifîn ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'ye göre dönem Anadolu'sunda bahsi geçen ağaç ve çiçekler; “*çam*, *çınar*, *söğüt*, *selvi*, *abanoz*, *ödağacı*, *ardıç*, *zakkum*, *şimşad*, *kavak*, *peleseng*, *ılgın*, *elma ağacı*, *ceviz ağacı*, *dut ağacı*, *zeytin ağacı*, *nar ağacı*, *kiraz ağacı*, *erik ağacı*, *fıstık ağacı*, *gül*, *nesteren*, *yasemin*, *lale*, *sümbül*, *menekşe*, *nergis*, *nilüfer*, *reyhan*”⁹⁰⁷ şeklindedir.

Osman Turan, “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, C. X, (1946): 472-473.

Refik Turan, Güray Kırpık, “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, <http://www.alicinki.com/wp-content/uploads/2012/06/02-SelcukluTarihi.pdf>, Erişim Tarihi: 17.02.2020.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 183 (I); *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 173, 246, 249, 362, 365, 569, 570.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 198-201.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 229, 253, 281 (I); 662; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 198-201, 206, 250-253, 297-298, 402-405.

Menâkıbü'l-Ârifîn ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre ekonomik hayatın ikinci unsuru olan dönem Anadolusunun **ticaret** hayatına bakıldığında; Anadolu'nun önemli ticaret yollarının üzerinde yer alması dolayısı ile canlı bir ticaret hayatına sahip olduğu, *İstanbul, Eskişehir, Afyon, Erzurum, Sivas, Konya, Kayseri, Kastamonu, Denizli, Sinop, Antalya ve Malatya* gibi şehirlerinin önemli ticaret merkezleri olduğu, bu merkezlerde inşa edilen kervansaraylar nedeniyle her daim ticari hayatın canlılığının korunduğu ve son olarak ta *Musul, Şam, Halep ve Bağdat* şehirlerinden geçmekte olan ticaret yollarının bitiş noktası konumunda olduğu belirtilmiştir.⁹⁰⁸

30-40 km mesafe ile ülke genelinde muhtelif yerlere inşa edilmiş olan kervansaraylar vasıtası ile geliştirilmeye çalışılan ticaret hayatının olmazsa olmazlarından olan ihracat ve ithâlata dair ise; her iki eser önemli malumatlar vermektedir. Zira bu dönemde Çin'den *kuşyemi ve misk*, Mısır'dan *kâğıt ve şeker*, Bağdat'tan *kâğıt*, Basra'dan *hurma* ve Kirman'dan ise *kimyon* ithâl edildiği, Anadolu coğrafyasından ise *madenler, at, sığır, şarap, koyun, meyve, narenciye, hâlî, kilim ve kumaş* ihraç edildiği bilgisi verilmektedir.⁹⁰⁹ Tüm bu ihracat ve ithâlatın yapılabilme yolu ise ya deniz taşımacılığı ya da çoğunlukla deve kervanları ile icra edilen kara taşımacılığıdır.⁹¹⁰

Altın (dinar), gümüş (dirhem) ve bakır (mangır) paraların alış verişlerde kullanıldığı,⁹¹¹ Anadolu'da köle alınıp satıldığı bilgisinin de verildiği eserlerde, söz konusu alış-verişin çok fazla yaygın olmamakla birlikte söz konusu coğrafyada yapıldığı belirtilmiştir.⁹¹²

İlhan Erdem, "Türkiye Selçuklu – İlhanlı İktisadi ve Ticari İlişkileri ve Sonuçları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 33, (2003): 60-61.

S. Polat, "Selçuklu Türkiyesinde Ticaret", *Türkler*, VII, (Ankara: 2002), 380; Erdem, *Türkiye Selçuklu – İlhanlı*, 60-61; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, II, 2902; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, III, 4332; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, IV, 4245; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, V, 219, 4543; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, VII, 236.

Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, I, 222, 239, 1095, 1145; Mevlânâ *Divân-ı Kebir*, III, 47.

Polat, *Selçuklu Türkiyesinde Ticaret*, 380.

Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da*, 173; Salim Koca, "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika", *Erdem*, 8/23, (Ankara: 1996), 404; Osman Turan, "Selçuk Türkiyesi

Öyle ki ekonomik hayatın vazgeçilmez parçası olan ve özellikle ticaret hayatının idamesini sağlayan meslekler bile bu iki sektör üzerinden şekillenmiş gibi görünmektedir. Söz konusu mesleklere bakıldığında ise, kaynak eserlerimiz olan *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de şu şekilde verilmektedirler⁹¹³;

Giyim İle İlgili Olan Meslekler: Bezzaz, dokumacı, eskici, nakışçı, terzi

Hayvancılık İle İlgili Olan Meslekler: Ayakkabıcı / kunduracı, çoban, derici / tabakçı, nalbant, semerci, seyis

Söz konusu mesleklerden çobanlık için *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*'de;

“...Beyamlı deresinde gezmeye çıktı. Kızağıl kışlasındaki çobanın koyunlarının güderek gelip âdet olduğu üzere dalga geçtiğini görünce çok sinirlenen Hünkâr varlığı, hemen çobanı velayet eliyle alıp ta Frengistan'da bir adaya attı”⁹¹⁴

...Sonra Çobanı getirip O'na verdi. O er de Çobanı Beyamlı deresine getirip bıraktı. (Çoban) uykudan uyanır gibi gözünü açtı, vatanına geldiğini ve koyunlarının etrafında otladığını gördü. Çoban başına gelenlere dalmış düşünürken aniden kardeşinin Kızağıl kışlasından bu tarafa doğru geldiğini gördü. Kardeşi, ne duruyorsun, koyunun önünü döndürmüyorsun, akşam oldu. Koyunların yerlerine dönme vakti geldi. Yayılarak ancak gider, yolu yokuş dedi. O kişi kardeşinin anlattıklarını dinleyip, hey kardeşim sen deli misin, Haşhaş yemişsin. Bugün evden çıktın. Deminden beri burada seni gözlüyorum dedi. Bunun üzerine Çoban, (erenlerin) velayetle kendisine bir oyun oynadığını anlayıp sustu. Koyunlarını gütmeye başladı. Erenlere de can-u gönülden muhip oldu.⁹¹⁵

ve Dünya Ticareti”, *Türk Yurdu*, 50/10, (Ankara: 1960), 6; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I (1243-1453)*, (İstanbul: 1995), 363.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 113, 205, 358-361, 226, 124, 105, 329, 133, 313, 244, 180-181, 183, 188, 318, 229, 147, 244-245, 127, 216, 115 (I); 670, 682, 560, 679, 561-562, 651, 683, 684, 716, 670, 436, 450, 388-389, 636, 487; *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî*, 66, 141, 190, 214-217, 369-370, 362-365, 569-570, 201-202, 258, 638-641.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 302.

A.g.e.,306-309.

“...Ağlayıp inleyerek o adanın içinde gezerken aniden karşıda bir kilise göründü. O kiliseden bir ruhban çıktı. Çobanı görünce, behey miskin sen nerede, onun gibi cihanın kutbu olan veliye sataşmak nerede? Bu işi, senin başına erenler getirdi. Bunun çaresi yine erenlerdendir dedi.”⁹¹⁶

“...Sohbetten sonra Rahip ayağa kalkıp o çoban adına af diledi. Hünkâr Ululuğu, ben şu an Karayük’e gitmiyorum. Niyetim Beytu’llâh’a doğrudur. Suluca Karayük’e dönünce birisini gönderirim, ona katarsın alır getirir dedi.”⁹¹⁷

“...Erenlerden birini yanına çağırdı. Sirtundan gömleğini çıkarıp Frengistan’da filan ada da bir ruhban vardır. Bunu ona ver ve oradaki kişiyi (çobanı) getirip Beyamlı deresine bırak dedi. O er gömleği alıp Frengistan’a doğru yola çıktı. Giderken gömleğin biraz kirlenmiş olduğunu gördü”⁹¹⁸ şeklinde malumatlara yer verilmiştir.

Söz konusu mesleklerden seyislik için ise *Menâkıbü'l-Ârifîn*’de; “...Çelebi hazretleri birdenbire atların seyisine kızdı ve sövüp saydıktan sonra geçip gitti”⁹¹⁹ şeklinde bilgiye yer verilmiştir.

Gıda İle İlgili Meslekler: Ahçı, bahçıvan, bakkal, balıkçı, bozacı, bulaşıkçı, değirmenci, çiftçi, fırıncı, helvacı, kasap, ot satan, saka, şekerçi

Söz konusu mesleklerden bahçıvan için *Menâkıbü'l-Ârifîn*’de;

...Sultan Veled hazretleri bir gün Çelebi’nin bağına teşrif edip iltifatlarda bulunmuştu. Dostların canı bal istedi, fakat bunu bildirmediler. Çelebi hazretleri bahçıvanına, filan kovandan taze bal çıkarıp getir diye emretti. Bahçıvan kovana açtı, birkaç petek beyaz bal çıkarıp huzura getirdi. Çelebi yine bal getir diye emretti. Aynı kovandan beş altı petek bal daha getirdi. Yine getir diye buyurdu. Bu sondur (artık çıkarılamaz) dedi bunun üzerine bahçıvan. Getirdiğin bal, Hüdâvendigâr’ın oğlu için tükenmeyen bir denizdendir. Sen ondan kıyamete kadar da getirsen, yine tükenmeyecek dedi Çelebi. Nihayet on yedi saf petek getirdiği hâlde kovan yine dopdoluydu.

A.g.e.,302.

A.g.e.,303.

A.g.e.,304.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 679 (II).

Bütün bu bereket, Mevlânâ Bahâeddin hazretlerinin (uğurlu) ayağının sonucudur diye buyurdu Çelebi. İki yüze yakın dost yiyip götürdüğü hâlde sini yine dopdoluydu. Dostlar kalkıp giderlerken Çelebi, o kovayı Veled hazretlerine verdi. Sultan Veled onu evine götürdü. Bir süre sonra o kovandan birçok kovanlar türedi. Uzun süre ondan yararlandılar. O baldan şerbet yapıp verdikleri her hasta hızla iyileşiyordu⁹²⁰ şeklinde bilgiye yer verilmiştir.

Söz konusu mesleklerden fırıncılık ve kasaplık için *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli*'de;

...Mevlânâ hiçbir şey söylemedi. Bir an sonra işaret edip şehre doğru yola koyuldu. Ben de o ulu kişinin arkasından yavaş yavaş gidiyordum. Mevlânâ birdenbire şehrin kenarında bulunan bir fırına girdi. Fırancılar fırını kızdırmışlardı. Benim siyah ince ipek elbisemi aldı ve kendi ferecisine sarıp fırına attı. Başını önüne eğerek bir süre köşede oturdu. Büyük bir dumanın çıktığını gördüm. Kimsede söz söylemek takati yoktu. Bak, diye buyurdu Mevlânâ. Baktım, fırıncının mübarek fereciyi dışarı çıkarıp Mevlânâ hazretlerine giyirdiğini gördüm. Fereci tertemiz olmuştu. Benim ipek elbisemse tamamen yanmıştı.⁹²¹

...Hristiyan kadın, eline bir ekmeğe alıp Hz. Hünkâr'a sundu. Hünkâr ululuğu ekmeği alıp mübarek diliyle, Allâh bereket versin, küçük bezeler yapın fırınızdaki büyük somunlar çıksın deyip hayır dua etti. Sonra yürüdü. Hâlâ o köyün Hristiyanları bu güne kadar erenlerin sözü ile çavdar ekerler, buğday getirirler ve küçük bezeler yaparlar, fırınlarından büyük somunlar çıkarırlar.⁹²²

...Yine bir gün Mevlânâ, Bahâ Veled'in türbesini ziyarete gidiyordu. Tesadüfen şehrin kasapları kurban etmek üzere bir öküz satın almışlardı. Öküz ipi koparıp kasapların elinden kaçtı. hâlk öküzün arkasına düşmüş bağırıp çağırıyorlardı. (Fakat) hiç kimsenin biraz ilerleyip onu yakalamaya

A.g.e.,561-562 (II).

A.g.e., 329 (I).

A.g.e.,201-202.

cesareti yoktu. Öküz birdenbire Mevlânâ'nın karşısına çıktı ve hemen durdu. Sonra yavaş yavaş Mevlânâ'nın önüne gelerek hâl ehlinin anlayacağı bir hâl diliyle aman diledi ve yalvardı. Mevlânâ ilerleyerek öküzü tuttu. Mübarek eliyle onu okşadı ve merhamet buyurdu. Kasaplar onun arkasından gelerek baş koydular. Bunu kesmek doğru değildir, serbest bırakın diye buyurdu Mevlânâ⁹²³ şeklinde kayıtlara rastlanmıştır.

Gündelik Hayat İle İlgili Olan Meslekler: Aynacı, kilimci

İnşaat İle İlgili Meslekler: Amele, dülger, hattat, kerpiççi, marangoz, mimar, mühendis, nakkaş, ressam

Sağlık Ve Temizlik İle İlgili Meslekler: Berber, çamaşırcı, dişçi, ebe, hacamatçı, hamamcı, hekim, kırıkçı, tellak

Eğlence İle İlgili Meslekler: Cambaz, davulcu, meyhaneci

Silah Yapımı vb. İşler İle İlgili Meslekler: Kalkan ustası, kılıç ustası, ok yapıcısı, zırhçı

Taşıma-Ulaşım İle İlgili Meslekler: Filci, hamal, kayıkçı

Diğer İşler İle İlgili Meslekler: Bekçi, dalgıç, dövmeçi, esirci, iz güden, kayyum, kimyager, kuyumcu, mezarcı, oduncu, gassal, şişeci, teşci, tellal, tercüman

Konargöçer yaşam tarzlarını devam ettiren nüfus grubunu oluşturan Türkmenler etrafında şekillenen **hayvancılık ise;** *koyun, keçi, deve, at, sığır* ve *kuş* gibi hayvanların beslenmesi ve bunların sürüler hâlinde yaşamına imkân tanyabilmek adına yaylak-kışlak şeklinde bir konaklama tarzında yapılan bir faaliyettir. Devlet tarafından vergilendirilmiş bir sektör olup, aynı zamanda önemli bir ihracat kalemi olarak belirtilmektedir.⁹²⁴

Söz konusu meslekler için on farklı gruplandırma yapılmış olup, her bir grup için ilgili meslek her iki eserden tespit edilip bu kısma dâhil edilmiştir.

A.g.e., 183 (I).

Claude Cahen, "13. Yüzyılın Başlarında Anadolu'da Ticaret", *Cogito*, 29, (İstanbul 2016), 137; Claude Cahen, *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da İlk Türkler*, (İstanbul: 1994), 200-201; Reşat Genç, *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, (Ankara: 1997), 311-313.

...O üç kişi der hâl gözümün önünden kayboldular. Bu hâli babamdan sordum. Onlar yedilerdendir. İçlerinden biri öldüğü için ona karşılık başka birini almaya geldiler. Burada bizim muhiplerimizden bir saka vardır. O hâlinin olgunluğuna, erlerin makamlarına ulaşmış ve Tanrı dergâhının yakınlarından olmuştur. Benden onu istediler. Ben de onu götürmeleri ve ölenin yerine tayin etmeleri için işaret ettim dedi babam ve ne zaman onlardan biri ölürse, Tanrı onun yerine bir başkasını koyar. Emir gelince de bunların hepsi ölürler hadisini buyurdu. Dostlar, o sakayı ne kadar arayıp bulmak istedilerse de bir daha görmediler. Saka, Mevlânâ hazretlerinin ölümünün ardından Sultan Veled'i ziyarete geldi. Kendi makam ve derecelerini gösterip yine kayboldu.⁹²⁵

“...Bunun üzerine Mevlânâ yaklaşarak ağacı okşadı ve böyle düzgün bir ağaç nasıl kısa olur? Bu dülgerlerimizin ölçüde yaptıkları hatadandır dedi ve sonra şimdi bir daha ölç buyurdu. Ustalar aynı gez ile tekrar ölçtüler, (bir de baktılar ki) bu ağaç diğer ağaçlardan yarım gezden fazla uzundu.”⁹²⁶

...O kişi derviş bu gördüğün balçığı (gördüğün gibi) ben de ayaklarım. Hâl eri dediğin şu kayanın üzerine çıkıp onu balçık gibi ayaklamalı ki biz de görüp ona muhip olalım dedi. O kerpiçinin kardığı yerin üst yanında büyük ve yerli bir kaya vardı. Hâci Bektâş Velî (K.S.A) Bismi'llâh deyip o kayanın üzerine çıktı. Anında mübarek ayakları hamura gömülür gibi kayaya gömülüp balçık gibi onu ayaklamaya başladı. Mübarek dizleriyle de dizledi.⁹²⁷

“...Âlemi bir tufan tuttu. Rüzgâr esmeye başladı. Mimar kubbenin üzerinde ne yapacağını şaşırıldı. Aniden başına kaza geldi. Mimar kubbeden yere düştü. Mimar kubbeden yere düşerken ey Bektaş beni tut diye seslendi. Samimiyetle dostuna seslenince, derhâl yerde ayaklarının üzerine bastı.”⁹²⁸

Menâkıbü'l-Ârifîn, 318 (I).

A.g.e., 229 (I).

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Veli, 258.

A.g.e., 638-641.

...Hudâvendigâr Hazretleri onun hastalığını sormaya gitmişti. Buyurdu, sarmısak soyup getirdiler, onu dövmeye verdi ve dövülen sarmısağı kaşıkla hastaya yedirmeye başladı. Doktorlar bunu duyduğunda hastanın sağlığından ümidi kestiler. Tanrı'nın lütfuyla Fahreddin-i Sivasî o gece terledi ve iyileşmeye yüz tuttu. Nitekim buyuruyor: Hekimiz, doktoruz, Bağdat'tan geldik. Hayli hastaları üzüntü ve kederden kurtardık. İlahi hekimleriz, kimseden ücret istemeyiz; zira biz hastanın vücuduna, düşünce gibi, koştuk.⁹²⁹

...Semâdan çıktıktan sonra ma hâl lenin başından geçerken bir meyhanenin kapısından Mevlânâ'nın mübarek kulağına rebap sesi geldi. Biraz durdu, sonra dönmeye başladı. Sevinçler gösterdi. Horoz ötümüne kadar naralar atıp bağırdı. Bütün ayaktakımı (runûd) ve meyhanesci dışarı çıkıp Mevlânâ'nın ayaklarına kapandı. Mevlânâ üstündeki bütün elbiseleri bu ayaktakımına verdi.⁹³⁰

...Aynı anda Tanrı'nın buru bir kalkan büyüklüğünde Mevlânâ Şemseddin-i Tebrizî'nin (Tanrı zikrini yüceltsin) kulağına açrptıyor ve buyur, buyur diyordu. Bu hâl tekrarlandığında Şemseddin, Tanrım, o şeyh ya Rab diyor, ona buyur de dedi. Bu sözün ardından hemen arka arkaya şeyhin kulağına nur çarptı ve buyur, buyur dedi.⁹³¹

...Ejder Sultan'ı yakalayıp kuyruğuyla iyice sıktı. Bunalttı. Sultan yanındaki kılıcı unutup Hızır'a seslendi. Meğer Hızır Nebi o gün Suluca Karayük'te Hünkâr'la oturmuş sohbet ediyordu. Hünkâr, Hızır'ım ejderha Saltuk'u bunalttı, yanında ki kılıcı unutup senden yardım istedi. Çabuk git, kılıcı Saltuk'a hatırlat dedi. Hızır hemen yetişip ejderhaya bir mızrak savurdu ki mızrak ejderi delip kayaya değdi. Hızır, Sarı Saltuk Sultan'a, ey gerçek er, belindeki kılıcı çıkarıp ejderin başını niçin kesmiyorsun? dedi. Hızır böyle diyince Saltuk kılıcı hatırlayıp, ey Hızır'ım erenler hakkı için kılıç benim hatırımdan gitmiş, yoksa seni çağırıp sana zahmet vermezdim dedi. Bunun

Menâkıbü'l-Ârifîn, 121 (I).

A.g.e.,388-389 (II).

A.g.e.,147 (I).

üzerine Hünkâr'ın kuşattığı kılıcı çıkarıp ejderin yedi başını da kesti. Kan sanki yedi ırmak olup aktı.⁹³²

...Bu gelen kâfirleri kul köle et, bekçimi yedi başlı ejderha et. Hâcî Bektâş böyle diyince Allâh O'nun duasını kabul etti. Allâh'ın izniyle yedi başlı ejder, mağaranın yanına geldi. Mağaranın tamamını kuşatmış, ağzından tütün misali ateşler saçıyordu. Kâfirlerin hepsi gelip ağzı cehennem gibi olan yedi başlı ejderhayı gördüler. Ejderhadan korkup kaçtılar. Canlarını kurtardılar. And içtiler.⁹³³

...Bu sadık gencin niyeti Mevlânâ'ya malum olunca, o da Mısır'a gitme, bu seferden vazgeç dedi. Fakat bu genç bu arzusunu bir türlü yenip rahatlayamadı. Bunun üzerine bir gece şehirden çıkıp Şam yolunu tuttu. Antakya'ya ulaşınca gemiye bindi. Fakat Tanrı'nın kaza ve kaderi gereği olarak gemisi Frenkler ülkesinde korsanların (kisdânî?) eline düştü. Bu genci esir edip bir esirciyibaşına dikip bir kuyuya kapattılar. Her gün ölmeyecek kadar yiyecek verdiler. Kırk gün kadar orada kaldı; gece gündüz ağlayıp sızlıyor ve bu benim cüretimin cezasıdır; çünkü ben sultanımın emrini dinlemedim, uğursuz nefsimi uydum diye Mevlânâ hazretlerine yalvarıyordu. Kırkinci gece rüyasında Mevlânâ'yı gördü. Mevlânâ ona, ey filan, yarın bu kâfirler sana ne sorarlarsa, biliyorum, diye cevap ver de bu beladan kurtulasın diye buyurdu.⁹³⁴

Adı geçen meslekler den yola çıkarak kaynak eserlerde yer alan bilgilendirmelerin ışığında benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı yaşam tarzlarından olan **ekonomik hayat** konusu *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de on, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî*'de ise on yerde geçmektedir. Söz konusu her iki eserde; dönemin yaygın ve bilinen hastalıkları tespit edilmiş olup, listelenmiş ve söz konusu hastalıklara dair malumat veren metinlere yer verilmiştir. Devamında ise bu hastalıkların ortaya çıkış sebepleri, şekilleri, tedavi yöntemleri ve süreçleri hakkında da geniş izahatlar yapılmıştır.

Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî, 358-361.

A.g.e.,141.

Menâkıbü'l-Ârifîn, 154-155 (I).

SONUÇ

“XIII. yüzyıl Anadolusunun toplum yapısı ve hayatı nasıldı?” sorusunu ana problem kabul etmiş ve bu problemi; XIII. yüzyılda, Türkler tarafından yoğun bir iskâna tâbi tutulan Anadolu’da, Türkler tarafından adlandırılmış yer-mevki adları, Türk tarih ve kültürünün bahsi geçen havalideki en güzel yansımalarından olan Türk şahıs adları, destânî halk rivayetleri, Türk ve İslâm kültürünün bu havalideki temelini oluşturan teşkilat yapısı ve müesseseler ile bu bölgedeki Türk nüfusunun sosyal ve ekonomik hayatını şekillendiren unsurlar nelerdir? ve XIII. yüzyılda, Anadolu insanının toplum yapısı, dinî anlayışı ve tarzı, eğlence ve sanat hayatı, yeme içme alışkanlıkları, sosyo-kültürel yapıları, gelenek göreneklere bağlamında örf ve adetleri nelerdir? şeklindeki iki alt probleme de cevap bulabilmek sureti ile hazırlanmış olan bu çalışma, Mevlânâ Celâleddin Rûmi ile Hacı Bektâş-ı Velî’nin hayat hikâyelerinin ele alındığı menâkıbnâmeler ışığında hazırlanmıştır. Yazdıkları ya da konu edindikleri dönemin; siyâsî tarihî, kültür ve medeniyet tarihleri hakkında değerli bilgiler içeriyor olsalar da maalesef tarihçilerinin büyük çoğunluğu tarafından, olağanüstü olaylarla dolu ve gerçekle ilgisi olmayan bilgiler içeren eserler olarak görüldükleri için tarih kaynağı olarak değerlendirilme hususunda haksızlığa uğradıklarını düşündüğümüz menâkıbnâmelerden *Menâkıbü’l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ışığında hazırlanmış olan bu çalışma sayesinde, seçkisiz olmayan örnekleme yöntemlerinden uygun örnekleme göre, iki farklı şahsa ait ancak aynı tür eserlerin karşılıklı olarak kullanılması sonucu tespit edilen bilgilere göre yukarıda verilen sorular cevaplanmaya çalışılmıştır.

İçerilerinde bulunan bazı zayıf rivayetler ve uydurma haberler çıkarıldıktan ve tarihî tenkit metodu ile ele alınınca, tarihî kaynakları arasındaki yerlerini almaya başlamış olan menâkıbnâmelerin içerdiği menkıbeler, cereyan ettiği sahâların fikrî, kültürel ve sosyal hayatı ile tarihi yönlerinden incelenmeleri takdirde, önemli birer tarihî vesika hüviyeti kazanabilecekleri fikrini de desteklemeyi amaçlamış olan bu çalışma; dört

bölümden oluşmuştur. Özellikle üçüncü bölümünde menâkıbnâmeleri; kökenleri, içerikleri, yazım şekilleri, yazılış amaçları, kaynakları, türleri, özellikleri ve ortaya çıkışları alt başlıkları ile ele almaktadır. Devamında ise yine aynı bölümde çalışmanın temel kaynakları olan *Menâkıbü'l-Ârifîn* ve *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* (Uzun Firdevsi) hakkında tafsilatlı bilgilendirmelere de yer verilmiştir.

Bugüne kadar menâkıbnâmelerden, genelde soy kütüğü ve siyâsî tarih konularında yararlanılmış, dinî ve içtimaî tarih bakımlarından pek faydalanılmamıştır. Bu çalışma bu eksikliğin giderilmesi amacıyla hizmet etmek adına, *Mevlânâ Celâleddin Rûmi* ile *Hacı Bektâş-ı Velî*'nin menâkıbnâmelerini esas alarak; XIII. yüzyıl Anadolu'nun toplum yapısı ve toplum hayatının dinî algısı ve anlayışı, sosyo kültürel hayatı, gelenek-göreneklere, hâlkın gündelik yaşayışı, yeme içme alışkanlıkları, işi gücü, eğlence dünyası, farklı dinî ve kültürel gruplar arasındaki ilişkiler, eğitim, ekonomi, inanış ve ritüeller, kişiler, maddi kültür, mimari, mutfak, sağlık, savaş ve yönetim vb. yanları ile birlikte daha iyi anlaşılması noktasında alana katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

XIII. asırda, mühim şahsiyetler hakkında ayrı ayrı menâkıbnâmeler yazılmıştır. Bu çalışma yapılırken, çalışmaya temel kaynak teşkil eden *Menâkıbu'l-Ârifîn* (*Menâkıbü'l Mevlânâ Celâleddin Rûmi / Âriflerin menkâbeleri*) ve *Menâkıbü'l Hacı Bektâş-ı Velî* (Uzun Firdevsi) adlı menâkıbnâmeler de bu tür eserlerdendir ve çalışma kapsamında titizlikle içerik yönünden incelenmişlerdir.

Bu amaç doğrultusunda da; *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî* ve *Menâkıbü'l Ârifîn*'de, *yerleşikler ve göçebeler* başlığı altında **toplumun yapısına**, *inançlar*, *doğum*, *evlenme-boşanma-kadın*, *cenaze törenleri*, *görgü kuralları* ve *hediyeleşme* başlıkları altında XIII. yüzyıl Anadolu'sunda toplumun hayatının vazgeçilmez bir parçası olan **adetler ve gelenekler**, *eğlence şekilleri ve gereçleri*, *sanatta dair görüşleri*, *gündelik ev yaşantıları*, *makam*, *mevki*, *unvan* ve *paye göstergesi olan kıyafetler*, *güzelliğin ifade biçimi olan süslenme ve süsleme işleri*, *toplumunda görülen hastalıklar ve tedavileri*, *yaygın olan besinler* ve *beslenme tarzları* başlıkları altında dönem insanının **yaşam tarzları**, *tarım*, *ticaret* ve *sanayi* konularına değinilerek ise dönemin **ekonomik hayatına** dair çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

Çalışma dâhilinde ele alınan kaynak menâkıbnâmelerde; XIII. yüzyılda Anadolu coğrafyasında toplum yapısı; yerleşim durumuna göre yerleşikler (köyler-köylüler-

şehirler-şehirliler şeklinde ele alındığı görülmüştür) ve göçebeler (konar-göçerler) olmak üzere iki grup halinde verilmektedir. Bu noktada, Türk-İslam toplumlarında Batı'da görüldüğü gibi sosyal sınıflara rastlanmadığından ve menâkıbnâmelerinde bu durumu teyit ediyor olmasından dolayı bu çalışma dönemin toplum yapısını, yerleşikler ve göçebeler ayrımını esas alarak açıklamaya çalışmaktadır. Öyle ki XIII. yüzyıl Anadolusunun toplum yapısını oluşturan ilk grup yerleşiklerdir. Söz konusu bu grup, ana kaynak mahiyetinde kullandığımız iki menâkıbnâmeye ve dönem kaynaklarına göre; köylü ve şehirli olarak kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Aynı kaynaklara göre yerleşikler olarak adlandırılan bu grubun büyük bir kısmının köylerde, geriye kalan kısmının ise kentlerde yaşadığını, kentlerde yaşayanların ise çoğunlukla Müslüman Türk nüfusu olduğu, bunun yanında gayrimüslüm ve azınlık tebadan sayılan Ermeni ve Rum nüfus içerisinde sayılanların da yerleşik nüfustan sayıldığını fakat genel nüfusa oranlarının daha az olduğu belirtilmektedir. Tam göçebe ve yarı göçebe şeklinde iki kısımda inceleme imkânı bulunan ikinci grup mahiyetindeki göçebeler ise, XIII. yüzyıl Anadolu toplumunun en kalabalık ve en dinamik unsurunu meydana getiriyorlardı. Zira Malazgirt'ten sonra kitleler hâlinde Anadolu'ya gelerek çeşitli bölgelere yerleşmişler, daha sonraki Moğol istilası sırasında kaçıp gelenlerle birlikte ise nüfuslarını oldukça arttırmışlardır. Ancak gelenlerden bir kısmı devlet hizmetine girip yerleşik hayata geçerken, diğer bir kısmı ise yarı yerleşik bir hayat tarzını devam ettirmiş olup, yaylak ile kışlak arasında bir hayat sürdürmüştür.

Adetler ve gelenekler noktasında, ilk olarak dönemin Anadolusunun inançları ele alınmış olup, hem Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Vefî hem de Menâkıbü'l-Ârifin'e bakıldığında; bazı noktalarda benzerlikler ve farklılıklar olduğu görülmekle birlikte; yağmur duası, oruç, kurban kesme, namaz kılma, cuma günü ve gecesi, nazar, gül ve helva dağıtmak gibi inançların konu edinildiği bunlar ile birlikte de tabiat kuvvetlerine hükmetme ve özellikle kuraklığa çare olarak düşünülen yağmur ile yağmur duasının her iki eserde daha ön planda tutulduğu görülmektedir. Nihayetinde ise söz konusu inançlara dair Menâkıbü'l-Ârifin'de dört, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Vefî 'de ise aralıklar ile kısa kısa bilgilendirmeler bulunmaktadır.

Bu dönem Anadolu toplumunda; mutlu olmak, sevinmek ve bu sebepten dolayı şenlikler düzenlenmesine bile vesile olan doğum hadisesi ile ilgili adetlere yahut geleneklere bakıldığında da saçtı saçmak, ziyafet vermek ve anneye ya da babaya değerli hediyeler vermek gibi davranışların sergilendiği görülürken, söz konusu durum

Menâkıbü'l-Ârifin'de dört, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî 'de ise iki kez geçmektedir.

Evlenme ve boşanma konuları ve kadının toplumdaki yerinin şer'i kurallara göre ele alındığı bu dönemde, çoklu evlenmenin de olduğu, evlenmenin sonlandırılması durumlarından biri mahiyetindeki boşanma olayının yaşandığı, kız isteme, nikâh parası, düğün eğlencesi, kıza çeyiz verme, çeyiz serme ve saç âdeti ve gibi davranışlar ile bu başlığın işlendiği Menâkıbü'l-Ârifin'de on üç Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî 'de ise bir yerde, söz konusu bu durumlara değinildiği tespit edilmiştir. Dönemin düğünlerinde ya da düğün eğlencelerinde; def ve davul gibi çalgılar eşliğinde eğleniliyor, düğün yemekleri veriliyor ve düğünler renkli bir havada icra edildiği, gümüş, altın ve inci gibi değerli taş ve paralar ile şeker, fıstık ve bağdem gibi yemişlerin düğün sırasında dağıtıldığı ve son olarak kocaların, kadınlarını boşamadaki usuller de yine bu iki eserde işlenmektedir.

Daha çok Mevlevî tarikatının tesirinin yoğun hissedildiği XIII. yüzyıl Anadoluşunda icra edilen cenaze törenleri ve cenaze işleri ile ilgili iş ve işlemler konusunda, Menâkıbü'l-Ârifin fazlaca bilgi içermekte iken, Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî'de bu konular daha az ve kısıtlı bir şekilde ele alınmıştır. Kendi ölümü ve ölümünden sonrası ile ilgili yazılanlar başta olma üzere, cenaze namazı konusu, gösterişli ve gürültülü cenaze törenlerinin icra edildiği Menâkıbü'l-Ârifin'de daha yoğun olarak işlenmiştir. Yas tutma, feryat etme, yemek dağıtma, cenaze sahibini yalnız bırakmama ve cenaze namazı başlıkları ile verilen cenaze ve cenaze törenleri konuları, Menâkıbü'l-Ârifin'de on iki Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî 'de ise bir kez geçmektedir

XIII. yüzyıl Anadoluşu, toplumun sağlıklı bir iletişim hâlinde kalabilmesi için uyması gereken bir takım görgü kurallarına sahipti. Kökenleri; hem örfi hem de şer'i kaynaklardan beslenen bu kuralların, toplum için oto kontrol unsurları gibi olduğu ve Menâkıbü'l-Ârifin ile Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş-ı Velî'de sıkça bahse konu oldukları görülmektedir. Toplumca hoş görülen ya da hoş görülmeyen alışkanlıklar / davranışlar başlığı altında; büyüğe saygı gösterme, kötü ve zararlı alışkanlıklardan ve maddelerden uzak durma, ciddiyetsiz davranışlardan kaçınma ve cinsi sapkınlıklardan sakınma gibi motifler üzerinden işlenmeye çalışılan bu görgü kurallar, benzerliklerin ve farklılıkların yaşandığı inançlardan olup, Menâkıbü'l-Ârifin'de on, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî 'de ise üç kez geçmektedir.

Adetler ve gelenekler başlığı altında işlenen ve geleneksel bir davranış olarak bugün bile yaygın olan hediyeleşmek ve hediye vermek konularının da işlendiği görülen eserlerde; söz konusu eylem, değerli bir taş, kâğıt ya da değerli madenlerden yapılmış paralar ya da hediyelikler yahutta makam, mevki, mülk vb. vasıtalar ile icra edilmektedir. “*Yarım elma, gönül alma*” mantığı ile yapılan bu eylemler hakkında Menâkıbü'l-Ârifin'de beş, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Vefî 'de ise iki kez bilgi verildiği görülmüştür.

Dönemin yaşam tarzı başlığı ile XIII. yüzyıl Anadolu'sunda; yaşam şekilleri ve gereçleri, sanatta dair görüşler, gündelik ev yaşantıları, makam, mevki, unvan ve paye göstergesi olan kıyafetler, güzelliğin ifade biçimi olan süslenme ve süsleme işleri, yaygın olan besinler ve beslenme tarzları ile dönem toplumunda görülen hastalıklar ve tedavileri incelenmiştir.

Söz konusu dönem evleri, ev hayatları, evlerin inşa şekilleri, mimarileri ve evlerde kullanılan eşyalara dair bilgiler içeren her iki eserde; sofa, oda, koridor, mutfak, mahzen, pabuçluk ve avludan müteşekkil evlerin olduğu, biri tâbhane (kışlık sıcak oda) olmak üzere genelde düz ya da kemerli olarak bu evlerin inşaa edildikleri bilgisine yer verilmiştir. Ancak çok güzel ve gösterişli hatta ilgi çekici süslemeler ile süslenmeye çalışılan bu evlerde; nakışlı duvarlar, nakışlı çarşafklar ve yorganlar, döşekler (yatak), el işi dokuma halılar yahut kilim veya hasırlar, tahta sedirler (peyke), yorganlar, yastıklar, beşikler, sandıklar, hurçlar, çuvallar, mendiller, havlular, tütsü kapları, yelpazeler, keseler, cüzdanlar, anahtarlar, kilitler, tencereler, kazanlar, sürahiler, tavalar, çömlekler, sahanlar, tabaklar, çanaklar, kâseler, kaşıklar, kepçeler, testiler, kırbalar, bardakla, kupalar, kadehler, tekneler, bıçaklar, satırlar, kevgirler, kepçeler, elekler, kalburlar, tuzluklar, sofraya bezleri, mangallar, kürdanlar, sobalar, kovalar, sepetler ve leğenler başlıca gündelik kullanım eşyaları olarak verilmiştir.

Isınmak için fırınlar, ocaklar, şömineler yahut tandırın kullanıldığı bu dönem Anadolu'sunda, kömür, odun, talaş, tezek, gübre ise temel yakıt maddeleri olarak verilmiştir. Kandil, tandır, mangal, meşale, fener, mum ve çerağı'yı aydınlatma aracı olarak kullanan dönem insanların, battaniye, yorgan, şal ve çul'u ise ısınma aracı olarak kullandıklarına değinilmiştir.

Dönemin hem kadın hem erkek giyim kuşamı için başlıklar, elbiseler ve ayakkabılar, süs ve süslenme için de süslenme yolları, kullanılan malzemeler, takılarda kullanılan

madenler, taşlar, eşyalar ve kokular şeklinde ayrı ayrı bilgilendirmelere rastlanılan her iki eserde; fazlası ile bilginin yer aldığı görülmüştür. Giyim kuşam'ın en önemli unsuru olan kıyafetlerin, bu kıyafetler için de ana madde olan kumaşların ayrı bir öneme sahip olduğu vurgusu yapılan Menâkıbü'l-Ârifin ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'de kumaşların, genelde ipek ve değerli madenler ile ya da taşlar ile süslenerek satılan atlas'tan yapıldığı belirtilmiş olup kıyafetler ve süs eşyaları konusu, Menâkıbü'l-Ârifin'de otuz, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'de ise on iki yerde geçmektedir. Kûlah, sarık, puşu, börk, kaftan, hırka, ceketler, kürk, cübbe, çarşaf, gömlek, şalvar, pantolon, çizme veya ayakkabı gibi giyim unsurlarından bahsedilen bu çalışmalarda hem Mevlânâ'nın hem de Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'nin gündelik kıyafetleri hakkında da bilgilerin mevcut olduğu görülmüştür.

XIII. asırda Anadolu toplumunun besin kültürüne bakıldığında; hayvansal ve bitkisel olmak üzere iki ana kaynağın bu kültürü beslediği, söz konusu bu iki kaynağın ise ekmekler, yemekler, tatlılar, içecekler, süt ve süt ürünleri, meyveler, sebzeler ve yemişler olmak üzere kendi içinde çeşitlilik arz ettiği de yine bu iki çalışmada verilmiştir.

Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli ve Menâkıbü'l-Ârifin'de, dönemin sağlık durumu ve politikaları hakkında da detaylı bilgiler yer almakta olup, her iki eserde de dönem Anadolu'sunda, tıp ilmî ve hastalıklar hakkında bilgiler mevcuttur. Devrin tıp bilginleri ve hastalıkları ile bu hastalıkların tedavi yöntemleri hakkında da bilgilerin yer aldığı bu iki esere göre; doktorlar, ruhani (şeyhler) ve bedeni (hekimler) olarak iki gruba ayrılırken, tasavvuf ehli olan ruhani doktorlar ile günümüz doktorları yerinde olan hekimler vasıtası ile hastalıklar tedavi edilmeye çalışılmış, ilaçlar, şuruplar, el teması ve okuyup üfleme başlıca tedavi yöntemleri olarak verilmiştir. Tüm bunların yanında; her iki eserde bu dönemde; sıtma, uyuz, veba, göz ağrısı, göz iltihabı, şaşılık, körlük, kellik, is hâl, kabızlık, çıban, kangren, demir elsikliği, verem, mide ağrısı, karaciğer hastalıkları, kamburluk, kekemelik, mantar, çolaklık, toplallık, yassı burunluk, delilik, humma, istiska, kara sevda, kırık-cıkık, nazar ve oburluk gibi hastalıkların Anadolu toplumunda görüldüğü ve bu hastalıklara ait tedavi yöntemlerinin, tedavi süreçlerinin ve ilaçların neler olduğuna dair de malumatlara yer verildiği tespit edilmiştir.

Sanat ve eğlence hayatı konusunun Menâkıbü'l-Ârifin'de on, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli'de ise kısa kısa bilgilendirme şeklinde geçtiği görülürken, aynı zamanda

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda renkli ve eğlenceli bir hayatın var olduğu üzerinde de durulmuştur. Başlıca eğlence merkezleri olarak; hanlar, meyhaneler, düğünler ve şenlikleri veren iki eserde, müziğin her türüsünün icra edildiği bu mekânların dışında ise; sema, gündelik yaşamda herkesin oynayabileceği oyunlar ki cevgan, tavla, satranç, güreş, ata binme ve saklambaç vb. oyunların da bu dönem eğlence yaşamının bir parçası olduğu belirtilmiştir. Bir askeri eğitim edası ile icra edildiği belirtilen güreş ve mızrak oyunlarına ilaveten bez bebek oynamak, tahta ata binmek, tahta kılıç ile savaş oyunu oynamak, esnaflık oyunu, ceviz oyunu, çelik-çomak oyunu, topaç çevirmek, yün eğirmek, oya işlemek, nakış yapmak, gergef işlemek, tavla ile satranç oynamak, ayı oynatmak, cambazlık, sihirbazlık ve hokkabazlık dönemde görülen başlıca oyunlar olarak verilirken, eğlence türlerinin icracıları olarak tef çalıp, ney üflüyen gûyendeler (şarkıcı)'den müzik aletleri olarak ise; rebap, ney, çengkenk, def, zurna, tanbur, davul, dümbelek, kaval, ud, kopuz, kemençe, berbat, kudüm, lavta, târ, erganun, musîkâr, nefir, saz ve kanundan da yine her iki eserde bahsedildiği tespit olunmuştur.

Çalışmanın ekonomik hayat başlıklı bölümünde ise; Menâkıbü'l-Ârifin ve Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî'ye göre bu dönem Anadolu'sunda ekonomik hayatın; tarım, hayvancılık ve ticaret olmak üzere üç önemli unsur vasıtası ile şekillendiğinden bahsedilmiştir. Dönem Anadolu'sunda tarım'a bakıldığında; yetiştirilen tarım ürünleri ve yetiştirilme biçimleri hakkında verilen malumatlar çerçevesinde bilgilendirmenin yapıldığı görülürken, Anadolu'nun önemli ticaret yollarının üzerinde yer alması dolayısı ile canlı bir ticaret hayatına sahip olduğu, İstanbul, Eskişehir, Afyon, Erzurum, Sivas, Konya, Kayseri, Kastamonu, Denizli, Sinop, Antalya ve Malatya gibi şehirlerinin önemli ticaret merkezleri olduğu, bu merkezlerde inşa edilen kervansaraylar nedeniyle her daim ticari hayatın canlılığının korunduğu ve son olarak ta Musul, Şam, Halep ve Bağdat şehirlerinden geçmekte olan ticaret yollarının bitiş noktası konumunda olduğu belirtilmiştir. Ekonomik hayatın vazgeçilmez parçası olan ve özellikle ticaret hayatının idamesini sağlayan mesleklere dair tafsilatlı bilgilendirmelerin yer aldığı bu çalışmalarda, konargöçer yaşam tarzlarını devam ettiren nüfus grubunu oluşturan Türkmenler etrafında şekillenen hayvancılıktan da uzun uzun bahsedildiği örülmüştür. Koyun, keçi, deve, at, sığır ve kuş gibi hayvanların beslenmesi ve bunların sürüler hâlinde yaşamına imkân tanıyabilmek adına yaylak-kışlak şeklinde bir konaklama tarzında yapılan bir faaliyet olarak verilen bu uğraş,

devlet tarafından vergilendirilmiş bir sektör olup, aynı zamanda önemli bir ihracat kalemi olarak belirtilmiştir.

Son olarak; Hacı Bektâş-ı Vefî ve Hz. Mevlânâ gibi şahsiyetler, yapıp ettikleri ile söyledikleri ve söylettikleri ile dönemlerine damga vurmuş, kitleleri peşlerinden sürüklemeyi başarmışlardır. Göçebe ya da yerleşiklerin ortak bir hayat kurdukları Anadolu'da yöneten ve yönetilen arasında kimi zaman elçi kimi zaman ise söz sahibi olmuş ve toplum hayatına ve yapısına doğrudan müdahâle şansı bulmuş olan bu şahsiyetlerin yapıp ettiklerinin bir raporu özelliği taşıyan ve çoğunlukla konu edindikleri zatların kendi adları ile anılan menâkıbnâmeler, tarihi tenkit metodu ile incelendiğinde ne kadar önemli birer tarih kaynağına dönüşebildikleri bu çalışmada gösterilmeye çalışılmıştır. Öyle ki Mevlânâ Celâleddin Rûmi ile Hacı Bektâş-ı Vefî'nin menâkıbnâmelerini esas alan bu araştıma; Anadolu'nun XIII. asırdaki sosyal hayatını, şehir ve köy teşkilâtını, yerleşiklerin ve göçebelerin hayat tarzlarını, içtimaî sınıflar arasındaki münâsebetlerini, dinî cereyanlarını, iktisadî şartlarını, kıyafetlerini ve an'aneleri anlatmaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aça, Mehmet vd., *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: 2009.
- Agacanov, S. G., *Oğuzlar*. İstanbul: 2017.
- Agacanov, Sergey Grigoreviç. *Oğuzlar*. Selenge Yay., 2013.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimâi Tarihî I (1243-1453)*. İstanbul: 1995.
- Akdemir, M. Sadık. "Osmanlı Devleti'nde Ispartalı Nakîbüleşraflar". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 2, S. 37, (2016): 37, 171-190.
- Akpınar, Şerife. "Kemâl Ahmed Dede ve Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâsı". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 16 (1995): 35-43.
- Aksarayî, Kerimüddin Mahmud-i. *Müsâmeretü'l-Âhbar ve Müsâyeretül-Ahyâr*. Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 2000.
- Alican, Mustafa. *Kıyametin İlk Günü Malazgirt*. İstanbul: 2017.
- Alptekin, Çoşkun. "Türkiye Selçukluları Devlet Teşkilatı ve Sosyal Hayat". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihî, VIII*, 1992, 209-406.
- Alaşan, Mehmet Hakan. *Melametiler: Horasan Erenleri (Abdâlânı Rum, Bâciyân-î Rum, Gaziyân-ı Rum, Ahiyân-ı Rum)*. İstanbul: 2006.
- Altınay, Ahmet Refik. *Haçlılar*. Haz. Güray Kırpık, İstanbul: 2007.
- Altıntaş, Hayrani. "Tasavvuf". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XXXI, (1989): 329-351.
- Anadol, Cemal. *Anadolu'yu Aydınlatan Güneş: Pri-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevi ve Yesevilik*. Kamer Yay., 1994.

- Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı*. Editörler: Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzun, Uzun Paker, K. Bilici, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara: 2006.
- Anonim Selçuk-name (Anadolu Selçukluları Devleti Tarihi)*. Çev. F. N. Uzluk, Ankara: 1952.
- Arat, R. R., *Kutadgu Bilig, I- III*, TDK Yay., 1999, 344-487.
- Arberry, J., *Tasavvuf*. Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: 2004.
- Arslan, Hüseyin. *16. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân, Göç ve Sürgün*. İstanbul: 2001.
- Âşıkpaşazâde. *Âşıkpaşazâde Tarihi: Tevârih-i Âli Osman*. Nşr. Âli Beğ, İstanbul: 1916.
- Âşık Paşa, *Garip-nâme, I*, Haz. Prof. Dr. Kemal Yavuz, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul: 2000
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: 2006.
- Atalay, Besim. *Divan-ü Lugât-it-Türk Tercümesi I*. Ankara: TDK Yay., 1991.
- Ateş, Ahmet. “Menâkıb”. *İA*, VII, İstanbul: MEB Yay., 1972, 701- 708.
- Attar, Feridüddin. *Tezkiretü'l Evliyâ*. Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul: 2013.
- Ay, Resul. “XIII-XV. Yüzyıllarda, Anadolu'da Derviş ve Toplum: Tarihsel bir Tipoloji Denemesi”. *Basılmamış Doktora Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih ABD, Ankara: 2004.
- Ayönü, Yusuf. *Selçuklular ve Bizans*. Ankara: 2014.
- Ayverdi, İlhan. *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük. II*, Kubbealtı Yayınları, İstanbul: 2011.
- Azamat, Nihat. “Kadiriyye”. *DİA*, XXIV, TDV Yay., 2001, 131-136.
- Azamat, Nihat. “Kalenderiyye”. *DİA*, XXIV, TDV Yay., 2001, 253-254.
- Bakara Suresi*, 256. Ayet.
- Banguoğlu, Tahsin. “Oğuzlar ve Oğuzeli Üzerine”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, (1959): 1-26.
- Bardakçı, Murat. “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatların Yeri”. *Türkler*, VII, Ankara: 2002.

- Barkan, Ömer Lütfü. “İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”. *Vakıflar Dergisi*, C. II, (1974): 279-353.
- Barkan, Ömer Lütfü. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XI, (1951):525-569.
- Barthold, V.V., *Orta Asya Türk Tarihî Hakkında Dersler*. İstanbul: 1927.
- Baskıcı, M. Murat. *Bizans Döneminde Anadolu: İktisadi ve Sosyal Yapı (900-1261)*. Ankara: 2009.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihî Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: 1990.
- Baykara, Tuncer. *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*. İstanbul: 2015.
- Bayram, Mikail. *Ahi Evren - Mevlânâ Mücadelesi / Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla*. Konya: 2012.
- Bayram, Mikail. *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikri Hareketler*. Konya: 2007.
- Bayram, Mikail. *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*. Konya: 2005.
- Bayram, Sadi – Karabacak, A. Hamdi. “Sahib Ata Fahrü'd-din Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”. *Vakıflar Dergisi*, C. XIII, (1981): 54-59.
- Berg, Bruce - Lune, L. Howard. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. İstanbul: 2015.
- Birge, John Kingley. *Bektaşilik Tarihî*. Çev. Reha Çamuroğlu, İstanbul: 1991.
- Birgören, Hamdi. *Türk Dünyası Edebîyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü*. IV, Ankara: 2016.
- Bozkuş, Metin. “Anadolu Selçuklularında Sosyal, Dinî ve Mezhebi Yapı”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. V, S. 2, (2001): 249-257.
- Braudel, Fernand. *II. Felipe Döneminde Akdeniz*. Çev. M. Ali Kılıçbay, İstanbul: 1994.
- Bréhier, Louis. *The Life And Death Of Byzantium*. Çev. Margaret Vaughan, Amsterdam, 1977.

- Buehler, Arthur. "Hind-Pakistan Alt-Kıtasında Kadirlik: Genel Bir Değerlendirme". Çev. Mehmet Atalay, *e-makâlât Mezhep Araştırmaları*, C. VIII, S. 1, (2015): 135-170.
- Caferoğlu, Ahmet. "İlk Anadolu Vatan Kültürü Kurucuları". *Türkiyat Mecmuası*, C. 17. (1972): 1-12.
- Cahen, Claude. "13. Yüzyılın Başlarında Anadolu'da Ticaret". *Cogito*, C. 29, (2016): 69-88.
- Cahen, Claude. "Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektâş et Quelques Autres". *Turcica*, C. I, (1969): 53-64.
- Cahen, Claude. "Selçuki Devletleri Feodal Devletler Midir?". *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. XVII, S. 1-4, (1955-1956): 348-358.
- Cahen, Claude. *Osmanlı'dan Önce Anadolu'da İlk Türkler*. İstanbul: 1994.
- Cahen, Claude. *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*. Tarih Vakfı Yurt Yay., Ankara: 2014.
- Cahen, Claude. *Türkler Nasıl Müsüman Oldu?*. İstanbul: 2015.
- Cami, Abdurrahman. *Nefahatü'l Üns Min Hazarati'l Kuds: Evliya Menkibeleri*. Terc. Lami Çelebi, Der. Süleyman Uludağ, İstanbul: 1998.
- Cebelioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2004.
- Cengiz, Oğuzhan. *Attila*. İstanbul: 2017.
- Charanis, Peter. *The Byzantine Empire In The Eleventh Century, A History Of The Crusades. I*, Madison, 1969.
- Cizre, Abdullah. "Mevlânâ Celâleddin Anadolu'ya Süleyman Paşa'dan Önce Gelmişti". *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, İstanbul: 1994, 91-105.
- Clausen, John A. "A Historical and Comparative View of Socialization Theory and Research". *Socialization and Society*, Ed. John A. Clausen, Boston: 1968.
- Coşan, M. Esad. *Hacı Bektâş-ı Velî*. Haz. Metin Erkaya, İstanbul: 1995.
- Coşan, M. Esad. *Makâlât*, Ankara: 1996.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri (Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma Deseni)*. İstanbul: 2013.

- Çağatay, Neşet. *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*. Ankara: 1990.
- Çağbayır, Yaşar. *Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı Ötüken Türkçe Sözlük*. III, İstanbul: 2007.
- Çakır, Adalet. *Abdülkadir Geylani ve Kadirilik I*. İstanbul: 2012.
- Çakmak, M. A. “Kösedağ Savaşı”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 1990.
- Çelebi, Elvan. *Menâkıbü’l-Kudsiyye*. Nşr. İsmail Erünsal - A. Yaşar Ocak, Ankara: 1995.
- Çelik, İsa. “Mevlânâ Mesnevî’sinin Tercüme ve Şerhleri”. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 19, (2002): 71-94.
- Çetin, Osman. *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslamiyet’in Yayılışı*. İstanbul: 1981.
- Çiftçi, Cafer. “XIV. Yüzyıl Anadolu Uç Beyliklerinde İktisadi Hayat Üzerine Bir Araştırma”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa: 1997.
- Delahaye, Hippolyte. “Hagiogragy”. *The Catholic Encyclopedia*, VII, New York, Robert Appleton Company, 1910, 1-22.
- Demirci, Mehmet. “Müslüman Türklere Tasavvuf”. *Türkler*, V, Ankara: 2002, 489-497.
- Demirkent, Işın. “Bizans”. *DİA*, VI, TDV Yay., 1991, 230-244.
- Demirkent, Işın. *Haçlı Seferleri*. İstanbul: 1997.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: 2008.
- Diriöz, Meserret. “Hazret-i Mevlânâ”, *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*. Haz. Vedat Genç, İstanbul: 1994.
- Duran, Ali Gülçicek. *Her Yönüyle Alevilik (Bektaşilik-Kızılbaşılık)*. Köln: 2004.
- Duran, Hamiye. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî (İnceleme- Metin- Dizin)*. Ankara: 2007.
- Ebu’l Gazi Bahadır Han. *Şecere-i Terâkime: Türkmenlerin Soy Kütüğü*. Haz. Z. Kargı Ölmez, İstanbul: 1996.
- Eflâkî, Ahmed. *Menkıbeleri (Menâkıbu’l-Ârifin): Mevlânâ ve Etrafindakiler. I*. Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: 1986

- EI-Belazuri, *Fütuhu'l – Buldan*. Çev. Mustafa Fayda, Ankara: 1987.
- El Makdisi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *Ahsenü't-Tekasim fi Marifeti'l Ekalim*.
Trc. Ali Naki Münzevi, Tahran: 1983.
- Elçin, Şükrü. *hâl k Edebîyatına Giriş*. Ankara: 2011.
- Eliseef, Nikita. “İslam Şehri”. *İslam Şehri*, Çev. Elif Topçugil, İstanbul: 1992.
- Emecen, Feridûn, M. *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*. İstanbul: 2001.
- Engin, Sabahattin. “Mevlânâ Celâleddin ve Şems Bağlarının Sebepleri”. *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, İstanbul: 1994.
- Er- Ravendi. *Rahatü's- Südur ve Ayetü's- Sürur*. Çev. Ahmet Ateş, Ankara: 1957.
- Eraslan, Kemal. “Ahmed Yesevî”. *DİA*, II, TDV Yay., 1989, 159-161.
- Eraslan, Kemalettin. *Hoca Ahmet Yesevi ve Divan-ı Hikmetinden Seçmele.*, Ankara, 1991.
- Eraydın, Selçuk. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: 2004.
- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçuklu – İlhanlı İktisadi ve Ticari İlişkileri ve Sonuçları”.
Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 33, (2003): 49-67.
- Erdem, İlhan. “Türkiye Selçuklularında Fetih Metodu ve Uygulanışı”. I. *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi Bildirileri Kitabı*, I, 2001, 297-300.
- Erdoğan, Özden. “XVIII. Yüzyıla Kadar Anadolu'da Türkmenlerin Dinî Durumu”.
Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniv., Sosyal Bilimler Enst., Ankara: 2003.
- Erkaya, Mahmud Esad. “Günümüz Ürdün'ünde Faaliyet Gösteren Tarikatlar”. *EKEV Akademi Dergisi*, C. 20, S. 66, (2016): 396-407.
- Eröz, Mehmet. *Eski Türk Dinî*. İstanbul: 1992.
- Eröz, Mehmet. *Yörükler*. İstanbul: 1991.
- Ersan, Mehmet. “Türkiye Selçuklularında Devlet Erkânının Eğlence Hayatı”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXI, S. 1, (2006): 73-106.
- Erverdi, S. *Türk Dili ve Edebîyatı Ansiklopedisi: Devirler, İsimler, Eserler, Terimler.*, İstanbul: 1986.
- Esterabadi, Aziz b. Erdeşir. *Bez-u Rezm*. Çev. Mürsel Öztürk, Ankara: 2000.
- Etik, Arif. *Şems-î Tebrîzi ve Mevlânâ*. Konya: 1982.

- Fazlullâh, Reşidü'd-dîn. *Câmi'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*. Selenge Yay., 2010.
- Fenton, P., "Yahudi Mistisizmi ve İslâm Tasavvufunda Evliyâ Hiyerarşisi". *Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVI, S. 2, (2007): 369-391.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi. *Türkiye'de Alevilik Bektaşılık*. İstanbul: 1994.
- Fürüzanfer, Bediüzzaman. *Mevlânâ Celâleddin*, Trc. Feridûn Nafiz Uzluk, İstanbul: 1963.
- Genç, Emine. "Menâkıbname Edebîyatında İnsan Eğitimi". *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enst. Ankara: 2006.
- Genç, Reşat. *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: 1997.
- Glesne, Corrine. *Nitel Araştırmaya Giriş*. Anı Yay., 2015.
- Golden, P. B., *Türk hâl kları Tarihî ne Giriş*. Çev. O. Karatay, Ankara: 2002
- Gordlevsky, Vladimir. *Anadolu Selçuklu Tarihî*. Terc. A.Yaran, Ankara: 1988.
- Göğüş, Beşir. *Yazın Terimleri Sözlüğü*. Ankara: 1998.
- Göksu, Erkan. - Güneş, H. Hüseyin. *Câmi'ü't- Tevârih: Selçuklu Devleti*. İstanbul: 2010.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli (Vilâyetnâme)*. İstanbul, 2017.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*. İstanbul: 1951.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Bektaş". *Türk Ansiklopedisi*, VI. Ankara: 1953, 1-19.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. "Mevlânâ Şems-î Tebrîz'i ile Altmış iki Yaşında Buluştu". *Şarkiyat Mecmuası*, C. III. 1959, 156-161.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *İslam Ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı*. İstanbul: 2011.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*. İstanbul: 1953.
- Gölpınarlı, Abdülbaki. *Yunus Emre*. İstanbul: 1982.
- Gömeç, Saadettin. "İslam Öncesi Türk Tarihî nin Kaynakları Üzerine". *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 20, S. 3, (2000): 51-61

- Gömeç, Saadettin. “Kök Türkçe Yazıtların Oğuzları Meselesi”. *Oğuzlar Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri*, Ankara: 2015.
- Gömeç, Saadettin. “Türk Tarihî nde Peçenekler”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarihî Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. 53, S. 1, (2013): 251-258.
- Gömeç, Saadettin. *Türk Kültürünün Ana Hatları*. Ankara: 2006.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). *Abû'l Farac Tarihî, I-II*. çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK Yay., Ankara: 1945.
- Gülerer, Salih. “Türk Kültüründe Menâkıbnâmeler ve Menâkıbnâme Yazıcılığı”. *Tarih Okulu Dergisi*, C. 6, S. 16, (2013): 233-262.
- Gülten, Sadullah. “Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 31, S. 52, (2012): 37-38.
- Günay, Ünver - Güngör, Harun. *Türklerin Dinî Tarihî*. İstanbul: 2003.
- Gündüz, Tufan. “Anadolu Selçukluları ve Türkmenler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygurluğu*, I, Editör: Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: 2006.
- Gündüz, Tufan. “Münşî İskender Bey'e Göre XVII. Yüzyılda İnan Sahasında Türkler, Türkmenler Ve Kızılbaşlar”. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. 22, (2015): 121-132.
- Güneş, Neriman. “Türkiye Selçuklularında Mutasavvıflar (1075-1308)”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2014.
- Gürbüz, Sait - Şahin, Faruk. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Felsefe, Yöntem, Analiz)*. Seçkin Yay., 2016.
- Güzel, Abdurrahman - Torun, Ali. *Türk Hâlk Edebîyatı El Kitabı*. Ankara: 2012.
- Güzel, Abdurrahman. “Hacı Bektâş-î Velî'nin Hayatı ve Eserleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 1, 1994, 15-20.
- Güzel, Abdurrahman. *Kaygusuz Abdal Menâkıbnâmesi*. Ankara, 1999.
- Güzel, Abdurrahman. *Velâyetname*. Sad. Hamiye Duran, Ankara: 2007.
- Hacıgökmen, M. Ali. “Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrû'd-din Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. X, (2001): 39-49.

- Hacıgökmen, Mehmet Ali. *Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilâtı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları (Ankara Örneği)*. Konya: 2011.
- Harris, Jonathan. *Byzantium And Crusades*, 2003.
- Hasluck, F. W. *Christianity and Islam Under the Sultans*, Vol. I, Oxford: 1929.
- Hodgson, Mars hâl I G. S. *The Venture of Islam, The Expansion of Islam In the Middle Peiods*. Vol. II, Chicago: 1974.
- Imber, Colin. *The Ottoman Empire (1300-1481)*. İstanbul: 1990.
- İşık, Caner. "Derviş Ruhan Örneğinde Alevi Bektaşî Dervişlik Geleneği". *Basılmamış Doktora Tezi*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara: 2008.
- İbn-i Bibi. *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fî'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*. Çev. Mürsel Öztürk, I-II, Ankara, 1996.
- İbnü'l- Esir. *el-Kâmil fi't-Tarih*. Çev. Ahmet Ağrakça - Abdülkerim Özaydın, İstanbul: 1991.
- İbn Mâce, *Sünen - Mukaddime*, Nşr. Salih b. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âl eş-Şeyh, Riyad: 1999.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu". *Türkler*, IX, Editör Hasan Celal Güzel, vd., Ankara: 2002, 75-76.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Devletinde Uçlar (Serhad)" . *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu-Batı Yay. , 2008, 41- 49.
- İnalcık, Halil. "The Yürüks, Their Origins, Expansion and Economic Role". *Oriental Carpet and Textile Studies*, Ed. R. Pinnerand W. Deny, London: 1986, 27-53.
- İnan, Abdülkadir. *Eski Türk Dinî Tarihî*. Ankara: 1976.
- İplikçioğlu, Bülent. "Anadolu". *DİA*, III, TDV Yay., 1991, 109-110.
- İpşirli, Mehmet. "Müderris". *DİA*, XXXI, TDV Yay., 2006, 468-470.
- İz, Fahir - Kut, Günay. "Dîvân Nazım ve Nesri", *Büyük Türk Klâsikleri*. I. İstanbul: 1985.
- Kafadar, Cemal. "İki Cihan Aresinde". *Cogito: Osmanlılar Özel Sayısı*, s. 9, (1999): 67-91.
- Kafadar, Cemal. *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*. California: 1996.

- Kafalı, Mustafa. “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”. *Türkler*, VI, Ankara: 2002, 177-193.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Doğu Anadolu’ya Türk Selçuklu Akımı (1015-1021) ve Tarihi Ehemmiyeti”. *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul: 1953.
- Kafesoğlu, İbrahim. “Türkmen Adı, Manası ve Mahiyeti”, *J. Denny Armağı*, Ankara: 1958.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Eski Türk Dinî*. Ankara: 1980.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Selçuklu Tarihi*. İstanbul: 1972.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. İstanbul: 1953.
- Kafesoğlu, İbrahim. *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: 1983.
- Kahya, E. “Türkiye Selçuklularında Bilimsel Çalışmalar”. *Türkler*, VIII, Ankara: 2002, 542-568.
- Kanar, M. *Örnekli Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: 2003.
- Kanat, Cüneyt. “Memlük Devleti’nde Eğlence Kültürü”. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. XXII, s. 1. (2007): 53-62.
- Karaalioğlu, S. K., *Ansiklopedik Edebîyat Sözlüğü*. İstanbul: 1983.
- Karataş, T., *Ansiklopedik Edebîyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2011.
- Kaşgarlı Mahmud. *Divanu Lügati’t-Türk. II*, Çev. Besim Atalay, Ankara: 1985.
- Kaya, Doğan. *Ansiklopedik Türk Halk Edebîyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: 2010.
- Kaymaz, Nejat. “Anadolu Selçuklularının İntihatında İdari Mekanizmasının Rolü”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. III, S. 4/5, (1965): 61.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı’da Toplum Yapısı*. İstanbul: 2010.
- Keçici, Ayşe Değerli. “I. Alaeddin Keykubad Bibliyografyası”. *I. Alaeddin Keykubad ve Dönemi Sempozyumu (06-07 Kasım 2008) Bildirileri Kitabı*, Konya: 2010.
- Kemaloğlu, Muhammet. “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 3, (2013): 1-38.

- Kessler, G. "Şehrin Tarihî ve Sosyal Fonksiyonu". Trc. Naciye Güngörmüş, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, C. I, S. IV, (1935): 54-534.
- Khazdan, Alexander - Sevchenko, Nancy Patterson. "Miracles". *The Oxford Dictionary Of Byzantium*, Vol. II, Oxford: Oxford University Press, 1991, 1375-1382.
- Kılıç, Mahmud Erol. "Ekberiyye". *DİA*, X, TDV Yay., 1994, 544-545.
- Kılıç, Rüya "Türk Edebîyatında İlk Mutasavvıflar veya Orta Asya- Anadolu'nun Popüler Sufiliğinin Temelleri: Meseleler ve Yaklaşımlar". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 3, (2006): 66-76.
- Kılıç, Rüya. "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi". *BİLİG*, S. 33, (2005): 227-244.
- Kimnanos, Ionnes. *Histtoria*, Çev. Işın Demirkent, Ankara: 2001.
- Kitapçı, Zekeriya. *Türkler Nasıl Müslüman Oldu?*. Konya: 2004.
- Kitapçı, Zekeriya. *Yeni İslam Tarihî ve Türkistan*. İstanbul: 1991.
- Koca, Salim. "Diyar-ı Rum'un (Roma Ülkesi=Anadolu) Türkiye Hâline Gelmesinde Türk Kültürünün Rolü", *Eski Ön Asya Uygarlıklarından Günümüze Anadolu'da Türk Varlığı*. Ankara: 2008.
- Koca, Salim. "Eski Türklerde Sosyal ve Kültürel Hayat". *Türkler*, III, Ankara: 2003.
- Koca, Salim. "Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar". *Türkler*, VII, Ankara: 2002.
- Koca, Salim. "Türkiye Selçuklularında Ekonomik Politika". *Erdem*, S. 8, C. 23, (1996): 49-82.
- Koçar, Musa. "Kur-an'da Vefî Kavramı". *Arayışlar-İnsan Bilimleri Araştırmaları*, C. V, S. 9-10, (2003): 159-184.
- Komnena, Anna. *Alexiad*. Çev. Bilge Umar, İstanbul: 1996.
- Koprman, Kazım Yaşar. "Memlükler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihî*, IX, İstanbul: 1996.
- Korucuoğlu, Nevin. "Ruhlara Ümit Işığı Veren Yüce Mevlânâ". *Mevlânâ ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, İstanbul: 1994.

- Kozan, Ali. "Hacı Bektâş Velî'ye İzâfe Edilen Bir Eser: Emanet-i Hazret-i Pîr". *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, C. 67, (2013): 12-34.
- Köklügiller, Ahmet. *Açıklamalı Edebîyat Sözlüğü: Yazı Türleri, Söz Sanatları, Akımlar, Dönemler, Kavramlar*. İstanbul: 2000.
- Köprülü, M. Fuad - Babinger, F. *Anadolu'da İslâmîyet*. Çev. Ragıp Hulusi, İstanbul: 1996.
- Köprülü, M. Fuad. "Anadolu Beylikleri Tarihî ne Ait Notlar". *Tarih Mecmuası*, C. II, (1928): 1-94.
- Köprülü, M. Fuad. "Anadolu Selçuklu Tarihî 'nin Yerli Kaynakları". *Belleten*, C. VII, S. 27, (1943): 384.
- Köprülü, M. Fuad. "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri hakkında Bazı Mülahazalar". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihî Mecmuası (T.H.İ.T.M.)*, C. I, (1931): 164-179.
- Köprülü, M. Fuad. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*. Ankara: 1972.
- Köprülü, M. Fuad. *Türk Edebîyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: 1976.
- Köprülü, Orhan. *Tarih Kaynak Olarak XIV-XV. yüzyıllarda Anadolu'da Bazı Türkçe Menâkıbnâmeler*. İstanbul: 1951.
- Köymen, M. Altay. "Alp Arslan Zamanı Türk Beslenme Sistemi". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)*, C. III, (1971): 11-37.
- Köymen, M. Altay. "Alparslan Zamanı Türk Evî". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi (SAD)*, C. III, (1971): 1-29.
- Köymen, M. Altay. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihî, I*. Ankara: 1989.
- Kuban, Doğan. "Anadolu Türk Şehri, Tarihî Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, C. VII, (1968): 42-66.
- Kurat, Akdes Nimet. *Peçenekler*. Ankara: 2016.
- Kurt, Hasan. *İslamlaşma Süreci*. Ankara: 1998.
- Maalouf, Amin. *Arapların Gözünden Haçlı Seferleri*. Çev. Ali Berktaş, İstanbul: 2005.
- Magribi, Ebu'l Hasan İbn Said. *Kitab el- Cuğrafiya*. Nşr. İsmail el-Arabi, Beyrut: 1987.
- Massignon, Lois. "Melamiyye". *DİA*, XXIX, TDV Yay., Ankara: 2004, 25-35.

- Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-Nüm.*, I-II, Yay. F. R. Unat-M. Altay Köymen, Ankara: 1995.
- Melikoff, I., *Hacı Bektâş: Efsaneden Gerçeğe*. İstanbul: 1998.
- Melikoff, I., *Uyur İdik Uyardılar*. İstanbul: 2012.
- Melulî Divanı ve Aleviliğin, Tasavvufun, Bektâşiliğin Tarihçesi*. Haz. Latife Özpolat - Hamdullah Erbil, Ankara: 1997.
- Menakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî: Vilâyetnâme*. Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul: 1958.
- Mercan, İsmail Hakkı. "Türk Tarihî nin Kaynaklarından Olan Bazı Menâkıbnâme ve Gâzâvâtnâmeler Hakkında", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 6, S. 10, (2003): 108-130.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihî*. İstanbul: 1985.
- Merçil, Erdoğan. *Türkiye Selçuklularında Meslekler*. Ankara: 2000.
- Mert, Özcan. "Âyan". *DİA*, IV, TDV Yay., 1991, 195-198.
- Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebir, I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: 2007.
- Mevlânâ Celâleddin. *Mecalis-i Seba*. Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: 2011.
- Mevlânâ. *Mesnevî I*. Çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara: 2007.
- Muslu, Ramazan. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (XVII. Yüzyıl)*. İstanbul: 2004.
- Mütevellî, Ahmet Fuat, "Mevlânâ, En Büyük Mürşit". *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni Bildirileri Kitabı*. Ankara: 2000, 59.
- Nefehâtü'l-üns (Evliyâ Menkıbeleri)*. Haz. Süleyman Uludağ - Mustafâ Kara, İstanbul: 1995.
- Neşri, M. Mehmed. *Kitab-ı Cihannüma*. Haz. Necdet Öztürk, İstanbul: 2013.
- Nicholson, R., *İslam Sufileri*. Terc. Mehmet Dağ, İstanbul: 1978.
- Nicolle, David. *Birinci Haçlı Seferi (1096-1098)*. Çev. L. Ece Sakar, (1096 - 1098), İstanbul: 2011
- Nicolle, David. *Malazgirt 1071*, İstanbul: 2013.
- Nicolson, Reynold. *Tasavvufun Menşei Problemi*. Çev. Abdullah Kartal, İstanbul: 2004.

- Noyan, Bedri. *Bektaşilik ve Alevilik*. Ankara: 1987.
- Noyan, Bedri. *Hacı Bektâşî Veli Manzum Vilâyetnamesi*. İstanbul: 1996.
- Nur, Rıza. *Türk Tarihî, III*, İstanbul: 1979.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Bektaşilik". *DİA*, V, TDV Yay., 1992, 373-379.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş Vilayetnâmesi". *DİA*, XIV, TDV Yay., 1996, 471-472.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Hacı Bektâş-ı Veli". *DİA*, XIV, TDV Yay., 1996, XIV, 456.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklu Ve Beylikler Devrinde Düşünce". *Türkler*, VII, Ankara: 2002, 430-431.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Alevî-Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*. İstanbul: 2015.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babailer İsyanı (Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslam-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*. Dergah Yay., Ankara: 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Babâiler İsyanı ve Bektaşîlik*. İstanbul: 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: 1983.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Hacı Bektâş-ı Veli el- Horasani: Yunus Emre, Nasreddin Hoca ve Hacı Bektâş Veli Düşüncesinde Hoşgörü*. Ankara: 1995.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarih Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler: Metodolojik Bir Yaklaşım*. Ankara: 1997.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş Dede Garkın ve Emirci Sultan & Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği*. İstanbul: 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri & Selçuklu Dönemi*. İstanbul: 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik Kalenderîler*. İstanbul: 2017.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*. Ankara: 2014.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*. İstanbul: 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Sarı Saltık & Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destâni Öncüsü*. Ankara: 2002.

- Ocak, Ahmet Yaşar. "Selçuklu ve Beylikler Devrinde Düşünce", *Türkler*, VII, Ankara: 2002.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Sufi Geleneğinin Efsanevi Öncüsü: Veysel Karani ve Üveysilik*. İstanbul: 2009.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türk Sufiliğine Bakışlar*. İstanbul: 2016.
- Ocak, Ahmet Yaşar. Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı :(Vefâiyye)". *Bellekten*, C. LXX, S. 257, (2006), 111-154.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Türkler, Türkiye ve İslam: Yaklaşım, Yöntem ve Yorum Denemeleri*. İstanbul: 2006.
- Oğuz, M. Öcal, *Türk Hâlk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: 2005.
- Oldenbourg, Zoé. *The Crusades*. New York: 1966
- Oral, M. Z. "Selçuklu Devri Türk Yemekleri Ve Ekmekleri". *Türk Etnografya Dergisi C. I*, (1974: 29-36.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: 1987.
- Orkun, N., *Türk Tarihi* . III, Ankara: 1946.
- Ortaylı, İlber. "Menkıbe". *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Efsaneler ve Gerçekle: Tartışma-Panel Bildirileri*, 19 Mart 1999, İstanbul: 2000, 11-22.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler. I*. İstanbul: 2001.
- Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. Çev. Fikret Işıltan, Ankara: 2015.
- Öcalan, Hasan Basri. "Anadolu Selçukluları Zamanında Tasavvufî Düşünce", *Türkler*, VII, Ankara: 2002.
- Ögel, Bahattin. *Türk Kültür Tarihi ne Giriş*. Ankara: 1988.
- Öğke, Ahmet. "Mevlâna'nın Mecâlis-i Seb'â'daki Sohbet Metodu". *Tasavvuf: Mevlâna Özel Sayısı*, C. 14, (2005): 251-260.
- Önder, M. "Mevlânâ'nın Giyim Şekli ve Elbiseleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VII, S. 3, (1955): 62-81.
- Önder, Mehmet. *Mevlânâ (Hayatı-Eserleri)*. İstanbul: 1982.

- Öngören, Reşat. “Mevlânâ Celâleddin Rûmi”. *DİA*, XXIX, TDV Yay, 2004, 441-448.
- Örnekleriyle *Türkçe Sözlük*. III, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul: 2004.
- Öz, Baki. *Bektâsîlik Nedir?*. İstanbul: 1997.
- Özaydın, Abdülkerim. “Aynicâlût Savaşı”. *DİA*, IV, TDV Yay., 1991, 275-276.
- Özbek, Süleyman. “Türkiye Selçuklularında Kültürel Hayat: Mevlânâ’nın Fihi Mafih ve Mesnevîsi’ne Göre”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 3, (2001): 41-58.
- Özcan, Hüseyin. *Fatiha Tefsiri Hacı Bektâş Veli*. Ankara: 2008.
- Özcan, Koray. “Kültürler Arası Etkileşim Sürecinin Anadolu’daki Mekânsal Ortaklığı: Anadolu Selçuklu Kenti”. *Sivil Toplum Dergisi.*, C. 5, (2007): 125-151.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Selçuklular”. *DİA*, XXXVI, TDV Yay., 2009, 371-372.
- Özgüdenli, Osman Gazi. “Selçukluların Kökeni”. *Selçuklu Tarihî El Kitabı*, Ankara: 2012.
- Özkaya, Necdet. “Türkler Neden Müslüman Oldular?”. *Türklük ve İslamiyet*, İstanbul: 1996.
- Özköse, Kadir. “Anadolu’nun Türkleşmesi Ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre Ve Akımların Rolü”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 6, S. 1, (2003): 249-279.
- Özmen, İsmail. *Alevi Bektâşi Şiirleri Antolojisi*. I, Ankara: 1998.
- Özön, M. N. *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*. İstanbul: 1959.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Tarihî Boyunca Bektâsîlik*. İstanbul: 1997.
- Par, H. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: 1993, 245-246.
- Paşa, Sinan. *Tezkiretü’l-Evliyâ*. Haz. Emine Gürsoy Naskali, Ankara: 1987.
- Paul, Jürgen. “Hagiographic Literature”. *EF*, XI, New York, 2003, 537.
- Pehlivanlı, Hamit. “Selçuklular ve Selçuklu Müesseseleri”. *Tarih El Kitabı: Selçuklulardan Bugüne*, Editör: A. N. Turan, Ankara: 2006.
- Polat, S., “Selçuklu Türkiye’sinde Ticaret”. *Türkler*, VII, Ankara: 2002, 380.

- Power, D. "Introduction A Frontiers: Terms, Concepts, and the Historians of Medieval and Early Modern Europe". *Frontiers in Question: Eurasian Borderlands 700-1700*, Edt. D. Power & N. Standen, Basingstoke: 1999.
- Purgstall, Baron Joseph Van Hammer. *Büyük Osmanlı Tarihi, I*. İstanbul: 1989.
- Quentin, Simon de Saint. *Bir Keşifin Anılarında Tatarlar ve Anadolu (1245-1248)*. Çev. Erendiz Özbayoğlu, Antalya: 2006.
- Qurbanzade, Kazım. "Mevlânâ Celâleddin Rumi'nin Hayatı, Yaratıcılığı ve Felsefi Görüşleri", Çev. Seyfettin Altaylı, *Uluslararası Mevlânâ Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, Ankara: 2000.
- Rasony, Laszlo. *Türk Devleti'nin Batıdaki Varisleri ve İlk Müslüman Türkler*. Ankara: 1983.
- Rayman, Hayrettin. *Hâlk Edebîyatı Anlatı Türleri*. Ankara: 2010.
- Recep, A. *Türk Edebîyatında Evliya Menkıbeleri*. İstanbul: 1935.
- Refik, Ahmet. *Anadolu'da Türk Aşiretleri*. İstanbul: 1930.
- Renkli Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük*, VIII, İstanbul, t.y., 1493.
- Rewa, Michael P. "Early Christian Life-Writing: Panegyric and Hagiography". *Biography*, V. II-1, (1979): 44-69.
- Ritter, Hellmut. "Djalal al-Din Rumi". *EP*, II, 393.
- Runciman, Steven. *Haçlı Seferleri Tarihi*. Trc. Fikret İşıltan, Ankara: 1987.
- Russel, J. C. "Recent Advances in Medieval Demography". *Speculum*, V. XL, (1965): 84-101.
- Sağlık, Hacı. "Kalenderî Bir Sûfi Olarak Baba Tâhirê Uryân". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, C. 10, S. 2, (2018): 695-710.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: 2007.
- Sarıkaya, M. Saffet. "Türklerin İslamlaşma Süresince Mezheplerin ve Tarikatların Yeri". *Türkler*, V, Ankara: 2002, 941-963.
- Sevgi, H. Ahmet. "XIII. Asırda Anadolu'da Fikri ve Tasavvufî Hareket". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 3, (1986): 284-285.

- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: 1989.
- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar. *Türkiye Tarihi: Fetihden Osmanlıya Kadar I*. Ankara: 1995.
- Sevim, Ali. *Anadolu'nun Fethi: Selçuklular Dönemi*. Ankara: 1993.
- Sezgin, Abdülkadir. *Hacı Bektâş Velî ve Bektaşilik*. İstanbul: 1995.
- Shinder, Joel. "Early ottoman Administration in the Wilderness: Some Limitson Comparison". *International Journal Middle East Studies*, V. 7, (1978): 49-61.
- Sipehsâlâr, Feridûn b. Ahmed-i. *Risale (Mevlâna ve Etrafindakiler), I-II*. Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: 2011.
- Spuler, Bertold. *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri (1220-1350)*. Çev., Cemal Anadol, Ankara: 1987.
- Sultan Veled, *İbtidaname*. Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: 1976.
- Sunar, Altan. *Evliya Menkıbeleri*. İstanbul: 1938.
- Sunar, Cavit. *Melamilik ve Bektaşilik*. Ankara: 1975, 36.
- Sühreverdi, *Tasavvufun Esasları*. Çev. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul, 1990.
- Sümer, Ali. *Anadolu'da Türk Öncüsü (Hacı Bektâş Velî)*. Ankara: 1970.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I. (1969): 1-149.
- Sümer, Faruk. "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi geldi?". *Belleten*, C. XXIV, (1960): 567-594.
- Sümer, Faruk. "Dihkan". *DİA*, IX, TDV Yay., 1994, 289-290.
- Sümer, Faruk. "İğdiş". *DİA*, XXI, TDV Yay., 2000, 524-525.
- Sümer, Faruk. "Oğuzlar". *DİA*, XXXIII, TDV Yay., 2007, 325.
- Sümer, Faruk. "Peçenek". *DİA*, XXXIX, TDV Yay., 2007, 21.
- Sümer, Faruk. "Peçenekler". *DİA*, XXXIV, TDV YAY., 2007, 213.
- Sümer, Faruk. "Peçenekler". *DİA*, XXXIV, TDV Yay., 2007, 213-214.
- Sümer, Faruk. "Türk Kültür Tarihi'ne Umumi Bir Bakış", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C. XX, S. 3/4. (1962): 216-269.

- Sümer, Faruk. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı – Destânları*. Ankara: 2016.
- Şahin, Filiz. “Hacı Bektâş Veli ve Bektaşiliğin Mahiyeti”. *Diyanet Dergisi*, C. 30, S. 2, (1994): 55-74.
- Şahin, Haşim “Tarih Kaynağı Olarak Evliya Menâkıbnameleri”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, İstanbul: 2008.
- Şahin, Haşim. “Menâkıbnâme”. *DİA*, XXIX, TDV Yay., 2004, 112-114.
- Şahin, Haşim. “Vefaiyye”. *DİA*, XXXXII, TDV Yay., 2012, 600-603.
- Şapolyo, Enver Behnan. *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*. İstanbul: 1964.
- Şeker, Mehmet. “Menâkıbu’ l-Ârifîn’ e Göre Anadolu’ ya Gelenlere Genel Bir Bakış”. *Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları Bildirileri Serisi*, 5, 2, 2010, 361
- Şeker, Mehmet. *Anadolu’da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*. Ankara: 2012.
- Şeker, Mehmet. *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yay., 2011.
- Şeker, Mehmet. *Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı*. Ankara: 2005.
- Şener, Cemal. *Alevilik Olayı*. İstanbul: 1998.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: 1998.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: 1994.
- Taeschner, Franz. “İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)”. Trc. Fikret Işıltan, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mecmuası (İFM)*, C. XV, S. 1-4, (1953-54): 1-35.
- Tahralı, Mustafa. “Rifâiyye”, *DİA*, XXXV, TDV Yay., 2008, 99-103.
- Tan, Mine. *Toplum Bilime Giriş*. Ankara: 1981.
- Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta. *İbn Battuta Seyahatnâmesi (Rihletü İbn Battuta Tuhfetü'n - Nuzzar Fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l Esfar)*. Çev. A. Sait Aykut, İstanbul: 2000.
- Taneri, Aydın. *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı: Menakıbu'l-Arifin'in Değerlendirmesi*. Konya: 1978.
- Tanrıkorur, Ş. Barihuda. “Mevleviyye”. *DİA*, IX, TDV Yay., 2004, 468-473.

- Tanyeli, Uğur. *Anadolu Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci*. İstanbul: 1987.
- Taştağlı, Ahmet. *Eski Türk Boyları*. İstanbul: 2018.
- Taşköprüzade, eş-Şakâiki'n-Numâniyye, Nşr. Ahmet Fırat, İstanbul, 1405.
- Teberoğlu, Haydar. "Hacı Bektâş-ı Velî Düşüncesi". *Hacı Bektâş-ı Velî Araştırma Dergisi*, C. 16, (2000): 129-158.
- Tekin, Arslan. *Edebîyatımızda İsimler ve Terimler*. İstanbul: 2010, 735-736.
- Tellioğlu, İbrahim. "Doğu Karadeniz Bölgesinde Komnenos Hâkimiyeti (1204-1461) ve Türkler". *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon, 2008, 109-124.
- Tellioğlu, İbrahim. "Panaretos Kroniği'nin Türklerle İlgili Bölümleri". *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 143, (2003): 54-68.
- Tellioğlu, İbrahim. "Trabzon Rum Devleti'nin Kuruluşu Hakkındaki Tartışmalar", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, C. 14, S. 41, (2004): 139-146.
- Tellioğlu, İbrahim. *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*. Trabzon: 2004.
- Togan, Zeki Velidî. "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihî Mecmuası*, C. I, (1931): 1-42.
- Togan, Zeki Velidî. *Umumî Türk Tarihî ne Giriş, I, En Eski Devirlerden 16. Asra Kadar*. İstanbul: 1981.
- Tosun, Necdet. "Yesevîliğin İlk Dönemine Aid Bir Risâle: Mir'âtü'l-kulûb". *İLAM Araştırma Dergisi*, C. II, S. 2, (1997): 34-59.
- Tosun, Necdet. "Yeseviyye". *DİA*, XXXXIII, TDV Yay.,2013, 487.
- Tulum, Mertol. "Hikmetlere Göre Yesevîlik ve Orta Asya Kültür Tarihî Bakımından Önemi". *İlmî Araştırmalar*, C. VII, (1999): 195-220.
- Tuncel, Metin. "Anadolu", *DİA*, III, TDV Yay., 1991, 106-109.
- Turan, Osman. "İkta". *İ.A.*, V, MEB Yay., 1988, 241-269.
- Turan, Osman. "Selçuk Türkiyesi ve Dünya Ticareti". *Türk Yurdu*, C. 50, S. 10, (1960): 1-35.
- Turan, Osman. "Selçuklu Kervansarayları". *Belleten*, C. X, (1946): 455-480.

- Turan, Osman. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihî*. Ötüken Yayınları, İstanbul: 2001.
- Turan, Osman. *Selçuklular Tarihî Ve Türk İslam Medeniyeti*. İstanbul: 2013.
- Turan, Osman. *Selçuklular ve İslamiyet*. Ötüken Yayınları, İstanbul: 2018.
- Turan, Osman. *Selçuklular Zamanında Türkiye*. Ötüken Yayınları, İstanbul: 2013.
- Turan, Refik - Kırpık, Güray. “Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”. *Selçuklu Tarihî El Kitabı*, Ankara: 2016.
- Turgut, Cemil. “15. Yüzyıl Bektaşî Nefeslerinde Ve Menâkıbnâmelerinde Tarihî Olaylar”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., Elazığ: 2000.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihî*. Ankara: 1993.
- Uluçay, Çağatay. *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihî*. İstanbul: 1977.
- Uludağ, Süleyman. “Veli”. *DİA*, XXXIII, TDV Yay., 2013, 25-28.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: 2012.
- Utku, Nihâl Şahin. “Biyografik Tarih Yazımı İçinde Siyer”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 44, S. 1, (2013): 255-275.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. “XIV ve XV. Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Hâlk İdaresi”. *Bulleten*, C. II, S. 5/6, (1938): 95-115.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Anadolu Beylikleri Ve Akkoyunlu Devleti, Kitabeler*. Ankara: 1988.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı. *Osmanlı Tarihî, I*. Ankara: 1994.
- Ülken, Hilmî Ziya. “Anadolu Örf ve Adetlerinde Eski Kültürlerin İzleri”. *Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. XVII, (1969): 515-545.
- Ülker, Abdullah. “Uç”larda Etkileşim, Esneklik ve Pragmatizm: Osmanlı-Bizans Örneği (1277–1402). *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniv. Sosyal Bil. Enst., Ankara, 2010.
- Ünver, S. A., *Selçuklu Tababeti*. İstanbul: 1940.
- Varlık, Ali Ağa. *Alevî Bektâşiliğın Dayanakları*. İstanbul: 1997.
- Vasiliev, A. “The Foundation of the Empire of Trebizond (1204-1222)”. *Speculum*, V. 11-1, (1936): 3-37.

- Vilâyetnâme-i Hacı Bektâş Veli*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara: 1958.
- Vryonis, Speros Jr. *The Decline Of Medieval Hellenism In Asia Minor And The Preocess Of Islamization from The Eleventh Through The Fifteenth Century*. California: 1971.
- Yardıı, E. S. “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1999.
- Yardıı, Emine Seval. “Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)”. *Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bil. Enst., İstanbul: 1999.
- Yaşaroğlu, Hasan. “Taberistan Zeydileri”. *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst, İstanbul: 1998.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: 2002.
- Yazıcı, Tahsin. “Ahmed Eflâkı”. *DİA*, II, TDV Yay., 1989, 62.
- Yazıcı, Tahsin. “Arif Çelebi”. *DİA*, III, TDV Yay., 1991, 363-364.
- Yazıcı, Tahsin. “Derviş”. *DİA*, IX, TDV Yay., İstanbul, 1994, 188- 189.
- Yeğın, A. *Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat*. İstanbul, 2000.
- Yeniterzi, Emine. *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*. Ankara: 1997.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yay., 1999.
- Yıldırım, Rıza. “Anadolu’da İslâmiyet: Gaziler Çağında (XII.-XIV. Asırlar) Türkmen İslâm Yorumunun Sünnî-Alevî Niteliği Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Osmanlı Araştırmaları / TheJournal of Ottoman Studies*, C. XLIII, (2014): 93-124.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Alparslan ve Malazgirt Savaşı”. *Makaleler I*, Ankara: 2007.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Anadolu’nun Türkleşmesi”. *Makaleler, III*, I, Ankara, 2007.
- Yılmaz, Kamil. *Anahatlarına Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: 2011.
- Yiğit, İsmail. “Aynicâlût Savaşı”. *DİA*, XXIX, TDV Yay., 2004, 275-276.
- Yınanç, M. Halil. *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri*. İstanbul: 1944.

- Yinanç, Mükrimin Halil. “Anadolu’nun Fethi”. *Türkler*, VI, Ankara: 2002,194.
- Yinanç, Mükrimin Halil. *Türkiye Tarihi: Selçuklular Devri Anadolu’nun Fethi*. Ankara, 2013.
- Yuvalı, Abdülkadir. “İlhanlılar”. *DİA*, XII, TDV Yay., 2000, 102-105.
- Yücel, Mualla Uydu. “Peçenekler”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Editör: Osman Karatay, 2013.
- Yücel, Mualla Uydu. “Uzlar (Oğuzlar)”. *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, Editörler: Osman Karatay-S. Acar, İstanbul: 2013.
- Yücel, Yaşar. – Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi: Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*. Ankara: 1989.

ÖZGEÇMİŞ

Tunay KARAKÖK

Ağdacı Mah. Fakülte Cad. Üniversite Loj. A Blok D.12 Merkez, Bartın

E-mail: tunay0067@gmail.com

Tel: +(90)5448798228

A. EĞİTİM

Doktora:

2018 – 2020: İZÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ve Medeniyet Araştırmaları ABD.

Yüksek Lisans:

2008 – 2010: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ortaçağ Tarihî ABD.

Lisans:

2002 – 2007: ODTÜ, Fen Edebîyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

B. AKADEMİK DENEYİM

2008 - 2012: Tarih Okutmanı, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihî Bölümü

2012 - ...: Öğretim Görevlisi, Bartın Üniversitesi, Edebîyat Fakültesi, Tarih Bölümü

C. İLGİ ALANLARI

Tasavvuf Tarihî, Bizans Tarihî, Türk İslam Düşünce Tarihî, Anadolu Beylikleri Tarihî

D. YAYINLAR

Karakök, Tunay, (2018). “Tarihî Kaynak Olarak Menâkıbnâmeler”, V. *Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu (10-12 Mayıs 2018- İstanbul) Bildiri Kitabı*, C I, s. 174-

Karakök, Tunay – Güneş, Özlem (2018). “Menâkıbnâmelerde Giyim Kuşam: Menâkıbu'l-Ârifîn'e Göre”, *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi – İKSAD 2018 (16-18 Ağustos 2018, Paris) Bildiri Kitabı*, I, s. 216-225.